

સમકિતનું બીજ

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથના પત્રાંક ૫૦૪, ૩૩૩,
૩૩૫, ૪૬૬, ૬૭૯ ઇત્યાદિ ઉપર
પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના
પ્રવચનો

પ્રકાશક
વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ભાવનગર

✽ પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિ સ્થાન :

✽ વીતરાગ સત્ સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

૫૮૦, જૂની માણેકવાડી, પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામી માર્ગ
ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : (૦૨૭૮) ૨૪૨૩૨૦૭/ ૨૫૧૫૦૦૫

✽ ગુરુ ગૌરવ

શ્રી કુંદકુંદકાન જૈન સાહિત્ય કેન્દ્ર,
પૂજ્ય સોગાનીજી માર્ગ, સોનગઢ.

✽ શ્રી ખીમજીભાઈ ગંગર (મુંબઈ) : (૦૨૨) ૨૬૧૬૧૫૮૧

✽ શ્રી ડોલરભાઈ હેમાણી (કોલકાટા) : (૦૩૩) ૨૪૭૫૨૬૮૭

✽ અમી અગ્રવાલ (અહમદાબાદ) : (૦૭૯) R-૨૫૪૫૦૪૮૨, ૯૩૭૭૧૪૮૯૬૩

✽ પ્રથમાવૃત્તિ : પ્રત : ૧,૦૦૦, ૧-૧૨-૨૦૦૩

✽ દ્વિતીયાવૃત્તિ : પ્રત : ૫૦૦, ૦૧-૦૪-૨૦૦૦૮, પૂજ્ય બહેનશ્રીની

સમ્યક્ત્વ જયંતી

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૨૦ + ૩૦૮ = ૩૨૮

લાગત મૂલ્ય : ૫૫/-

વિકી મૂલ્ય : ૨૦/-

લેસર ટાઈપ સેટિંગ :

પૂજા ઈમ્પ્રેશન્સ

પ્લોટ નં. ૧૯૨૪/બી,

૬/ શાંતિનાથ બંગ્લોઝ,

શશીપ્રભુ ચોક, શશીપ્રભુ માર્ગ,

રૂપાણી સર્કલની પાસે,

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : (૦૨૭૮) ૨૫૬૧૭૪૮

મુદ્રક :

ભગવતી ઓફસેટ

૧૫/સી, બંસીધર મિલ

કંપાઉન્ડ

બારડોલપુરા,

અહમદાવાદ-૩૮૦૦૦૪

ફોન : ૯૮૨૫૩૨૬૨૦૨

પ્રકાશકીય

(દ્વિતીય આવૃત્તિ)

‘સમકિતનું બીજ’ નામક લઘુકાય ગ્રંથ પ્રકાશિત કરતાં અમોને અત્યંત હર્ષ થાય છે. અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવતા વીતરાગમાર્ગને ટકાવી રાખવામાં અનેક સંતો, ધર્માત્માઓનું અમૂલ્ય યોગદાન રહ્યું છે. વર્તમાન પંચમકાળના જીવોના પરિણામની હીન પરિસ્થિતિ થતાં અનેકવિધ પ્રકારે સ્પષ્ટીકરણ પ્રત્યેક ધર્માત્માઓએ સ્વયંની વિશિષ્ટ મૌલિક શૈલીમાં કર્યું છે.

વર્તમાનકાળમાં જ્યાં મોક્ષમાર્ગ પ્રાયઃ લુપ્ત થઈ જવા પામ્યો હતો એવા આ કળિકાળમાં મુક્તિના સંદેશા લાવી અધ્યાત્મની કાંતિ ફેલાવનાર મુક્તિદૂત પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનો અમાપ ઉપકાર છે. તેઓશ્રીના પરમ અનુગ્રહથી કલ્યાણકારી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરનાર પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેન તથા પૂજ્ય નિહાલચંદ્રજી સોગાની આ કાળના અસાધારણ ધર્માત્મા થયાં. સત્યનો પ્રકાશ નહિવત્ થઈ ગયો હતો એવા આ નિકૃષ્ટ કાળમાં સત્યના પ્રકાશ પાથરી મુમુક્ષુજીવોને મોક્ષપંથે વાળવાના અપૂર્વ દાન આપી મુમુક્ષુઓને કૃતકૃત્ય કર્યાં. તેઓશ્રીના ઉપકારને અંતરમાં કોતરી સદાય તેમની આજ્ઞાએ ચાલવું એ જ પરમશ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે.

આવા અનેક સત્પુરુષનો યોગ થવા છતાં સત્પુરુષની ઓળખાણ થવી એ એક અપૂર્વ ઘટના છે. જે ઘટના ભજવાથી જીવ સમ્યગ્દર્શન પામી મોક્ષપંથે સમ્યક્ પ્રકારે પ્રયાણ કરે છે. એવા ભવાંતકારી સમ્યગ્દર્શનનું કારણ નિજાત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ છે અને તે સ્વરૂપની ઓળખાણનું કોઈ બીજભૂત કારણ હોય તો તે સત્પુરુષની ઓળખાણ છે. એકવાર પણ જો સત્પુરુષની ઓળખાણ થાય તો તેનું મહત્ ફળ છે એમ જાણી કૃપાળુદેવે સ્વયંના પત્રોમાં ઠામ-ઠામ આ વિષયનું પ્રતિપાદન

કર્ચું છે. તેમાંથી આ વિષયને પ્રસિદ્ધ કરતાં પત્રોને જુદાં તારવી તેના ઉપર થયેલા પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનોનો આ એક વિશિષ્ટ ગ્રંથ તૈયાર કરી પાઠકવર્ગના હાથમાં મૂકતાં હર્ષની લાગણીઓ થાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રીએ કૃપાળુદેવના અંતરંગને આ પ્રવચનોમાં ખોલી વર્તમાન મુમુક્ષુસમાજ ઉપર એક અવર્ણનીય ઉપકાર કર્યો છે. જેનું શબ્દોમાં આલેખન કરવું એ દીવો લઈને સૂર્યને પ્રકાશ બતાવવા સમાન છે. આ પ્રવચનોમાં અનેક પ્રકારે પ્રસ્તુત વિષયને તેમણે સ્પષ્ટ કર્યો છે એ તેઓશ્રીની વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાના દર્શન કરાવે છે. સમ્યક્પ્રજ્ઞા સંપ્રાપ્ત પૂજ્ય ભાઈશ્રીએ મુમુક્ષુઓના નેત્રોમાં પ્રવચન-અંજન કરી સત્પુરુષને કેવી રીતે ઓળખવા એ સંબંધિત અપૂર્વ અંજન આંજીને મુમુક્ષુને યથાર્થ જ્ઞાન-નેત્ર પ્રદાન કર્યાં છે, આંધળાને દેખતા કર્યાં છે અને ભુલાવામાં પડતાં બચાવ્યાં છે.

આ ગ્રંથમાં છપાયેલાં સર્વ પ્રવચનોને સૌ પ્રથમ અક્ષરશઃ ઓડિયો કેસેટ ઉપરથી ઉતારી લેવામાં આવ્યાં છે. ત્યારબાદ તેનું કેસેટોને સાંભળીને સંપાદન કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં જરૂર લાગે ત્યાં વાક્ય રચનાને પૂર્ણ કરવા અર્થે કોંસ ભરવામાં આવ્યાં છે. ત્યારબાદ પ્રેસમાં મોકલતાં પહેલાં બીજા મુમુક્ષુ દ્વારા કેસેટ સાથે મેળવી લેવામાં આવ્યાં છે. જેથી કોઈ ક્ષતિ રહી જવા પામી હોય તો નીકળી જાય.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રકાશન અર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિનું સાભાર વિવરણ અન્યત્ર આપવામાં આવેલ છે. ઓડિયો કેસેટ ઉપરથી પ્રવચનોને ઉતારી આપવા બદલ જે-જે મુમુક્ષુઓનો સહકાર પ્રાપ્ત થયો છે તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે તથા અન્ય મુમુક્ષુઓએ આ પ્રકાશન કાર્યમાં સહકાર આપ્યો છે તેમનો પણ આભાર માનવામાં આવે છે. ગ્રંથના સુંદર ટાઈપ સેટિંગ માટે ‘પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ’ નો તથા સુંદર મુદ્રણ કાર્ય કરી આપવા બદલ ‘ભગવતી ઓફસેટ’ નો આભાર માનવામાં આવે છે.

વીતરાગ સત્ સાહિત્ય પ્રકાશનના કાર્યમાં મનથી, વચનથી કે

કાયાથી કોઈપણ પ્રકારની ક્ષતિ રહી જવા પામી હોય તો શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક વીતરાગ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ક્ષમા યાચીએ છીએ. તથાપિ પાઠકવર્ગને વિનંતી કરવામાં આવે છે કે કોઈ ક્ષતિ દષ્ટિગોચર થાય તો અવશ્ય જાણ કરે. જેથી ભવિષ્યમાં તે પ્રકારની ભૂલનું પુનરાવર્તન ન થાય.

અંતતઃ આ ગ્રંથના સ્વાધ્યાયથી સર્વ જીવો મુક્તિના પંથને પામી શાશ્વત સુખ-શાંતિને પ્રાપ્ત થાઓ એ જ ભાવના.

ફાગણ વદ ૧૦, ૦૧-૦૪-૦૮
પૂજ્ય બહેનશ્રીની સમ્યક્ત્વ
જયંતી

ટ્રસ્ટીગણ,
શ્રી વીતરાગ સત્ સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ભાવનગર

ॐ
 વિષય પ્રવેશ
 સમકિતનું બીજ

લેખક : શશીભાઈ શેઠ

સમ્યગ્દર્શનના અભિલાષી જીવોએ સમ્યક્ત્વનું બીજભૂત કારણ શું હોઈ શકે, તે અવશ્ય વિચારવું ઘટે છે. તેથી આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં પરમ કૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનાં અનેક વિધાનોનું અનુસંધાન કરીને તે વિષય ઉપર શક્ય તેટલો પ્રકાશ પાડવો આ સ્થળે ઉચિત લાગે છે.

આ વિષયમાં ત્રણ મુદ્દા વિચારણીય છે :

(૧) અનંતકાળથી પરિભ્રમણ કરતા આ જીવને યમ, નિયમ, સંયમ અને શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ અનેક ધર્મસાધનો કરવા છતાં કોઈ બીજભૂત ભૂલ રહી જવા પામી છે કે જે કારણને લીધે જીવ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શક્યો નથી.

(૨) ઉપરોક્ત બીજભૂત ભૂલ કેવી છે ? તે કેવી રીતે મટે ? અને તે મટવાની પરિસ્થિતિ શું હોઈ શકે ?

(૩) ઉપરોક્ત બીજભૂત ભૂલ મટવાથી જીવના પરિણામ કેવા પ્રકારે વર્તે કે જેથી તે પરિણામો વિકાસ પામીને શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ થઈ, પરમાર્થ નિર્વિકલ્પ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરી નિર્વાણમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે ?

જિનાગમને વિષે પ્રસિદ્ધ છે કે મોક્ષનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે અથવા ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે. “દંસણમૂલો ધમ્મો” - આ આગમનું સૂત્ર સર્વવિદિત છે. વર્તમાન કાળમાં સમ્યગ્દર્શન અતિ દુર્લભ છે એટલું જ નહિ ત્રણ કાળે તેની દુર્લભતા સમજવા યોગ્ય છે. અનંત કાળમાં અનંત

વાર અનેક પ્રકારના ધર્મસાધન કરવા છતાં તેની પ્રાપ્તિ થઈ નથી એ જ તેની દુર્લભતા સિદ્ધ કરે છે. તેથી વિચારવાન જીવે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અર્થે તેના અંગભૂત કારણ અને કારણના કારણ સુધી વિચારવું ઘટે છે.

પરમકૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પત્રાંક - ૨૪૯માં સ્પષ્ટ લખે છે કે “ઘણું કરીને સત્પુરુષનાં દર્શનની અને જોગની આ કાળમાં અપ્રાપ્તિ દેખાય છે. જ્યારે એમ છે, ત્યારે સદ્ધર્મરૂપ સમાધિ મુમુક્ષુ પુરુષને ક્યાંથી પ્રાપ્ત હોય ? અને અમુક કાળ વ્યતીત થયા છતાં જ્યારે તેવી સમાધિ પ્રાપ્ત નથી થતી ત્યારે મુમુક્ષુતા પણ કેમ રહે ? ...સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે એવા પુરુષનો નિશ્ચય થયે અને જોગ્યતાના કારણે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે... અને તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે તે જોગનું અને તે પ્રત્યક્ષ ચિંતનનું ફળ મોક્ષ હોય છે. કારણ કે મૂર્તિમાન મોક્ષ તે સત્પુરુષ છે.”

ઉપરોક્ત વચનામૃત અનુસાર એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અનંતકાળમાં જીવ આ સ્થળે ભૂલ્યો છે. જીવની આ બીજભૂત ભૂલ થઈ છે. એટલે કે યમ, નિયમ, સંયમ અને શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ અનંતવાર કર્યાં છે પરંતુ સત્પુરુષનો નિશ્ચય / ઓળખાણ થઈ નહિ હોવાને કારણે, તે સર્વસાધન, જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ થયા નથી; તેથી તે સૌ સાધન બંધનરૂપ થયા છે. અનંતકાળમાં સજીવનમૂર્તિનો યોગ અનંતવાર થયો છે પરંતુ ઓળખાણ થઈ નથી, તેથી ઘણું કરીને પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરુષની ભક્તિ આદિ કરવામાં આવે છે. આ જ પત્ર - ૨૪૯માં તેઓ ફરમાવે છે કે “પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરુષનું ચિંતન કલ્યાણકારક છે; તથાપિ સ્વરૂપસ્થિતિનું કારણ થઈ શકતું નથી; કારણ કે જીવે શું કરવું તે તેવા સ્મરણથી નથી સમજાતું. પ્રત્યક્ષજોગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ સંભવિત માનીએ છીએ.”

ઉપરોક્ત વચનામૃતના અનુસંધાનમાં તેઓશ્રીએ પત્ર - ૧૭૨માં

અત્યંત અગત્યનો વિષય પ્રતિપાદન કરેલ છે કે “નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો; સત્પુરુષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવું; સત્પુરુષોનાં ચારિત્રોનું સ્મરણ કરવું; સત્પુરુષોનાં લક્ષણનું ચિંતન કરવું; સત્પુરુષોની મુખાકૃતિનું હૃદયથી અવલોકન કરવું; તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્ભુત રહસ્યો ફરી ફરી નિદ્ધિધ્યાસન કરવાં; તેઓએ સંમત કરેલું સર્વ સંમત કરવું. - આ જ્ઞાનઓએ હૃદયમાં રાખેલું, નિર્વાણને અર્થે માન્ય રાખવા યોગ્ય, શ્રદ્ધવા યોગ્ય, ફરી ફરી ચિંતવવા યોગ્ય, ક્ષણે ક્ષણે, સમયે સમયે તેમાં લીન થવા યોગ્ય, પરમ રહસ્ય છે. અને એ જ સર્વ શાસ્ત્રનો, સર્વ સંતના હૃદયનો, ઈશ્વરના ઘરનો મર્મ પામવાનો મહામાર્ગ છે અને એ સઘળાનું કારણ કોઈ વિદ્યમાન સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ, અને તે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા એ છે. અધિક શું લખવું ? આજે, ગમે તો કાલે, ગમે તો લાખ વર્ષે અને ગમે તો તેથી મોડે અથવા વહેલે, એ જ સૂઝ્યે, એ જ પ્રાપ્ત થયે છૂટકો છે.”

ઉપરોક્ત વચનામૃતમાં અત્યંત સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે કે : કોઈ વિદ્યમાન સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ થયે જો તેમની ઓળખાણ થાય, તો જીવ સર્વ ઉદય પ્રત્યેથી ઉદાસીન થઈને સત્પુરુષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવા વગેરેના ઉપરોક્ત પરિણામોમાં પરિણમે છે અને તેથી કરીને જીવને નિર્વાણપદના અધિકારી થવાની પાત્રતા સમુત્પન્ન થાય છે. એટલે કે યથાર્થ પ્રકારે તે જીવનો દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટીને તે ઉપશમ થવા યોગ્ય સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. બીજા કોઈપણ ધર્મસાધનથી યથાર્થ પ્રકારે દર્શનમોહ મંદન થતો હોવાથી વિચારવાન જીવોએ આ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે. ઉપરોક્ત વચનામૃતમાં તે વિષયનું મહત્ત્વ સમજાવવા અત્યંત ભારપૂર્વક વિધાન કર્યું છે.

આ ઉપરાંત તેઓશ્રીએ ‘આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર’માં કહેલા સમકિતના પ્રકારોનો વિશેષાર્થ સમજાવતાં ત્રણ પ્રકારનાં સમકિત જણાવ્યાં છે. જેમાં

પહેલું સમકિત એટલે કે નિર્વિકલ્પ પરમાર્થ અનુભવરૂપ સમકિતના કારણનું કારણ ‘સત્પુરુષની ઓળખાણ અને તે ઓળખાણથી પ્રાપ્ત વચનની પ્રતીતિ, આજ્ઞાની અપૂર્વ રુચિ અને સ્વચ્છંદનિરોધપણે સત્પુરુષની ભક્તિ,’ એ આદિ પરિણામો દર્શાવ્યાં છે.

તેમ છતાં, અનાદિકાળથી વર્તમાન સુધીના અનંતકાળમાં એકવાર પણ સત્પુરુષની ઓળખાણ થઈ નથી. તેથી તથારૂપ ઓળખાણ નહિ થવાનાં કારણો વિચારવાં ઘટે છે. સત્પુરુષની ઓળખાણ થવામાં ક્યા પ્રકારના પ્રતિબંધક ભાવો હોય છે, તે સમજી, તેનો અભાવ કરવો ઘટે છે. કારણ કે સત્પુરુષની ઓળખાણ થવી તે સમ્યક્ત્વના કારણનું બીજ છે. અર્થાત્ સમ્યક્ત્વનું કારણ આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ છે, અને તે ઓળખાણ થવાની યોગ્યતા વિદ્યમાન સત્પુરુષની ઓળખાણ સિવાય કદી કોઈને થઈ નથી. કારણ કે આત્મસ્વરૂપ મૂળમાં શક્તિરૂપ તત્ત્વ છે. જ્યારે સત્પુરુષનું સ્વરૂપ જેમાં પ્રગટપણે આત્મસ્વરૂપ વ્યક્ત થયું છે. તેથી વ્યક્તની ઓળખાણ થયા વિના અવ્યક્તની ઓળખાણ થાય તે અસંભવ છે.

જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહિ થવામાં જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણવા યોગ્ય છે : એક તો “હું જાણું છું”, “હું સમજું છું” એવી પ્રકારનું જે અભિમાન જીવને રહ્યા કરે છે, તેવા ‘સ્વચ્છંદ’ને લીધે જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે, અને પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વચનનું તોલન કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારના સ્વચ્છંદને લીધે થોડુંપણ શાસ્ત્ર-વાંચનાદિ ક્ષયોપશમજ્ઞાન હોવાથી તે વિશેષ પ્રકારે દર્શાવવાની જીવને ઈચ્છા રહ્યા કરે છે. પરલક્ષીપણું અને અસત્સંગને લીધે આ પ્રકારે વર્તતાં જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે.

બીજું, કુટુંબ - પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ કરતાં પણ વિશેષરાગ જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે જેટલું વિનયાન્વિત થવું

જોઈએ અને તેમની આજ્ઞાને અનુસરવું જોઈએ તેમાં તે ભાવ આડા આવે છે. અસાર અને અશરણભૂત એવા કુટુંબ - પરિગ્રહાદિકને વિષે મહત્તા અને અધિકતાના પરિણામ રહે છે તેને કારણે લૌકિકભાવના અને લોક પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવાનું બની શકતું નથી. રાગના વિષયમાં પણ જ્યાં સુધી ઉપરોક્ત ફેરફાર થઈને જ્ઞાન - ધ્યાન એ સર્વનું કારણ જે જ્ઞાનીપુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું - તેનું મહત્ત્વ ભાસ્યમાન થઈને અધિકતા આવતી નથી ત્યાં સુધી જીવ જ્ઞાનીપુરુષથી અજાણ રહે છે.

ત્રીજું, લોકભયને લીધે - લોકમાં અપકીર્તિ થવાના ભયને લીધે અને અપમાન થવાના ભયને લીધે, જ્ઞાનીપુરુષ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ તેમના પ્રત્યે ઉપેક્ષા સેવાય અથવા તો જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવાનું બને છે અથવા તો તેમના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું.

- એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે, તેથી જેમ બને તેમ આત્મકલ્યાણની ભાવના કરી તેને ઓછા કરવા અથવા તેને નિવૃત્ત કરવા આવશ્યક છે. ઉપરોક્ત કારણોના સદ્ભાવમાં રહીને જીવ અન્ય અનેક પ્રકારનાં ધર્મસાધન કરે તો પણ તે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે કે તેની કારણભૂત સ્થિતિમાં આવી શકતો નથી.

તો હવે, જ્ઞાનીની ઓળખાણ કેમ થાય ? જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ જીવને 'દૃઢ મુમુક્ષુતા' આવ્યા પછી થવાનો સંભવ છે. જ્ઞાનદ્રશા અથવા વીતરાગદ્રશા તે દૈહિકસ્વરૂપ તથા દૈહિકચેષ્ટાનો વિષય નથી પરંતુ આત્માનો તે અંતરાત્મગુણ છે. અને તેવું અંતરાત્મપણું જગતવાસી જીવો, મંદ દ્રશાવાન મુમુક્ષુઓ કે મધ્યમ દ્રશાના મુમુક્ષુજીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી તેમજ તેવા પ્રકારનું અનુમાન પણ કરી શકે તેવી તેમની યોગ્યતા નહિ હોવાથી તેઓ જ્ઞાનીને ઓળખી શકતા નથી. પરંતુ કોઈક જીવ કે જેનું હોનહાર સારું હોય છે તે સત્સમાગમના યોગથી તેવી યોગ્યતા

પામીને જ્ઞાનીને ઓળખે છે ત્યારે પ્રથમ સત્સમાગમ કાળે પોતાને મૂંઝવતા અનેક પ્રકારના અસમાધાનના પ્રકારોનું સમાધાન અંતરથી પ્રાપ્ત કરે છે અને તેના પ્રમાણમાં યથાશક્તિ તે જીવને જ્ઞાની પ્રત્યે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ ખરેખરું ઓળખાણ તો દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ થયે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પોતાને વર્તમાન પ્રયોજનભૂત પ્રાપ્ત ઉપદેશનું અમલીકરણ થયે અર્થાત્ પોતાના વર્તમાનપ્રયોજનના વિષયને તત્કાળ પ્રયોગમાં લઈ જઈને, અંતરમાં આત્મવૃત્તિએ પરિણમન થયે એટલે કે બાહ્યદષ્ટિથી બાહ્યત્યાગ અને બાહ્યક્ષયોપશમજ્ઞાનનો મહિમા છૂટીને, જીવ જ્ઞાનીને ઓળખી શકે.

ઉપરોક્ત પ્રકારની યોગ્યતાથી મુમુક્ષુજીવ ઉત્તમ કોટિની મુમુક્ષુતામાં વર્તતો હોવાથી તે જ્ઞાનીની વાણીનો આશય સમજી શકે છે, તેમજ જ્ઞાનીની વાણીના વિલક્ષણ પ્રકારના ગુણો - વિશિષ્ટતાઓ જેવા કે પૂર્વાપર અવિરોધતા, આત્માર્થ ઉપદેશકપણું અને અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ થતાં પોતાના ભાવોમાં પોતાનું આત્મહિતરૂપ પ્રયોજન અપૂર્વપણે ભાસે છે અને પોતાના અનુભવથી જ્ઞાનીપુરુષનું અનુભવસહિતપણું, તેમજ આત્માને સતત જાગ્રત કરનાર આદિ અનેક વિશિષ્ટતાઓ - સમજાય છે. આત્મસ્વરૂપના સભાનપણામાં જે ઉપદેશ ઉપદેશી શકાય છે. અને ભાનસહિત પુરુષ વિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહીં, એમ સહેજે સમજી શકાય છે. ત્યારે જ્ઞાનીપુરુષની મુખમુદ્રા દ્વારા અને તેમના મન-વચન-કાયાની વિલક્ષણ ચેષ્ટા દ્વારા જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખવું બને છે. તેમાં પણ જ્ઞાનીપુરુષનાં નેત્રોમાં જે વીતરાગતા, અંતર્મુખતા અને નિર્લેપતા આદિ ભાવો મુમુક્ષુજીવને, ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુભૂમિકાં પ્રાપ્ત જ્ઞાનની નિર્મળતાથી વાંચવા મળે છે; જેથી તેમના પ્રત્યે અચળ પ્રેમ અને સમ્યક્ પ્રતીતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

વાસ્તવિકતાનો એક અટળ અને સર્વ સામાન્ય મનુષ્યોને અનુભવગોચર

થાય તેવો સિદ્ધાંત એ છે કે : પરિણમન જોનારને જે પરિણમન પોતે જોવે છે તેવું પરિણમન સહજ આવિર્ભાવ થાય છે. જેમકે બીજાના હર્ષ-શોકનાં પરિણામોને જોવાથી જોનારને પણ હર્ષ-શોકના ભાવો સહજ આવી જાય છે. અહીં સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાનીપુરુષના અંતરપરિણમન દ્વારા જ્ઞાનદશાના અપૂર્વ ભાવો, જે અંતરમાં નિજપરમાત્મપદને અલૌકિક પુરુષાર્થથી અવલંબે છે અને જે ભાવોનું સ્વરૂપ સ્વરૂપાકાર હોવાથી જ્ઞાનીપુરુષમાં પરમાત્મતત્ત્વનાં દર્શન થાય છે; જે જ્ઞાનીપુરુષમાં પરમેશ્વરબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે. અને તે બુદ્ધિ, મુમુક્ષુજીવને સર્વ પ્રકારના પ્રતિબંધથી મુક્ત કરે છે. જેથી ક્રમે કરીને મુમુક્ષુ, જેના ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યાં છે તેની દશાને પામે છે અર્થાત્ અવશ્ય જ્ઞાનદશાને પ્રાપ્ત કરે છે.

હવે, જ્યારે મુમુક્ષુજીવને જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય છે ત્યારે તેની યોગ્યતામાં અનેક પ્રકારે જે ફેરફાર થાય છે તે પણ અત્રે નોંધ લેવા યોગ્ય છે : જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે જીવને અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ મોળાં પડવાનો (અનુભાગ ઘટવાનો) પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે; એવા મુમુક્ષુજીવને મતાગ્રહ, દુરાગ્રહ આદિ ભાવ પણ છૂટી જાય છે અથવા મોળાં પડી જાય છે; અને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળ્યા કરે છે. સૌથી મહત્ત્વનો ફેરફાર એ થાય છે કે વિકથા આદિ અને ધાર્મિકચર્યામાં અપ્રયોજનભૂત વિષયમાં સાવ નીરસપણું લાગે છે કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળ વીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે કે શાસ્ત્રમાં વાંચ્યું છે તેથી પણ બળવાન પરિણામ દ્વારા, તે પોતાના સંયોગો પ્રત્યે અનિત્યતા, અશરણતા અને અસારતાને દઢ કરે છે. તેથી સત્પુરુષને ઓળખ્યા પહેલાં સંયોગ અને પંચવિષયાદિ પ્રત્યે જે પ્રકારે રસવાળાં પરિણામ હતાં તેવાં પરિણામ રહેતાં નથી. અને જીવ યથાર્થ પ્રકારના વૈરાગ્યમાં આવે છે.

ખરેખર તો અનંતકાળે દુર્લભ એવું જે આત્મજ્ઞાન, તે સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી કાંઈ જ દુર્લભ નથી અર્થાત્ સહજ અને સુલભ છે. કારણ કે તે જીવને સત્પુરુષ વિષે, તેમના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે અત્યંત પ્રીતિ-ભક્તિ ઉત્પન્ન હોય છે કે જેથી યથાર્થ પ્રકારે દર્શનમોહ વિગલિત થઈને ઉપશમ થવાને યોગ્ય થાય છે કે જેના સમકાળે સ્વાનુભૂતિરૂપ આત્મજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ હોય છે. જ્યાં સુધી આવી દશા આવતી નથી ત્યાં સુધી એમ સમજવા યોગ્ય છે કે જીવને મૂળમાં જ આત્મકલ્યાણ ખરી ભાવના ઉત્પન્ન થઈ નથી, અને તે જીવને પોતાને સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે તેવું ભાસ્યું પણ નથી.

જીવે સત્પુરુષનો યોગ થયે અને ઓળખાણ થયે એમ સમજાય છે કે અત્યાર સુધી જે મારા પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતા તે સૌ નિષ્ફળ હતા, લક્ષ વગરના બાણ જેવા હતાં. પરંતુ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે જેથી મારા સર્વ સાધન સફળ થવાનું કારણ મને પ્રાપ્ત થયું છે. હું આત્માહિતના અલૌકિકમાર્ગથી અજાણ છું અને અનુભવી માર્ગદ્રષ્ટા પુરુષનું શરણ મેં ગ્રહણ કર્યું હોવાથી, માર્ગ પ્રત્યે જવામાં ચૂક થશે તો અવશ્ય તેઓશ્રી મને બચાવી લેશે. તે જીવ ત્યારથી, લોકસંજ્ઞાએ જે નિષ્ફળ અને નિર્લક્ષ સાધન કર્યાં હતાં તે હવે સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં, અંતરાત્મામાં વિચારી દૃઢ પરિણામ રાખીને જાગ્રત થઈ જાય છે. તેને એમ ભાસે છે કે આ યોગથી મારા જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે તેથી તેમાં અંતરાય કરનાર “હું જાણું છું” એવા પ્રકારનું જે અભિમાન તે ન થાય તેની તીક્ષ્ણ જાગૃતિ આવે છે. તેમજ ‘સંપ્રદાયમાં થતી ક્રિયાઓ અને કુળપરંપરાથી થતાં ધર્મકાર્યો તેને કેમ ત્યાગી શકાય ?’ - તેવો લોકભય, કે સત્પુરુષની ભક્તિ વિષે પણ લૌકિકભાવ થતો નથી. કદાપિ જ્ઞાનીને વિષે કોઈ પંચવિષયાકાર એવું કાર્ય ઉદયમાં દેખીને એવા ભાવનું આલંબન કે આરાધન, (જે અનંતાનુબંધી ક્રોધ -માન-માયા-લોભનો પ્રકાર

છે તે,) ભૂલથી પણ મુમુક્ષુજીવ, સત્પુરુષની ઓળખાણ પછી, કરતો નથી.

– આ પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ એક નિર્વાણમાર્ગનું બીજભૂત પ્રત્યક્ષ કારણ હોવાથી અને તથાપ્રકારની યોગ્યતામાં આવ્યે તે જીવને આત્મસ્વરૂપનું ઓળખાણ અને લક્ષ થવા યોગ્ય ક્ષમતા પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમાં પરમાર્થની સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ થાય છે જેથી નિર્વિકલ્પ પરમાર્થઅનુભવરૂપ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળે થાય છે. નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનનાં આ બંને કારણો (કારણ અને તેનું કારણ) વીતરાગોએ માન્ય કર્યા છે, તેથી તે ત્રણે સંમત કરવા યોગ્ય છે, ઉપાસવા યોગ્ય છે, સત્કાર કરવા યોગ્ય છે અને ભક્તિ કરવા યોગ્ય છે.

સારાંશરૂપે કૃપાળુદેવના વચનામૃત (૮૧૭)નું ઉદ્ધરણ અત્રે કરવા યોગ્ય છે : “આત્મદેશને પામી નિર્દ્વંદ્વપણે યથાપ્રારબ્ધ વિચરે છે, એવા મહાત્માઓનો યોગ જીવને દુર્લભ છે. તેવો યોગ બન્યે જીવને તે પુરુષની ઓળખાણ પડતી નથી, અને તથારૂપ ઓળખાણ પડ્યા વિના તે મહાત્મા પ્રત્યે દેહાશ્રય થતો નથી. જ્યાં સુધી આશ્રય દેહ ન થાય ત્યાં સુધી ઉપદેશ પરિણામ પામતો નથી. ઉપદેશ પરિણામ્યા વિના સમ્યગ્દર્શનનો યોગ બનતો નથી. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ વિના જન્માદિ દુઃખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ બનવા યોગ્ય નથી.”

ઉક્ત વચનામૃતમાં લેખાંકનો સાર સ્પષ્ટ છે જે આત્માર્થી જીવે નિજહિતાર્થે ઉપાસવા યોગ્ય છે.

રત્ન કણિકા

સત્પુરુષની ઓળખાણ થવી તે મુમુક્ષુજીવને નિર્વાણપદનું કારણ છે, તે નિઃસંદેહ છે. તેથી સત્પુરુષની ઓળખાણનું આવું મહત્વ જાણી, ઓળખવા પ્રત્યે, ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા સંપ્રાપ્ત કરી, તથારૂપ પાત્રતા ગ્રહણ કરી, પ્રયાસ કર્તવ્ય છે. આ વિષયમાં ઓળખવાની રીત અને જ્ઞાનદશામાં ઓળખાતા લક્ષણો આ મહત્વના બે મુદ્દા છે. જે લક્ષણો દ્વારા તેમને ઓળખી શકાય છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

જ્ઞાનીપુરુષની દશામાં જે સમગ્રપણે જ્ઞાનીપણું છે, માત્ર તેને જ ઓળખવાનો દષ્ટિકોણ જેણે સાધ્ય કર્યો છે, તે તે રીતે જ્ઞાનદશામાં રહેલી વિલક્ષણતાને પારખી શકે છે, અર્થાત્ જ્ઞાનીપણા સિવાય બીજું કાંઈ-સંયોગ લક્ષી જોવું નથી. તેવી રીતે ઓળખવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા/ ભાવના હોવી આવશ્યક છે. ભાવ જ્ઞાનીપણું જણાય તેવા ત્રણ બાહ્ય સાધન, જે જ્ઞાનીપુરુષના સંયોગમાં છે, તેમાં મુખ્ય તેમની વાણી, મુદ્રા, અને નેત્ર દ્વારા તેમના ભાવો જણાય છે, તેમાં પ્રથમ વાણી દ્વારા ઓળખાણ થયા બાદ, મુદ્રા અને નેત્ર દ્વારા તેમનો ઉપશમભાવ ગ્રહણ થઈ શકવા યોગ્ય છે

૧. સત્પુરુષની વાણી અને ચેષ્ટા વડે દેહાદિથી ભિન્નપણું, અને સ્વરૂપ ચૈતન્યમાં આત્માપણું વ્યક્ત થતું લક્ષણ છે.

૨. પદાર્થ દર્શન હોવાને લીધે, વિરૂદ્ધ ધર્મયુક્ત પદાર્થનું નિરૂપણ અવિરોધપણે વ્યક્ત થાય છે.

૩. વાણીમાં અકષાય સ્વભાવ ઉપરની ભીંસથી નીકળતી વાણી, અંતર્મુખી પુરુષાર્થની ઝલકવાળી હોય છે.

૪. દષ્ટિ અનંત શાંતિના પિંડ ઉપર હોવાને લીધે, અનુભવ ઉત્સાહ દશા વ્યક્ત થાય છે.

૫. આત્મરસથી સરાબોર વાણી આવે છે.

૬. સ્વરૂપ પ્રાપ્તિની વિધિનું સૂક્ષ્મ રહસ્ય અર્થાત્ અનુભવ-વિધિનું રહસ્ય દ્વારા તત્સંબંધી મૂઝવણનો ઉકેલ થવાથી તે લક્ષણનું ગ્રહણ થાય છે.

૭. નિજ સ્વરૂપની સર્વસ્વપણે ઉપાદેયતાનો આંતરધ્વનિ વાણીમાં રહેલો હોય છે.

૮. (પોતાના સ્વરૂપનું)ભાન સહિતપણું હોવાથી આત્મજાગૃતિ સુચક વાયનો, શ્રવણના કરનારને જાગૃતિમાં નિમિત્ત થાય છે.

૯. સ્વરૂપની પ્રયત્નતા, પ્રત્યક્ષ હોવાથી, આશય ભેદ વાણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેવો આશય પરોક્ષ વિચારથી ઉત્પન્ન વાણીમાં આવી શકતો નથી.

૧૦. સ્વરૂપ સુખની નિરાકૂળતાથી ઉત્પન્ન પરિતોષપણું, મુક્તપણું - જ્ઞાનદશાને પ્રદર્શિત કરે છે.

૧૧. મુખ્ય-ગૌણતા પ્રકરણ અનુસાર થવા છતાં, સંતુલન ગુમાવ્યા વિના, અનેકાંતિક વલણયુક્તપણું માત્ર જ્ઞાનદશામાં જ વર્તે છે.

૧૨. અલૌકિક સરળતાયુક્ત વ્યવહાર.

૧૩. સમ્યક્જ્ઞાનની મધ્યસ્થતાને લીધે નિષ્પક્ષપણું, ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ, સમતોલપણું-સમપણું.

૧૪. અંતરંગ નિસ્પૃહપણું - પરિપૂર્ણ સ્વરૂપનું અવલંબન - આધાર હોવાથી.

૧૫. નિર્ભયતા - અવ્યાબાધ, શાશ્વત સ્વરૂપની પ્રતીતિ ભાવને લીધે.

૧૬. વર્તમાન ઉદયમાં, ઉદય-પ્રવૃત્તિથી પ્રાપ્ત ફળમાં ઉદ્દાસીનપણું - નીરસપણું - નિઃસાર છે, તેમ લાગતું હોવાથી, કાર્યોમાં અસાવધાની, વિષયોમાં અપ્રયત્નદશા - જ્ઞાતાભાવ.

૧૭. નિષ્કામભાવે પરમ કારુણ્યવૃત્તિ, સર્વ જીવો પ્રત્યે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થવારૂપ ભાવના.

૧૮. બાહ્યાભ્યંતર નિર્ગ્રંથ દશાની ભાવના, અચલિતપણે સ્વરૂપ સ્થિતિની ચાહના.

૧૯. લોકદષ્ટિ / લોકસંજ્ઞાના અભાવને લીધે નિર્માનતા અર્થાત્ માન-અપમાનની કલ્પનાનો અભાવ. પોતાની ગુરુતાને દબાવનાર.

૨૦. પવિત્રતા - નિર્વિકારતાના પ્રેમને લીધે ગુણ પ્રમોદપણું.

૨૧. કર્મ - નોકર્મરૂપ સમસ્ત પરનું માત્ર જ્ઞાતાપણું સાક્ષીભાવે, તે જ્ઞાનીનું લક્ષણ છે.

-પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની-૭૩૨)

સત્પુરુષની ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ પાત્રતાવાન મુમુક્ષુને, જે તે લક્ષણો દ્વારા થાય છે. તેમાં પણ તે તે લક્ષણોની (પોતાના

ભાવમાં) અંતર મેળવણીપૂર્વક થાય છે, અર્થાત્ મુમુક્ષુની યથાર્થ ભૂમિકામાં, પ્રયોગ દ્વારા તત્ત્વનું ભાવભાસન જેટલા અંશે થયું હોય તે ભાવોની અંતર મેળવણી થઈને, અંતરથી તે સત્પુરુષની ઓળખાણ થાય છે. તે જીવ જ્ઞાનદેશાનો અધિકારી થાય છે. તેથી નિર્વાણપદનો પણ અધિકારી થાય છે.

આમ ઉપાદાનથી નિમિત્તરૂપ સત્પુરુષની ઓળખાણ થાય, તેનું મહત્ ફળ છે.

-પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની-૭૩૩)

‘સમકિતનું બીજ’ પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાન રાશિ
શ્રીમતી ચંદ્રદિકાબેન શશીકાંતભાઈ શેઠ, ભાવનગર ૫,૦૦૦/-

મૈં જ્ઞાનમાત્ર હું

□

સુખધામ અનંત સુસંત ચહી,
દિનરાત રહે તદ્ધ્યાન મહીં;
પ્રશાંતિ અનંત સુધામય જે,
પ્રણમું પદ તે વરતે જયતે.

□

પાવન મધુર અદ્ભુત અહો ! ગુરુવદનથી અમૃત ઝર્યા,
શ્રવણો મળ્યાં સદ્ભાગ્યથી નિત્ય અહો ! ચિદ્દરસ ભર્યા.
ગુરુદેવ તારણહારથી આત્માર્થી ભવસાગર તર્યા,
ગુણમૂર્તિના ગુણગણતણાં સ્મરણો હૃદયમાં રમી રહ્યાં.

□

હું એક, શુદ્ધ, સદા અરુપી, જ્ઞાનદર્શનમય ખરે;
કંઈ અન્ય તે મારું જરી, પરમાણુમાત્ર નથી અરે.

□

સહજાત્મસ્વરૂપ સર્વજ્ઞદેવ પરમગુરુ

□

‘સમકિતનું બીજ’
પ્રવચન અનુક્રમણિકા

પ્રવચન ક્રમાંક	પત્રાંક નંબર	પૃષ્ઠ સંખ્યા
૦૧.	પત્રાંક-૫૦૪	૦૦૧
૦૨.	પત્રાંક-૩૩૩ (૧)	૦૨૯
૦૩.	પત્રાંક-૩૩૩ (૨)	૦૪૬
૦૪.	પત્રાંક-૩૩૫ (૧)	૦૫૧
૦૫.	પત્રાંક-૩૩૫ (૨)	૦૫૭
૦૬.	પત્રાંક-૪૬૬ (૧)	૦૬૪
૦૭.	પત્રાંક-૪૬૬ (૨)	૦૮૩
૦૮.	પત્રાંક-૬૭૯ (૧)	૦૯૧
૦૯.	પત્રાંક-૬૭૯ (૨)	૧૦૯
૧૦.	પત્રાંક-૬૭૯ (૩)	૧૨૯
૧૧.	પત્રાંક-૬૭૪ (૧)	૧૪૧
૧૨.	પત્રાંક-૬૭૪ (૨)	૧૬૪
૧૩.	પત્રાંક-૬૭૪ (૩)	૧૮૨
૧૪.	પત્રાંક-૪૧૬ (૧)	૧૮૬
૧૫.	પત્રાંક-૪૧૬ (૨)	૧૯૭
૧૬.	પત્રાંક-૫૨૨ (૧)	૨૧૦
૧૭.	પત્રાંક-૫૨૨ (૨)	૨૩૭
૧૮.	પત્રાંક-૪૬૭ (૧)	૨૪૫
૧૯.	પત્રાંક-૪૬૭ (૨)	૨૬૮
૨૦.	પરમાગમસાર-૭૫૬	૨૮૦

આ પુસ્તકની કોઈપણ પ્રકારે અશ્લાતના કે
વિરાધના ન થાય તેનું લક્ષ્ય રાખવા વિનંતી.

ૐ

વીતરાગાય નમઃ

પત્રાંક - ૫૦૪

મુંબઈ, વૈશાખ, ૧૯૫૦

મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય ધારીએ તે કરતાં હમણાં વિશેષ વર્ત્યા કરે છે. અને એ જ કારણથી તમને પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી. વ્યવસાયનું બહોળાપણું ઈચ્છવામાં આવતું નથી, તથાપિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે. અને એમ જણાય છે કે કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવા યોગ્ય છે, કે જેના વેદનથી ફરી તેનો ઉત્પત્તિયોગ મટશે, નિવૃત્ત થશે. કદાપિ બળવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામાં આવે તોપણ તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે આત્મા આત્માપણે વિસ્રસાપરિણામ જેવો પરિણામી શકે નહીં, એમ લાગે છે. માટે તે વ્યવસાયની જે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્તિ થાય તે વેદવી, એ કોઈ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

કોઈ પ્રગટ કારણને અવલંબી, વિચારી, પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યક્દૃષ્ટિપણે પણ ઓળખાય તો તેનું મહત્ત્વ ફળ છે; અને તેમ ન હોય તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્મા સંબંધી ફળ નથી એમ અનુભવમાં આવે છે.

પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ પુરુષને પણ કોઈ કારણે, વિચારે, અવલંબને સમ્યગ્દષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય તો તેનું આત્મપ્રત્યયી ફળ નથી, પરમાર્થથી તેની સેવા-અસેવાથી જીવને કંઈ જાતિ ()-ભેદ થતો નથી. માટે તે કંઈ સફળ કારણરૂપે જ્ઞાનીપુરુષે સ્વીકારી નથી, એમ જણાય છે.

ઘણા પ્રત્યક્ષ વર્તમાનો પરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે આ કાળ તે વિષમ કે દુષમ અથવા કલિયુગ છે. કાળચક્રના પરાવર્તનમાં અનંત વાર દુષમકાળ પૂર્વે આવી ગયા છે, તથાપિ આવો દુષમકાળ કોઈક જ વખત આવે છે. શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં એવી પરંપરાગત વાત ચાલી આવે છે, કે અસંયતિપૂજા નામે આશ્ચર્યવાળો હુંડ-ધીટ-એવો આ પંચમકાળ અનંતકાળે આશ્ચર્યસ્વરૂપે તીર્થંકરાદિકે ગણ્યો છે, એ વાત અમને બહુ કરી અનુભવમાં આવે છે; સાક્ષાત્ એમ જાણે ભાસે છે.

કાળ એવો છે. ક્ષેત્ર ઘણું કરી અનાર્ય જેવું છે, ત્યાં સ્થિતિ છે, પ્રસંગ, દ્રવ્યકાળાદિકે કારણથી સરળ છતાં લોકસંજ્ઞાપણે ગણવા ઘટે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના આલંબન વિના નિરાધારપણે જેમ આત્માપણું ભજાય તેમ ભજે છે. બીજો શો ઉપાય ?

પ્રવચન-૧, પત્રાંક-૫૦૪, તા. ૦૮-૦૫-૧૯૯૮

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ પત્રાંક-૫૦૪) પત્રનો વિષય છે કે, સર્વજ્ઞદેવને પણ સમ્યક્દષ્ટિપણે ઓળખવા પડે છે. એનો અર્થ શું થાય ? કેમકે સર્વજ્ઞ છે એ વીતરાગ છે. વીતરાગને કોઈ રાગની ચેષ્ટાવાળી પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. સંપૂર્ણ વીતરાગ છે, કોઈ રાગની ક્રિયા એમના મન, વચન, કાયામાં હોતી નથી. આત્મામાં રાગ નથી તેમ મન, વચન, કાયાની કોઈ ક્રિયા પણ રાગના નિમિત્તે થાય એવી કોઈ ક્રિયા એમની નથી. તેરમા ગુણસ્થાને શુક્લધ્યાનમાં – ઉત્કૃષ્ટ શુક્લધ્યાનની સ્થિતિમાં બિરાજે છે. એવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ જીવને ઓળખાણ થતી નથી એનું શું કારણ ?

સમ્યક્દષ્ટિ અને મુનિ એમને રાગનો અંશ છે. ત્રણ સજીવનમૂર્તિ છે – એક વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ, એક નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ-આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ કોઈપણ અને એક જ્ઞાનીપુરુષ ગૃહસ્થ હોય, કોઈપણ દશામાં હોય. ગૃહસ્થ પણ હોય અને ત્યાગી પણ હોય તોપણ એ ચોથા ગુણસ્થાને છે. નીચેના મોક્ષમાર્ગી બંને ધર્માત્માઓને રાગનો અંશ હોવાથી રાગ નિમિત્તિક બાહ્ય ક્રિયાઓ મન, વચન, કાયાના યોગમાં સ્પષ્ટપણે જોવામાં આવે છે. તેથી તો જીવ શંકા કરે કે, જે પૂર્ણ વીતરાગતાનો ઉપદેશ દે છે એ લોકોને પણ હજી રાગ કેમ થાય છે ? એટલે કે એ રાગ કેમ કરે છે ? એ તો એમ લે છે. પોતે કર્તા થઈને રાગ કરે છે ને ? (એટલે) શંકા કરનાર શું વિચારે છે ? કે, ‘એ રાગ શું કરવા કરે છે ?’

થાય છે એમ નથી લેતો. પોતાની દષ્ટિએ એને માપે છે એટલે ઓળખાણ થતી નથી.

જ્ઞાની હોય કે મુનિરાજ હોય તેમને રાગના નિમિત્તે મન, વચન, કાયાની બાહ્ય ક્રિયા હોય છે અને એ સંસારી જીવને જાણવા મળે છે. એને નહિ ઓળખવાનું કારણ એ છે કે, એ પોતાના માપથી માપે છે, પોતાની દષ્ટિએ માપે છે કે, હું રાગ કરું છું એમ એ રાગ કરે છે. મને ભૂખ લાગે છે ત્યારે હું ખાવાનું માંગુ છું અને ખાવ છું. એમ એમને પણ ભૂખ લાગે છે ત્યારે એ પણ ખાવા માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે. હું પ્રવૃત્તિ કરું છું એમ એ પ્રવૃત્તિ કરે છે. વીતરાગને તો કાંઈ નથી. વીતરાગને આહાર-પાણી નથી, નિંદ્રા નથી. તરસ નથી - તૃષ્ણા નથી, રોગ નથી, કોઈ દવા નથી, કાંઈ નથી. સંપૂર્ણપણે નિરંતર શુક્લધ્યાનની અંદર બિરાજે છે. એટલે એમને શું કરવા રાગ થાય છે એવી શંકા કરવાનો ત્યાં કોઈ અવકાશ નથી. છતાં આ જીવ સમવસરણમાં અનંતવાર ગયા પછી એમને ઓળખી શક્યો નથી. ઓળખે તો પહેલું સમકિત થાય. તો એનું (નહિ ઓળખવાનું) શું કારણ ? અથવા ઓળખાણ ક્યાંથી થાય છે અને કેવી રીતે થાય છે ? અને નથી થતી એનું કારણ શું ? આ તો આપણો જ ભૂતકાળ છે કે, આપણે અનંતવાર સમવસરણમાં ગયા છીએ અને આપણે ભગવાનને ઓળખ્યા નથી. તો કેમ ઓળખ્યા નથી એ સંબંધી જરા સૂક્ષ્મ વિષય આ પત્રની અંદર પ્રતિપાદન કર્યો છે. મને એમ છે ત્યાં સ્વાધ્યાયમાં આપણે એકેવાર નથી વાંચ્યો, First time લઈએ છીએ ને ? એ જરા સમજવા જેવો વિષય છે. નવા-નવા પત્રો એટલે લઈએ છીએ (કેમકે) ‘કૃપાળુદેવે’ ઘણા વિષયો પોતાના પત્રોની અંદર આવરી લીધા છે, જે મુમુક્ષુને ઉપયોગી હોય એવી ઘણી-ઘણી વાતો આવરી છે. એ થોડું પત્રના વિષયના અનુસંધાનમાં (લીધું).

‘મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય...’ વ્યવસાય એટલે

વેપાર - પરિણામો. ‘...ધારીએ તે કરતાં હમણાં વિશેષ વત્યા કરે છે.’ ‘કૃપાળુદેવ’ એ પોતાના વિષે લખે છે. ૨૭મું વર્ષ છે. ‘મુંબઈ’માં વેપાર-ધંધા(ની) વચ્ચે બેઠેલા દેખાય છે. હવે પોતાના પરિણામની વાત કરે છે કે, અમારા મનનો, વચનનો અને કાયાના પરિણામોનો વેપાર અમે ધારીએ છીએ તે કરતાં વિશેષ વર્તે છે એટલે ઘણો થાય છે. ‘અને એ જ કારણથી તમને પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી.’ અને ફુરસદ મળતી નથી. કામનો બોજો ઘણો ઉપાડે છે. એક કામ કરતા હોય અને બીજાં ત્રણ કામ આવી પડે, એ પૂરું કરે ત્યાં બીજાં આવી પડે. કોઈની સાથે વાતચીત કરવી, પત્રવ્યવહાર કરવો એ સમય મળતો નથી.

‘વ્યવસાયનું બહોળાપણું ઈચ્છવામાં આવતું નથી,...’ (અર્થાત્) અમે ઈચ્છતા નથી કે અમારો વેપાર વધે. ધંધો વધે એવું અમે ઈચ્છતા નથી, કેમકે ફુરસદ તો મળતી નથી. આટલો ધંધો છે એ (પણ) ઘણો વધી ગયેલો ધંધો છે. એ ઈચ્છતા નથી. ‘...તથાપિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે.’ છતાં પણ વેપાર-ધંધો કરવા માટે સામેથી લોકો આવે છે, કમિશનના કામ ઘણા હતા, આવ્યા જ કરે અને એક વખત ધંધાની અંદર સારી આબરૂ હોય, પ્રમાણિકતાની આબરૂ હોય એટલે લોકો કામ કરવા ઈચ્છે એ બહુ સ્વભાવિક છે. વિશ્વાસથી કામ કરે.

‘અને એમ જણાય છે કે કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવા યોગ્ય છે, કે જેના વેદનથી ફરી તેનો ઉત્પત્તિયોગ મટશે, નિવૃત્ત થશે.’ પોતાના જ્ઞાનમાં એમ આવે છે કે, આ જે પૂર્વકર્મનો ઉદય છે એ લાવ્યો તો આવે નહિ, દુકાન માંડીને બેઠા હોય અને ઘરાકી આવે તો કાંઈ બોલાવવા જાય અને આવે એવું થોડું છે. બોલાવે તોપણ ન આવે અને વગર બોલાવે ટોળું આવે. બજારમાં આપણે જોઈએ છીએ, એક જ Lineની (ધંધાની) બાજુ-બાજુમાં બે દુકાન હોય (તો) એકને ત્યાં ભીડ હોય અને બીજો હવા ખાતો હોય. બોલાવે તોપણ ન આવે. એના પૂર્વકર્મ અને

આના પણ પૂર્વકર્મ છે. એક જ ભાવે નંબરી ચીજ બન્ને જણા વેચતા હોય, એમાં કાંઈ છેતરાવાપણું નથી, છતાં એકને ત્યાં ગિરદી હોય અને ગિરદીમાં ઊભા રહીને લોકો લે અને બીજાને ત્યાં ખાલી બેઠો હોય તોપણ ન લે. (એવો) પૂર્વકર્મનો ઉદય હોય છે. એમ (અહીંયાં ‘કૃપાળુદેવને’) પોતાને ખ્યાલ આવે છે કે, આ કામની જે ભીડ છે એ પૂર્વકર્મનો ઉદય છે, પૂર્વે આપણે જ કોઈ એવા વિચારો કર્યા છે, એવા વિકલ્પો કર્યા છે કે, આ રીતે ધંધો વધે તો સારું. ભલે અજ્ઞાનદશામાં કર્યા હોય.

એમના કુટુંબનો ઇતિહાસ એવો છે કે, ‘રવજીભાઈ પંચાણ’ અને એ ચાર-પાંચ ભાઈઓ હતા અને એમના પિતાશ્રી એટલે ‘કૃપાળુદેવ’ના Grandfather કાંઈક સારી સ્થિતિમાં હતા. એ વખતે અહીંયાં નહોતા રહેતા – ‘વવાણિયા’ નહોતા રહેતા, ‘મોરબી’ રહેતા હતા અને ચાર-પાંચ ભાઈઓ વચ્ચે જે કાંઈ મજિયારો વહેંચવો જોઈએ એ એમણે વહેંચી દીધો, એ વખતે સ્થિતિ કાંઈક ઠીક હતી, (એમાં) ઓછું-વત્તું મળે ને ? ભાઈઓ-ભાઈઓને વહેંચણી થાય ત્યારે બધાને સરખું જ મળે એવું કાંઈ નહિ. એમાં પણ પૂર્વકર્મ પ્રમાણે કો’કને ઓછું મળે અને કો’કને વધારે મળી જાય છે. હવે આમને કાંઈક Injusticeપણું થયું હશે એ બનવાજોગ છે. ગમે એમ પણ એમણે એમ વિચાર્યું કે, ‘વવાણિયા’ છે એ બંદર છે. એ વખતે દરિયો ‘વવાણિયા’ સુધી હતો. ‘કચ્છ’નો જે દરિયો છે – ‘કચ્છ’ની ખાડી (છે) એ ‘વવાણિયા’ સુધી હતી અને આ વરસાદનું જે મોટું તોફાન થયું ને ? ત્યારે પણ ‘વવાણિયા’ સુધી પાણી આવેલાં. અત્યારે દરિયો જરા દૂર છે પણ એ વખતે એ બંદર હતું. ‘વવાણિયા બંદર’ કહેવાતું હતું. એટલે એમ કે, બંદરનો વેપાર સારો ચાલે અને નજીક છે એટલે આપણે ‘વવાણિયા’ જતા રહીએ. એટલે ‘રવજીભાઈ’ અને એમનું કુટુંબ છે એ ‘વવાણિયા’ આવી ગયું. બંદર

ભાંગી પડ્યું અને વેપાર-ધંધો એવો ધાર્યા પ્રમાણે ન ચાલ્યો અને એ જ પ્રકારનો કોઈ પૂર્વકર્મનો ઉદય હશે એટલે એમનું કુટુંબ સાંકડી આર્થિક સ્થિતિમાં આવેલું. બે ભાઈઓ, ત્રણ બહેનો અને એ રીતે ‘રવજીભાઈ’ને સાત-આઠ જણનો પરિવાર હતો. એટલે એ દિવસોમાં ‘કૃપાળુદેવ’ને નાનપણમાં પણ વિચારો આવ્યા હોય કે, આપણે ભણી ઊતરશું એટલે ધંધા-વેપારમાં જરાક ઠીક-ઠીક રીતે કમાશું. ગમે તેમ પણ એવો વિકલ્પ આવ્યો હોય અને નાનપણથી આત્મકલ્યાણ સંબંધીના બીજા વિચારો ખૂબ સારા, તોપણ આવા પણ વિચારો ઉદયને હિસાબે આવ્યા હોય. હવે એ લોકોને એ તરત ફળે. જ્ઞાનદશામાં સ્થિતિ ટૂંકાઈ જાય એટલે ઉદય આવવા માંડે. એટલે એમને ધંધો ઘણો થઈ ગયો છે, ન ઈચ્છવા છતાં પણ ઘણો ધંધો થઈ ગયો છે.

હવે, જ્ઞાનદશા છે એટલે શું વિચારે છે કે, ઠીક છે, આપણે જ ક્યારેક આ વિકલ્પો કરેલા છે તો એ વ્યવસાયને – આ ઉદયને જો સમ્યક્ પ્રકારે વેદવામાં આવે; ‘કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવા યોગ્ય છે,...’ (એમ લખ્યું છે તો) ‘કેટલાક પ્રકારે’ એટલે શું ? સમ્યક્ પ્રકારે – સમજીને – આગળ-પાછળની સમજણ રાખીને. ‘...કે જેના વેદનથી...’ એટલે જેના અનુભવનથી ‘...તેનો ઉત્પત્તિયોગ મટશે,...’ (એટલે કે) ફરીને એ નહિ બંધાય. કેવી રીતે ? જો એ ઉદયમાંથી પસાર થઈ જવાય (અને) હવે તો ઘણી જ્ઞાનદશા છે તો તે ‘...નિવૃત્ત થશે.’ એટલે ફરીને હવે પછી એ પ્રકારનો ઉદય નહિ આવે. એટલે એક કરજ કર્યું હતું એ ચૂકવાઈ જશે, નિર્જરા થઈ જશે, ચૂકવાઈ જશે – એમ પોતે વિચારે છે.

‘કદાપિ બળવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામાં આવે તોપણ તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે આત્મા આત્માપણે વિસ્રસાપરિણામ જેવો પરિણમી શકે નહીં, એમ લાગે છે.’ હવે પોતે શું કહે છે કે, કોઈ-કોઈ જીવો

બળવાનપણે એનો નિરોધ કરે છે એટલે અટકાવે છે. હવે શું છે કે, તમે ઉદયને કાં તો સમ્યક્ પ્રકારે વેદો કાં તો બળવાનપણે તમે એને અટકાવો (એટલે) હઠ કરીને કે, આ ધંધો છોડ્યો, આ ભાગ્યા. તમારું થાવું હોય તે થાય.

શ્રોતા :- એ પણ કર્મને આધીન તો હોય જ ને તો કેવી રીતે સમજવું ?

સમાધાન :- કર્મના ઉદયને આધીન હોય પણ વિકલ્પ બે જાતના આવે. એક સમપરિણામથી વેદવાનો અને એક એ પ્રવૃત્તિ છોડવાનો. એટલે પ્રવૃત્તિ કરતા-કરતા સમપરિણામ રાખવાનો અને એક પ્રવૃત્તિ છોડી દેવાનો વિકલ્પ આવે. જ્યારે પ્રવૃત્તિ છોડવી હોય ત્યારે બળ જોઈએ. તમારે ધંધો છોડવો હોય કે ઘર છોડવું હોય ત્યારે તમારે બળ હોય તો થઈ શકે. એની અંદર બળવાન પરિણામ જોઈએ. કેમ ? (કેમકે) તમારે પ્રતિકૂળ સંયોગોને Face (સામનો) કરવાનો વારો આવે. બરાબર છે ?

એટલે ‘...બળવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામાં આવે તોપણ તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે...’ હવે એમાં શું હોય છે કે, થોડો દ્વેષભાવ હોય છે. જ્યારે આવેલા ઉદયનો કોઈ હઠથી ત્યાગ કરે ત્યારે એની અંદર થોડો દ્વેષ ભળેલો હોય છે. અજાગમો – ઉદય પ્રત્યેનો અજાગમો. સમપરિણામમાં રાગ પણ નથી અને દ્વેષ પણ નથી. એટલે સમપરિણામ રાખવા એ એનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપાય છે. હવે જ્યારે ત્યાગ કરે છે ત્યારે અજાગમાપૂર્વક જે ત્યાગ થાય છે એ અજાગમો છે એ જીવનો ક્લેશ છે, એની અંદર આકુળતા છે.

‘...તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે આત્મા...’ (એટલે) પોતાનો આત્મા ‘...આત્માપણે...’ એટલે આત્મભાવે ‘...વિસ્રસાપરિણામ...’ એટલે સ્વાભાવિક પરિણામ. (એવા) પરિણામ ‘...જેવો પરિણામી શકે નહીં...’ એટલે શું

થાય કે, એવી રીતે જ્યારે હઠથી ત્યાગ કર્યો હોય ત્યારે પરિણામ થોડાક બગડે, ખેચાય. કેમ ? કે, વીતરાગભાવે સમપરિણામે તો વેદવાની શક્તિ નહોતી. એટલે ત્યાગ કરીને વેદવા જાય, થોડા અણગમાથી દ્વેષ આવ્યો છે એટલે જે સ્વભાવિક પરિણામ - સમપરિણામ રહેવા જોઈએ એ ત્યાગ કર્યા પછી નથી રહેતા. એવું બની જાય છે.

શ્રોતા :- બળવાનપણું છે એ અણગમાની જ પર્યાય કહેવાય ને ?

સમાધાન :- ના, એમાં શું છે કે, એની અંદર વીર્યગુણની પર્યાય છે - જોર છે પણ સમ્યક્ પ્રકાર નથી. સ્વભાવિક પ્રકાર નથી. સ્વભાવિક પ્રકારમાં હઠ ન આવે, કૃત્રિમતા ન આવે.

શ્રોતા :- જ્ઞાની હોવા છતાં ?

સમાધાન :- ના, એટલે જ્ઞાની હોય છે હઠ કરતા જ નથી. જ્ઞાની હઠ કરતા નથી પણ પોતે શું કરવા ખુલાસો કરે છે ? કે, સામે જે માણસ પત્ર વાંચવાનો છે એને એમ થાય કે, તો પછી શું કરવા છોડી દેતા નથી ? જ્યારે તમે વારંવાર એમ વિચારો છો કે, આ વ્યવસાય ઈચ્છવા જેવો નથી, આ પ્રવૃત્તિ કરવા જેવી નથી તો પછી ત્યાગ શું કરવા કરતા નથી ? મૂકી દો ને ભાઈ, તમને કોણ રોકે છે ? એમ આ પ્રશ્ન સામાન્ય રીતે બધાને ઊપજે કે, આ મૂકતા કેમ નથી ? શા માટે ત્યાગ કરતા નથી ? સંસારમાં રહે છે શું કરવા ? ધંધામાં, ઘરમાં શું કરવા રહે છે ? હવે જ્યારે જ્ઞાન થઈ ગયું છે તો પછી ત્યાગ કરવામાં વાંધો શું છે ? ભલે ને ગમે તે પરિસ્થિતિ ઊભી થાય. ત્યારે એની અંદર પણ જ્ઞાની પોતાની શક્તિ જોઈને પગલું ભરે છે, ત્યાગ કરે તોપણ. કે જેથી એના પરિણામ ન બગડે, હઠથી ન કરે અને જો હઠથી અને દ્વેષથી - અણગમાથી કરેલા હોય તો પરિણામ બગડ્યા વિના રહે નહિ અને એ પોતાને ખ્યાલ છે અને ખ્યાલ હોય છે.

આ તો આચરણની અંદર વિવેક કેવી રીતે થાય છે એની સૂક્ષ્મતા

છે. બાકી જગતમાં ત્યાગ તો ઘણાં કરે છે, એટલે એમાં થોડી કાંઈ નિર્જરા થઈ જાય છે ? ત્યાગ કરવાથી કાંઈ નિર્જરા નથી થતી. પરિણામે બંધ છે અને પરિણામે નિર્જરા છે. એટલે (એમ કહે છે કે) ‘...આત્મા આત્માપણે વિસ્રસાપરિણામ...’ વિસ્રસાપરિણામ એટલે સ્વભાવિક પરિણામે જેવો પરિણામવો જોઈએ એવો પરિણામી શકે નહિ ‘...એમ લાગે છે.’ એમ પોતે સમજે છે.

‘માટે તે વ્યવસાયની જે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્તિ થાય તે વેદવી,...’ ઈચ્છા નથી છતાં વ્યવસાય આવી પડે તો તે વેદવો (એટલે) સમ્યક્ પ્રકારે અનુભવવો. ‘...એ કોઈ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.’ શું કીધું ? એ પ્રકાર અમને વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

શ્રોતા :- ભાઈશ્રી ! મુમુક્ષુને આ વાત લાગુ પડે છે ?

સમાધાન :- મુમુક્ષુની પાસે સમ્યક્ નથી. પણ જેને સમ્યક્ છે એને સમ્યક્ વીર્ય છે - સમ્યક્ પુરુષાર્થ છે, એની પાસે સમ્યક્ પુરુષાર્થ છે પણ તે પૂરો પુરુષાર્થ નથી. એટલે ગ્રહણ-ત્યાગની અંદર પોતે આવો વિવેક કરે છે.

મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં ભાવનાનું બળ છે અને સત્સંગનું બળ છે - બે બળ છે. પ્રાપ્ત સત્સંગ - યથાર્થ પ્રાપ્ત સત્સંગ હોય તો એના પરિણામમાં એનું બળ હોય અને એક પોતાની યથાર્થ ભાવનાનું બળ હોય અને એ બળની અંદર પણ એ આ રીતે જ વિવેક કરે, જે રીતે જ્ઞાની વિવેક કરે છે તે રીતે. ન અણગમાથી, દ્વેષથી, હઠથી ત્યાગ કરે કે ન ઉદય આવે એની અંદર રસ લઈ લ્યે.

શ્રોતા :- વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે એટલે શું ?

સમાધાન :- એટલે વધારે ઠીક લાગે છે. આપણે એમ કહીએ ને કે Comparatively આ વધારે ઠીક લાગે છે. એટલે જ્ઞાની ત્યાગ કરે તોપણ સમ્યક્ છે અને ત્યાગ ન કરે તોપણ સમ્યક્ છે. હવે અમારી

સ્થિતિમાં અમને આ બેમાં સરખામણીમાં આ વધારે સમ્યક્ લાગે છે – Comparative વાત છે. આટલી વાત એમણે પોતાના પરિણમનની કરી છે. હવે જે વિષય છે – આ પત્રનો જે વિષય છે એને આપણે જે પહેલાં વિચાર્યો કે, વીતરાગ કેમ ન ઓળખાણા ? એ વાત હવે લ્યે છે.

‘કોઈ પ્રગટ કારણને અવલંબી, વિચારી, પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યગ્દષ્ટિપણે પણ ઓળખાય તો તેનું મહત્ત્વ ફળ છે; અને તેમ ન હોય તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્મા સંબંધી ફળ નથી એમ અનુભવમાં આવે છે.’ હવે શું છે કે, અત્યારે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ બિરાજમાન નથી. ૨૫૦૦ વર્ષ થઈ ગયા વીતરાગનો જમાનો પૂરો થઈ ગયો. એ આખો Period જ પૂરો થઈ ગયો, (હવે) કોઈ કેવળી થાય નહિ. બરાબર ? પણ હવે એમને ઓળખવાનું કોઈ નિમિત્ત – પ્રગટ નિમિત્ત (હોય તો) એ બે હોય છે. એક જિનપ્રતિમા, જે સર્વજ્ઞને ઓળખવાનું પ્રગટ નિમિત્ત છે. કેમકે ‘જિનપ્રતિમા જિન સારખી’ જેવા જિનેન્દ્ર છે એવી જ જિનપ્રતિમા છે અને કાં એ સંબંધીનું જે વર્ણન શ્રુતમાં હોય છે એટલે શાસ્ત્રમાં હોય છે તે પણ એનું કારણ છે. સર્વજ્ઞનું સ્વરૂપ ઓળખવામાં એ કારણ છે. (એમ) બે કારણ છે – એક જિનપ્રતિમા અને એક એમની વાણી જે છે એ પછી જ્ઞાનીની વાણી હોય, મુનિની, આચાર્યની વાણી હોય ગમે તે (હોય) એમાં જિનેન્દ્ર ભગવાનનું વર્ણન આવે કે જિનેન્દ્ર તો આવા હોય. જિનેન્દ્ર વીતરાગ તો આવા હોય. વીતરાગ તો અઢાર દોષરહિત (હોય છે). સત્દેવ કેવા હોય છે ? વીતરાગદેવ કેવા હોય છે ? અઢાર દોષરહિત (હોય છે). ‘નિયમસાર’માં છે, આપણે ‘નિયમસાર’માં એ વિષય ચાલી ગયો (કે) અઢાર દોષરહિત સર્વજ્ઞ કેવા હોય. તો એ પ્રગટ કારણ છે. પ્રગટ એટલે આપણને કારણ સામે પ્રગટ છે. પ્રતિમાજી પણ પ્રગટ છે અને શાસ્ત્ર પણ પ્રગટ છે.

તેને અવલંબીને એટલે એના દ્વારા - એમના અવલંબન દ્વારા એનો વિચાર કરીને - સર્વજ્ઞના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને ‘...પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષ...’ પરોક્ષ એટલે ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા. વીતરાગો આવા થયા છે. અત્યાર સુધીમાં અનંત વીતરાગો થયા તે બધા આવા થયા. એ પરોક્ષ વીતરાગો ચાલ્યા જ આવે છે. અત્યારે મહાવિદેહમાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ એમને એમ વીતરાગો થયા જ કરશે. એવા ‘...(પરોક્ષ) ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યગ્દષ્ટિપણે પણ ઓળખાય તો તેનું મહત્ત્વ ફળ છે;...’ હવે અહીંયાં થોડોક વિચારવા જેવો વિષય શું છે કે, એ વીતરાગને આપણે વીતરાગપણે ન ઓળખી શક્યા. કેમ ? રાગરહિત એમની ક્રિયા છે તોપણ આપણે ઓળખી શક્યા નહિ. પ્રતિમાજીમાં રાગ થવાની શું ક્રિયા છે ? કોઈ નથી. એ તો ભગવાન જેમ ધ્યાનસ્થ છે એમ પ્રતિમાજી પણ ધ્યાનસ્થ છે. એટલે એ બંને એમ માનો કે ‘જિનપ્રતિમા જિન સારખી’ એ તો જેવા જિન છે એવા જ જિનપ્રતિમા છે. બરાબર ? તોપણ આપણે ઓળખી ન શક્યા.

બાહ્યદષ્ટિમાં તો રાગની ક્રિયા નિમિત્તક જે કાંઈ મન, વચન, કાયાની (ક્રિયા થાય) એ શંકાનું કારણ થાય છે. અહીંયાં તો એ છે નહિ. એટલે ઓળખવામાં એ કામમાં નથી આવતું એમ કહે છે. કેમકે એમાં બાહ્યદષ્ટિ Apply થાય છે. શું થાય છે એમાં ? બાહ્યદષ્ટિ Apply થાય છે કે, આમને તો કોઈ રાગની ક્રિયા નથી માટે વીતરાગ છે એમ નહિ.

ઓળખવા માટે ઓળખાણ સમ્યક્ત્વથી થાય છે એમ ‘કૃપાળુદેવ’ને ધ્યાન ખેંચવું છે. શું ધ્યાન ખેંચવું છે ? કે, ઓળખવા માટે ઓળખાણની જે ક્રિયા છે એ સમ્યક્ત્વથી થાય છે, બીજા પ્રકારે નથી થતી. જે મુખ્ય વાત કરવી છે એ એ કરવી છે. ચાહે સમ્યક્દષ્ટિને ઓળખો, ચાહે મુનિરાજને ઓળખો કે ચાહે તમે વીતરાગદેવને ઓળખો, ઓળખાણ સમ્યક્ત્વથી થાય છે. (એટલે) સમ્યગ્દર્શન શું એ સમજવું જોઈએ. જો

તમે સમ્યક્દર્શન ન સમજી શકો તો તમે સાધક ધર્માત્મા એવા સમ્યક્દષ્ટિ અને સાધક ધર્માત્મા એવા મુનિરાજને તો ઓળખી જ ન શકો પણ વીતરાગને પણ ઓળખી ન શકો. કેમ ? (કેમકે) સમ્યક્ત્વને ઓળખવા માટે અંતરૂદષ્ટિ જોઈએ છે.

શ્રોતા :- જો બાહ્યદષ્ટિથી ઓળખાણ થતી હોત તો તો બધા ઓળખી ગયા હોત.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો તો સમવસરણમાં જેટલા જીવો ગયા એ બધાએ વીતરાગ પરમાત્મા સર્વજ્ઞદેવને ઓળખી લીધા હોત. કેમકે એમાં તો શંકાનો કોઈ અવકાશ જ નથી. એમની જે સ્થિતિ છે - અંતરૂબાહ્ય સ્થિતિ છે એમાં કોઈ Scope જ નથી, આંગળી મૂકવાની જગ્યા નથી કે આમ કેમ ? Pointout કરવાની કોઈ જગ્યા નથી કે આમ કેમ ? (પણ) એમ નથી ઓળખાતા. આપણે સમવસરણમાં અનંતવાર જઈ આવ્યા છીએ અને નથી ઓળખ્યા.

‘કૃપાળુદેવે’ મુદ્દો ઉઠાવ્યો છે કે, સર્વજ્ઞને પણ માત્ર સમ્યક્દષ્ટિપણે ઓળખાય તો તેનું બહુ મોટું ફળ છે. એટલે (કે) તમને પહેલું સમકિત થાય છે. ‘...અને તેમ ન હોય...’ અને તેમ ન થાય તો ‘...સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું...’ કે સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ તરીકે ભજવાનું ‘(કંઈ) આત્મા સંબંધી ફળ નથી...’ એમને ‘...એમ અનુભવમાં આવે છે.’ આ પોતાના અનુભવની વાત કરે છે. પોતાને જાતિસ્મરણ હતું. પોતાને પણ ખ્યાલ છે કે પરિભ્રમણમાં અનંતવાર સમવસરણમાં જઈ આવ્યા છીએ. કોઈ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પંચ પરાવર્તનમાં મૂક્યા નથી. અનંતવાર બધું થઈ ગયું છે. એમાં સમવસરણ પણ અનંતવાર આવી ગયું કે ન આવી ગયું ? આવી ગયું. એ તો એક વાત થઈ અત્યારની પરિસ્થિતિની - પરોક્ષ સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાત થઈ.

હવે, ‘પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ પુરુષને પણ...’ (એટલે કે) સમવસરણમાં

ભગવાન – સજીવનમૂર્તિ સામે બિરાજતા હોય. ‘...કોઈ કારણે, વિચારે, અવલંબને...’ (અર્થાત્) કોઈપણ કારણ લ્યો, કોઈપણ વિચાર લ્યો અને કોઈપણ પ્રકારનો તમે આધાર લ્યો. અવલંબન એટલે શું ? (કે), એમને ઓળખવા માટે આધાર લ્યો તોપણ ‘...સમ્યગ્દષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય તો તેનું આત્મપ્રત્યયી ફળ નથી,...’ (અર્થાત્) આત્માને હિત થાય એવું કોઈ ફળ નથી.

‘પરમાર્થથી...’ પરમાર્થથી એટલે આત્મકલ્યાણના દષ્ટિકોણથી ‘...તેની સેવા...’ તમે કરો. સર્વજ્ઞ ભગવાન સામે બિરાજમાન હોય અને તમે એમની સેવા કરો. સેવા એટલે આપણે પૂજા લ્યો. બરાબર ? સેવા કરો કે ન કરો ‘...સેવા-અસેવાથી જીવને કંઈ જાતિ-()-ભેદ થતો નથી.’ એટલે જીવના પરિણામમાં પૂર્વાનુપૂર્વ જે મિથ્યાજાતિ ચાલી આવે છે એ એમને એમ જ રહે, કોઈ સમ્યક્ જાતિ ન થાય, કોઈ જાતિભેદ થતો નથી. ‘માટે તે કંઈ સફળ કારણરૂપે જ્ઞાનીપુરુષે સ્વીકારી નથી,...’ એટલે એવી સેવા-પૂજાને જ્ઞાનીએ એની કોઈ સફળતાનો સ્વીકાર કર્યો નથી ‘...એમ જણાય છે.’ શું કીધું ? એમ અમને જણાય છે.

એટલે પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ હોય કે પરોક્ષ એમની જિનપ્રતિમા હોય કે શાસ્ત્રમાં એમનું – જિનેન્દ્રદેવનું વર્ણન હોય તોપણ ઓળખવા માટે સમ્યક્ત્વ જ જોઈએ. સમ્યક્ત્વથી જ ઓળખાય. (અર્થાત્) એમનું સમ્યક્પણું શું છે ? સમ્યક્ત્વ એટલે સમ્યક્પણું – સમ્યક્તા. આપણે (કહીએ છીએ ને) આત્મતા. (એમ) સમ્યક્તા – સમ્યક્પણું – સમ્યક્ત્વ. એ ‘તા’ ‘ત્વ’ અને ‘પણું’ ત્રણેય એકાર્થમાં છે. પાછળ જે પ્રત્યય લાગે છે એ ત્રણેય એકાર્થમાં છે. મમત્વ કહીએ, મમતા કહીએ અને મારાપણું કહીએ. એમ સમ્યક્ત્વ કહીએ, સમ્યક્પણું કહીએ અથવા સમ્યક્તા કહીએ, એક જ વાત છે. એ સમ્યક્પણું ઓળખાવું જોઈએ.

હવે આ વાત સિદ્ધાંતિક રીતે ‘કૃપાળુદેવ’ કેમ કહી શકે છે ?

શાસ્ત્રમાં ગોતવા જાઓ તો આવો મુદ્દો તમને ન મળે. ‘કૃપાળુદેવ’ કેમ કહી શકે છે ? કે, સમ્યક્દષ્ટિ ચતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તી અવિરતી સત્પુરુષ – જ્ઞાનીપુરુષ ગૃહસ્થ હોય એનામાં વીતરાગતા તો નથી. ‘નહિ વ્રત, નહિ પર્યાખાણ, નહિ ત્યાગ વસ્તુ કોઈનો’ કાંઈ છે નહિ. એમને ઓળખે તો પહેલું સમકિત થાય, મુનિરાજને ઓળખીએ તો પહેલું સમકિત થાય. ત્યાં વીતરાગતા વધેલી છે અને સર્વસંગપરિત્યાગ કરીને નગ્ન દ્વિગંબર દશામાં વર્તે છે અને સર્વજ્ઞ વીતરાગમાં તો કાંઈ કહેવાની જગ્યા જ નથી.

હવે સર્વજ્ઞને જ ઓળખવાથી જો પહેલું સમકિત થતું હોય તો બીજા બેને ઓળખવાથી ન થાય. મુનિરાજને અને સર્વજ્ઞને ઓળખવાથી જો પહેલું સમકિત થતું હોય તો જ્ઞાનીને ઓળખવાથી પહેલું સમકિત ન થાય. ત્યારે ઓળખવા માટેનો ત્રણેયમાં Common factor હોવો જોઈએ ને ? એ Common factor એક સમ્યક્ત્વ જ છે. સમજાય છે તમને વાત ? ‘કૃપાળુદેવ’ શું કહેવા માંગે છે ?

આ ત્રણ સજીવનમૂર્તિ છે. એ સજીવનમૂર્તિને ઓળખવાથી પહેલું સમકિત થાય છે એમ એમણે ૭૫૧ (પત્રમાં) ‘આત્મસિદ્ધિ’ના રહસ્ય અર્થ તરીકે પ્રતિપાદન કર્યું કે, ‘આત્મસિદ્ધિ’માં રહસ્ય આ વાતનું છે. ત્યારે સમ્યક્દષ્ટિને ઓળખવાથી જો પહેલું સમકિત થતું હોય તો એ જ સમકિત મુનિરાજમાં પણ છે અને એ જ સમકિત વીતરાગ સર્વજ્ઞમાં પણ છે, પણ સમ્યક્દષ્ટિમાં વીતરાગતા નથી.

વીતરાગદેવમાં સમ્યક્ત્વ તરીકે ઓળખ થાય ત્યારે પરમેશ્વરબુદ્ધિ થાય. નિર્ગ્રંથ ગુરુરાજમાં પણ જો એમની ઓળખાણ થાય તોપણ પરમેશ્વરબુદ્ધિ થાય અને સત્પુરુષ ઓળખાય તોપણ પરમેશ્વરબુદ્ધિ થાય. ઓળખાય ક્યાંથી ? સમ્યક્ત્વથી. કેમકે એ એક જ Common factor છે. ‘કૃપાળુદેવ’નો કહેવાનો આશય એ છે કે, વીતરાગતાથી સજીવનમૂર્તિની

ઓળખાણ નથી. જો વીતરાગતાથી સજીવનમૂર્તિની ઓળખાણ હોય તો સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માના સમવસરણમાં આ જીવ પોતે અનંતવાર જઈ આવ્યો છે. શું કરવા ન ઓળખ્યા ? નહિ ઓળખવાનું તમે કારણ બતાવો. આપણી પાસે કોઈ Argument નથી. કોઈ દલીલ છે એમાં ?

આપણે ફરીને વિચારીએ કે, સર્વજ્ઞ પરમાત્મા સાક્ષાત્ સમવસરણમાં બિરાજે છે. આપણે ચિત્ર લઈ લ્યો કે, આપણે અત્યારે મહાવિદેહમાં છીએ અને 'સીમંધરસ્વામી' ત્યાં બિરાજે છે. આપણે સમવસરણમાં છીએ. અનંતવાર એ પ્રસંગ ભજી ગયો, એકવાર પણ આપણને ઓળખાય તો પહેલું સમક્રિત થાય ને ? ૭૫૧ (પત્ર) પ્રમાણે. કેમ ન થયું ? જો આ વાત 'કૃપાળુદેવે' ન સમજાવી હોત તો આપણી પાસે શું દલીલ છે એ મને કહો ? આટલી સમજણ પછી કોઈ દલીલ છે ખરી ? નથી. 'કૃપાળુદેવ' એ Pointout કરે છે.

સર્વજ્ઞને પણ સમ્યક્દષ્ટિપણે ઓળખવાથી એનું ફળ મોટું છે અને એ સમ્યક્દષ્ટિપણે જ ઓળખાય. પછી તમે સર્વજ્ઞને ઓળખો, મુનિરાજને ઓળખો કે સત્પુરુષને ઓળખો - ત્રણેનું ફળ એક છે. નહિતર શું થવું જોઈએ કે, જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખવાનું ફળ બીજું હોવું જોઈએ; સર્વજ્ઞને ઓળખવાનું ફળ બીજું હોવું જોઈએ; તો કે, નહિ, ઓળખવા માટેનો Point છે એ પણ Common factor છે અને ઓળખવાનું ફળ પણ એકસરખું જ છે, જેને પહેલું સમક્રિત કહેવામાં આવે છે. પછી એ પરોક્ષ હોય કે પ્રત્યક્ષ હોય.

સમ્યક્દષ્ટિપણે ઓળખવાથી બીજો એક મુદ્દો વિચારવા જેવો છે કે, નીચેનું (નીચેના ગુણસ્થાનનું) પરિણમન સ્થૂળ હોય છે. જેમ-જેમ ભૂમિકા ઉપર-ઉપરની થાય એમ પરિણમન સૂક્ષ્મતા ધારણ કરે છે. કેમ ? કે, પછી એ સ્વભાવિક પરિણમન છે અને સ્વભાવિક પરિણમન છે તે સ્વભાવ સૂક્ષ્મ હોવાથી પરિણમન પણ એનું સૂક્ષ્મ હોય છે. જેમકે, મુમુક્ષુનું

પરિણમન સ્થૂળ છે પણ જ્ઞાનીનું પરિણમન એટલું સ્થૂળ નથી. યોગ્ય મુમુક્ષુ - યથાર્થ મુમુક્ષુ હોય તો એની મુમુક્ષુતાને તમે સમજી શકો (પણ) જ્ઞાનદશાને સમજવું સહેલું નથી. મુમુક્ષુતાને સમજવી જેટલી સહેલી છે એટલી જ્ઞાનદશાને સમજવી સહેલી નથી અને એટલા જ માટે મુમુક્ષુને ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુનો સંગ કરવાની 'કૃપાળુદેવે' ૪૦૩ (નંબરના) પત્રમાં આજ્ઞા કરી છે. 'ભાવનગર' સ્વાધ્યાયમાં ૪૦૩ પત્ર આપણે વાંચ્યો. કેમકે એ સ્થૂળ પરિણમન છે. એનો જે સંવેગ છે, એની જે ત્વરાથી કામ કરવાની વૃત્તિ છે અથવા કોઈપણ ભોગે પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરી લેવાની જે ભાવના છે એની ઉછળકૂદ એમાં દેખાય છે (જ્યારે) જ્ઞાની ઠરેલા છે અને એમનું પરિણમન સૂક્ષ્મ છે. (ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુનું પરિણમન) સ્થૂળ છે એટલે એ સમજાય છે. આ સમજવું અઘરું પડે છે. મુનિરાજનું પરિણમન એથી સૂક્ષ્મ છે. કેમકે એ તો ઉપરના ગુણસ્થાને ગયા. સ્વભાવ તો સૂક્ષ્મ છે અને સ્વભાવમય પરિણમન થતું જાય છે. સ્વભાવ તો સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ છે અને પરિણમન સ્વભાવમય થતું જાય છે અને વીતરાગદેવનું શુક્લધ્યાનનું પરિણમન તો ધર્મધ્યાનથી પણ સૂક્ષ્મ છે. ધર્મધ્યાન કરતાં શુક્લધ્યાન છે એ વધારે સૂક્ષ્મ છે. વીતરાગદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તો શુક્લધ્યાનમાં બિરાજે છે અને એ પણ ઉત્કૃષ્ટ છેલ્લા પાયામાં. શુક્લધ્યાનના જે ચાર ભેદ છે એમાં ઉપરના ભેદમાં (બિરાજે છે). કોઈ ઓળખી ન શકે, કોઈ સંસારીજીવ સર્વજ્ઞને ઓળખી જ ન શકે.

જોકે સમ્યક્ત્વ સૂક્ષ્મ છે. જોકે સમ્યક્ત્વ છે એ પણ સ્વભાવરૂપ છે અને એ સૂક્ષ્મ છે પણ ત્રણેય સજીવનમૂર્તિમાં એ એક જ Common factor છે. એટલે નીચે ચોથે ગુણસ્થાને પણ એ હોય છે કે જેને ઓળખવાથી પહેલું સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૦૪ પત્રમાં આ મુદ્દો સમજાવવો છે કે, ઓળખાણનો આધાર શું ? ક્યા આધારે સજીવનમૂર્તિની

ઓળખાણ થાય ? સજીવનમૂર્તિ ત્રણ પ્રકારના (છે). કેમકે સજીવનમૂર્તિની ઓળખાણ વગર કોઈને પહેલું સમકિત નથી.

૨૧૩ (પત્રાંકમાં) કહ્યું કે, સત્પુરુષને ઓળખ્યા વિના હે પરમાત્મા, અમે તમને ઓળખી શક્યા નહિ. માટે અમે સત્પુરુષને તમારા કરતાં પણ વધારે પ્રેમથી ભજીએ તો તમે કંઈ ખોટું લગાડતા નહિ. (આમ) ૨૧૩ પત્રમાં ભગવાનને ઉદ્દેશીને કીધું. અને તમારા કરતાં અમને સરળ પણ જરા વધારે લાગ્યા ! કેમ સરળ લાગ્યા ? કે, આપ તો વીતરાગ છો એટલે વાણી કુદરતી -કારધ્વનિની ખરે ત્યારે ખરે અને ધ્યાનસ્થ છો તો અમારી સામું પણ જોતા નથી. ત્યારે સત્પુરુષ તો સામું જોઈને આંખમાં આંખ પરોવીને એમ કહે છે કે, જો આમ હોય ! જો પરિણમન આમ થાય... આમ થાય ! (એ રીતે) વધારે ઓળખાય છે, ત્યાંથી ભાવ પકડાય છે. આપનો ભાવ પકડાતો નથી. વીતરાગભાવ અંતર્મુખી ભાવ આવો હોય એ સીધો પ્રશ્નનો જવાબ અડધી રાતે આપે છે. આપને તો વીતરાગતા છે, વાણી ખરે ત્યારે ખરે. બાકી એમાં અમારી વિનંતી કાંઈ કામ આવે એવું છે નહિ, તો આપના કરતા એ વધારે સરળ છે. એમ કરીને સત્પુરુષનો મહિમા કર્યો છે. પણ એ મહિમા મુમુક્ષુના હિતને અર્થે કરેલો છે.

અહીંયાં એક બીજા Angleથી - બીજા View pointથી આ વાતને સમજાવે છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા જેમાં શંકા કરવાની કોઈ જગ્યા નથી તોપણ આ જીવ એને ઓળખી શક્યો નથી. જ્ઞાનીમાં તો આ જીવે શંકા કરી છે, મુનિરાજમાં પણ શંકા કરી છે. કેમકે એમને મન, વચન, કાયાની રાગાંશ નિમિત્તક ક્રિયા હોય છે. રાગના અંશે થતી - નિમિત્તથી થતી ખાવું-પીવું વગેરે કોઈને કોઈ ક્રિયા હોય છે. મુનિને બીજી તો નથી પણ ખાવું-પીવું તો છે. ખાવું-પીવું છે, શયન છે, હાલવું-ચાલવું છે, બોલવું છે. બોલવામાં પણ રાગ નિમિત્ત છે, ઉપદેશ આપે છે, શાસ્ત્ર

લાખે છે. એ બાહ્ય ક્રિયા તો રાગના અંશના નિમિત્તે જ થાય. પૂર્ણ વીતરાગ થાય એટલે બધું બંધ થઈ જાય. વંદ-વંદકભાવ છે - પોતાના ગુરુને વંદે છે. વીતરાગમાં કાંઈ નથી. છતાં ઓળખાણ થતી નથી, તો કહે (છે કે) સમ્યક્દષ્ટિપણે ઓળખે તો જ ઓળખાણ થાય, બીજી રીતે ઓળખાણ ન થાય. તમે વીતરાગ જાણીને તો ભજ્યા, અનંતવાર ભક્તિ કરી, તમે સમવસરણમાં મણિરત્નના દીવાથી અને કલ્પવૃક્ષના ફૂલથી પૂજા, ભક્તિ કરી, આરતી કરી. (છતાં) સંસાર એમને એમ ઊભો રહ્યો છે ! એથી સંસારનો અભાવ નથી થયો. કેમકે એ એકાંતે રાગ હતો.

ઓળખવામાં જ્ઞાન કામ કરે છે, રાગ કામ નથી કરતો. એટલે ઓળખવાની ક્રિયા છે એ જ્ઞાનક્રિયા છે અને આ જે ઓળખાણ વગરની ભક્તિ થાય છે એ એકલી રાગની ક્રિયા છે, એકાંતે રાગની ક્રિયા છે. ભક્તિ બે પ્રકારની છે. એક ઓળખાણપૂર્વકનું બહુમાન આવે તે જ્ઞાનક્રિયારૂપ ભક્તિ છે અને એને અનુસરીને ચારિત્રગુણમાં રાગ ઉત્પન્ન થાય તે રાગક્રિયારૂપ ભક્તિ છે. ભક્તિના પરિણામમાં બે ગુણ કામ કરે છે. મુખ્યપણે બહારમાં જે દેખાય છે એ તો રાગની ક્રિયા દેખાય છે. એ રાગની ક્રિયા એકાંતે રાગરૂપ પણ હોય અને જ્ઞાનસહિત પણ હોય. જ્ઞાનીને પણ ભક્તિ હોય, ઓળખાણ થયેલા મુમુક્ષુને પણ ભક્તિ હોય પણ એ ભક્તિ છે એ જ્ઞાનક્રિયા છે અને જ્યાં જ્ઞાનસહિતની ભક્તિ હોય ત્યારે એ ભક્તિને જ્ઞાનના પરિણામ કહેવાય, જ્ઞાનની ક્રિયા ગણવી જોઈએ, એને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ ગણવું જોઈએ, એને રાગનું સ્વરૂપ ન ગણવું.

શ્રોતા :- ભાઈશ્રી ! જ્ઞાનસહિતની ભક્તિનો થોડો ખુલાસો કરશો.

સમાધાન :- જ્ઞાન શું કરે છે, મૂલ્યાંકન કરે છે, કિંમત આંકે છે. જેમકે આ હીરો એક કરોડનો, આ હીરો એક અબજનો. જ્ઞાન શું કરે છે ? કિંમત આંકે છે ને ? એમ જ્ઞાનમાં જે ઓળખાણ થઈ - સમ્યક્ત્વની ઓળખાણ થઈ, શેની ઓળખાણ થઈ ? સમ્યક્ત્વની ઓળખાણ થઈ

એટલે સમ્યક્ત્વરૂપી હીરો ઓળખાણો. એટલે એનું મૂલ્ય આવ્યું. શું મૂલ્ય આવ્યું ? કે, આ એક ગુણ એવો છે કે, જે જીવના અનંતા ગુણોના પરિણમનને સમ્યક્ કરે છે. ‘સર્વ ગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ’ એટલે એના મૂલ્યમાં શું આવ્યું ? કે, તમને નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ પણ ઓળખાણા. સમ્યગ્દર્શન થયું ત્યારે નિર્ગ્રંથ મુનિરાજની ઓળખાણ થઈ એ સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વની ઓળખાણ થઈ. પછી તમને ભગવાનની પણ ઓળખાણ થઈ ગઈ. સમ્યગ્દર્શન થયું ત્યારે નવ તત્ત્વની ઓળખાણ થઈ ને ? એ મોક્ષતત્ત્વ છે – સર્વજ્ઞ છે એ મોક્ષતત્ત્વ છે. મુનિરાજ છે એ સંવર, નિર્જરાતત્ત્વ છે કેમકે એમને ઢગલાબંધ સંવર, નિર્જરા ચાલે છે.

સમ્યગ્દર્શન થતાં નવ તત્ત્વની ઓળખાણ થઈ એમાં દેવ, ગુરુ અને શાસ્ત્રની ઓળખાણ થઈ અને એમની વાણીની ઓળખાણ થઈ. વાણીના નિમિત્તે સમ્યગ્દર્શન થાય એ સિવાય – જ્ઞાનીની વાણી સિવાય કોઈને સમ્યગ્દર્શન થાય નહિ. એટલે સમ્યગ્દર્શન થતાં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ઓળખાણ આપોઆપ થઈ ગઈ. થઈ કે ન થઈ ? તો એ ઓળખાણ જ્ઞાનમાં થઈ ને ? જ્ઞાનમાં એનું મૂલ્ય આવ્યું ને ? બહુમાન થયું ને ? તો એ મૂલ્ય અથવા બહુમાનને ભક્તિ કહેવામાં આવે છે, જે જ્ઞાનની ક્રિયા છે. કઈ (ક્રિયા) છે એ ? એ જ્ઞાનની ક્રિયા છે. ત્યારે સાથે-સાથે ચારિત્રગુણની અંદર મુમુક્ષુને પણ અને જ્ઞાનીને પણ તત્સંબંધી એટલે જ્ઞાનને અનુસરતો – આવા જ્ઞાનને અનુસરતો રાગ ઉત્પન્ન થાય. જેને આપણે ભક્તિનો રાગ કહીએ છીએ.

હવે જે પદ જ્ઞાની ગાય, જ્ઞાની બોલે એ જ પદ અજ્ઞાની પણ બોલે. પણ જેને જ્ઞાન નથી, ઓળખાણ નથી; જ્ઞાન નથી એટલે ઓળખાણ નથી એને એકાંતે ભક્તિનો રાગ છે અને જેને ઓળખાણ છે અને ભક્તિનો રાગ છે તેની ભક્તિને રાગરૂપ ભક્તિ ન કહેવી. કેમકે રાગ ત્યાં ગૌણ છે અને જ્ઞાન મુખ્ય છે. માટે એ ભક્તિ જ્ઞાનની ક્રિયા છે.

શ્રોતા :- એને પરિણમનદષ્ટિ પણ કહી શકાય ?

સમાધાન :- નહિ, પછી તો પરિણમન આવવાનું જ. એ એનું ફળ છે. પરિણમન આવશે એટલે નિર્મળતા આવશે. નિર્મળતા આદિ જે ગુણો પ્રગટ થશે એ એનું ફળ છે.

૫૦૪ પત્રનો જે મુખ્ય મુદ્દો છે એ આ છે - સજીવનમૂર્તિને સમ્યક્ત્વપણે ઓળખવા તે. ચાહે તે જ્ઞાનીપુરુષ હોય, ચાહે તે નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ હોય - અંતરૂબાહ્ય નિર્ગ્રંથ હોય, ચાહે તે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા હોય. સમ્યક્ત્વ સિવાય ઓળખાણ થાય નહિ. માટે મુમુક્ષુએ સમ્યક્ત્વ શું છે એ સમજવા અને ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે. તાત્પર્ય શું નીકળ્યું ? (આ નીકળ્યું). તો પહેલું સમકિત પ્રાપ્ત થાય, તો બીજું થાય અને તો ત્રીજું થાય - મોક્ષમાર્ગનો પ્રારંભ થાય અથવા પ્રવેશ થાય. નહિતર બધું પૂર્વાનુપૂર્વ છે. તમે શાસ્ત્ર વાંચો કે તમે કોઈપણ ધાર્મિક સાધન કરો - 'વહ સાધન બાર અનંત ક્રિયો' એ થવાનું.

શ્રોતા :- બાહ્યદષ્ટિની તો કોઈ કિંમત જ નહિ ને ?

સમાધાન :- બિલકુલ નહિ. એ તો કીધું, એ તો 'કૃપાળુદેવે' કીધું કે, તેમની સેવા-અસેવાથી આત્મપ્રત્યયી કોઈ ફળ નથી અને તેનું સફળ કારણ જ્ઞાનીપુરુષે જરાપણ સ્વીકાર્યું નથી.

શ્રોતા :- ભાઈશ્રી ! જ્યાં સુધી અંતરૂદષ્ટિ ન હોય ત્યાં સુધી તો બાહ્યદષ્ટિનો જ ઉપયોગ કરવો રહ્યો, એ નહિ જ કરવાનો ?

સમાધાન :- હવે, જુઓ ! એક મુમુક્ષુની ભૂમિકા એવી છે (કે) એ વચલી ભૂમિકા છે. એકલો બાહ્યદષ્ટિ નથી, એકલો અંતરૂદષ્ટિ નથી. યથાર્થ મુમુક્ષુ હોય છે એ મુમુક્ષુના નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે. ૨૫૪ પત્રના મુમુક્ષુતા આરોહણ ક્રમમાં 'કૃપાળુદેવે' એ વાત નાખી અને એ જ પત્રમાં નીચે લખ્યું કે, 'મુમુક્ષુના નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે.' મહાત્મામાં ત્રણે સજીવનમૂર્તિ લેવા. કોઈપણ, એને પ્રત્યક્ષ હોય એને

(ઓળખી લે). એમાં એમણે મુદ્દો નાખ્યો કે, પરમ વિનયની ઓછપ હોય ત્યાં સુધી સત્પુરુષમાં પરમેશ્વરબુદ્ધિ આવતી નથી અને વંચનાબુદ્ધિએ તે ભક્તિ કરે છે. કેમકે વિરોધ પણ કરતો નથી, અભક્તિ પણ કરતો નથી, ભક્તિરહિત પણ નથી, પણ ભક્તિ કરે છે, પણ પરમવિનય એટલે પરમભક્તિ નથી. કેમકે ઓળખાણ નથી તો એને પહેલું સમકિત નથી તો પદાર્થનિર્ણય એવું જે બીજું સમકિત થવું જોઈએ એ પણ એને થતું નથી. એટલે પરમવિનયની ઓછપ એવો જે દોષ એ દોષનો જ્યારે અભાવ કરીને પરમેશ્વરબુદ્ધિ આવે ત્યારે એને જે પદાર્થનિર્ણય છેલ્લે લીધો એ થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે ‘મુમુક્ષુતા આરોહણ ક્રમ’માં એ વાત એવી રીતે વ્યવસ્થિત લીધેલી છે. આ જુઓ ! કયા દષ્ટિકોણથી આ વાતને ઊપસાવી છે !!

પત્રમાં પછી વિષય બદલાણો છે. ‘ઘણા પ્રત્યક્ષ વર્તમાનો પરથી...’ શું કહેવું છે ? એટલે અત્યારનો જે કાળ છે – દુષમકાળ છે – વિષમકાળ છે એની વાત કરે છે. ‘ઘણા પ્રત્યક્ષ વર્તમાનો પરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે આ કાળ તે વિષમ કે દુષમ અથવા કલિયુગ છે.’ સાદી ભાષામાં – લોકભાષામાં એને ‘કળિયુગ’ કહેવાય છે. શાસ્ત્રભાષામાં એને દુષમકાળ કે વિષમકાળ (કહે છે). ‘કાળચક્રના પરાવર્તનમાં...’ (એટલે) પાંચ પરાવર્તન છે ને (તેમાં) ‘...અનંત વાર દુષમકાળ પૂર્વે આવી ગયા છે, તથાપિ આવો દુષમકાળ કોઈક જ વખત આવે છે.’ આ હુંડાવસર્પિણી છે. દુષમકાળ છે પણ કેવો છે ? હુંડાવસર્પિણી. ‘હુંડ’ શબ્દ છે એટલે બેડોળ, કદરૂપો. હુંડકસંસ્થાન નથી કહેતા ? સંસ્થાનોમાં – આકારમાં એક હુંડકસંસ્થાન આવે છે. બહુ કદરૂપો માણસ હોય એને હુંડકસંસ્થાન કહે છે. હુંડક એટલે બહુ જ ખરાબ. એવો આ હુંડાવસર્પિણી કાળ છે.

‘દ્વૈલતરામજી’એ એક પદ લખ્યું છે. હુંડાવસર્પિણીકાળ ઉપર એક પદમાં એક કડી લખી છે. પદ તો જુદું છે પણ એક કડી એમાં આવી

છે કે, 'જૈની જૈનગ્રંથકે નિંદક હુંડાવસર્પિણી જોરા, જ્ઞાની જાની ચૂપ રહીએ જગમે જીના થોડા' શું કહે છે ? કે, આ કાળમાં વિપરીત માણસોનું બળ વધારે હશે. એટલે હુંડાવસર્પિણી કાળનું એ જોર છે. એમાં શું થશે કે, જૈન હશે એ જૈનગ્રંથનો નિંદક હશે ! એટલે સત્શાસ્ત્રનો વિરોધ કરનાર નીકળશે.

એવા-એવા પત્રો આવે છે - વિદ્વાન થઈને એમ લખે કે, 'સમયસાર'માં 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' અહીંયાં ભૂલ કરી છે !! આવે છે ને કાગળ ? એ આગમની નિંદા છે. આચાર્યની નિંદા એ, આગમમાં લખેલી ભૂલ એ આગમની નિંદા છે. ઘણા દિગંબર લોકોએ 'સમયસાર' આદિ શાસ્ત્રો પધરાવી દીધા, પાણીમાં વહાવી દીધા !! આ 'સોનગઢ'થી છપાણા છે માટે આ 'સમયસાર'ને કાઢો અહીંથી !! હિન્દુસ્તાનના કેટલાય દિગંબર મંદિરોમાં બોર્ડ મારેલા છે કે, 'ઇધર 'સોનગઢ'કા સાહિત્ય રખનેકી મના હૈ, પઢનેકી મના હૈ, લાનેકી મના હૈ.' અને હોય તો એ લોકોએ પાણીમાં પધરાવી દીધા. જૈનો છે એ બધા !! અને જૈનાચાર્યો - 'કુંદકુંદાચાર્ય' જેવા આચાર્યોના લખેલા એની અંદર શ્લોકો છે, ગાથાઓ છે. 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય'ની ટીકા છે, 'જયસેનાચાર્ય'ની ટીકા છે. 'સોનગઢ'ની સંસ્થાએ પ્રકાશન કર્યું એટલે કાંઈ વસ્તુ ફરી જતી નથી. આ તો હમણાં બન્યું છે, પણ 'દૌલતરામજી'એ તો એના જમાનામાં લખ્યું છે. કેટલા વર્ષ પહેલાં થયા 'દૌલતરામજી' ? બસો-ત્રણસો વર્ષ થઈ ગયાં હશે. 'જૈની જૈનગ્રંથકે નિંદક હુંડાવસર્પિણી જોરા, જ્ઞાની જાની ચૂપ રહીએ જગમે જીના થોડા' આ જાણવામાં આવે ને તો કાંઈ બોલવા જેવું નથી, લોકો નકામો (તમારો) વિરોધ કરશે. કેમકે એની સંખ્યા મોટી છે, વિરોધ કરનારાની સંખ્યા મોટી છે. સમજદારની સંખ્યા એક ટકો પણ નથી, વિરોધ કરનારા ૯૯ ટકા ઉપરાંત છે. એટલે (એમ કહે છે કે) આપણે જીવવું કેટલું ? કે, થોડું. તો જેટલું થોડું જીવવું છે એમાં આપણું સાધી

લ્યો. આ લોકોની સામે જોવું નહિ.

એના ઉપરથી બીજું પદ બનાવવામાં આવ્યું કે, 'જૈની જૈનપ્રતિમાકે નિંદક હુંડાવસર્પિણી જોરા' વીતરાગ પ્રતિમાનો પણ કોઈને કોઈ બહાને વિરોધ થાય છે ! 'સોનગઢ'માં ૪૫ વર્ષ પહેલાં (સંવત) ૧૯૯૪માં જિનમંદિર થયું. પહેલુંવહેલું 'સોનગઢ'નું જિનમંદિર ૧૯૯૪ની સાલમાં થયું. એટલે વધારે વર્ષ થયા. પંચાવનની સાલ ચાલે છે ને ? ૫૫ + ૬ = ૬૧ વર્ષ થયાં. ૬૦-૬૧ વર્ષ પહેલાં જે મંદિર થયું ત્યારે 'સીમંધરભગવાન'ની મૂળનાયક તરીકે સ્થાપના કરી. ગુરુદેવ મહાવિદેહથી આવ્યા એટલે પછી બહેનશ્રીને એ ભાવ આવ્યો અને 'સીમંધરભગવાન'ને (બિરાજમાન કર્યા). એટલે દ્વિગંબર સંપ્રદાયમાંથી વિરોધ થયો. વિરોધ શું થયો કે, જે તીર્થકરો થયા હોય એની સ્થાપના કરાય. વર્તમાન જે સજીવન-જીવંતમૂર્તિઓ હોય એની સ્થાપના ન કરાય. ચોવીસ તીર્થકરોની સ્થાપના કરાય પણ અત્યારે વિહરમાન ભગવાનની સ્થાપના ન કરાય. હવે 'બયાના'માં ૪૦૦ વર્ષ પહેલાંની 'સીમંધરભગવાન'ની સ્થાપનાની મૂર્તિ મળી. ગુરુદેવ હિન્દુસ્તાનની યાત્રા કરતા હતા ત્યારે 'બયાના' ગયા હતા. અહીં છે ને 'બયાના' ? 'રાજસ્થાન'માં છે કે 'યુ.પી.'માં છે ? 'ભરતપુર' પાસે 'યુ.પી.'માં છે. 'ભરતપુર' પાસે 'બયાના' છે. આપણે ગયા છીએ, જોઈ આવ્યા છીએ. એની અંદર નીચે - પ્રતિમાજીની નીચે લેખ લખેલો છે - 'જીવંતસ્વામી શ્રી સીમંધરભગવાનની આ પ્રતિમા છે.' ચારસો વર્ષ પહેલાંની સાલ નાખેલી છે. કોઈને ખબર નથી, દ્વિગંબરોને ખબર નથી કે અમારા ઘરમાં શું છે અને શું નથી. 'સોનગઢ'થી થાય એટલે વિરોધ કરો, શાસ્ત્ર હોય કે પ્રતિમા હોય. આ લોકો નવું કાઢે છે. હવે ત્યાં તો આત્મામાંથી ઊગ્યું છે, નવું કહો કે જૂનું કહો. એમને તો આત્મામાંથી ઊગ્યું છે.

આ હુંડાવસર્પિણી કાળનું જોર છે. 'કૃપાળુદેવ' એમ કહે છે કે,

આવો હુંડાવસર્પિણી કાળ ભાગ્યે જ આવે છે. હુંડાવસર્પિણી કાળ તો આવ્યા જ કરે, અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી, પણ હુંડાવસર્પિણી ભાગ્યે જ આવે. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી આવ્યા જ કરે. ‘...તથાપિ આવો દુષ્મકાળ કોઈક જ વખત આવે છે. શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં એવી પરંપરાગત વાત ચાલી આવે છે, કે અસંયતિપૂજા નામે આશ્ચર્યવાળો હુંડ-’ જુઓ, ‘કૃપાળુદેવે’ ‘હુંડ’ શબ્દ વાપર્યો છે. આ પત્રમાં જ એ વાત લીધી છે. ‘...અસંયતિપૂજા નામે આશ્ચર્યવાળો હુંડ-ધીટ-એવો આ પંચમકાળ...’ હુંડનો અર્થ કર્યો છે ધીટ ‘...એવો આ પંચમકાળ અનંતકાળે આશ્ચર્યસ્વરૂપે તીર્થંકરાદિકે ગણ્યો છે,...’ ભગવાને પણ આ કાળને ઘણો ખરાબ ગણ્યો છે.

‘...એ વાત અમને બહુ કરી અનુભવમાં આવે છે; સાક્ષાત્ એમ જાણે ભાસે છે.’ એ વાત અમને પ્રત્યક્ષ ભાસે છે. સાક્ષાત્ એટલે પ્રત્યક્ષ ભાસે છે અને એનો અમને અનુભવ પણ આવે છે. એનું કારણ શું કે, ‘કૃપાળુદેવ’ ભલે વ્યાપારાદિમાં, ગૃહસ્થાદિમાં પૂર્વકર્મને હિસાબે હતા છતાં પણ કોઈપણ એમના પરિચયમાં જાય તો એકવાર તો ઊભો રહી જાય. નાની ઉંમર, આ બધા પત્રો લખાણ ત્યારે તો યુવાન ઉંમર – ઊગતી યુવાનીમાં આ બધા પત્રો લખાણ છે. તેંત્રીસ વર્ષનું આયુષ્ય એટલે અહીંયાં હજી યુવાન ગણાય છે. આ તો હજી ૨૭મા વર્ષનો પત્ર છે. નાની ઉંમર છતાં એમની સૌમ્યતા, એમની મધ્યસ્થતા, એમની ધીરતા અને ગંભીરતા અને એમની સમજાવવા, સમજવાની એટલે વિચારોને વ્યક્ત કરવાની અભિવ્યક્તિ જેને કહીએ એ પણ અસાધારણ ! સામાન્ય બુદ્ધિવાળાને ન હોય Extra intellegent person હોય એવી એમની બૌદ્ધિક કૌશલ્યતા !! જગતમાં તો શું છે કે, બુદ્ધિવાળાને સૌ માને છે. જગતમાં બુદ્ધિવાળાને તો સૌને માનવું જ પડે. કેમકે બુદ્ધિવાળો બીજાની ભૂલ કાઢે ને ? એ ભૂલ ન કરે. સામાની ભૂલ કાઢી શકે. (એટલે)

બુદ્ધિવાળાને તો સૌ માને છે, ઊભો જ રહી જાય. એમની પાસે એટલી Super intellegency હતી ! Extra નહિ પણ Super intellegency જેને કહી શકાય. કોઈપણ માણસ કોઈ બૌદ્ધિક વાત કરે તો એ એકવાર તો ઊભો રહી જાય કે, આ વાત આપણે વિચારી નથી. એને એમ થઈ જાય. શું થાય ? કે, આપણામાં ભલે ગમે એટલી બુદ્ધિ હોય પણ આ વાત આપણે વિચારી નથી શક્યા. એ વાત અત્યારે Instant જે વિચારીને આપણને કહે છે, કોઈ પૂર્વ Planning વગર ! છતાંય આવી એક અસાધારણ પ્રતિભા ! અસાધારણ વ્યક્તિત્વ ! અસાધારણ કર્તૃત્વ ! એવું હોવા છતાં - આશ્ચર્યજનક હોવા છતાં સંપ્રદાયના લોકોએ વિરોધ કર્યો છે !!

સંપ્રદાયના લોકોને વિરોધ કરવાનું કારણ શું ? કે, 'કૃપાળુદેવ' એમ સ્થાપ્યું કે આ સંપ્રદાયમાં જે ચાલે છે એ માર્ગ નથી. જ્ઞાનીનો માર્ગ કોઈ જુદો છે. સંપ્રદાયની અંદર જે માર્ગ ચાલે છે એ ચારિત્રમોહને મંદ કરવા સંબંધી - સંયમ, ત્યાગ, વ્રત, પરચ્યાજાણ, નિયમ આ-તે અને પૂજા, ભક્તિ, પાઠ મોઢે કરવા એ બધું જુદી-જુદી રીતે ચાલે છે. દરેક સંપ્રદાયની જેની જેવી રૂઢિ હોય એ પ્રમાણે (ચાલે છે). ત્યારે જ્ઞાનીનો માર્ગ છે એ દર્શનમોહને મંદ કરાવીને એનો એકવાર અભાવ કરાવીને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવી દે છે અને 'કૃપાળુદેવ'ના શબ્દોમાં જે જ્ઞાનીનો માર્ગ છે એ જ તીર્થંકરનો માર્ગ છે. રૂઢિગતપણે ચાલે છે એ બધું વિકૃતિ થઈને, મૂળ માર્ગની વિકૃતિ થઈને બધી રૂઢિ ચાલે છે અને એમાં આ ભૂલ થાય છે. કઈ ભૂલ થાય છે ? કે, દર્શનમોહને કોઈ સમજતા નથી. એનો અભાવ કરવાની વિધિ અને રીત કોઈ સમજતા નથી અને ચારિત્રમોહને મંદ કરવા માટેનો ઉપદેશ ચાલે છે. એ રીતે બધું ચાલ્યા જ કરે છે.

એટલે એ રીતે જ્યારે એમણે માર્ગનું પ્રતિપાદન શરૂ કર્યું એટલે

સંપ્રદાયના જે મુખ્ય સાધુ વગેરે હોય, પંડિતો વગેરે હોય એને એમ થાય કે, નહિ, આ ખોટું છે, અમારું જ સાચું છે. એટલે Friction ઊભું થયા વગર રહે નહિ. કેમકે સાંભળનારા Common હોય. ઉપાશ્રયે પણ જાય અને ‘કૃપાળુદેવ’ પાસે પણ આવે. ‘કૃપાળુદેવ’ પાસે જતા હોય એ અપાસરે પણ જતા હોય. ઉપાશ્રયમાં બીજું સાંભળવા મળે, અહીંયાં બીજું સાંભળવા મળે એટલે ચર્ચા કરે કે, સાહેબ આમ હોય તો, આમ હોય તો, તેમ હોય તો... (તો સાધુને એમ થાય કે) એમ ! આ વળી ૨૫-૨૭ વર્ષનો છોકરો અને અમારાથી ડાહ્યો પાછો ! અમારી ભૂલ કાઢે ? એને Insulting tone લાગે છે. ‘કૃપાળુદેવ’નો ક્યારેય Insulting tone નહિ. પણ એમણે કોઈ સાધુને સાધુ તરીકે સ્વીકાર્યા નથી. બીજા ગૃહસ્થો એ મહારાજને વંદવા આવે પણ ‘કૃપાળુદેવ’ ક્યાંય જાય નહિ. દ્વિગંબર સંપ્રદાયના કોઈ દ્વિગંબર સાધુને વંદવા નથી. બધી જગ્યાએ નામી-અનામી મોટા-મોટા Titleવાળા, મોટી આબરૂ-ધાર્મિક આબરૂ(વાળા) આચાર્યો તો હતા જ (છતાં) એમના જીવનમાં કોઈને એમણે ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા નથી. કેમકે એમનું જે સાધુપણું હતું એ ‘અપૂર્વ અવસર’માં ગાયું એવું હતું. એમને જે સાધુપણું પોતાના જ્ઞાનમાં હતું એ તો એમણે ‘અપૂર્વ અવસર’માં પ્રતિપાદન કર્યું છે. એવું સાધુપણું એમણે ક્યાંય જોયું નહિ એટલે સ્વીકાર્યું નહિ. (એટલે સાધુને) એમ થાય કે, એમ ! આ વળી પાછો અમને પગે ન લાગે ? પગે લાગવા આવે નહિ ? ‘કૃપાળુદેવ’ની ઉંમર (કરતાં) બાપદાદા જેવા હોય અને દાદા જેવા હોય, મોટી ઉંમરના એ પગે લાગવા જતા હોય. બે પેઢી - ચાલીસ વર્ષ ઉંમરમાં મોટા હોય. ૬૫-૭૦-૭૫ વર્ષના માણસ પગે લાગતા હોય અને આ પચીસ વર્ષનો માણસ એમ કહે કે, નહિ, આવું ન હોય ! એટલે Insult લાગે. વિરોધ થયા વગર રહે જ નહિ.

‘કૃપાળુદેવ’ જોવે છે કે, આમાં વિરોધ કરવા જેવું છે શું પણ ?

અમે જે કહીએ છીએ એ તો પરમસત્ય છે, શાસ્ત્રમાં એની સાક્ષી છે. શાસ્ત્ર લઈને બેસે તો 'કૃપાળુદેવ' પાસે કોઈ સાધુ એક મિનિટ ઊભો ન રહી શકે. દોઢ મિનિટમાં એણે હાર સ્વીકારવી પડે એટલું એમનું શાસ્ત્રજ્ઞાન છે ! અને એટલી એમની પાસે To the point solid વાત હોય ! એક જ વાત કરે ત્યાં Fail થઈ જાય ! છતાંય વિરોધ કરે છે.

શ્રોતા :- પૂર્વગ્રહનું જ કારણ ને ?

સમાધાન :- પૂર્વગ્રહ નહિ, એમાં શું છે કે, સંપ્રદાયમાં દુકાનદારી ચાલતી હોય છે. આશય ફેર ! આત્મકલ્યાણનો આશય હોય તો આવું બને જ નહિ. કેમકે વીતરાગી શાસ્ત્રો મોજૂદ છે. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ પ્રગટ છે. આત્માર્થી હોય અને આત્મકલ્યાણ માટે નીકળ્યો હોય એ સંપ્રદાયમાં રહી જ ન શકે. એ સમજે કે, આમાં ફેર છે. અહીંયાં આશય ફેર છે. ઉપદેશક હોય એનો તરત જ આશય પકડી શકે, મુમુક્ષુ પણ પકડી શકે. આશયફેર એને દેખાય (એટલે) વાત Finish થઈ ગઈ, આ તો દુકાન ચાલે છે. (પત્ર સમાપ્ત થાય છે).

પત્રાંક - ૩૩૩

મુંબઈ, ફાગણ સુદ ૪, બુધ, ૧૯૪૮

૧ ‘સત્પુરુષની ઓળખાણ જીવને નથી પડતી, અને વ્યાવહારિક કલ્પના પોતાસમાન તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને ક્યા ઉપાયથી ટળે ?’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર યથાર્થ લખ્યો છે. એ ઉત્તર જ્ઞાની અથવા જ્ઞાનીનો આશ્રિત માત્ર જાણી શકે, કહી શકે, અથવા લખી શકે તેવો છે. માર્ગ કેવો હોય એ જેને બોધ નથી, તેવા શાસ્ત્રાભ્યાસી પુરુષો તેનો યથાર્થ ઉત્તર ન કરી શકે તે પણ યથાર્થ જ છે. ‘શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે’ એ પદ વિષે હવે પછી લખીશું. (પત્રાંશ)

૧. શ્રી સૌભાગ્યભાઈએ આપેલ ઉત્તર : ‘નિર્પક્ષ થઈ સત્સંગ કરે તો સત્ જણાય ને પછી સત્પુરુષનો જોગ બને તો તે ઓળખે અને ઓળખે એટલે વ્યાવહારિક કલ્પના ટળે. માટે પક્ષ રહિત થઈ સત્સંગ કરવો. એ ઉપાય સિવાય બીજો ઉપાય નથી. બાકી ભગવત્કૃપા એ જુદી વાત છે.’

પ્રવચન-૨, પત્રાંક-૩૩૩ (૧) તા. ૨૦-૧૦-૧૯૯૮

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૩૩૩. ૩૨૭મા પત્રમાં પોતે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો છે અને એનો ઉત્તર માંગ્યો છે. એ પ્રશ્નને પોતે અહીંયાં અવતરણ ચિહ્નની અંદર ફરીને દોહરાવ્યો છે. માહ વદ, ૧૪ પ્રશ્ન પૂછેલો છે. ફાગણ સુદ, ૪ પાંચ દિવસ પછી (જવાબ લખ્યો છે). તે દિવસમાં ટપાલ તરત મળતી હતી, (એમ) એનો અર્થ છે. ફરીને પત્ર લખે છે એમાં એ વાત અને એ વિષય ફરીને (ચાલ્યો) છે.

‘સત્પુરુષની ઓળખાણ જીવને નથી પડતી, અને વ્યાવહારિક કલ્પના પોતાસમાન તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને ક્યા ઉપાયથી ટળે ?’ આ પ્રશ્ન પોતે ૩૨૭ આંકમાં પૂછ્યો છે (અને તેનો) ઉત્તર માંગ્યો છે. ‘એ પ્રશ્નનો ઉત્તર યથાર્થ લખ્યો છે.’ જોયું, ‘સોભાગભાઈ’ની સૂઝ ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તમે યથાર્થ લખ્યો છે. ‘એ ઉત્તર...’ એવો ઉત્તર ‘...જ્ઞાની અથવા જ્ઞાનીનો આશ્રિત...’ કાં જ્ઞાની અથવા જ્ઞાનીના આશ્રયે જેણે નિર્મળતા પ્રાપ્ત કરી છે એવો મુમુક્ષુ ‘...માત્ર જાણી શકે, કહી શકે, અથવા લખી શકે તેવો છે.’ તેવો ઉત્તર તમે આપ્યો છે.

‘માર્ગ કેવો હોય એ જેને બોધ નથી,...’ (અર્થાત્) આત્મહિતનો ઉપાય જે જાણતો નથી; જ્ઞાની થઈને કે મુમુક્ષુ થઈને ‘...તેવા શાસ્ત્રાભ્યાસી પુરુષો...’ પુરુષો એટલે જીવો લેવા. શાસ્ત્રનો અભ્યાસ ભલે ગમે એટલો કર્યો હોય ‘...તેનો યથાર્થ ઉત્તર ન કરી શકે...’ આવો જવાબ એ ન

લખી શકે, ભલે એને શાસ્ત્રઅભ્યાસ ગમે એટલો હોય. ‘...(યથાર્થ ઉત્તર) ન કરી શકે તે પણ યથાર્થ જ છે.’ ‘...તેવા શાસ્ત્રાભ્યાસી પુરુષો તેનો યથાર્થ ઉત્તર ન કરી શકે તે પણ યથાર્થ જ છે. ‘શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે’ એ પદ વિષે હવે પછી લખીશું.’ ‘બનારસીદાસજી’નું પદ છે એના વિષે હું પછી ખુલાસો લખીશ.

હવે શું કહે છે અહીંયાં કે, કેવળ શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરનારા, છતાં જેનો દર્શનમોહ મંદ નથી થયો અને પોતાના પરિણામમાં હિત-અહિતની સૂઝ જેને આવી નથી કે, મારે કેવી રીતે મારું હિત કરવું અને ક્યાં-ક્યાં કેવી રીતે મારું અહિત થઈ રહ્યું છે ? એ જીવ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપી શકે, એમ કહે છે. ‘સોભાગભાઈ’એ શું ઉત્તર આપ્યો છે એ ફૂટનોટમાં સંકલનકારે આપ્યો છે એ એમણે બહુ સારું કામ કર્યું છે. ‘સોભાગભાઈ’ના પત્રો તો છાપવા જોઈતા હતા અને કેટલાક છપાણા છે એ પણ સારું કામ થયું છે પણ પાછળથી છપાણા છે.

‘શ્રી સૌભાગ્યભાઈએ આપેલો ઉત્તર : નિર્પક્ષ થઈ સત્સંગ કરે તો સત્ જણાય ને પછી સત્પુરુષનો જોગ બને તો તે ઓળખે અને ઓળખે એટલે વ્યાવહારિક કલ્પના ટળે. માટે પક્ષ રહિત થઈ સત્સંગ કરવો. એ ઉપાય સિવાય બીજો ઉપાય નથી. બાકી ભગવત્કૃપા એ જુદી વાત છે.’ આટલા શબ્દો લખ્યા છે. ઉપર-ઉપરથી સાદી વાત લાગે, સાદા વાક્યો લાગે પણ ‘સોભાગભાઈ’ની સૂઝ અને સમજણનું ઊંડાણ ઘણું છે એ આમાંથી નીકળે છે.

‘નિર્પક્ષ થઈ સત્સંગ કરે...’ નિર્પક્ષ એટલે શું ? પૂર્વગ્રહ છોડીને. સત્સંગને બાધ કરનારા મુખ્ય કારણોમાં પૂર્વગ્રહ મુખ્ય છે. પૂર્વગ્રહમાં પૂર્વે બાંધેલો કોઈપણ નક્કી કરેલો અભિપ્રાય. આપણે અંગ્રેજીમાં એને Prejudice કહીએ છીએ. નિર્પક્ષ એટલે Without prejudice. કોઈ રાગ પણ નહિ અને કોઈ દ્વેષ પણ નહિ - એનું નામ નિર્પક્ષ. સત્સંગ

કરે ત્યારે કોઈ જીવ જ્ઞાનીપુરુષનો સત્સંગ કરે છે. હવે આપણે લઈએ કે, કોઈ જીવ જ્ઞાનીપુરુષનો સત્સંગ કરે છે. (હવે એમાં) કાં તો એ પોતે પૂર્વગ્રહ બાંધી લે છે કે, આ જ્ઞાની છે અથવા જ્ઞાની નથી. બેમાંથી એક નક્કી કરીને આવે છે. જ્યાં સુધી ઓળખાણ ન થાય ત્યાં સુધી એણે મધ્યસ્થ રહેવું. નિર્પક્ષ રહેવાનો અર્થ શું ? મધ્યસ્થ. ‘સોભાગભાઈ’એ મધ્યસ્થ શબ્દ વાપર્યો નથી. કોઈ વિદ્વાન હોત તો મધ્યસ્થ શબ્દ વાપર્યો હોત. એમણે પોતે પોતાની ભાષામાં ઉત્તર આપ્યો છે – ‘નિર્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરે’ એટલે મધ્યસ્થ થઈને સત્સંગ કરે.

મધ્યસ્થ કોઈ પક્ષમાં નથી. મધ્યસ્થ છે એ કોઈ પક્ષમાં નથી. કેમ ? કે, તમે જ્ઞાની તરીકે માન્યા તો ઓળખાણ વગર કેવી રીતે માન્યા ? તમારી માન્યતા પ્રમાણિક નથી, એક (વાત). ન માન્યા, નહિ માનવા માટે તમને ઓળખવાની શક્તિ જ નથી તો નહિ માનવાનું પણ તમારું શું કારણ છે ? તમારું માનવું પણ જૂઠું છે, તમારું નહિ માનવું પણ જૂઠું છે. કેમકે ઓળખાણ કરવાની તમારી ક્ષમતા જ નથી, તમારી યોગ્યતા જ નથી. તમે કેવી રીતે માનો છો કે નહિ માનો છો એ વાત રહી ? (એટલે) જ્યાં સુધી ઓળખવાની ક્ષમતા – યોગ્યતા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી મધ્યસ્થ રહેવું એ જ યોગ્ય છે. ઓઘસંજ્ઞાને મજબૂત કરવાથી કોઈ ફાયદો નથી. અમે તો ભક્તિ કરી-કરીને માનીએ છીએ, માની-માનીને ભક્તિ કરીએ છીએ. પણ તું ઓઘસંજ્ઞાને મજબૂત કરે છે. એ ભક્તિ તો ક્યારે ઊડી જશે કંઈ કહેવાશે નહિ ! આજે ભક્તિ કરો છો કાલે તમે ને તમે વિરોધ કરશો, કાંઈ ઠેકાણું નહિ રહે. (માટે) નિર્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરો તો સત્ શું છે એ તમને જણાય. જ્ઞાનીપુરુષના પ્રત્યક્ષ યોગે મધ્યસ્થ થઈને સત્સંગ કરો તો તમને સત્ જણાય.

શ્રોતા :- કોઈપણ જીવ સાંભળતો હોય ત્યારે તો કાંઈક પૂર્વગ્રહ લઈને બેઠો હોય. જો, ‘આ જ્ઞાનીપુરુષ છે’, એમ પૂર્વગ્રહ રાખીને ન

બેઠો હોય તો 'કોઈ વિદ્વાન છે' એવા પૂર્વગ્રહથી બેસે છે. એક આ પરિસ્થિતિ છે એમાં અને બીજી પરિસ્થિતિને Compare કરીએ કે, સારું છે કે એક જ્ઞાનીપુરુષ બીજા જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે આંગળી ચીંધતા ગયા છે, જેથી સામેવાળો બેસે ત્યારે 'જ્ઞાનીપુરુષ છે' એમ એક પૂર્વગ્રહ રાખીને બેસે છે કે ભક્તિથી બેસે છે. એમ બે વચ્ચે કેવી રીતે મેળ કરવો ?

સમાધાન :- હા, ત્યાં હવે બીજો પ્રસંગ છે કે, સમકાલીન બે જ્ઞાની હોય, એક પ્રસિદ્ધ હોય અને એક અપ્રસિદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધ જ્ઞાની એટલો ઉપકાર કરે કે, આ પણ જ્ઞાની છે અને તમે અને વળગી રહેજો તો બચી જાશો. સ્પષ્ટ વાત કહું તો એ બહેનશ્રીને અને ગુરુદેવશ્રીને અનુલક્ષીને વાત (છે). સામાજિક પરિસ્થિતિની અવ્યવસ્થા જોઈને; ગુરુદેવની પાસે જે સમાજ આવતો હતો એ સમાજમાં એમણે અવ્યવસ્થા જોઈ કે, ગડબડ ઘણી છે. બહેનશ્રી પોતે બહુ સમાજના Contactમાં ન રહ્યાં. વ્યક્તિગત રીતે એ સમાજના કોઈ Platform ઉપર ન રહ્યાં. એ એકાંતમાં પોતાની સાધના કરવામાં જ રહ્યાં છે. ગુરુદેવને કરુણા આવી કે, કોઈ જીવોને બચવું હોય તો આને વળગશે તો બચી જશે. હવે શું છે કે, 'પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ' 'પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ' !

(હવે) આમાં 'સોભાગભાઈ'એ જે સિદ્ધાંત લખ્યો છે એ તો ત્યાં પણ લાગુ પડે છે કે, જે જ્ઞાનીપુરુષ કહી ગયા એ જ્ઞાનીપુરુષને પણ ઓળખવા તો જોશે ને ? તો એમનું વચન પ્રમાણ તમને ખસશે નહિ. નહિતર તો તમે આજે માનો છો, કાલે એ જ વાતને તમે નહિ માનો. (ઓળખવા) પડે કે ન પડે ? આ વાત તો ત્યાં પણ લાગુ પડે છે. આ વાત તૂટતી નથી. કેમ ? કે, આજે ગુરુદેવની અધૂરી વાત માનનારા ઘણાય છે. બધી વાત સંમત નથી કરતા, પોતાને ઠીક પડે એટલી સંમત કરે છે. બાકી ? તો (કહે) એ બરાબર નહિ. તરત કહી દે, એ બરાબર નહિ ! ગુરુદેવને આવી રીતે માનનારા લગભગ મોટો ભાગ નીકળશે.

પોતાને જેટલું અનુકૂળ છે એટલું બધું બરાબર. એની માન્યતા વિરુદ્ધ આપણે બતાવીએ કે, તમારી માન્યતા વિરુદ્ધ ગુરુદેવ કહે છે એનું શું ? એ વાતમાં એ ગુરુદેવ સાથે સંમત ન થાય. તો ગુરુદેવને માન્યા છે એ વાત ક્યાં રહી ? એ તો પૂર્વગ્રહથી માને છે. એને સત્પુરુષની ઓળખાણ કોઈ દિવસ ન થાય એમ ‘સોભાગભાઈ’ કહેવા માંગે છે. એને સત્પુરુષની ઓળખાણ કોઈ દિવસ ન થાય.

નિર્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરે ત્યારે એને ખરેખર એ સત્ય શું કહે છે; સત્ એટલે આત્મા અને એ સંબંધીનું જે કાંઈ કથન તે સત્ય, એ શું કહે છે એ સમજાય, જણાય. એ જણાયા પછી સત્પુરુષનો જોગ હોય, રહે, મળે તો ‘...તે ઓળખે...’ તો ઓળખવાની ક્ષમતા આવે, નહિતર ન આવે, આમ વાત છે. નહિતર ન ઓળખી શકે. નિર્પક્ષ રહેવું એ એક પરીક્ષાબુદ્ધિનો વિષય થઈ ગયો. પરીક્ષા કરે એને પરીક્ષા કરવાની યોગ્યતા જોઈએ. પરીક્ષા કરનારને પરીક્ષા (કરવાની) યોગ્યતા જોઈએ, એમને એમ પરીક્ષા નથી થતી.

મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં ઓળખવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા હોય તો જ ઓળખાણ થાય, એ સિવાય ઓળખાણ થવાની કોઈ પૂર્વભૂમિકા નથી. એ તીવ્ર જિજ્ઞાસા ક્યારે હોય ? કે, જ્યારે એની સમજણમાં, એના અભિપ્રાયમાં એક વાત એવી હોય કે, જો કોઈ સત્પુરુષ મળે અને મને એની ઓળખાણ થાય અથવા સત્પુરુષ મળે એનો અર્થ જ કે, મને એની ઓળખાણ થાય તો મારો બેડો પાર થઈ જાય, હું તરી જાઉં, મને માર્ગ મળી જાય. મને ચોક્કસ માર્ગ મળી જાય, તો જ એ તીવ્ર જિજ્ઞાસામાં આવે. એટલે એવી જિજ્ઞાસામાં રહીને મધ્યસ્થ થઈ (જાય તો) એમનાં કથનોથી, એમનાં વચનોથી એને સત્ સમજાય, સત્ય સમજાય. પોતાના અસત્ અભિપ્રાયો છે એ બધા એને ખ્યાલમાં આવે કે, હં...! આ કહે છે એમાં અહીંયાં મારી વિપરીતતા છે, આમ કહે છે એમાં અહીંયાં

મારી વિપરીતતા પકડાય છે, આ વાતમાં મારી આ વિપરીતતા પકડાય છે. એને પોતાના વિપરીત અભિપ્રાયો પકડાવા માંડે.

શ્રોતા :- મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં કોઈ નિષ્કામ ભક્તિ કરે છે તેને ઓળખાણ થવાનો Chance તો રહે છે. જેમકે કોઈ ઓઘસંજ્ઞામાં ભક્તિ કરે છે તેને ઓળખાણ કરવાનો એક અભિપ્રાય અથવા જિજ્ઞાસા હોય તો તો ઠીક છે.

સમાધાન :- એમાં શું છે, (એમાં) Process શું બને છે કે, નિષ્કામતાનો અર્થ શું થયો ? કે, મારે સંસાર પરિભ્રમણથી છૂટવું છે, મારે સંસાર પરિભ્રમણ નથી કરવું. સંસાર પરિભ્રમણથી છૂટવાની વાત અહીંયાં આવે છે તો તેને એ વાત સમજમાં આવે છે, નિષ્કામતાવાળાને સમજાય છે. એનું નામ સત્ સમજાય છે.

તમારા પ્રશ્નના (ઉત્તર માટે) એક બીજો દાખલો આપીએ, જરા વધારે સ્પષ્ટ થાય એટલા માટે. ‘કૃપાળુદેવ’ અત્યારે સ્વર્ગમાં બિરાજે છે એમ માનો. એમનાં વચનામૃતો, હજારો વચનો ગ્રંથાકારે આપણને પ્રાપ્ત થયાં. (એમાં) પરિભ્રમણથી છોડાવવાની વાત કરે છે એ તો કોઈપણ બુદ્ધિવાળાને સમજાય એવું છે. બરાબર ? હવે (મુમુક્ષુ) નિષ્કામ થઈને ભક્તિ કરે; (આપણે) નિષ્કામ ભક્તિની વાત હતી, ‘કૃપાળુદેવ’ની નિષ્કામ થઈને ભક્તિ કરે તો એમનાં વચનોમાં જે સત્ય છે એ એને સમજાય. સમજમાં આવતું જાય, જેટલી નિર્મળતા થાય એટલું સમજમાં આવે. નિષ્કામતા નિર્મળતાને લાવે છે. કેમકે સકામતા મલિનતાને લાવે છે એટલે.

સકામતા અને નિષ્કામતા પ્રતિપક્ષમાં છે. સકામતા મલિનતાને લાવે છે અને નિષ્કામતા છે એ નિર્મળતાને લાવે છે. જેટલા પ્રમાણમાં નિર્મળતા આવે એટલા પ્રમાણમાં એને એમના કથનમાં સત્ સમજાય – સત્ય સમજાય. પછી એને કોઈ સત્યપુરુષનો જોગ મળે તો એ ઓળખવાની ક્ષમતામાં આવે છે. ક્યારે ? નિષ્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરેલો હોય તો.

એ ભક્તિવાળાએ નિષ્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરેલો હોય તો. કેમકે સત્સંગમાં અનેક પડખાની બધી ચર્ચા થાય છે.

નિષ્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરવો એમાં તો થોડી વિશાળતા પણ છે. કેવળ વ્યક્તિગત રીતે નિષ્પક્ષ રહેવું એમ પણ નથી. પોતાના અનેક પ્રકારના પૂર્વગ્રહથી મુક્ત થઈને સત્સંગ કરવો એનું નામ પણ નિષ્પક્ષપણું અથવા મધ્યસ્થપણું છે. એ વાત થોડી કઠણ પડે એવી છે કેમકે પૂર્વગ્રહ મૂકવો એ સહેલી વાત નથી, Misconcept છે.

એ કોણ મૂકી શકે એનો હવે આપણે વિચાર કરીએ. ક્યો જીવ નિષ્પક્ષ થઈ શકે ? કે, જે કેવળ આત્મકલ્યાણથી સત્સંગના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરતો હોય એનો એક Concept એવો નવો બને છે, ન બન્યો હોય તો બનવો જરૂરી છે, બનેલો હોવો જોઈએ કે, મારામાં ઘણા વિપરીત અભિપ્રાયો છે એના કારણે મારું પરિણમન છે એમાં અનેક પ્રકારના દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને એ મારે નથી જોઈતા. આ બધા દોષો મારે નથી જોઈતા. એક નવો Concept એને ઊભો થાય છે કે, એ બધા મિથ્યાઅભિપ્રાયો, મારા જેટલા અભિપ્રાયો છે એ બધા Misconcept છે અને એ Misconcept સુધારવા માટે મારી જિજ્ઞાસમાં આવીને હું સુધારવા માંગું છું. એવો જે એક નવો Concept એણે ઊભો કર્યો કે, મારામાં ઘણા Misconcept હોવા યોગ્ય છે, જે હું કેટલાક સમજું છું અને કેટલાક હું ન સમજતો હોઉં એવા પણ હોવા યોગ્ય છે અને તે સત્સંગયોગે મારા અભિપ્રાયો મારે પલટવા જરૂરી છે – એવો એક concept ઊભો કરે અને નિષ્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરે એટલે પૂર્વગ્રહ ઢીલા પડે કે, મારો પૂર્વગ્રહ તો ખોટો જ હોઈ શકે. સાચો હોત તો મારે ક્યાં કંઈ વાંધો હતો ? મારામાં ઘણા દોષ થાય છે એનું કારણ કે મારા અભિપ્રાયો ઘણા ખોટા હતા. એટલે એને પૂર્વગ્રહની પકડ નહિ રહે. કેમકે એ તો પૂર્વગ્રહ મૂકવા જ આવ્યો છે અને પૂર્વગ્રહ મૂકવાના

એક અભિપ્રાયથી એ ત્યાં સત્સંગમાં બેઠો છે. માટે એ નિષ્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરશે. પોતાના પૂર્વગ્રહને પકડીને સત્સંગ નહિ કરે અને તો જ એને સત્ સમજાય, સાચું સમજાય. પછી કોઈ સત્પુરુષનો જોગ મળે તો એને ઓળખવાની યોગ્યતા આવે છે.

શ્રોતા :- એકદમ તૈયાર થઈને આવવું જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આટલી તૈયારી ન હોય તો સત્સંગમાં આવવાનો કોઈ અર્થ પણ નથી. જો તમે એમ ન સમજતા હો કે, મારા ઘણાં વિપરીત અભિપ્રાયો છે અને બધા ફેરફાર કરવા માટે હું આવવા માંગું છું, તો તમારા અભિપ્રાયો તમે કેવી રીતે મૂકી શકશો ? એ તો તમે પૂર્વગ્રહ લઈને જ બેસવાના છો (તેથી) તમને સાચી વાત તો સમજાવાની જ નથી. તો તો પછી સત્સંગ કોઈ અન્ય હેતુથી જ થાય છે. આ સિવાયનો અન્ય હેતુ એ બધો અન્ય જ છે, અન્યથા જ છે, પ્રકાર જ જુદો છે.

‘સોભાગભાઈ’એ બહુ જ અનુભવગર્ભિત વાત કરી છે. બહુ જ અનુભવગર્ભિત ઊંડી વાત કરી છે, ઘણી ઊંડી વાત કરી છે. એક વાક્યમાં ન સમજાય એવી વાત કરી છે કે, નિર્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરવો એટલે શું પણ ? બધા Misconcept છોડવા તૈયાર થયો છે એવા જીવની વાત છે. એ સત્સંગ કરે તો એને બરાબર સત્ સમજાય.

સત્ એટલે શું ? વિપરીત અભિપ્રાય વિરુદ્ધ જેનું સ્વરૂપ છે તે સત્. સત્ એટલે શું ? કાંઈક બીજી રીતે હવે એની વ્યાખ્યા થાય છે. વિપરીત અભિપ્રાયો વિરુદ્ધ જેનું સ્વરૂપ છે એનું નામ સત્. નાસ્તિથી સત્ની વ્યાખ્યા લઈએ છીએ. અસ્તિથી લઈએ તો સત્ સમજાય એટલે બધા Misconcept છૂટી ગયા હોય, બધા જ વિપરીત અભિપ્રાયો, તમામ વિપર્યાસ મટ્યા હોય ત્યારે સત્ સમજાય. એવી રીતે સત્સંગ થયો હોય તો સત્પુરુષને ઓળખી શકાય અને સત્પુરુષને ઓળખે એટલે વ્યવહારિક કલ્પના મટે. પછી ન એની ઉંમર જોવે, ન એની જાતિ જોવે - પુરુષ

જાતિ છે કે સ્ત્રી જાતિ છે એ ન જોવે, ન એની ઉંમર જોવે, ન એનો દેખાવ જોવે, ન એની કોઈપણ વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ જોવે. એ કોઈ વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ ન જોવે. એ વેપાર કરે છે કે નોકરી કરે છે કે મજૂરી કરે છે કે ઘરકામ કરે છે કે નિવૃત્ત છે કે પ્રવૃત્ત છે કે શાસ્ત્ર વાંચે છે કે શાસ્ત્ર નથી વાંચતા કે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે કે જ્ઞાન નથી કે ત્યાગ છે કે ત્યાગ નથી (એ) કાંઈ ન જોવે. બાહ્યદષ્ટિ છૂટી જાય - ઓળખે એટલે બાહ્યદષ્ટિ છૂટી જાય. કેમ ? કે, ઓળખવામાં એણે અંતર પરિણતિ જોઈ છે. અંતર પરિણતિ વિના જ્ઞાની ઓળખાય નહિ.

બીજી વખત 'તારદેવ' ઉપર પ્રવચન આપવા ગયો ત્યારે મને (એક મુમુક્ષુએ) પ્રશ્ન કર્યો હતો કે, 'સત્પુરુષનું બાહ્ય લક્ષણ શું ?' (મેં કહ્યું) 'કોઈ બાહ્ય લક્ષણ નથી.' કોઈ બાહ્ય લક્ષણ છે જ નહિ. (ફક્ત) મેં એમ પૂછ્યું કે, "પ્રયોજન સિદ્ધિ' દર્શનમોહ ઉપરનો Article છે એ વાંચ્યો છે ?" તો કહ્યું કે, નથી વાંચ્યો. (મેં કહ્યું) 'વાંચી લેજો.' કેમકે દર્શનમોહ સંબંધી આપણું કોઈ ધ્યાન ન હોય, એ સંબંધીની કોઈ વિચારણા ન હોય તો દર્શનમોહ મંદ પડવો અને દર્શનમોહનો અભાવ થવામાં ક્યા-ક્યા Factor કામ કરે છે એ કાંઈ ખબર હોય જ નહિ. પછી સત્પુરુષ ક્યાંથી ઓળખાય ?

સત્પુરુષ તો એ છે કે જેણે દર્શનમોહનો અભાવ કર્યો છે. મુમુક્ષુ એ છે કે જેણે દર્શનમોહ મંદ કર્યો છે. સત્સંગમાં બેસે છે માટે મુમુક્ષુ છે, મંદિરમાં આવે છે માટે મુમુક્ષુ છે, મુમુક્ષુમંડળની ફી ભરે છે (અને) સભ્ય છે માટે મુમુક્ષુ છે એ વાત અહીંયાં નથી. એ વાત બિલકુલ નથી. મુમુક્ષુતા દર્શનમોહની મંદતાથી શરૂ થાય છે અને જેમ-જેમ દર્શનમોહ ઘટતો જાય છે તેમ-તેમ મુમુક્ષુતા વર્ધમાન થતી જાય છે. અભાવ થાય છે એટલે જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થાય છે. મંદ થયા વિના અભાવ કોઈ દિવસ થાય નહિ. એ અભાવ થવા પહેલાંનો ક્રમ છે. એ ક્રમ તો ગુરુદેવે

‘ગુરુદેવશ્રીના વચનામૃત’માં ૩૦૦ (નંબરના) વચનામૃતમાં લીધેલો છે. દર્શનમોહ મંદ્ર થયા વિના ભાવભાસન થાય નહિ અને અભાવ થયા વિના સમ્યગ્દર્શન થાય નહિ. બે વાક્યો આવી રીતે લીધા છે.

(મુમુક્ષુને) જ્યારે સત્ સમજાય છે ત્યારે તેને કેટલાક વિપરીત અભિપ્રાયો મંદ્ર થયા છે, કેટલાક ટાળ્યા છે, પછી એને ઓળખાણ થવાની યોગ્યતા હોય છે એનું નામ સત્ સમજાણું. આ ભૂમિકાનું સત્ સમજાણું. સત્ એટલે અહીંયાં આત્મસ્વરૂપ સમજાણું એમ નથી. અહીંયાં એ વાત નથી. એટલે જે સત્ છે એ ‘નિર્પક્ષ થઈ સત્સંગ કરે તો સત્ જણાય...’ એ સત્માં આટલી વાત છે. આત્મા જણાય એ વાત અહીંયાં નથી. કારણ કે હજી તો સત્પુરુષને ઓળખવામાં પહેલું સમકિત છે અને આત્મા – સત્ જણાય ત્યારે તો ત્રીજું સમકિત થાય. એટલે એ વાત તો અહીંયાં છે નહિ. અહીં તો જે ભૂમિકાની વાત ચાલતી હોય એ પ્રમાણે એનો અર્થ થાય.

શ્રોતા :- ભાઈશ્રી ! એક શંકા થાય છે કે, કોઈ સત્પુરુષને હું સત્પુરુષ માનું છું, માનીને ભક્તિ કરું છું ભલે ઓઘસંજ્ઞામાં કરું છું. મને ભાન છે કે હજી ઓળખાણ નથી થઈ. તો આ પ્રકારે જે વ્યવહાર થાય છે તો શું પૂર્વગ્રહથી થાય છે ?

સમાધાન :- પૂર્વગ્રહ તો છે જ અને સાથે-સાથે ઓળખાણ કરવાની પોતાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા પણ હોવી જરૂરી છે. એ વાત પણ પોતાના લક્ષમાં હોવી જોઈએ, એક વાત. બીજી વાત એ છે કે, ઓઘસંજ્ઞામાં લાંબો કાળ રહેવાથી ફાયદો નથી, નુકસાન થવાની સંભાવના છે. લાંબો કાળ સત્સંગનો યોગ મળે અને પોતાની ઓઘસંજ્ઞા જાતી નથી તો તેનો અર્થ શું થયો ? પોતાની કોઈ દરકાર નથી અથવા પોતે પરલક્ષે સત્સંગ કરે છે અથવા પોતાનો કોઈ અન્યથા હેતુ છે. ત્યાં નિષ્કામતા નથી, કોઈને કોઈ સકામતા છે, જેની પોતાને ખબર ન પણ હોય.

ઘણી સૂક્ષ્મ સકામતા કેવી રીતે રહી જાય છે તેનો એક દૃષ્ટાંત કહું કે, કેવી રીતે સૂક્ષ્મ સકામતા રહે છે ? સ્થૂળરૂપે તો તમને પૈસા પણ નથી જોઈતા અને માન પણ નથી જોઈતું અને સકામતા બે જ બાબતમાં રહે છે - કોઈ પદાર્થ જોઈએ અથવા સ્થાન જોઈએ. માનમાં સ્થાન જોઈએ છે. હવે સ્થાનમાં તો તમે કોઈ પદ્ધતિ લઈને તો બેઠા નથી. તોપણ સૂક્ષ્મતા શું છે ? કે, કોઈ ને કોઈ પ્રકારે પોતે પોતાની ગણતરી કરી જ લેતા હોઈએ છીએ. કોઈને કોઈ પ્રકારનું પોતાનું કોઈ ને કોઈ સ્થાન પોતે નક્કી કરી લીધું છે કે, આ Groupમાં મારું આ સ્થાન છે. સત્સંગમાં તમારી કલ્પનાથી કોઈ વાત તમારી વિરુદ્ધમાં આવી. દા.ત. કોઈ તમને ચોખ્ખું કહી દે કે, તમે સાવ Zeroમાં છો. તમે ભલે ગમે તે તમને માનતા હો (પણ કોઈ કહી દે કે) તમે સાવ Zeroમાં છો અને તમને અણગમો થાય એનો અર્થ શું ? કે, તમે સકામપણે સત્સંગ સેવો છો. તમે સકામપણે સત્સંગને સેવો છો. કેમકે કોઈને કોઈ સ્થાનથી તમે વ્યુત થયા એવું તમને (લાગે), સામો માણસ તમને વ્યુત કરે છે એવો તમને અનુભવ થાય. તમને એનો અણગમો આવે છે. જો એ પ્રકારનું માન સેવ્યું ન હોય તો અણગમો ન આવે. માન સેવ્યું હોય તો જ અણગમો આવે. આ તો તમને કાંઈ નથી કીધું. પણ નિંદા કરે તો તમને શુંયે થઈ જાય !? આ તો હજી યોગ્યતામાં Zero બતાવ્યો પણ નિંદા કરે તો ? તો તો તમને બહુ જ લાગી જાય. ત્યારે આ તો આખી Line જ જુદી છે.

એ વખતે એવી અયથાર્થતા ન હોય અને યથાર્થતા હોય એને શું થાય ? હવે એ વિચારવા જેવો વિષય છે. કેમકે બન્ને પડખાં તો આપણી પાસે સ્પષ્ટ હોવા જોઈએ ને ? કોઈ એમ કહે કે, તમે Zeroમાં છો. બરાબર ? એટલે તરત જ પોતાને અંતર અવલોકન શરૂ થઈ જાય કે, એણે જે મુદ્દા ઉપર કીધું; કોઈ વાત Pointout કરીને Zero કીધું

ને કે, તમારા આવા ભાવ થયા માટે તમે Zero છો. પરિણામની ચર્ચા થાય છે ને ? તમારા કોઈ પરિણામ જોઈને એણે Zero બતાવ્યું ને ? તો તરત જ એનું સંશોધન શરૂ થઈ જાય. જો કહેનાર બરાબર હોય તો એને ઉપકારી માને, અણગમો ન કરે અને ગમે અને ઉપકારી માને. અને જો બરાબર ન હોય તો ગંભીરતાથી એ વાતને પચાવી જાય. હોઈ શકે, એની સમજફેર થતી હોય તો કદાચ બનવાજોગ છે. આપણે તો એવું કાંઈ છે નહિ. પણ એને અણગમો ન આવે. કેમ ? કે, હું કોઈના Certificateથી ચાલતો નથી. એના Zero કહેવાથી હું Zero થતો નથી. હું શું છે એ મને બરાબર ખ્યાલમાં છે, મેં તપાસી લીધું. એને સમજવાફેર થયો લાગે છે. કાંઈ વાંધો નહિ. ઘણીવાર કોઈ બતાવનાર એમ પણ કહે કે, જો, જો હું તમને કહું છું ખરાબ તો નહિ લાગે ને ? અરે ભાઈ ! ખરાબ લાગવાનો અહીંયાં તો સવાલ જ નથી. એ પ્રશ્ન જ અસ્થાને છે. તમે ખોટા હોવ તોપણ ખરાબ લાગવાનો સવાલ નથી અને સાચા હોવ તો તમે ઉપકારી જ છો. એમાં ઉપકારી થવા સિવાયનો એનો બીજો કોઈ વિકલ્પ જ નથી. એવી રીતે સકામતા કેવી રીતે સેવાય છે એ કાઢવું બહુ મુશ્કેલ છે. એમાં પણ સંસ્થામાં કોઈ Designation હોય અથવા ન હોય અને કોઈ કામ-સેવા કરતા હોય અને પછી એમાં સામે ચીજ આવે ત્યારે તો બહુ જ ધ્યાન રાખવાનું. તમે કોઈ કામ સંભાળતા હોવ અને કામ સંભાળવામાં તો એવું છે કે તમારે બીજા મુમુક્ષુઓ સાથે કોઈ વખત અથડામણ થાય, કોઈ ભૂલ બતાડે કે તમારું ધાર્યું ન થાય, કાંઈ ને કાંઈ ગમે તે પ્રકાર ચાલતો હોય, અહીંયાં કાંઈક સ્થાન નક્કી થયું હોય તો ગડબડ થયા વગર રહે નહિ અને એ સકામતા છે. સકામતા મલિનતાને લાવે છે. એટલે ઓઘસંજ્ઞામાં જો જીવ લાંબો કાળ પસાર કરે તો એક નવી વિટંબણા ઉમેરાય છે, નવી વિટંબણામાં આવે છે. કેમકે એટલા લાંબા કાળ સુધી

અજાણપણે પણ એણે એની સકામતા દઢ કરી લીધી. એણે નિષ્કામતામાં આવવું અથવા એણે નિષ્પક્ષ થઈને ઓળખાણ કરવી અને સત્સંગ કરવો એ વાત વધારે મુશ્કેલીવાળી, કઠણ, દુર્લભ થઈ પડે છે. કેટલું ઊંડાણ છે ! ‘સોભાગભાઈ’ની વાતમાં કેટલું ઊંડાણ છે !!

શ્રોતા :- સૌથી અધમમાં અધમ હું પોતે છું એવો પોતાને નિર્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી આ સકામતા રહે છે ?

સમાધાન :- દા.ત. તમે ઘણીવાર એમ કહો છો કે, મારામાં બહુ દોષ ભર્યા છે અને ક્યારેક કોઈ દોષ બતાવે ત્યારે ખરાબ કેમ લાગી જાય છે ? બને છે કે નથી બનતું ? હમણાં જ એક પ્રસંગ બની ગયો એના ઉપરથી ચર્ચા કરું છું. બહુ નિખાલસપણે વાત છે. ચર્ચા દરમ્યાન તો તમે સ્વીકારો છો કે, મારામાં ઘણા દોષ ભર્યા છે. આટલા લાંબા વખતથી તમે નિવૃત્ત છો, કુટુંબ-પરિવારના મમત્વ થવાના કોઈ ઉદયો નથી. ઉદયભાવ તો છે, તમને ઉદયો નથી. ઉદયભાવો તો છે એ તો તમે કબૂલ કરી શકો એમ છો. પણ ઉદય હોય એને વધારે દઢ થાય કે, આ છોકરો મારો છે. રોજ નજર સામે મારો છોકરો... મારો છોકરો... ખાય છે, પીવે છે, સાજો છે, માંદો છે થયા જ કરતું હોય. એને તો દઢ થયા જ કરતું હોય. પણ ઉદયો ન હોય એને ક્યારેક-ક્યારેક ઉદયભાવ આવી જાય. કેમકે એ તો બધું પડ્યું છે એટલે એ તો અંદરથી આવી જ જાય. છતાંય કોઈ દોષ દેખાડે ત્યારે અજાણમો કેમ થઈ જાય છે ? પેલી વાત ક્યાં ગઈ ? જે વાત તમે કહી કે, મારામાં ઘણા દોષ છે, એ વાત એ વખતે ક્યાં ચાલી ગઈ ? એ વાતનું કેમ Absentપણું થઈ ગયું ? પેલી વાત જે કરી છે કે, મારામાં ઘણાં દોષ છે એ વાત યથાર્થ પ્રકારે નથી કરી. જો યથાર્થ પ્રકારે કરી હોય તો દોષ દેખાડનારનો તત્કાળ ઉપકારભાવ આવી જાય (કે) સારું થયું મને દેખાડ્યું. મારા લાભનું કારણ કર્યું અને મારો લાભ કરાવનાર છે. આ મને લાભ કરાવનાર

છે, આ મને લાભ કરાવનાર છે. એના પ્રત્યે બહુ જ બહુમાન આવે. ઉપકાર આવે અને બહુમાન આવે. નહિતર દ્વેષ થયા વિના રહે નહિ. આમ છે. દ્વેષ જ છે ને બીજું શું છે, અણગમાનો ભાવ દ્વેષ જ છે, રાગ થોડો છે ? એ તો દ્વેષ જ છે, ચોખ્ખો દ્વેષ છે.

વીતરાગમાર્ગમાં પ્રવેશ કેવી રીતે થાય છે એ બહુ મોટી વાત છે. અનંતકાળમાં નથી કર્યું એવું હવે અપૂર્વ કરવાનું છે અને અહીંયાં હું અપૂર્વ કરવા આવ્યો છું. પૂર્વાનુપૂર્વ કરવા હું નથી આવ્યો. અનંતવાર સત્પુરુષ મળ્યા, અનંતવાર નિર્ગ્રંથ મુનિઓ મળ્યા, અનંતવાર સમવસરણમાં ગયો - આ બધા સત્સંગ અનંતવાર મળી ગયા છે. નિષ્કળ થવાનાં કારણો આ જીવે સેવ્યા છે એનું મુખ્ય કારણ પૂર્વગ્રહ છે. ૬૦૯ (પત્રમાં) ચાર કારણો લીધા ને ? એમાં 'કૃપાળુદેવ' પૂર્વગ્રહ પહેલો શબ્દ લીધો છે. મિથ્યાઆગ્રહ લીધો છે. મિથ્યાઆગ્રહ કહો કે પૂર્વગ્રહ કહો બન્ને એક જ વાત છે. આગ્રહ અને ગ્રહ. પૂર્વગ્રહ એટલે પૂર્વે મિથ્યા ગ્રહેલું તે. અને તેની પકડ થઈ માટે આગ્રહ થયો. ન છૂટે એનું નામ પકડ છે. ન છૂટે એનું નામ પકડ છે, મિથ્યાઆગ્રહ લીધો છે એટલે પકડ છે. એ પકડ ઢીલી ક્યારે થાય ? કે, પોતે એમ સમજીને બેસે કે મારા પૂર્વગ્રહો, મિથ્યા આગ્રહો છોડવા હું અહીં આવ્યો છું. એવો અભિપ્રાય લઈને બેસે એટલે એ બધા અંદરને અંદર ઢીલા પડી ગયા. ઉદય આવ્યા પહેલાં જ ઢીલા પડ્યા. પછી (પોતાના) જે-જે પૂર્વગ્રહ અને મિથ્યાઆગ્રહની સામે જે-જે વાત આવે એ તોડતો જાય, એ મૂકતો જાય, એ તોડતો જાય, એ સુધારતો જાય... સુધારતો જાય. ત્યારે એને નિર્પક્ષ થઈને સત્સંગ કરીને સત્ સમજ્યો એમ કહેવાય. સત્ સમજે એને સત્પુરુષ ઓળખાય, ત્યારે સત્પુરુષ ઓળખાય.

હવે, આ વાત થોડી 'શોભાગભાઈ'ના વચનોથી એની ગંભીરતામાં સમજાવી, એની ગંભીરતા સમજાવી અથવા એની વિશેષતા સમજાવી

સહેલી નથી, અઘરી પડે. કેમકે એ વિષયમાં એટલી વિચારણા ન ચાલી હોય. ‘કૃપાળુદેવે’ ૬૭૪ પત્રની અંદર Line clear કરી નાખી કે, જો તું નિર્પક્ષ થઈને સત્પુરુષના સત્સંગમાં આવ તો એમની વાતોથી બૌદ્ધિકસ્તરે જો તને વિશ્વાસ આવે તો તને એ સત્સંગ ચાલુ રાખવાનો એક પ્રકાર ઊભો થશે કે, બરાબર છે, જ્યાં-જ્યાં હું ભૂલું છું ત્યાં એ ભૂલમાંથી કાઢવાની વાત ચોક્કસ આવે છે. જે-જે પ્રકારે હું ભૂલું છું તે-તે પ્રકારે મારી ભૂલ છોડાવે છે. એવી કોઈ વાત નથી રહેતી કે, મારી ભૂલ ન છોડાવવાની કોઈ વાત ન આવે. આ જ્ઞાની સિવાય ન બની શકે. કેમ ? કે, મૂંઝાયેલા માણસોનો પ્રશ્ન આવવાનો છે. જે પ્રશ્ન આવશે એ તો મૂંઝાયેલા માણસોનો આવવાનો છે અથવા Tensionવાળાનો આવવાનો છે. યથાર્થપ્રકારે એની મૂંઝવણ મટે અને એનું Tension છૂટે, ઓછું થાય અથવા Tension મંદ થાય અથવા છૂટી જાય, બેમાંથી એક બને, એવો અનુભવ એ જીવને થાય તો જ વિશ્વાસ આવે. આ અનુભવથી આવેલો વિશ્વાસ છે. ત્યારે વિશ્વાસ એવી રીતે આવે કે, બીજા બધા આને જ્ઞાની માનતા હોય પણ હોવા યોગ્ય છે. મારી મૂંઝવણનો ઉકેલ તો આપે છે. જ્યાં-જ્યાં મારી મૂંઝવણ છે એનો ઉકેલ તો આપે છે. એવું બધે નથી બનતું. જેની પાસે ઉકેલ ન હોય એ ગોળ... ગોળ... ગોળ... ગોળ... (વાત) કરી અને વિષયાંતર કરીને જવાબ આપી દેશે. સામેવાળો બહુ એટલી ઊંડી સમજણવાળો ન હોય એટલે સમાધાન ન થાય તોપણ એને મૌન રહી જવું પડે. બીજો તો ઉપાય હોય નહિ. (એમ વિચારે કે), આપણા કરતા કાંઈક વધારે સમજદાર છે, આપણે નથી સમજી શકતા. એમ કરી અને ખોટું સમાધાન લઈ લે. પણ Clearcut જે પ્રકારની મૂંઝવણ હોય એ મૂંઝવણમાંથી બહાર કાઢી શકે, એ જ્ઞાની જ કરી શકે. કેમકે જ્ઞાની એનો મિથ્યાઅભિપ્રાય, એનો દર્શનમોહ, એની યોગ્યતા બરાબર સમજે છે,

માપે છે અને એનો ઉકેલ આપી દે છે. એટલે એની મૂંઝવણ મટે કે Tension ઘટે કે મટે ત્યારે એને અનુભવથી વિશ્વાસ આવે છે કે, (આ જ્ઞાનીપુરુષ) હોવા યોગ્ય છે. એટલે એ (એમને) વળગે. પછી (પરિભ્રમણની) વેદનામાં આવી યથાર્થ પ્રકારે ઉદાસીનતાના ક્રમમાં પ્રવેશ કરી અને પૂર્ણતાનું લક્ષ બાંધે, દૃઢ મુમુક્ષુતામાં આવે એટલે મોહાસક્તિના પરિણામમાં મુંઝાઈને આકુળતા જોતો શરૂ થાય - એક Point.

પોતાને લાગુ પડે એવો ઉપદેશ સત્સંગમાં આવે અને એના અમલીકરણની અંદર એ તત્પર થઈને તત્કાળ અમલીકરણના પ્રયત્નમાં આવે અને અંતર્મુખ થવાની એની અંતરાત્મવૃત્તિ ઊભી થાય કે, મારે અંતર્મુખ કેવી રીતે થાવું ? અને એની શોધમાં સત્પુરુષની અંતર્મુખ થયેલી અંતરાત્મવૃત્તિને એવી જિજ્ઞાસામાં ઊભો રહીને એ જોઈ શકે ત્યારે એને ખરેખરી ઓળખાણ થાય. એ પહેલાં વિશ્વાસ આવ્યો છે. (જેણે આવી અંતર્મુખવૃત્તિ ઓળખી તેને) 'કૃપાળુદેવે' Register કર્યો કે જેના ગર્ભમાં બીજું સમકિત પડ્યું, આવી ગયું છે. એ જીવ જરૂર પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ કરશે, એ જીવ જરૂર સ્વરૂપની ઓળખાણ અને ભાવભાસનપૂર્વક સ્વાનુભવ કરશે અને એ જીવ જરૂર સ્વાનુભવપૂર્વક નિર્વાણપદને લેશે.

એટલે 'કૃપાળુદેવે' એક જગ્યાએ કીધું કે, અનંતકાળમાં સત્પુરુષની ઓળખાણ થઈ નથી. એકવાર ઓળખાણ થાય તો એ નિર્વાણપદનો અધિકારી છે. એક પત્રમાં એ વાત લીધી છે. અહીં સુધી આપણે રાખીએ.

પ્રવચન-૩, પત્રાંક-૩૩૩ (૨) તા. ૨૧-૧૦-૧૯૯૮

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત) ૩૩૩મો પત્ર ચાલે છે. પાનું-૩૧૮ છે. ફૂટનોટમાં ‘સોભાગભાઈ’એ જે ઉત્તર આપ્યો છે એના ઉપરની આપણે ચર્ચા ચાલે છે. ‘નિર્પક્ષ થઈ સત્સંગ કરે તો સત્ જણાય...’ સત્સંગ કરવો, સ્વાધ્યાય કરવો એ વિષયમાં અનેક પ્રકારે જ્ઞાનીઓએ માર્ગદર્શન આપ્યું છે, ઘણાં પડખાથી એનું માર્ગદર્શન આપેલું છે. એનાં ઘણાં પડખાં છે એમાંનું આ એક મહત્ત્વપૂર્ણ પડખું અહીંયાં ‘સોભાગભાઈ’એ પોતાની અંતર સૂઝથી ખોલ્યું છે. એમ પણ આમાંથી ફલિત થાય છે અથવા સિદ્ધ થાય છે કે, જો જીવ યથાર્થ પ્રકારે સત્સંગ કરે તો એને સત્પુરુષની ઓળખાણ થવાનો પ્રસંગ બને. સત્પુરુષની ઓળખાણ નથી થતી, જીવ સત્સંગ પણ કરે છે અને સત્પુરુષની ઓળખાણ પણ નથી થતી, એમ ચાલતું હોય છે, બહુભાગ એમ ચાલતું હોય છે એ એમ સૂચવે છે કે, જીવ યથાર્થ પ્રકારે સત્સંગ કરતો નથી.

એ યથાર્થ પ્રકારની અંદર આ એક મહત્ત્વપૂર્ણ વાત છે કે, પૂર્વના આગ્રહો છે એ જીવને કોઈને કોઈને પક્ષમાં રાખે છે. જેવો જે બાબતનો આગ્રહ હોય છે એનો પક્ષ આપોઆપ આવી જાય છે. એના તો અનેક પ્રકાર છે અને વ્યક્તિગત રીતે એની અંદર થોડો-થોડો ફરક છે. કેટલાક મુખ્યપણે Common છે અને કેટલાક ગૌણપણે જે હોય છે એમાં ફરક પણ હોય છે. એટલે એ વિષય થોડો વિશાળ થઈ જાય છે, પણ એનો

ઉપાય સંક્ષેપમાં છે અને એ બહુ સરસ છે. નિર્પક્ષ થવું હોય તો શું કરવું ? કે, કેવળ આત્મકલ્યાણના લક્ષે જ સ્વાધ્યાય કરવો, સત્સંગ કરવો. (આનાથી) ઘણો ફરક પડશે. કેટલો ફરક પડશે ? ઘણો ફરક પડશે.

જ્ઞાનીપુરુષોની અથવા શાસ્ત્રવચનોની જે-જે વાતો છે તેમાં આત્મકલ્યાણનો આશય રહેલો હોય છે અને એ આશય એમાં ગ્રહણ થાય છે, જો આપણું લક્ષ કેવળ આત્મકલ્યાણનું હોય તો. નહિતર એ આશય ગ્રહણ થતો નથી એટલે સત્ સમજાતું નથી. એટલે પૂર્વગ્રહોને મૂકવા માટે એક જ દવા છે. બધા-તમામ પ્રકારના પૂર્વગ્રહોને મૂકવા કે ઢીલા પાડવા માટે એક જ દવા છે કે, હું અહીંયાં મારું આત્મકલ્યાણ કરવા બેઠો છું અને આ સિવાય મારો કોઈ ઉદ્દેશ નથી. એમાં નિષ્કામતા પણ આવે છે. નહિતર પૂર્વગ્રહ, મિથ્યાઆગ્રહો, સકામતા આ બધા Factor સત્સંગને ખાઈ જશે. (આટલી પૂર્વ તૈયારી થયા) પછી સત્પુરુષનો પ્રત્યક્ષ યોગ થાય તો ઓળખે કેમકે યોગ્યતા આવી છે. આત્મકલ્યાણના લક્ષને લીધે યોગ્યતા આવી છે અને એ યોગ્યતાની ચર્ચા આપણે ગઈકાલના સ્વાધ્યાયમાં ૬૭૪ પત્ર અનુસાર કરી. દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રાપ્ત થયે, પ્રાપ્ત ઉપદેશને અવધારણ કર્યે અને અંતરાત્મવૃત્તિ જાગ્રત થયે (જ્ઞાનીપુરુષ ઓળખાય).

‘...ઓળખે એટલે વ્યાવહારિક કલ્પના ટળે.’ એટલે એમના વ્યવહાર સંબંધી જે કલ્પના થતી હતી એ ટળે અથવા પોતાસમાન જે કલ્પના થતી હતી એ પણ ટળે. અંતર દેખાય કે મારામાં અને એમનામાં બહુ ફેર છે. એટલે પોતાની રીતે કલ્પના કરતો હોય એ અટકે. એનું અંતર સ્વરૂપ જણાયું હોવાથી બહારના વ્યવહારથી જે વ્યવહારિક કલ્પના કરતો હોય એ પણ ટળે. ‘માટે પક્ષ રહિત થઈ સત્સંગ કરવો.’ પૂર્વગ્રહ છોડી, મિથ્યાઆગ્રહ છોડી, પરલક્ષ છોડી કેવળ આત્મકલ્યાણના લક્ષે સત્સંગ કરવો. એ સિવાય - ‘એ ઉપાય સિવાય બીજો ઉપાય નથી.’ ઉપાયને

વિચારીએ તો આ એક જ ઉપાય છે.

બાકી કોઈ જીવને માટે ‘...ભગવત્કૃપા...’ એટલે એ એવી જ યોગ્યતામાં હોય તો ‘...એ જુદી વાત છે.’ એમાં શું છે કે, કોઈ પૂર્વસંસ્કારનું કારણ હોય. પૂર્વે કોઈ સત્સંગ આરાધ્યો હોય અથવા કોઈ એવી જ યોગ્યતા હોય કે, જ્ઞાનીપુરુષનો યોગ થયે એની એકેએક વાત એને આત્મામાં ચોંટતી જાય તો એ એની ભગવત્કૃપા થઈ ગઈ. એ જીવનું હોનહાર જ એવું સરસ છે કે સીધીસીધું એને બધું સવળું જ પડવા મંડે, (એટલું) હોનહાર સારું. એ ભગવત્કૃપા થઈ ગઈ. એવા પણ કોઈ જીવો હોય છે (કે) સીધા Line ઉપર ચડી જાય અને માર્ગમાં આવી જાય.

કેટલાક જીવોને પોતાના જ ઉપાદાનના કારણે સત્ય ઉપદેશ મળવા છતાં પણ એ ઉપદેશને પરિણમાવવામાં ઘણી વિટંબજ્ઞાનો સામનો કરવો પડે. કોઈ જીવોને સહજમાત્રમાં પણ કામ થતું જોવામાં આવે છે. એ સહજમાત્રમાં કામ થતું જોવામાં આવે છે એને અહીંયાં ‘સોભાગભાઈ’એ ‘ભગવત્કૃપા’ કહી દીધી છે. બન્ને વાત લખી. ઉપાય ચોખ્ખો લખ્યો. કોઈનો એવો કોઈ સૂઝપૂર્વકનો ઉપાય ન હોય તોપણ સહેજે-સહેજે એને બધું સવળું ઊતરતું હોય એવો જ પ્રકાર આવતો હોય. એને ‘ભગવત્કૃપા’ કહેવી જોઈએ અથવા એને ભાગ્યશાળી ગણવો જોઈએ. બન્ને પ્રકારનો એમણે ઉત્તર લખ્યો છે – નિસર્ગાત (અને) અધિગમાત્વા એના જેવી વાત છે. ત્યાં પણ પૂર્વસંસ્કારની વાત છે.

‘એ ઉત્તર...’ એવો ઉત્તર જ્ઞાની લખી શકે અથવા કહી શકે અથવા જાણી શકે. ‘...અથવા જ્ઞાનીનો આશ્રિત માત્ર...’ (અર્થાત્) જેણે જ્ઞાનીની આજ્ઞાકારિતા સ્વીકારી હોય એ જાણી શકે. આજ્ઞાકારિતા નિર્મળતા બહુ લાવે છે. આજ્ઞાકારિતામાં હોય એને જ્ઞાનીનો આશ્રિત કહેવાય છે અને એ નિર્મળતા બહુ લાવે છે. એટલે એને આવા ઉત્તરની સૂઝ આવે. કાં

જ્ઞાનીને આવી સૂઝ હોય કાં જ્ઞાનીનો આશ્રિત હોય એને આવી સૂઝ હોય, એમ કહેવું છે.

જ્ઞાનીનો પ્રત્યક્ષ યોગ હોય અને ઘણાં કાળ સુધીનો પ્રત્યક્ષ યોગ હોય તોપણ જો આજ્ઞાંકિતપણે સત્સંગ ઉપાસ્યો ન હોય તો ગમે તેવી પરમાર્થની સ્પષ્ટ વાત કહેતા હોય કે લખીને દેતા હોય; આમાં તો પત્ર લખતા હતા, પ્રત્યક્ષ હોય તો કહે અને પરોક્ષ હોય તો કાગળ લખે, (પણ આજ્ઞાંકિત ન હોય એટલે) ઉપરથી જાય. (એ વાત) જીવને સમજવામાં આવતી નથી અથવા એ પરમાર્થની વાત ઉપર જીવનું લક્ષ ખેંચાતું નથી એટલે ઉપરથી જાય. એટલે આજ્ઞાકારિતાનો Factor પણ બહુ જ મહત્ત્વનો છે.

શ્રોતા :- આજ્ઞાકારિતા અને આત્મહિતની ભાવના બન્ને એક થયા ને ?

સમાધાન :- બન્ને એક જ Coordinationવાળો આનુષંગિક પરિણામ છે. જેને ખરેખર આત્મકલ્યાણની ભાવના હોય એ આજ્ઞાકારિતામાં આવી જ જાય છે કેમકે બન્ને સાથે રહે છે, અવિનાભાવી છે.

‘માર્ગ કેવો હોય એ જેને બોધ નથી,...’ માર્ગ એટલે આત્મકલ્યાણનો ઉપાય ‘માર્ગ કેવો હોય એ જેને બોધ નથી,...’ એટલે એવો બોધ જેને પરિણમ્યો પણ નથી ‘...તેવા શાસ્ત્રાભ્યાસી પુરુષો તેનો યથાર્થ ઉત્તર ન કરી શકે...’ કેમ ? કે, શાસ્ત્ર અભ્યાસમાં Theoryનો અભ્યાસ થયો હોય છે. Practical side બાકી હોય છે. એ આનો ઉત્તર ન આપી શકે. કેમકે સત્પુરુષને ઓળખવા માટે એને કેટલાક પ્રયોગમાં આવવું પડે છે. એને અનુભવજ્ઞાન હોય છે ત્યારે ઓળખે છે કેમકે સામે પણ અનુભવને ઓળખવો છે. સામે પણ જો અનુભવને ઓળખવો છે તો અહીંયાં અનુભવ હોય તો ઓળખાય. ચોખ્ખી વાત એ છે કે, અનુભવના વિષયમાં અનુભવ હોય એની ચાંચ બૂડે, નહિતર ચાંચ ન બૂડે. આ

ચોખ્ખી વાત છે.

‘...તેવા શાસ્ત્રાભ્યાસી પુરુષો તેનો યથાર્થ ઉત્તર ન કરી શકે તે પણ યથાર્થ જ છે.’ એમ ‘સોભાગભાઈ’એ લખ્યું છે. એ પણ તમે લખ્યું એ યથાર્થ જ છે. ‘શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે’ એ પદ વિષે હવે પછી લખીશું.’ એટલે ‘સોભાગભાઈ’એ પત્રમાં લખ્યું હશે કે, તમે જે લખ્યું ‘શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે, શુદ્ધતામે કેલી કરે, શુદ્ધતામે સ્થિર વહે, અમૃતધારા વરસે’ ‘બનારસીદાસજી’નું જે પદ આગળના પત્રમાં આવી ગયું એના ઉપર આપ કાંઈક વિશેષ લખો, સમજાવો એવી વિનંતી કરી હશે. તો કહે છે કે, એ વિષે હવે પછી લખશું. કેમ ? કે, એ જ્ઞાનદેશાનો વિષય છે. એટલે આગળ ઉપર હજી પાકવા દો. હજી આગળ ચાલો... હજી આગળ ચાલો... એ વિષય માટે હજી આગળ ચાલો.

જિજ્ઞાસા :- સત્પુરુષને ઓળખવાની યોગ્યતા કેવી હોય ?

સમાધાન :- સત્ સમાગમના ‘યોગ’થી, અલૌકિક પુણ્યોદયથી, કાંઈક તથા પ્રકારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થયે, દઢ મોક્ષેચ્છાથી મોક્ષાર્થીપણું પ્રગટ થયા પછી, પ્રત્યક્ષયોગમાં પ્રાપ્ત ઉપદેશને અવધારણ - અમલીકરણ કર્યે, ‘અંતર સ્વરૂપ પ્રત્યેની વૃત્તિ’નું પરિણમન થયે, (અર્થાત્ બાહ્યદષ્ટિ - વૃત્તિ જવાથી - બાહ્ય ત્યાગ અને જ્ઞાનના બાહ્ય ક્ષયોપશમનો મહિમા જવાથી જે દષ્ટિકોણ પ્રાપ્ત થાય) જીવ જ્ઞાનીના અંતર (સમ્યક્) પરિણમનને-અંતર્મુખતાને અને વીતરાગતાને ઓળખી શકે. તદર્થે સત્સમાગમની વિશેષ અપેક્ષા છે.

- પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૧૪૦૨)

પત્રાંક - ૩૩૫

મુંબઈ, ફાગણ સુદ ૧૦, બુધ, ૧૯૪૮

ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા કરે છે.
નિરુપાયતાનો ઉપાય કાળ છે.

પૂજ્ય શ્રી સૌભાગ્યભાઈ,

સમજવા વિષેની જે વિગત લખી છે, તે ખરી છે. એ વાતો જ્યાં સુધી જીવના સમજ્યામાં આવતી નથી, ત્યાં સુધી યથાર્થ ઉદાસીન પરિણતિ પણ થવી કઠણ લાગે છે.

‘સત્પુરુષ કેમ નથી ઓળખવામાં આવતા ?’ એ વગેરે પ્રશ્નો ઉત્તરસહિત લખી મોકલવાનો વિચાર તો થાય છે; પણ લખવામાં ચિત્ત જેવું જોઈએ તેવું રહેતું નથી, અને તે વળી અલ્પકાળ રહે છે, એટલે ધારેલું લખી શકાતું નથી.

આત્માને ઉદાસ પરિણામ અત્યંત ભજ્યા કરે છે.

એક અર્ધી-જિજ્ઞાસ્ય-વૃત્તિવાળા પુરુષને એક પત્ર લખી, મોકલવા માટે આઠેક દિવસ પહેલાં લખ્યું હતું. પાછળથી અમુક કારણથી ચિત્ત અટકતાં તે પત્ર પડતર રહેવા દીધું હતું, જે વાંચવા માટે આપને બીડી આપ્યું છે.

જે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનીને ઓળખે છે, તે ધ્યાનાદિને ઇચ્છે

નહીં, એવો અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય વર્તે છે.

માત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છે છે, ઓળખે છે અને ભજે છે,
તે જ તેવો થાય છે, અને તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવો યોગ્ય
છે.

ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા કરે છે.

ચિત્તની સ્થિતિમાં જો વિશેષપણે લખાશે તો લખીશ.

નમસ્કાર પહોંચે.

પ્રવચન-૪, પત્રાંક-૩૩૫ (૧) તા. ૨૨-૧૦-૧૯૯૮

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ પત્રાંક-૩૩૫) (પત્રમાં) મથાળું જ એવું બાંધ્યું છે. ‘ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા કરે છે.’ અત્યંત ઉદાસીનતા ! એક બાજુ વ્યાપારના કામનો ભીડો વધ્યો છે. આ ૨૫મા અને ૨૬મા વર્ષમાં એમને કામની ભીડ ઘણી રહી છે અને બીજી બાજુ એમને ઉદાસીનતા એટલી જ વધી છે. એમ નથી કે, કામ વધી ગયું એટલે એમાં ગૂચવાઈ ગયા છે. જુઓ ! ‘ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા કરે છે.’ અને કાગળમાં તો પાછું બે વખત લખ્યું છે. ઉપર મથાળે એકવાર લખ્યું અને કાગળમાં બે વખત લખ્યું છે - ‘ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા કરે છે, ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા કરે છે.’

‘પૂજ્ય શ્રી સૌભાગ્યભાઈ, સમજવા વિષેની જે વિગત લખી છે, તે ખરી છે. એ વાતો જ્યાં સુધી જીવના સમજ્યામાં આવતી નથી, ત્યાં સુધી યથાર્થ ઉદાસીન પરિણતિ પણ થવી કઠણ લાગે છે.’ બે વચ્ચે પત્રવ્યવહારમાં કોઈ (વાત ચાલી હશે). (‘શ્રી સૌભાગ્યભાઈ’ના) આ સમયના પત્રો હજી આપણને નથી મળ્યા, ૩૭૮ (પત્રથી) લગભગ મળે એવું છે. કોઈ વિગત એમણે લખી છે કે, આવી સમજણ હોવી જોઈએ, આમ સમજણ હોવી જોઈએ, આમ સમજણ હોવી જોઈએ. એ સમજવા વિષેની તમે જે વાત લખી છે એ ખરી છે, યથાર્થ છે. એટલે એમ લાગે છે કે, એમની વાતને (‘કૃપાળુદેવ’) યથાર્થ (કહેતા) હતા અને ખરી

છે એમ (કહેતા) હતા તો એમની અંતરસૂઝ અને નિર્મળતા તો હતી જ, પણ એ અંતરસૂઝ અને નિર્મળતામાં પણ કોઈ એક પ્રકારનો એમનો મુમુક્ષુની ભૂમિકાનો અનુભવ પણ કામ કરતો હોવો જોઈએ. નહિતર એવી (સૂઝ) આવે નહિ.

એક તો એમને અત્યંત ભક્તિ અને 'કૃપાળુદેવ' ઉપરનો પરમ પ્રેમ હતો એ પણ દર્શનમોહના ગળવાથી ઉત્પન્ન થતી નિર્મળતાનું કારણ બને છે અને બીજું એ પણ પોતાના ઉદ્યમમાં કાંઈ ને કાંઈ પ્રયોગે ચડતા હશે, કરતા હશે, એવું લાગે છે.

શ્રીતા :- 'સોભાગભાઈ'ના પત્રોની ખોટ લાગે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ખરી વાત છે. 'કૃપાળુદેવ'ને પત્રો મળે પણ એ બધું ત્યાં વ્યવસ્થિત કોણ રાખે ? એમને એ વખતે કોઈ Assistant હતો નહિ. નહિતર શું છે કે, કોઈ વ્યવસ્થા કરી નાખે તો રહી જાય. પોતાનો ઉપયોગ તો એટલો ચાલે નહિ. એટલે ગમે ત્યાં પડ્યા રહે અને ગમે ત્યાં કાગળો વેડફાઈ જાય.

'એ વાતો જ્યાં સુધી જીવના સમજ્યામાં આવતી નથી, ત્યાં સુધી યથાર્થ ઉદાસીન પરિણતિ પણ થવી કઠણ લાગે છે.' આ બધી પરિણમનની વાતો છે. પરિણમનની એરણ ઉપર અમલીકરણના વિષયમાં પણ 'સોભાગભાઈ' હોવા જોઈએ એમ લાગે છે. કેમકે ઉદાસીનતાની વાત આવી એ પરિણમનની આવી. (ફક્ત) કોઈ તત્ત્વચર્યાનો વિષય સમજવામાં નથી. એમણે ઉદાસીનતાને જોડી છે. એટલે એ પોતે એ અનુભવમાંથી નીકળ્યા હોય એનો જવાબ આપી શકે એવી જ વાત છે.

એવું છે કે, પ્રશ્ન તો ગમે તે આવીને પડે. અનુભવ વગર સાચો જવાબ ન નીકળે. કેમકે અનુભવ - Experience is the great teacher. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે - Experience is the great teacher. અને આપણે ત્યાં આપણાં આગમોમાં તો બહુ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ

છે કે, આત્મા જ પરમગુરુ છે. આત્મા જ પરમગુરુ છે ! કેમકે અનુભવ જ એને બધું સમજાવે છે અને શિખડાવે છે, એનો અનુભવ જ એને બધું સમજાવે અને શિખડાવે છે. માટે આત્મા જ આત્માનો ગુરુ છે એમ નહિ, આત્મા આત્માનો પરમગુરુ છે. બાકી બધા અપરમગુરુમાં જાય છે. કેમકે બીજા છે એટલે અપરમમાં જાય છે અને આ પરમમાં આવે છે.

શ્રોતા :- ઊંચામાં ઊંચું પ્રમાણ અનુભવપ્રમાણ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આગમને વિષે પાંચ પ્રમાણો છે એમાં આગમપ્રમાણ, યુક્તિપ્રમાણ, અનુમાનપ્રમાણ, ન્યાયપ્રમાણ અને પાંચમું છે અનુભવપ્રમાણ. એ પાંચેમાં અનુભવપ્રમાણ બળવાન છે. પ્રમાણ તો બધા પ્રમાણ જ છે પણ અનુભવપ્રમાણ બળવાન છે. કારણ કે પેલા બધા Thinking levelના છે અને આ વેદનગોચર –Feeling levelનું છે એટલા માટે. આ પ્રમાણ Feeling levelમાં આવે છે. પેલા ચારે પ્રમાણ Thinking levelમાં જાય છે. બનેનાં Level જ જુદાં છે.

‘સત્પુરુષ કેમ નથી ઓળખવામાં આવતા ?’ એ વગેરે પ્રશ્નો ઉત્તરસહિત લખી મોકલવાનો વિચાર તો થાય છે;...’ પોતે તો લખ્યું પણ હવે તમે તો લખો, એમ કહે છે. અમે તો તમે પૂછ્યું એટલે જવાબ લખ્યો. એ વિષયમાં તમે તો અમને લખો, એમ કહે છે કે, કેમ ઓળખાણમાં નથી આવતા ? ‘સત્પુરુષ કેમ નથી ઓળખવામાં આવતા ?’ એ વગેરે પ્રશ્નો ઉત્તરસહિત લખી મોકલવાનો વિચાર તો થાય છે;...’ પ્રશ્નો પણ લખો અને એનો ઉત્તર પણ આપો, એમ કહે છે. ‘...પણ લખવામાં ચિત્ત જેવું જોઈએ તેવું રહેતું નથી,...’ ઉપયોગ નથી રહેતો, ઉપયોગ ફરી જાય છે, એમ કહે છે. અંદરનો પરિણતિનો Current એવો ચાલે છે કે, ઉપયોગ એ બાજુ ખેંચાય છે. ઉપયોગ (બહારમાં) નથી ચાલતો. એમાં શું છે કે, કેટલાક કામમાં અમુક હદે રસ લેવાય

તો જ એ કામ થાય. એટલે લખવાનો જે વિકલ્પ છે એમાં પણ અમુક હટે રસ હોય તો લખાય, બોલવાનો જે વિકલ્પ છે એમાં અમુક હટે રસ હોય તો બોલાય. (એ રીતે) રસની ડિગ્રી હોય છે એ ડિગ્રી અમારી પાસે નથી, એમ કહે છે. એટલે લખવાનું નથી થતું.

‘...પણ લખવામાં ચિત્ત જેવું જોઈએ તેવું રહેતું નથી, અને તે વળી અલ્પકાળ રહે છે, એટલે ધારેલું લખી શકાતું નથી.’ ચિત્ત થોડો કાળ રહે છે પણ ધારેલું નથી લખી શકાતું. ‘આત્માને ઉદાસ પરિણામ અત્યંત ભજ્યા કરે છે.’ ‘અત્યંત’ શબ્દ અહીંયાં ઉમેર્યો. આત્માને ઉદાસ પરિણામ ‘અત્યંત’ ભજ્યા કરે છે. ઉદાસ... ઉદાસ... ઉદાસ... ઉદાસ... ઉદાસ... ક્યાંય ચિત્ત ચોંટે નહિ. કામ કરવા પડે એ બોજો... બોજો... બોજો... બોજો... લાગે. ઉદાસીનતામાં રહેતા-રહેતા પરાણે-પરાણે, જેમ કોઈ બળદને આર મારીને ચલાવે એવી રીતે ઉપયોગ ચાલે. એવી રપમા વર્ષે એમની દશા હતી !

બાકીનો પત્રનો અંશ છે એ કાલના સ્વાધ્યાયમાં લઈશું.

પ્રશ્ન : સત્પુરુષને ઓળખનાર જીવ પૂર્વભૂમિકામાં કેવા પ્રકારના પરિણામવાળો હોય છે ?

સમાધાન : જેને જન્મ-મરણથી છૂટવાનું લક્ષ થયું હોય, અને તે અર્થે જે અનુભવી પુરુષને શોધતો હોય, તેને સર્વાર્પણબુદ્ધિએ સત્સંગ ઉપાસવાની પૂર્વ તૈયારીરૂપ પાત્રતા હોવાથી, તેવો જીવ નિજ પ્રયોજનની મુખ્યતાએ તીક્ષ્ણદષ્ટિ અને અપૂર્વ જિજ્ઞાસા વડે સત્પુરુષને ઓળખે છે.

– પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની – ૧૨૬૭)

પ્રવચન-૫, પત્રાંક-૩૩૫ (૨) તા. ૨૩-૧૦-૧૯૯૮

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૩૩૫ ચાલે છે. થોડો-ઘણો ચાલી ગયો છે. (‘કૃપાળુદેવ’ને) આ દિવસોમાં અત્યંત ઉદાસીનતાના પરિણામ ચાલી રહ્યા છે, એમ પત્રમાં લખ્યું છે. આગળ લખે છે, ‘એક અર્ધી-જિજ્ઞાસ્ય-વૃત્તિવાળા પુરુષને એક પત્ર લખી, મોકલવા માટે આઠેક દિવસ પહેલાં લખ્યું હતું. પાછળથી અમુક કારણથી ચિત્ત અટકતાં તે પત્ર પડતર રહેવા દીધું હતું, જે વાંચવા માટે આપને બીડી આપ્યું છે.’ આમાંથી એટલી વાત નીકળે છે કે, ઉદાસીનતા એટલી બધી હતી કે, લખતાં-લખતાં ઉપયોગ ચાલતો નથી તો તેઓ લખવાનું છોડી દેતા હતા, પત્ર અધૂરો છોડી દેતા હતા. એટલી ઉદાસીનતા થઈ જતી હતી !

હવે લખે છે કે, ‘જે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનીને ઓળખે છે, તે ધ્યાનાદિને ઈચ્છે નહીં, એવો અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય વર્તે છે.’ ધ્યાનના વિષયમાં એક વધારે વાત લખી છે. ઘણાં મુમુક્ષુઓ તો જ્ઞાનીની ઓળખાણના વિષયમાં તેનો કેટલો મોટો લાભ છે એ તો સમજતા નથી, શાસ્ત્ર વાંચે છે અને ધ્યાન કરવા બેસી જાય છે. કેમકે શાસ્ત્રજ્ઞાનથી ખબર પડી કે, ધ્યાન કરવાથી સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા થાય છે, થઈ શકે છે. તેના પૂર્વક્રમનો કોઈ Procces થયા વિના સીધું કોઈ ધ્યાનમાં બેસીને અંતર એકાગ્રતા કરવા ચાહે છે, તે અક્રમે એટલે ખોટી પદ્ધતિથી પોતાનું કામ કરવા ચાહે છે, જે કોઈ દિવસ થવાનું નથી.

પહેલાં જ્ઞાનીને તો ઓળખો, પછી પોતાના સ્વરૂપને ઓળખો, પછી ધ્યાનનો વારો છે. જે જ્ઞાનીને ઓળખે છે અથવા ઓળખવાના વિષયમાં (પ્રયાસમાં) લાગેલા છે એ ધ્યાનમાં નથી ચડી જતા. ધ્યાન તો થઈ જ ન શકે (પરંતુ) કોઈને કોઈ પ્રકારના વિકલ્પમાં ચડી જાય છે. ચાહે તે વિકલ્પ આત્મસ્વરૂપ સંબંધિત હોય તો એ વિકલ્પમાં ચડી જાય છે. જેમકે, હું ધ્રુવ છું... ધ્રુવ છું... ધ્રુવ છું... હું જ્ઞાયક છું... હું જ્ઞાયક છું... હું જ્ઞાયક છું... એમ એ વિકલ્પમાં ચડી જાય છે.

જે જ્ઞાનીને ઓળખે છે તેને પહેલાં તો જ્ઞાનીનું ધ્યાન થાય છે, સ્વરૂપનું ધ્યાન થવાનો અવસર તેને નથી. એ સ્વરૂપધ્યાનમાં ચડી જતો નથી. તેનું ધ્યાન તો ત્યાં જ રહે છે, જેવું ‘સોભાગભાઈ’નું થયું. તેને સ્વરૂપધ્યાનમાં આવવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. કેમકે તે સારી રીતે જાણે છે કે, જે સ્વરૂપને હું ઓળખતો નથી તેનું કેવી રીતે હું ધ્યાન કરીશ ? તેથી તે ધ્યાનનો વિકલ્પ નહિ કરે. ‘...એવો અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય વર્તે છે.’ આ અમારા અંતરંગ અભિપ્રાયનો વિષય છે. કોઈક વાતો એવી હોય છે કે જે અંતરની હોય છે, એવી જ રીતે અભિપ્રાયના વિષયમાં પણ છે કે, આ અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય છે, એમ કહે છે. આ અંતરની ચીજ છે – ધ્યાન કરવું, જ્ઞાનીને ઓળખવા એ અંતર અભિપ્રાયનો વિષય છે – અંતરંગ વાતો છે. એ (વિષયમાં) અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય એવો છે કે, એમ નહિ થવું જોઈએ. બહુભાગ ધર્મના ક્ષેત્રમાં આજકાલ સામૂહિક ધ્યાન કરાવવાની પદ્ધતિ થઈ ગઈ છે. એ વાત બધાને માટે છે જ નહિ. સર્વસામાન્ય મુમુક્ષુને માટે છે જ નહિ.

શ્રીતા :- ઉત્તમ મુમુક્ષુ, અમુક યોગ્યતાવાળાને સદ્ગુરુના ચરણકમળનું ધ્યાન હોય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હું, એ જ ધ્યાન બરાબર છે. એ ધ્યાન કરવું પડતું નથી. એ તો ખાતાં-પીતાં, હાલતાં-ચાલતાં, ઊઠતાં-બેસતાં, સૂતાં

એ ધ્યાન રહે છે. એટલે એને ધ્યાનમાં બેસવાનો વિકલ્પ નથી આવતો, કેમકે એનું ધ્યાન એક જ જગ્યાએ છે. એનું ધ્યાન ચાલુ જ છે, એને બીજું ધ્યાન કરવાની ઇચ્છા જ નથી. એ ઇચ્છે જ નહિ, એમ કહે છે. (અહીંયાં) ‘ના’ પાડે છે. ‘જે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનીને ઓળખે છે, તે ધ્યાનાદિને ઇચ્છે નહીં,...’ એમ કહે છે. તે વાત યથાર્થ છે અને તે પોતાનો – સ્વયંનો અંતરંગ અભિપ્રાય છે, એ બતાવ્યો.

‘માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે,...’ ‘માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે’ એટલે જ્ઞાનીને પણ ઇચ્છે છે અને અનુકૂળતાને પણ ઇચ્છે છે, જ્ઞાનીને પણ ઇચ્છે છે અને કુટુંબ-પરિવારને પણ ઇચ્છે છે, જ્ઞાનીને પણ ઇચ્છે છે અને માન પણ ઇચ્છે છે, તે ‘માત્ર’ જ્ઞાનીને ઇચ્છતો નથી. બે ઘોડાની સવારી આમાં નથી ચાલતી. જે માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે તેને બીજા પ્રત્યે – ચાહે કુટુંબ-પરિવાર હો, ચાહે કોઈ અનુકૂળતા હોય તેના પ્રત્યે પ્રેમ નથી હોતો. અમને તો જ્ઞાની પ્રત્યે પણ પ્રેમ છે અને અમને અમારા પરિવાર પ્રત્યે પણ પ્રેમ છે ! – એ નથી બની શકતું.

શ્રોતા :- પરિવારવાળા પણ મુમુક્ષુ હોય તો ?

સમાધાન :- મુમુક્ષુ હોય તોપણ. મુમુક્ષુ હોય તો વાત્સલ્ય થવું એક વાત છે, એક માર્ગ પર ચાલવાવાળા છે તો એ તો બીજા પણ હોય છે, એમાં પરિવારવાળા અને વગર પરિવારવાળાનો ભેદ શા માટે કરવો ? એવો ભેદ આમાં શા માટે ? મુમુક્ષુ તો બધા સરખા છે. મુમુક્ષુના દષ્ટિકોણથી જુઓ તો બધા મુમુક્ષુ સરખા જ હોય છે. એમાં આ પરિવારવાળા છે તેથી વધારે પ્રેમ હોય તો એ વાત તો ગડબડવાળી થઈ ગઈ. આ કોઈ કુટુંબમાં ઝઘડા કરાવવાની વાત નથી, હોય છે શું તેની વાત છે કે, સહજ આવું જ હોય છે.

એક પ્રત્યે અધિક ઝુકાવ થવાથી બીજી જગ્યાએથી જીવ સહેજે હટી જાય છે. એક તરફ વધારે ઝુકાવ થવાથી, તીવ્ર ઝુકાવ થવાથી

બીજી બધી જગ્યાએથી હટી જાય છે. કેમકે એક તરફ વધારે ઝૂકી ગયો તો બીજી તરફ ઝૂકવાનું કેવી રીતે બને ? કેમ બને ? થઈ જ ન શકે. Practically possible જ નથી. તેથી કહે છે કે, જે ‘માત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છે છે, ઓળખે છે અને ભજે છે, તે જ તેવો થાય છે, અને તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવો યોગ્ય છે.’ જો આવો કોઈ મુમુક્ષુ છે કે, જે માત્ર જ્ઞાનીને જ ઈચ્છે છે અને તેમને ઓળખે પણ છે અને તેની પરિણતિ તેમને જ ભજે છે, જો કોઈ આવો (જીવ) છે તો એ ઉત્તમ મુમુક્ષુ છે, એમ જાણવા યોગ્ય છે. પછી તેના બીજા-બીજા કોઈ દોષ દેખાય તો તેની મુખ્યતા નહિ થવી જોઈએ. કેમકે મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં કોઈ સર્વગુણસંપન્ન હોય એવું બની જ શકતું નથી અને પ્રકૃતિના પરિણામ તો જ્ઞાનીમાં પણ જોવામાં આવશે, પણ જ્ઞાની થયો એ જ સૌથી મોટો ગુણ છે. એ રીતે જેના પરિણામ, જેની પરિણતિ જ્ઞાનીને ભજે છે એ બહુ મોટો ગુણ છે. તેથી બીજી બધી વાતો ગૌણ થવી જોઈએ. તેને ઉત્તમ મુમુક્ષુ કહેવો જોઈએ, જાણવો જોઈએ. ફક્ત કહેવો જોઈએ નહિ, જાણવો જોઈએ.

શ્રોતા :- એને પરમ વિવેક પ્રગટ્યો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, કેમકે દર્શનમોહનો અનુભાગ તોડવામાં, દર્શનમોહની તાકાત તોડવામાં એનું તો બહુ મોટું કામ થઈ ગયું. તેના પરિણામમાં એક બહુ સરસ સાધન થઈ ગયું. દર્શનમોહને મારવા માટે આટલું મોટું કામ કર્યું તો તેને તે રીતે Consider કરવું જોઈએ. તેની ગણતરી તે જ પ્રમાણે થવી જોઈએ કે, એ દર્શનમોહને મારે છે, તેણે દર્શનમોહને માર્યો છે. એ વાત મુખ્ય થવી જોઈએ.

શ્રોતા :- આ ત્રણેય વાત લીધી કે, ઈચ્છે છે, ઓળખે છે અને ભજે છે તે એકસાથે હોય ?

સમાધાન :- એકસાથે હોય છે અને જે એકમાત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છે

છે તે જ ઓળખી શકે છે અને જે ઓળખે છે તેને જ પરિણતિ તેની ભજે છે. કારણ-કાર્ય પણ છે અને કારણ-કાર્ય હોવાથી એકસાથે હોય છે.

શ્રોતા :- ઓળખાણ પહેલાં એક માત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છે છે એ શેના આધારે ?

સમાધાન :- સમજણના આધારે. સમજણના આધારે કે, મારે આવું થાવું છે. મારે મારા પરિભ્રમણનો નાશ કરવો છે, મારે દર્શનમોહનો નાશ કરવો છે.

શ્રોતા :- પોતાને પરિભ્રમણથી બચાવનાર છે એમ જાણે છે એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આખો સંસાર તરી જવાશે. એ તો મૂલ્યાંકન થવાની વાત થઈ ગઈ. વાત થઈ ગઈ મૂલ્યાંકનની, સમજણમાં મૂલ્યાંકન આવ્યું (તો) સમજણ યથાર્થ થઈ (અને) યથાર્થ સમજણ થઈ તો તેનું પરિણમન આવ્યું (તેથી) તે બીજું કંઈ ઈચ્છતો નથી, એકને જ ઈચ્છે છે તો તેને ઓળખી શકે છે. ઓળખી શકે છે તો ઓળખવાથી તેની પરિણતિ થઈ જાય છે.

‘...તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવો યોગ્ય છે.’ ઉત્તમ મુમુક્ષુની કેવી પરિભાષા અહીંયાં આવી છે ! ઉત્તમ મુમુક્ષુની પરિભાષા શું ? શું પરિભાષા છે ? આ પરિભાષા છે. ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચે છે, આઠ-આઠ કલાક વાંચે છે તેથી ઉત્તમ મુમુક્ષુ છે, એ વાત નથી. ધ્યાનમાં ત્રણ કલાક બેસી શકે છે તેથી તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ છે એવી વાત નથી. મંદિરજીમાં જઈને ઘણી પૂજા, ભક્તિ કરે છે તેથી ઉત્તમ મુમુક્ષુ છે એવી વાત નથી અને વ્રતાદિ ધારણ કરી શકે છે તેથી તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ છે એ વાત નથી. લીધી, દાન વધારે આપે છે તેથી તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ છે એ વાત પણ ન લીધી. આવી વાત છે.

ફરીથી ત્રીજી વખત લખ્યું કે, ‘ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા

કરે છે.' અમારા પરિણામ સહજરૂપે ઉદાસ થઈ ગયા છે. અમારું ચિત્ત ક્યાંય લાગતું નથી કેમકે ક્યાંય રસ આવતો નથી, રસ આવે એવી કોઈ ચીજ જ્ઞાનમાં દેખાતી નથી તેથી સહજ ઉદાસીનતા છે. 'ચિત્તની સ્થિતિમાં જો વિશેષપણે લખાશે તો લખીશ.' શું કહે છે કે, અમારી ચિત્તસ્થિતિમાં લખવાનો પ્રકાર બનશે તો લખાશે, નહિ તો વિશેષપણે નહિ લખીએ. અમારા ચિત્ત ઉપર અમે કોઈ બળાત્કાર કરીને નહિ લખીએ. લખવાનો વિકલ્પ સહજ ચાલ્યો તો લખશું નહિ તો નહિ લખીએ. એટલી ઉદાસીનતા છવાઈ ગઈ છે ! આ કહેવાનો અભિપ્રાય છે.

શ્રોતા :- લખવાની વૃત્તિમાં પણ બોજો લાગતો હશે ?

સમાધાન :- હા, બોલવામાં પણ આકુળતા છે અને લખવામાં પણ આકુળતા છે, વિકલ્પ માત્રમાં આકુળતા છે. એ તો અવલોકન ચાલે તો જ સમજાય એવું છે. આકુળતા દેખાવી એ અનુભવની યથાર્થતા છે. કેમકે આકુળતા છે અને છતાં દેખાતી નથી તો અનુભવની યથાર્થતા ક્યાં રહી ? કેમકે એ તો અનુભવનો વિષય છે. પરિણામમાં આકુળતા છે એ નિર્વિવાદ વાત છે છતાં દેખાતી નથી તો અનુભવ અયથાર્થ થયો કે ન થયો ? અયથાર્થ અનુભવ થઈ જ ગયો.

સાચો અનુભવ યથાર્થતાને ઉત્પન્ન કરે છે. સાચો અનુભવ યથાર્થતાને ઉત્પન્ન કરે છે. આમ તો યથાર્થતા છે તે જ સમ્યક્ત્વનું Pre-stage (પૂર્વ ભૂમિકા) છે અને તે Pre-stageને મુખ્યપણે કોઈ ઉત્પન્ન કરવાવાળું છે તો તે સાચો અનુભવ છે. તેથી યથાર્થતાની સાથે સાચું અનુભવજ્ઞાન જોડાયેલું છે. આમ તો યથાર્થતાને ઉત્પન્ન કરવાવાળા ઘણાં Factor છે એમાં આ પ્રધાન Factor છે. બાકી જે-જે કારણોથી જીવના દર્શનમોહના પરિણામ મંદ થાય છે, જે-જે કારણથી જીવના દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાનું યથાર્થપણે થાય છે તે જ્ઞાનમાં નિર્મળતા લઈ આવે છે અને જ્ઞાન નિર્મળ થવાથી યથાર્થતા આવે છે. જ્ઞાનમાં

યથાર્થતા ક્યારે આવે છે ? કે, નિર્મળતા આવવાથી આવે છે. નિર્મળતા ક્યારે આવે છે ? કે, તેનો જે સિદ્ધાંતિક સંબંધ છે એ દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી થાય છે. તેથી જે આત્મકલ્યાણની અંતરની ભાવનામાં આવે છે તે પરિભ્રમણની ચિંતનામાં અને વેદનામાં આવે છે તેથી ત્યાં પણ અનુભાગ ઘટે છે, તો વેદનાવાળાને તેટલાં પ્રમાણમાં યથાર્થતા આવે છે.

એ રીતે જે માત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છે છે, ઓળખે છે અને ભજે છે ત્યાં પણ દર્શનમોહનો અનુભાગ તૂટે છે અને જ્ઞાનની નિર્મળતા થવાથી યથાર્થતા આવી જાય છે. પોતાના પરિણમનના પ્રયોગમાં જો વિકલ્પ માત્રમાં આકુળતા લાગે છે તો ત્યાં પણ યથાર્થતા આવે છે કેમકે દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટે છે. ભિન્ન-ભિન્ન ભૂમિકાના આ ત્રણ Factor પ્રધાન છે - મુખ્ય છે. બીજી પણ વાતો છે જે ગૌણપણે હોય છે, જે દર્શનમોહને તોડવામાં સહાયક થાય છે. એ મુમુક્ષુતાના આનુષંગિક પરિણામ છે. તેથી અવલોકનના પ્રયોગનું મહત્ત્વ ઘણું છે કેમકે તે અનુભવને જોવે છે. અવલોકન છે તે અનુભવને જોવે છે, તેથી ત્યાં દર્શનમોહનો અનુભાગ સારા પ્રમાણમાં તૂટે છે.

આ ૩૩૫ (૫૩) સમાપ્ત થયો.

પત્રાંક - ૪૬૬

પેટલાદ, ભાદરવા સુદ ૬, ૧૯૪૯

ૐ

૧. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો, તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી એ વાક્યને સ્થિર ચિત્તથી વિચારવું.

૨. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તેવા પૂર્ણજ્ઞાનીનું ઓળખાણ જીવને થયું હોય ત્યારે તેવા જ્ઞાનીઓનો સત્સંગ કરવો અને સત્સંગ થાય તે પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો. તે સત્સંગમાં તેવા પરમજ્ઞાનીએ ઉપદેશેલો શિક્ષાબોધ ગ્રહણ કરવો એટલે જેથી કદાગ્રહ, મતમતાંતર, વિશ્વાસઘાત અને અસત્ વચન એ આદિનો તિરસ્કાર થાય; અર્થાત્ તેને ગ્રહણ કરવાં નહીં. મતનો આગ્રહ મૂકી દેવો. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે. આત્મત્વપ્રાપ્તપુરુષનો બોધેલો ધર્મ આત્મતામાર્ગરૂપ હોય છે. બાકીના માર્ગના મતમાં પડવું નહીં. (પત્રાંશ)

પ્રવચન-૬, પત્રાંક-૪૬૬ (૧) તા. ૧૬-૦૭-૧૯૯૬

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૪૬૬) ‘જેની પાસેથી ધર્મ માગવો, તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી એ વાક્યને સ્થિર ચિત્તથી વિચારવું.’ શું કહે છે ? કે, સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરવા યોગ્ય આ ખાસ વાત છે કે, આપણને ધર્મ પ્રાપ્ત કરવો છે અને ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે કોઈનું અનુસરણ કરીએ. અનુસરણ એટલા માટે કરીએ કે, તે ધર્મની પ્રાપ્તિમાં આપણને સહાયતા કરે. એવા પ્રસંગમાં ક્યાંયથી પણ ધર્મની ચાહના, કોઈની પણ પાસેથી ધર્મની ચાહના રહેતી હોય, તે પોતે ધર્મને પ્રાપ્ત થયેલો છે કે નથી થયેલો, એ વિષયની ચોકસાઈ (કરવી). ચોકસાઈ એટલે શું છે કે, પરીક્ષા કરીને નિશ્ચય કરવો. એમને એમ ન માની લેવું, કોઈના કહેવાથી ન માનવું, સાંભળવાથી ન માનવું. પોતાએ આ વિષયમાં પરિશ્રમ કરીને ચોકસાઈ કરવી કે, એ ધર્મ પ્રાપ્ત છે કે નથી ? જો તેમ કરવામાં ન આવે તો, જેને ધર્મની પ્રાપ્તિ નથી એ કંઈ ને કંઈ કલ્પના કરીને વાત કરશે.

ધર્મ તો અનુભવપ્રધાન વિષય છે, સ્વાનુભૂતિપ્રધાન છે. જેને સ્વાનુભવ ન હોય તે ધર્મના વિષયમાં કંઈ ને કંઈ અનુમાન કરશે, કલ્પના કરશે અને જે વાત કહેશે તે વાત કલ્પિત હશે. કેવી હશે ? કે, એ વાત કલ્પિત હશે. કહેવાવાળાને એમ કેમ થાય છે ? કે, તેણે પણ જે સાંભળ્યું છે, વાંચ્યું છે, સમજ્યો છે એમાં સાંભળેલી કે વાંચેલી વાતમાં

અનુભવ સુધી પહોંચવાની પ્રક્રિયા તેના પોતામાં જ નથી થઈ હોતી. અનુભવની દિશામાં એ આગળ નથી વધ્યો. તેથી સમજણની (અને) અનુભવની ભૂલ રહી જાય છે. અનુભવની ભૂલ રહેવાથી અનુભવના વિષયમાં એ કલ્પના કરીને વાત કરશે. એવી કલ્પિત વાતોનું અનુસરણ કરવાથી અનુસરણ કરવાવાળો પણ કલ્પનામાં ચડી જશે, જ્યારે ધર્મ છે એ એક વાસ્તવિકતાના આધારે થવાવાળો પર્યાય છે, એ કલ્પનાના આધારે થવાવાળી ચીજ નથી. ઠોસ વસ્તુસ્વરૂપના આધારે ઉત્પન્ન થવાવાળો ધર્મ તે જ સત્ય ધર્મ છે.

શ્રોતા :- અનુસરણ કરવાવાળો ખોટા રસ્તે કેવી રીતે ચડી જશે ?

સમાધાન :- તે કહેવાવાળાની કલ્પનાનું અનુસરણ કરશે. જેને કલ્પના થઈ છે તેની કલ્પનાનું અનુસરણ કરશે. કલ્પનાવાળો ખોટા રસ્તે છે તો અનુસરણ કરવાવાળો સાચા રસ્તે કેવી રીતે આવશે ? એ પણ ખોટા રસ્તે ચડી જશે. તેથી સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરવા યોગ્ય આ વાત છે કે, જેની પાસેથી ધર્મ માગવો, આપણે ધર્મ માંગીએ છીએ કે, અમને તમે ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવો, તે ધર્મને પ્રાપ્ત થયો છે કે નથી થયો તેની પૂર્ણરૂપે ખાત્રી - પ્રતીતિ - પરીક્ષા કરીને ચોકસાઈ કરવી.

‘જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તેવા પૂર્ણજ્ઞાની...’ પૂર્ણજ્ઞાની એટલે કેવળજ્ઞાની નહિ, યથાર્થ જ્ઞાની. ‘...તેવા પૂર્ણજ્ઞાનીનું ઓળખાણ જીવને થયું હોય ત્યારે તેવા જ્ઞાનીઓનો સત્સંગ કરવો અને સત્સંગ થાય તે પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો.’ જો પોતાને ઓળખાણ થઈ કે, આ યથાર્થ જ્ઞાની છે તો તેમનો સત્સંગ કરવો અને એવો સત્સંગ થાય તો એ સત્સંગની જે પ્રાપ્તિ થઈ છે એ પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો અને સત્સંગ ન મળે તેટલી પુણ્યોદયમાં ઓછા સમજવી.

પુણ્ય અનેક પ્રકારનાં હોય છે. લોકો સમજે છે કે, અનુકૂળતાની પ્રાપ્તિ થાય, ઈચ્છિત પદાર્થ મળે તે જ પુણ્યયોગ છે - સંસારમાં આ

વાત પ્રચલિત છે. જ્યારે સત્પુરુષના - જ્ઞાનીપુરુષના સંગની પ્રાપ્તિ થાય તે જ સત્પુણ્ય છે, જે જીવને મોક્ષમાર્ગ પર્યંત લઈ જશે. આ જ પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો. આ પ્રકારના પુણ્યોદયમાં પાપ નથી થતું. અન્ય પ્રકારના પુણ્યોદયમાં પાપ થાય છે. જે જીવ પુણ્યથી પ્રાપ્ત સંયોગને ભોગવે છે તેને પાપભાવ થઈ જાય છે, જ્યારે સત્સંગમાં આવું થતું નથી. આપણા શાસ્ત્રમાં આને 'પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય' કહે છે અને જે ભોગઉપભોગવાળું પુણ્ય છે એ પાપાનુબંધી પુણ્ય છે. જે પુણ્યના ઉદયમાં પાપનો અનુબંધ થાય તે પાપાનુબંધી પુણ્ય છે અને જે પુણ્યના ઉદયમાં વધારે પુણ્ય થાય, પવિત્રતા આવી જાય તેને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કહે છે. પુણ્ય પણ વધારે થશે અને સાથે-સાથે પવિત્રતાની પણ પ્રાપ્તિ થશે. નિર્દોષતા પ્રગટ થશે અને દોષ ચાલ્યા જશે. એવા સત્સંગને '...પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો.'

જિજ્ઞાસા :- જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ કરવામાં મુમુક્ષુએ ક્યા-ક્યા મુદ્દાને ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ ?

સમાધાન :- જ્ઞાનીની ઓળખાણ કરવામાં એક મુખ્ય મુદ્દો છે તે ખ્યાલમાં રાખી લેવો કે, તેમનો કહેવાનો આશય શું છે ? વાત ગમે તેટલી લાંબી-લાંબી હોય, ફરી-ફરીને ક્યાં આવે છે ? કેન્દ્રસ્થાન શું છે ? બધી વાતોનું કેન્દ્રસ્થાન શું છે ? જે જ્ઞાની હોય છે એ બધી વાતોને આત્મકલ્યાણમાં કેન્દ્રિત કરી લે છે - Centralize કરે છે. આ વાતમાં આવી રીતે આત્મકલ્યાણ થાય, નહિ તો અકલ્યાણ આવી રીતે થાય છે. કલ્યાણ આ પ્રકારે થાય છે, અકલ્યાણ આ પ્રકારે થાય છે - એક વાત. મુખ્ય મુદ્દો આ છે.

હવે, આ મુદ્દાની નીચે બીજી કેટલીક વાતો છે, જેને Subordinate point કહેવાય છે. સંસારમાં વર્તમાનમાં જેટલા પણ સંપ્રદાયો ચાલે છે એમાં ચારિત્રમોહને મંદ કરવાનો ઉપદેશ મળે છે. એક જ્ઞાની પાસે જ

દર્શનમોહને નાશ કરવાનો ઉપદેશ મળે છે. કેમ ? કે, ભગવાનની મોક્ષમાર્ગની જે યોજના છે, એ યોજનામાં ચતુર્થ ગુણસ્થાનથી માંડીને બારમા ગુણસ્થાન સુધી મોક્ષમાર્ગનું નિરૂપણ કર્યું છે. ચતુર્થ ગુણસ્થાનમાં પ્રથમ જ દર્શનમોહનો નાશ થાય છે. દર્શનમોહનો નાશ થયા વિના ચારિત્રમોહનો તો ક્યારેય નાશ થતો નથી. ક્યારેક મંદ થાય છે તો પાછળથી એ પાંગરી જાય છે. એનો તો કોઈ અર્થ નથી, એ તો નિરર્થક વાત થઈ ગઈ કે, આપણો પરિશ્રમ વ્યર્થ ગયો.

જ્ઞાનીના ઉપદેશમાં આ મુખ્ય મુદ્દો છે કે, એ દર્શનમોહ કેમ નાશ થાય એ વાત સમજાવે છે કે ચારિત્રમોહની અનેક પ્રકારની વાતો જે બીજા લોકો કરે છે એવી જ રીતે તે પણ અનેક પ્રકારે કરે છે ? આ જોઈ લેવું. કેમકે અનંત પ્રકારના કર્મમાં આઠ પ્રકાર મુખ્ય છે. આઠેયની અંદર અનંતી પેટા પ્રકૃતિ આવી જાય છે. જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, મોહની, અંતરાય - ચાર ઘાતિ(કર્મ) છે. આયુ, વેદની, નામ અને ગોત્ર - ચાર અઘાતિ(કર્મ) છે. આ આઠેય કર્મમાં બધી - અનંત (પ્રકારની) પ્રકૃતિઓ આની અંદરની પ્રકૃતિઓ છે. એ અનંત પ્રકારના કર્મમાં મોહનીકર્મ મુખ્ય છે, જ્ઞાનાવરણી મુખ્ય નથી. જ્ઞાનને આવરણ આવે છે એ મુખ્ય નથી. મોહનીની મુખ્યતા છે અને મોહનીકર્મના બે ભેદ છે - એક દર્શનમોહ અને એક ચારિત્રમોહ. એમાં (પણ) દર્શનમોહનીની મુખ્યતા છે, ચારિત્રમોહનીની મુખ્યતા નથી.

કર્મની જે સેના છે એ સેનાનો જે રાજા છે એ દર્શનમોહ છે. તમે એકલા છો અને સામે અનંત કર્મની સેના ઊભી છે. હવે જોઈ લ્યો, સમરાંગણમાં આવી ગયા ! લડાઈના મેદાનમાં છો, હવે વ્યૂહથી લડવાનું છે કેમકે તમે એકલા છો. ચારે બાજુથી અનંત કર્મનો ઘેરાવો થતો રહે છે, જીવ પ્રતિક્ષણ કર્મ બાંધે છે. આ પરિસ્થિતિમાં જો વ્યૂહાત્મક લડાઈ ન લડવામાં આવે તો આપણે હારી જશું અને અનંતકાળથી હારતા

આવ્યા છીએ, ધર્મસાધન તો બહુ કર્યા પણ હારતા આવ્યા છીએ. તો દર્શનમોહને કે જે રાજા છે તેને મારો. રાજા મર્યો તો બાકીનું સૈન્ય ભાગવા માંડશે ! કોઈ ઊભું રહેવાનું નથી, આ વાત નિશ્ચિત છે અને ભગવાન તીર્થંકરદેવની યોજના પણ આ જ છે. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાવાળા જીવને કહ્યું કે, તું પહેલાં દર્શનમોહને માર ! પછી તને કોઈ આપત્તિ નથી. બાકી બધા મરેલા સમજી લ્યો. કોઈનામાં તાકાત નથી. કેમકે સૈન્ય જાણે છે કે, જેણે રાજાને મારી નાખ્યો એની તાકાત કેટલી હશે !! લડાઈ કરવાની આપણી ક્યાં હેસિયત છે ? એ તો ભાગવા જ માંડશે. એટલે આપણી સામે આ વ્યવસ્થિત યોજના છે.

જ્ઞાની છે તે પણ આ જ વાત કરશે. જ્ઞાની છે એટલે તીર્થંકરદેવના માર્ગે ચાલવાવાળા. એ પણ એ જ વાત કરશે અને જે આ માર્ગથી અજાણ્યા છે તે અન્ય પ્રકારની વાતો કરશે કે, તમે વ્રતાદિ કરો, તમે ઉપવાસ કરો, તમે સંયમ પાળો, તમે દાન દઈ દો, તમે જાત્રા કરી લ્યો, તપ કરી લ્યો, આ કરી લ્યો, પેલું કરી લ્યો, માળા ફેરવી લ્યો, પૂજા, ભક્તિ, વિધિ-વિધાન કરાવશે.

શ્રોતા :- જે જ્ઞાની નથી એ શુભભાવ ઉપર વધારે વજન આપશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ચારિત્રમોહ કહો કે શુભ કહો. શુભભાવથી ચારિત્રમોહ મંદ થાય છે. અશુભભાવથી તીવ્ર થાય છે, શુભભાવથી મંદ થાય છે. જ્યારે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની પ્રક્રિયાથી - યથાર્થ પ્રક્રિયાથી દર્શનમોહ નબળો પડીને નાશ પામે છે. માટે જ્ઞાની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કેવી રીતે યથાર્થ થાય તે જ વાત કરશે અને જે જ્ઞાની નથી એ બીજી-બીજી વાત કરશે. વાત તો ઠીક (કરશે), વાતમાં કોઈ અનુચિત નહિ કરે, કોઈ દોષ કરવા-કરાવવાની વાત નહિ કરે પણ એ વ્યવસ્થિત યોજના નથી. તેથી અહીંયાંથી એ વાત સમજી શકાય છે.

ત્રીજો મુદ્દો એ છે - ઠીક છે, પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે તો થોડું-ઘણું નીકળશે.

બધી વાતો વિચારીને તો બેસતા નથી પણ જ્યારે વાત સામે આવે છે તો અંદરથી નીકળે છે. ત્રીજી વાત એ છે કે, સ્વાનુભવ કેવો હોય છે અને જે પરમતત્ત્વનો સ્વાનુભવ થાય છે એ પરમતત્ત્વ કેવું હોય છે એ વાત તો સાંભળવાથી, વાંચવાથી સમજી શકાય છે અને સમજવાવાળો કહી પણ શકે છે. પરંતુ સ્વાનુભવ કેવી રીતે થાય ? એની જે વિધિ છે, એની જે કાર્યપદ્ધતિ છે એ Practical knowledge છે, એ Theoretical knowledge નથી. તેથી આ વિધિમાંથી જે પસાર થયા છે - એમાંથી (જે) પસાર થયા છે તે જ તે વાતની અમુક ચેષ્ટાથી સામેવાળાને સમજાવવાનો પ્રયાસ કરી શકશે. આ વિધિ ઘણી સૂક્ષ્મ છે. ભગવાનના (કહેલા) જે બાર અંગ છે એ બાર અંગમાં તત્ત્વનો કોઈ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિષય હોય તો આ સ્વાનુભવની - અંતર્મુખ થવાની વિધિ છે.

મને 'સીકંદરાબાદ'માં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના એક નેતા મળ્યા હતા. આખા સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના All India levelના તેઓ નેતા છે. સંપ્રદાય અનુસાર ઘણા ત્યાગી છે - નહાવું નહિ, ચંપલ પહેરવા નહિ, ખાવા-પીવામાં (સંયમ રાખે) અને આજકાલ તો ઘર છોડીને સ્થાનકમાં - ઉપાશ્રયમાં બેસી ગયા છે. ઘણા સંપન્ન માણસ છે છતાં એમણે નિર્ણય કરી લીધો છે કે, આયુષ્ય ઘણું ઓછું બાકી રહ્યું છે એમ લાગે છે, ૭૦ વર્ષની ઉંમર પછી તો (આયુષ્ય પૂરું થવાની) પૂરી સંભાવના છે. કેમકે આપણે ત્યાં (આયુષ્યનું) જે ધોરણ છે તેનાથી આપણે આગળ વધી ગયા છીએ. આપણા દેશમાં મૃત્યુનું - આયુષ્યનું જે ધોરણ છે તે ૭૦ વર્ષ છે તેનાથી તો આગળ વધી ગયા છીએ તો ગમે તેમ કરીને મારે ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી લેવી જોઈએ. (તેથી) ત્યાગી પાસે, સાધુઓ પાસે સત્સંગ કરવા માટે ઠેકઠેકાણે જાય છે. દિગંબરના, સ્થાનકવાસીના, શ્વેતાંબરના અનેક પ્રકારના ગ્રંથો વાંચે છે. બુદ્ધિમાન માણસ છે (એટલે)

તેમને એક સમસ્યા તો રહી ગઈ કે, આપણાં આગમોમાં ફરીફરીને વાત તો એ આવે છે કે, અંતર્મુખ થવાથી જ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભલે આત્માના શ્રદ્ધાના, જ્ઞાનના, ચારિત્રના કોઈપણ પરિણામ હોય, અંતર્મુખ થશે ત્યારે જ ધર્મ થશે. પરંતુ અંતર્મુખ કેમ થવું એ મને કોઈ કહેતું નથી. આ વાત બતાવવાવાળા કોઈ ન મળ્યા, બાકી બધા બધી વાતો કરે છે. જિજ્ઞાસામાં વાત તો Pinpoint બિલકુલ ઠીક હતી. આ વિષય ઉપર ચર્ચા થઈ. એમને લાગ્યું કે, આ વાત સમજવા માટે પણ જે યોગ્યતા જોઈએ એવી મારી યોગ્યતા નથી. એ યોગ્યતા કેવી રીતે તૈયાર થાય ? યોગ્યતામાં કેવી રીતે આવવું ? એને માટે પણ ઘણી ચર્ચા ચાલી. ‘સીકંદરાબાદ’માં દસ દિવસ શિબિર ચાલી એ આ વિષય ઉપર જ ચાલી. દસે દિવસ જે શિબિર ચાલી એ આ જ મુદ્દા પર ચાલી. પછી તેઓ ‘આબુ’ આવ્યા, ‘સીકંદરાબાદ’થી ‘આબુ’ની શિબિરમાં આવ્યા. ત્યાં તેમના સાધુઓ પણ હતા, ત્યાં પણ ચર્ચા ચાલી. તેમને લાગ્યું કે, પાણી તેર રૂપિયે કિલો વેચાય છે, દૂધ દસ રૂપિયે કિલો વેચાય છે ! અર્થાત્ સંપ્રદાયમાં ત્યાગની મહિમા વધારે છે. ત્યાગી થાય તો લોકો એની પાછળ લાગી જાય છે. બુદ્ધિમાન તો ઘણા છે, માઈક ઉપર બોલતા હતા ત્યારે પોતાના ભાષણમાં કહ્યું કે, ‘જ્યારે દર્શન ખોખલું હોય છે ત્યારે પ્રદર્શન કરવું પડે છે !’ જેમકે કોઈની પાસે સંપત્તિ નથી પણ દેખાવ કોણ કરશે કે, અમારી પાસે પણ કાંઈક છે, અમારી પાસે પણ કાંઈક છે. બે-ચાર સારી વસ્તુઓ ખરીદીને દેખાડતો ફરશે. સમજવવાળો સમજી જશે કે, આ ખોખલું છે, આપણે આના ચક્કરમાં આવવું નથી. જેની પાસે ઘણી સંપત્તિ છે એ દેખાવ નહિ કરે.

એ રીતે જે મૂળ વાત છે – જે પ્રશ્ન છે કે, જ્ઞાની કયા મુદ્દાથી ઓળખાય ? તેના કયા-કયા મુદ્દા છે કે જેને આપણે સમજવા જોઈએ ? તો ત્રીજો મુદ્દો એ છે કે, એ સ્વાનુભવની વિધિની વાત કરે છે કે નથી

કરતા ? જેમકે આપણા પરમાગમોમાં આ વિષયનો સંકેત આવે છે. કેમકે Theoryમાં પૂરું Practical ન આવે. Practicalની જે Theory હોય છે એ અધૂરી હોય છે. Practical એ આખરે Practical છે. Theoryના વિષયમાં જે કોઈ વાત આગમોમાં આવી તેના ઉપર એ વિવેચન કરવા જશે તો તેના ઊંડાણમાં એ નહિ આવી શકે કે, આનું Practical શું છે ?

શબ્દના અર્થ તો વિદ્વાન લોકો પણ જાણે છે, Dictionary પણ જાણે છે. Dictionary બનાવવાવાળો પણ જાણે છે. આપણને શબ્દાર્થથી પ્રયોજન નથી, ભાવાર્થથી પણ પ્રયોજન નથી કે અહીંયાં આનો ભાવ શું નીકળે છે ? આપણને નયાર્થથી પણ પ્રયોજન નથી અને મતાર્થથી પણ પ્રયોજન નથી. આપણું પ્રયોજન પરમાર્થથી છે. આ પરમાર્થ સ્વાનુભવની વિધિમાં છુપાયેલો છે. તો આ પરમાર્થ આવે છે કે નથી આવતો ? જે પરીક્ષક છે એ એની ઉપર નજર લગાવશે. તેની નજર ત્યાં રહેશે કે, પરમાર્થ કેવી રીતે આવે છે ? એ શબ્દનો અર્થ જાણે છે, ભાવાર્થ જાણે છે, લાંબી-લાંબી વાતો કરે છે તેનાથી એ પ્રભાવિત નહિ થાય.

લોકો બે પ્રકારે પ્રભાવિત થાય છે - એક ચારિત્રના ક્ષયોપશમથી અને એક જ્ઞાનના ક્ષયોપશમથી. કેમકે બન્ને વસ્તુ બહારમાં દેખાય છે. બાહ્યદષ્ટિવાળો પણ તેને સમજી શકે છે કે, જુઓ, આટલો-આટલો ત્યાગ કર્યો છે છતાં પણ તેના પરિણામ બગડતા નથી તો ત્યાગ કરી શકે છે ! (એમાં) ચારિત્રમોહ મંદ થાય છે. અને જ્ઞાનાવરણીનો ક્ષયોપશમ હોવાથી શાસ્ત્રનું બાહ્યજ્ઞાન ઘણું હોય છે. સમજાવી શકે, વાણીનો યોગ હોય તો સારી રીતે બોલી શકે. એ વક્તૃત્વકળા અને જ્ઞાનકળા એક નથી, બન્ને ભિન્ન-ભિન્ન વસ્તુ છે. જ્ઞાનકળાની સાથે વક્તૃત્વકળા હોઈ શકે છે, પણ વક્તૃત્વકળા સાથે જ્ઞાનકળા હોય જ એ કોઈ જરૂરી નથી,

આવશ્યક નથી, ન પણ હોય. તેથી કોઈની વાણીની છટામાં આપણે પ્રવાહિત થવાનું નથી, એમાં આપણે નહિ આવી જવું જોઈએ. આપણે સતર્ક રહીને, સાંભળતી વખતે પણ સતર્ક રહીને – જાગ્રત રહીને જોવું છે કે, સ્વાનુભવની વિધિ આવે છે કે નથી આવતી ? બહુભાગ તો આવશે જ નહિ અને એવો કોઈ વિષય સામે આવશે તો તેનો સંકેપ કરીને, તેનો શબ્દાર્થ કરીને, ભાવાર્થ કરીને ઉપરથી ચાલ્યો જશે, એના ઊંડાણમાં નહિ જઈ શકે કે, આનો Practical કેવી રીતે કરવો ? પ્રયોગ કેવી રીતે કરવો ? એ વાત એ નહિ કહી શકે. અહીંયાંથી ઓળખાઈ જશે કે, સ્વાનુભવ છે કે સ્વાનુભવ નથી. ઠીક છે, પ્રશ્ન તો સારો કાઢ્યો છે. આ બે-ત્રણ વાતો જો સારી રીતે ખ્યાલમાં રહે તો આપણે ક્યાંય ભુલાવામાં નહિ પડીએ.

શ્રોતા :- જે જ્ઞાની હોય છે એ મુમુક્ષુની યોગ્યતાને જોઈને માર્ગદર્શન દે છે, આ પણ એક મુદ્દો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં એવું છે કે, એ વાત તો થઈ વ્યક્તિગત યોગની. પરંતુ કોઈને સમષ્ટિગત યોગ હોય છે, તેમનાં પ્રવચનો ચાલે છે, ત્યાગી પણ હોય છે અને જ્ઞાનના ક્ષયોપશમવાળા પણ હોય છે, ત્યાં વ્યક્તિગત પ્રકાર નથી હોતો.

એક ચોથો મુદ્દો પણ ખ્યાલમાં રાખી લ્યો. અત્યારે મગજમાં આવે છે તો કહી દઉં છું કે, આપણે આત્મકલ્યાણ કરવું છે એ જ હેતુથી આપણે એમની પાસે જઈએ છીએ, અન્ય હેતુથી જતા નથી. તો કહેવાવાળાનો કોઈ અન્ય હેતુ છે કે નથી, એ જોઈ લેવું. બહુભાગ શું થાય છે કે, જે ઉપદેશક હોય છે, પંડિત હોય છે, ત્યાગી હોય છે એ ઉપદેશ દઈ દે છે. પછી કહે છે કે, તમે આમાં ખર્ચ કરો, તમે પેલામાં ખર્ચ કરો, તમે આમાં ખર્ચો કરો... તમે આમાં ખર્ચો કરો... આ વાત આવશે. જ્ઞાની આ ધંધો નથી કરતા. જ્ઞાની નિરપેક્ષ હોય

છે, નિસ્પૃહ હોય છે. તેઓ આવી વાતોથી દૂર રહે છે. એ ક્ષેત્રમાં તેઓ પ્રવેશ જ કરતા નથી, દૂર રહે છે (કે), આ મારું કામ નથી. ફાળો કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ. ન કરીશ કે ન કરાવીશ. કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું એક જ છે. ગુરુદેવ હતા (એ એમ કહેતાં કે) 'તમારે કરવું હોય તો કરો. અમે તો આવીને પ્રવચન આપશું. જે કરવું હોય તે તમે લોકો સમજો.' તેઓ માથું મારતા નહિ અને માથું મારવાની વાત આવે તો ના પાડી દેતા કે, અમે માથું મારશું નહિ. એ તમે લોકો અંદર-અંદર સમજી લેજો. અમે કંઈ કહેશું નહિ.

શ્રોતા :- જિનમંદિર બનાવવા માટે પ્રેરણા નહોતા આપતા ?

સમાધાન :- નહિ, ક્યારેય નહોતા આપતા. એક ઘટના એવી બની હતી (એકવાર) 'મદ્રાસ'માં હતા. યાત્રા દરમ્યાન 'મદ્રાસ' ગયા હતા તો 'પોત્તુરહિલ' ગયા હતા ત્યારે ત્યાં એક મંદિરના પ્રમુખ પણ હતા તેમણે કહ્યું કે, અમારા ગામમાં મંદિર ઘણું નાનું છે, ઘરમંદિર-ચૈત્યાલય જેવું જ હતું, જો આપ કહો તો અમે આટલા લાખ રૂપિયાનો ખર્ચો કરીને મોટું મંદિર બનાવીએ. (તો ગુરુદેવે ના પાડી દીધી). (ગુરુદેવનો) આખા હિન્દુસ્તાનમાં ઘણો પ્રચાર થયો છતાં તેઓ આર્થિકક્ષેત્રથી હંમેશાં દૂર રહ્યા છે.

હવે આપણો જે મુદ્દો છે તે એ છે કે, બહુભાગ આ કાળમાં આવું બને છે અને સંસારીઓને પણ સૌથી વધારે કિંમત પૈસાની છે. હવે, જો ધાર્મિકક્ષેત્રમાં પણ આ જ વાત છે તો અહીંયાં પણ એક નવો સંસાર ઊભો થઈ ગયો, બીજી શું વાત છે ? એ તો એની એ વાત થઈ. Item બદલાઈ ગઈ, વેપાર તેનો તે - દુકાનદારી તો તેની તે થઈ ગઈ. આવું બહુભાગ થાય છે તેથી ખબર પડી જશે.

બીજી વાત એ છે કે, (સામેવાળો જીવ) આત્મકલ્યાણનો ઉપદેશ આપે છે અને હું પણ આત્મકલ્યાણ માટે જ સત્સંગમાં બેસું છું, આવું

છું તો મારા આત્મામાં આત્માનો ભણકાર શું આવે છે ? શું મારું આત્મકલ્યાણ થવાના કોઈ ચિત્ત દેખાય છે ખરા ? મારી આ જ જિજ્ઞાસા છે, આ જ ભાવના છે તો મારી ભાવનાની પુષ્ટિ થાય છે કે નથી થતી, એ Feelingથી (અનુભવથી) સમજાય છે, Thinkingથી (વિચારથી) નહિ. તેમાં પણ બે વાત છે. વિચારને મુખ્ય નથી કરવો, અનુભવને મુખ્ય કરવો. આ ચોથો મુદ્દો જે છે એ કોઈપણ જીવ, કોઈપણ મુમુક્ષુ પોતે પોતાથી, પોતાના આત્મા ઉપર શું અસર થાય છે તેનાથી સમજાય છે. જે વાસ્તવમાં મુમુક્ષુ, જિજ્ઞાસુ, આત્માર્થી છે તો તેને (કહેનાર સાથે) Interlink થયા વગર રહેશે નહિ અને જે આત્માર્થી નથી તેને અસર ન પણ પહોંચે. વાત તો બંને થાય છે – અસર થાય પણ છે અને નથી પણ થાતી. એમાં Oneway traffic નથી, બંને બાજુથી વાત છે. જેને અસર થાય છે તે પણ આ જ હેતુથી આવ્યો હશે તો અસર થાશે. હજી જો તેને પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવાની પ્રમાણિકતા નહિ હોય તો અસર ન પણ થાય, એમ બની શકે છે. એટલે આ વાત તો જેને ખરેખર આત્મકલ્યાણ કરવું છે તેને માટે છે. પરીક્ષા તો એ કરશે, બીજાને પરીક્ષા કરવાનું કોઈ પ્રયોજન પણ નથી. બસ, આ ત્રણ-ચાર મુદ્દામાં તો બધી વાતો Cover-up થઈ જાય છે, ખબર પડી જ જાય, ન ખબર પડે એ વાત જ નથી.

શ્રોતા :- વિધિનો વિષય તો વચનઅગોચર છે, જ્ઞાનીપુરુષ વિના કોઈ ન કહી શકે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, સર્વથા વચનઅગોચર પણ નથી અને સર્વથા વચનઅગોચર પણ નથી. આત્મા અને આત્મા પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ સર્વથા વચનઅગોચર પણ નથી અને સર્વથા વચનઅગોચર પણ નથી. એટલી વાત જરૂર છે કે, સંકેત માત્ર વચનઅગોચર છે, બહુભાગ વચનઅગોચર છે. તેથી આ વિષયમાં પ્રવેશવા માટે થોડી કઠણાઈ છે, એ થોડી કઠણાઈ

છે. પરંતુ આપણા સંશી પંચેન્દ્રિય જીવના મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં એટલી તાકાત છે કે, આપણે અંશ ઉપરથી અંશીને ગ્રહણ કરી શકીએ છીએ. જેમકે આપણે બજારમાં ખાંડ કે અનાજ ખરીદવા જઈએ છીએ તો નમૂનો જોઈએ છીએ. કપડાનો પણ નમૂનો જોઈએ છીએ, આખો તાકો જોવાની જરૂર નથી. નમૂના ઉપરથી તમે ગમે તેટલો માલ લઈ લ્યો. અહીંયાં પણ નમૂનો તો મળી જાય છે અને નમૂના ઉપરથી આખી વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની તાકાત આપણા મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં છે જ. તેથી એટલી કઠણાઈ નથી કે, વચનઅગોચર છે તો શું કરશું ? વચનઅગોચર છે તો શું કરશું ?

શ્રોતા :- વાણીની સાથે જ્ઞાનીની ચેષ્ટા પણ હોય છે ?

સમાધાન :- હા, પછી શું છે કે, જ્યારે આત્મકલ્યાણના પ્રયોજનની દૃષ્ટિ તીક્ષ્ણ થાય છે - તેજ થાય છે ત્યારે સાથે-સાથે તે સૂક્ષ્મ પણ થાય છે અને આ વિષય સૂક્ષ્મ છે, તો જેને સૂક્ષ્મતા આવી છે તે સૂક્ષ્મતાને ગ્રહણ કરશે. જેમકે હીરાને પકડવા માટે સમાણી જોઈએ, જે અણીદાર હોય છે. હીરાને પકડવાની જે સમાણી હોય છે અને સર્પને પકડવા માટેનો જે સાણસો હોય છે અથવા ટોપિયાને પકડવા માટે જે સાણસો હોય છે તેનાથી હીરો ન પકડાય. હીરાને પકડવા માટે તેની સમાણી આવે છે તે જ કામમાં આવે. તેવી રીતે જો આપણને આત્મકલ્યાણની રુચિ થઈ છે તો, જરૂરિયાત લાગી છે તો, આપણી બુદ્ધિ પણ આ વિષયમાં સૂક્ષ્મ થઈ જશે અને જે વિષયમાં, સંસારમાં પણ આપણે જે વિષયમાં રસ લઈએ છીએ તે વિષયમાં આપણી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ થઈ જ જાય છે. આપણા ધંધાની અંદરની વાતો આપણે જાણીએ છીએ, બીજાને ખબર નથી હોતી કે, એમાં લાભ-નુકસાન શું છે. બધા વિષયમાં એમ જ છે. વાણીની સાથે-સાથે જે ચેષ્ટાઓ હોય છે તે પણ આ વિષયને સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે. આત્મભાવની અભિવ્યક્તિ - અંતર્મુખતાની અભિવ્યક્તિ સૌથી વધારે નેત્રમાં આવે છે. નેત્રમાં આવે છે તેથી નેત્રથી પણ ઘણા

ભાવો ઓળખી શકાય છે. પરંતુ આ વાત - ચેષ્ટા પકડવામાં ઘણી યોગ્યતા જોઈએ અથવા ઘણી સૂક્ષ્મતા હોવી જોઈએ ત્યારે આ વાત સમજાય છે, તે પહેલાં સમજાતી નથી.

શ્રોતા :- કોઈપણ યોગ્યતાવાળા જીવને જ્ઞાનીની વાણીમાં જે આશય હોય છે એ પકડમાં આવી શકે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આશય પકડી શકે છે. આશય પકડી શકે છે તે પણ કોણ પકડી શકે છે ? એ જ આશય લઈને જે સાંભળવા બેઠો છે તે. જેમકે આત્મકલ્યાણની ચર્ચા ચાલે છે તો આત્મકલ્યાણ કરવાના ઈરાદાથી જે સાંભળે છે તેને એ વાત સમજાશે. જેનો ઈરાદો નથી તેનું ધ્યાન, તેનું લક્ષ બીજી-બીજી જગ્યાએ ચાલ્યું જશે એટલે એ વાત સમજી નહિ શકે. એમાં પણ Oneway traffic નથી, બન્ને બાજુથી તૈયારી હોવી જોઈએ.

‘તે સત્સંગમાં તેવા પરમજ્ઞાનીએ ઉપદેશેલો શિક્ષાબોધ ગ્રહણ કરવો...’ ફક્ત સાંભળવું નહિ. એવી તૈયારી સાથે સાંભળવું કે, આપણે તેનું અમલીકરણ પણ યથાશક્તિ કરતા રહેવું છે. અર્થાત્ જે વાત સાંભળી તેને સમજીને આપણે સંમત કરી, સાથે-સાથે તેનો પ્રયોગ કરવો ચાલુ કરવો જોઈએ. કોઈપણ વાત, જેટલી સમજાણી હોય તેનો પ્રયોગ કેવી રીતે થાય તે પણ સમજવું અને તે પ્રયોગને પણ કરતા રહેવું જોઈએ. ત્યારે જ એ શિક્ષાબોધ ગ્રહણ થાય છે નહિ તો તે ગ્રહણ નથી થતો. સમજાય છે, બોધ સમજાવો એક વાત છે, ગ્રહણ થવો બીજી વાત છે. તેથી એટલી તૈયારી રાખવી.

‘...જેથી કદાગ્રહ, મતમતાંતર, વિશ્વાસઘાત અને અસત્ વચન એ આદિનો તિરસ્કાર થાય; અર્થાત્ તેને ગ્રહણ કરવાં નહીં.’ સૌથી પહેલું લીધું છે - કદાગ્રહ. કદાગ્રહ એટલે શું ? કે, આપણે પહેલાં કોઈને કોઈ વાત ગ્રહણ કરી લીધી છે, જેને પૂર્વાગ્રહ કહે છે. પ્રત્યેક બુદ્ધિમાન

માણસ કોઈને કોઈ વાતના નિશ્ચય ઉપર આવી જાય છે - નિશ્ચય કરી લે છે. જો તે વાત સાચી ન લાગે તો આપણી સરળતા એટલી હોવી જોઈએ કે, આપણને એ વાત છોડવામાં વાર ન લાગે. બહુભાગ બુદ્ધિમાન મનુષ્યને આ વાત થવી આકરી પડે છે. જે વાતનો પોતે નિશ્ચય કરી લે છે તેને છોડવા તે જલ્દી તૈયાર નથી થતો. જ્યારે જ્ઞાનીથી કોઈ વાત (સાંભળવા) મળે છે તો પૂર્વ અભિપ્રાય એવો થઈ જવો જોઈએ કે, મારી વાત ગમે તેવી હોય હું છોડી દઈશ. આને કહે છે - કદાગ્રહને છોડવા.

જેમકે દરેક સંપ્રદાયમાં કોઈને કોઈ ક્રિયાઓ હોય છે. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં સામાયિક, પ્રતિક્રમણનું જોર વધારે છે. શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકમાં ઉપવાસનું જોર વધારે છે. દ્વિગંબર સંપ્રદાયમાં જિનદર્શન અને રાત્રિભોજનનો ત્યાગ, પાણી ગાળીનું પીવું આદિ ઘણી વાતો છે, હોય છે. આ પ્રકારનાં પરિણામોમાં કષાય અવશ્ય મંદ થાય છે. પાપ નથી થાતું, પુણ્ય થાય છે પરંતુ આપણે દર્શનમોહને મારવો છે. આપણી લડાઈ દર્શનમોહ સાથે થવી જોઈએ, ચારિત્રમોહ સાથે નહિ.

ભગવાનના ગયા પછી આજે ૨૫૦૦ વર્ષ થઈ ગયા. મહાવીરસ્વામી નિર્વાણ પધાર્યા. ૨૫૦૦ વર્ષમાં આ કળિયુગ હોવાથી સંપ્રદાયમાં ઘણી વિકૃતિઓ કાળક્રમે ઘૂસી જાય છે. આપણને ખબર નથી કે, સાચી વાત કઈ છે અને શું શું વિકૃતિઓ આવી ગઈ છે. હવે, જ્ઞાની છે એમની વિશેષતા એ છે કે, આ વિષયમાં એ સંપ્રદાયથી થોડા અલગ પડી જાય છે. કારણ કે એ તો દર્શનમોહની લડાઈ લડાવશે, ચારિત્રમોહની નહિ. વાત સામે એ આવશે કે, સ્થાનકવાસી સાંભળવા આવશે તો એમ કહેશે કે, અમારે સામાયિક કરવી કે નહિ તમે કહો ? શ્વેતાંબરવાળો એમ કહેશે કે, અમે અપવાસ કરીએ કે ન કરીએ ? શું અમે ઉપવાસ કરવાના છોડી દઈએ ? દ્વિગંબરવાળો એમ કહેશે કે, શું અમે જિનમંદિર ન જઈએ ?

અમારે તો એવો નિયમ છે કે, પહેલાં ભગવાનનાં દર્શન કરવાં જઈએ પછી પાણીનું બિંદુ લઈએ, એ પહેલાં મોઢામાં કંઈ નહિ નાખીએ. રાત્રિભોજન નહિ કરીએ, અણગળ પાણી પીશું નહિ, આ નહિ કરીએ, તે નહિ કરીએ, એ કરવું કે ન કરવું ? તો કહે છે કે, કરો ને ! કરવાની મનાઈ નથી પણ તેનો આગ્રહ શા માટે ? અને દર્શનમોહની લડાઈ લડતી વખતે એમાં કંઈક આગળ-પાછળ થઈ જાય તો તે ક્રિયાનો આગ્રહ નહિ રાખવો. પછી પણ જો આગ્રહ રહેતો હોય તો તેને કહે છે - કદાગ્રહ. આનું નામ કદાગ્રહ છે અને તે હોય જ છે, કાંઈ ને કાંઈ પકડ આવી જાય છે. આ પકડને ઢીલી કરી દેવી છે. મને ખબર નથી મારે શું કરવાનું છે અને શું નથી કરવાનું, તેની મને ખબર નથી. તમે જેમ કહેશો તેમ કરી લઈશું. Total surrendership (સંપૂર્ણ શરણાગતિ) આવી જવી જોઈએ. કેમકે તેઓ આપણી યોગ્યતાને જાણે છે કે, આને કેટલા Dose દેવાના છે ? કઈ દવાના Dose દેવાના છે ? કેટલી માત્રામાં આપવાના છે ? ક્યારે દેવાના છે ? ક્યારે બદલવાના છે ? દવા ક્યારે બદલવાની છે ? એ તો એક Treatmentનો વિષય થઈ જાય છે. પોતાની મેળે દર્દી પોતે ડૉક્ટર થઈ જાય તો મરી જાય. દર્દીએ ડૉક્ટર થવાનું નથી, આ વાત ખ્યાલમાં રાખવાની છે.

શ્રોતા :- જો આવી ક્રિયાને ઉપાદેય માનીએ તો તેનો આગ્રહ થવાનો જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપાદેય માનવું એક વાત છે, આગ્રહ થવો બીજી વાત છે. જેમકે એક દષ્ટાંત લઈએ કે, સાંભળવાવાળાને સામાયિકનો કોઈક ચોક્કસ સમય હોય છે અને તે જ સમયે સત્સંગ ચાલે છે, હવે શું કરવું ? સામાયિક કરવી કે સત્સંગ કરવો ? શું કરવું કહો ? ઉપવાસ કરીને નબળાઈ આવે છે. ઉપવાસ કરવાવાળો એક કરશે, બે કરશે, ત્રણ કરશે, પાંચ-દસ પણ કરશે, પંદર પણ કરશે, તેનાથી નબળાઈ આવે

છે અને સત્સંગમાં તો બેસવું પડે છે. નબળો માણસ બેસી ન શકે. હવે બેમાંથી એક કરી શકે, બીજું ન કરી શકે તો શું કરવું કહો ? જો કદાગ્રહ હશે તો સત્સંગ છોડી દેશે અને કદાગ્રહ નહિ હોય તો પોતાની ક્રિયા છોડી દેશે. આ વાત બનશે. વાત બરાબર હોવા છતાં આપણું વજન જરૂરથી વધારે થઈ જાય તો એ વાતની યથાર્થતા મારી જાય છે - આ વિષયની યથાર્થતા રહેતી નથી. આમ થાય છે.

શ્રોતા :- સાચું હોવા છતાં યથાર્થતા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, યથાર્થતા નથી. યથાર્થતા એટલે શું કે, 'જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, ત્યાં સમજવું તેહ, ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે આત્માર્થીજન એહ' આને કહે છે - યથાર્થતા. યથાર્થતાને પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ જાય તેને કહે છે - યથાર્થતા. યથાર્થતા એક વાત છે, સામાયિક કરવી સાચી વાત છે, કરો પણ યથાર્થ રૂપે (થવી જોઈએ). જેટલું કરો, જે કંઈ કરો યથાર્થરૂપે કરો. તેની યથાર્થતા શું છે, સમુચિતતા શું છે તેને પહેલાં સમજો, પછી કરો. એમને એમ શા માટે ? ઓઘસંજ્ઞાએ શા માટે કરવી ? જે ઓઘસંજ્ઞાથી કરશે એ લોકસંજ્ઞામાં આવી જ જશે કે, હું આટલું-આટલું કરું છું બધાને ખબર છે. જેમ સંસારમાં Prestige (આબરૂ) હોય છે એમ ધર્મના ક્ષેત્રમાં પણ prestige હોય છે કે, આ ભાઈ બહુ ધર્મ કરે છે ! આ બહુ ધર્મ કરે છે, આ ધર્મી છે, આવો છે, તેવો છે. આ આબરૂ મેળવવાનું ક્ષેત્ર નથી. માનપ્રકૃતિનું પોષણ નહિ કરવું. બધી જગ્યાએ માન આડું આવે છે. ત્યાગ કરે છે, દાન દે છે, કાંઈપણ કરે છે, શાસ્ત્ર વાંચે છે તેનું માન ચડે છે. અરે...! નમ્રતા કરે તો તેનું માન ચડે છે ! આ પ્રકૃતિ ઘણી વિચિત્ર છે, જેની પોતાને ખબર પડતી નથી. તેથી કહ્યું છે કે, 'માનાદિક શત્રુ મહા, નિજઈંદે ન મરાય' મહાશત્રુ છે એ પોતાની મેળે મરતો નથી. સદ્ગુરુના ચરણમાં જવાથી તે અલ્પ પ્રયાસમાં જાય છે. મનુષ્યગતિમાં માન ન હોત તો મોક્ષ હથેળીમાં

હોત - 'શ્રીમદ્જી'એ આ વાત કરી કે, માન ન હોત તો મોક્ષ હથેળીમાં હોત, બિલકુલ દૂર ન હોત. તેથી આત્માર્થી જીવે માનના પ્રસંગથી દૂર રહેવું અથવા ભાગવા માંડવું. તેને એવો ભાવ આવવો જોઈએ કે, આ લોકો માન આપે છે તો મારે ભાગી જવું જોઈએ. મારે અહીંયાં રહેવું જ ન જોઈએ, એમ લાગવું જોઈએ, તો બચી શકે. એવા પ્રસંગોથી દૂર રહેવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ કે, જ્યાં માન-સન્માનનો પ્રસંગ ન હોય.

જેને ખબર છે કે, મારો દર્શનમોહ ન વધવો જોઈએ તે બચી જશે. નહિતર કોઈપણ ધાર્મિક કાર્ય કરતી વખતે તેનું અહંપણું થવાથી દર્શનમોહ પણ વધશે અને ચારિત્રમોહ પણ વધશે, બન્ને એકસાથે વધશે, આ વાત થશે.

શ્રોતા :- ચારિત્રમોહને ગૌણ નથી કરી શકાતો ?

સમાધાન :- એટલો ગૌણ નથી કરી શકાતો અને દર્શનમોહની બરાબરીમાં મુખ્ય કરવામાં નથી આવતો. એટલો ગૌણ કરવાથી તો શુભને છોડી અશુભમાં ચાલ્યો જશે. પરંતુ એટલી મુખ્યતા ન દેવી જોઈએ કે, જેથી આપણાં પરિણમનમાં દર્શનમોહનો વિષય ગૌણ થઈ જાય. બસ, આપણે એટલું સતર્ક રહેવાનું છે, પછી કોઈ આપત્તિ નથી.

શ્રોતા :- ભાઈશ્રી, જેનો દર્શનમોહ મંદ પડશે તેના ચારિત્રમોહમાં આપોઆપ મંદતા આવશે જ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મંદતા આવશે. તેનો રસ મંદ પડશે તો સાથે-સાથે મૂળમાંથી ચારિત્રમોહની શક્તિ તૂટશે. દર્શનમોહ મંદ થવાથી ચારિત્રમોહ ગળવા માંડશે, ઉપરથી તગડો દેખાશે તોપણ અંદરથી તો ખોખલો થઈ જશે. એ તો ભગવાનની યથાર્થ વિધિ છે. આપણાં તીર્થકરોની સંસારને જીતવાની આ જ યોજના છે, સાધારણ વાત નથી. આ પાયાની યોજના છે અને ઘણા અનુભવથી આ વાત તીર્થકરોએ, જ્ઞાનીઓએ Putup (પ્રતિપાદિત) કરી છે, ઘણા અનુભવથી કરી છે. આપણે પણ

પૂર્વે ઘણો ચારિત્રમોહ મંદ કર્યો હતો પણ તેની તે વાત થઈ ગઈ, પાછી તેની તે વાત થઈ ગઈ. ઝાડના પાંદડાં કાપ્યા, મૂળ સાજું રહ્યું એટલે એ પાંગરી જશે. વાત તો તેની તે થઈ જશે. તમે જેટલી વાર કાપશો ફરીથી પાંગરશે. એક વાર મૂળ કાપો પછી પાંદડાં કાપવાની જરૂર નહિ પડે, સ્વયં સુકાઈ જશે. આ વાત છે.

અહીં સુધી રાખીએ.

પ્રશ્ન : જ્ઞાનીને કોણ ઓળખે ?

ઉત્તર : જ્ઞાની, જ્ઞાનીને ઓળખી શકે, પોતાના અનુભવ ઉપરથી, જેની વાણીમાં, અનુભવ રસ વ્યક્ત થાય છે; દષ્ટિ, પુરુષાર્થ વગેરે પ્રકારથી પણ સાધક દશાની ઓળખાણ થાય છે. અનેક વિધ અધ્યાત્મ ભાવો ઓળખવાની નિર્મળતા જ્ઞાનીને હોવાથી, તે અન્ય જ્ઞાનીને ઓળખે છે. સમ્યક્ શ્રુત જ્ઞાનમાં ઘણું સામર્થ્ય છે. તે સિવાઈ - ‘મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લ્યે છે.’-(શ્રીમદ્) તે વચન અનુસાર પાત્ર જીવને પણ જ્ઞાનીની દશાની અંતર પ્રતીતિ ચોક્કસ પણે આવી શકે છે. જેમ દર્દી પોતાના રોગના નિદાન વગેરે પ્રકારે વૈદના જ્ઞાનને સમજી શકે છે. તેમ મુમુક્ષુ જીવ, (ભવરોગના નિદાનાદિ જ્ઞાનના પ્રકારથી) માર્ગનો શોધક જીવ, માર્ગ દેખાડનારના અનુભવ જ્ઞાનની સત્યતાનો નિર્ણય કરી, ઓળખી શકે છે. નિઃશંક થઈ શકે છે.

-પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની-૧૦૮)

પ્રવચન-૭, પત્રાંક-૪૬૬ (૨) તા. ૧૭-૦૭-૧૯૯૬

('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' વચનામૃત) પત્રાંક-૪૬૬, બીજો પેરાગ્રાફ ચાલે છે, જે પહેલાં વચનામૃતના અનુસંધાનમાં છે. જ્ઞાનીની ઓળખાણ કરવી જોઈએ અને ઓળખાણ કરીને વિશ્વાસ આવ્યો કે, આ જ્ઞાની છે તો તેમનો સત્સંગ કરવો જોઈએ અને તે સત્સંગને ગ્રહણ કરવો જોઈએ. સત્સંગને ગ્રહણ કરવાથી ઓછામાં ઓછું અનેક પ્રકારના જે આગ્રહ છે એ છૂટે છે. તેમાં જેને કદાગ્રહ કહે છે, એ જે ક્રિયાનો આગ્રહ છે તેને કદાગ્રહ કહે છે.

ધર્મની બાધ ક્રિયાનો જેને આગ્રહ થાય છે તેને પોતાના પરિણામનો ખ્યાલ નથી રહેતો. એ એટલું જ જોવે છે કે, ક્રિયા બરાબર સંપન્ન થઈ કે ન થઈ, એટલું જ જોવે છે. જેમકે કોઈ સામાયિક લઈને બેસે છે. આપણે એક કલાક બેઠા કે ન બેઠા એટલું જ જોશે, ઘડિયાલ લઈને બેસી જશે. પરિણામ ક્યાં ગયા તેની કાંઈ ખબર ન હોય. એ ક્રિયાનો આગ્રહ થઈ ગયો. ઉપવાસ કરી લીધો અને પરિણામ બગડ્યા હોય તો તેને નહિ જોવે. ખાધું નથી, બસ એટલું જ જોશે. તેને કહે છે - કદાગ્રહ. તેવા આગ્રહથી ક્યારેય પરિણામમાં સુધારો થતો નથી. સત્સંગથી આ ઉપદેશ ગ્રહણ થાય છે. સત્સંગમાં પ્રાપ્ત ઉપદેશ ગ્રહણ થાય તો આવા પ્રકારનો આગ્રહ છૂટી જાય છે, ક્રિયાનો આગ્રહ છૂટી જશે.

જીવ મતમતાંતરમાં નહિ પડે. જે મતમતાંતરમાં પડે છે તે સત્યને

સમજી શકતો નથી. એ એટલું જ જોવે છે કે, આપણા સંપ્રદાયમાં આવું થાય છે કે નથી થતું. આજે પ્રત્યેક મતનો એક-એક સંપ્રદાય ચાલે છે. આપણા સંપ્રદાયમાં થાય છે કે નથી થતું (એટલું જ જોશે). લાભ કેવી રીતે થાય, નુકસાન કેવી રીતે થાય, એ નહિ જોવે. તેને કહે છે - મતમતાંતર. મતમતાંતરમાં પડવાથી જીવ સત્યથી દૂર થઈ જાય છે. તેથી એમાં પડવું જોઈએ નહિ.

એક વાત અવશ્ય છે કે, વિશ્વમાં ધર્મના અનેક મત - અનેક સંપ્રદાય ચાલે છે તેમાંથી સત્ય ક્યાં છે ? કેટલું છે ? ક્યા સંપ્રદાયમાં છે ? એ વાત પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે નિશ્ચિત કરવી આવશ્યક છે. તેનો નિશ્ચય કરવો આવશ્યક છે. પરંતુ તેનો પણ આગ્રહ રાખીને બીજાની સાથે મતમતાંતરના વિષયમાં વાદવિવાદમાં નથી જવાનું. એટલા માટે કે મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં પોતાની યોગ્યતા તેને લાયક નથી હોતી. પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે વાતને સમજી લેવી, તેનાથી અધિક પ્રવૃત્તિ મતમતાંતર અર્થે કરવી નહિ. એક વાત (થઈ).

બીજું, પોતાના મતમાં જે વાત ચાલે છે તેનાથી કોઈ બીજી વાત આપણી સામે આવે તો તેના લાભ-નુકસાન જોવા છે. આપણા સંપ્રદાયમાં કે મતમાં નથી માટે મને બરાબર નથી લાગતી, એ પ્રકારથી વિચાર કરવાનો દષ્ટિકોણ નહિ હોવો જોઈએ. આ બે વાત મતમતાંતરના વિષયમાં ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. આ વાત તો થઈ ધાર્મિક ક્ષેત્રની.

હવે, લૌકિકક્ષેત્રમાં જે મર્યાદા છે તે એ છે, વિશ્વાસઘાત અને અસત્ વચન - આ બે વાત છે. ખોટું બોલવું, એમ નહિ થવું જોઈએ. વ્યવહારમાં ખોટું બોલવાનો પ્રકાર સારો નથી. જેને આત્મકલ્યાણ કરવું છે તેને જેમ છે તેમ વાત કરવાની Practice (અભ્યાસ) હોવી જોઈએ. સંભવ છે કે, એનાથી ક્યારેક નુકસાન પણ થાય, પરંતુ આ લાભ-નુકસાન પૂર્વપ્રારબ્ધના યોગને આધીન છે, વર્તમાન સાચા-ખોટાના આધારે નથી.

મેં જોયું છે, હું જ્યારે વ્યાપાર કરતો હતો ત્યારે મારી સાથે જે કામ કરતા હતા એ લોકોને એક Impression (છાપ) પડી ગઈ હતી કે, આ લોકો ખોટું નથી કરતા. જે વાત હશે તે કહી દેશે. લોકો અમારી સાથે કામ કરવા ઇચ્છતા હતા. આવું ન પણ થાય, પુણ્યયોગ ન હોય તો આવું ન પણ થાય. પરંતુ આપણે તો નુકસાનમાંથી બચી જાશું. ખોટું બોલવાથી પણ, જો કામ નહિ થવાનું હોય તો નહિ થાય. પ્રારબ્ધમાં નહિ હોય તો નહિ થાય. જ્યારે પ્રારબ્ધ અનુસાર જ કામ થાય છે અને સાચું બોલવાથી લાભ છે, નુકસાન નથી અને ખોટું બોલવાથી નુકસાન છે તો પછી સાચું કેમ ન બોલવું ? ખોટું શા માટે બોલવું ? અને વિશ્વાસઘાત તો કોઈની સાથે ન કરવો જોઈએ. જે આપણી ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ચાલે છે તેની સાથે તો આવાં કામ સજ્જન લોકો પણ નથી કરતા તો ધાર્મિકલોકો તો ક્યાંથી કરશે ? ‘...અર્થાત્ તેને ગ્રહણ કરવા નહીં.’

‘મતનો આગ્રહ મૂકી દેવો.’ ફરીથી લખ્યું કે, પોતાના મતનો આગ્રહ મૂકી દેવો. હું આમ માનું છું, તો માનો પણ તેનો આગ્રહ શા માટે ? આગ્રહ રાખવાથી કષાય ઉત્પન્ન થાય છે. શું થાય છે ? કષાય ઉત્પન્ન થાય છે. દઢતા એક વસ્તુ છે, આગ્રહ બીજી વસ્તુ છે, બન્ને એક વાત નથી. આપણે સાચી વાત સમજીએ અને આપણને સત્યનો દઢ અને મક્કમ ભાવ રહે એ સદ્ગુણ છે અને આગ્રહ રહે તો તે દુર્ગુણ છે. પરસ્પરમાં ભેદરેખા પાતળી છે. દેખાય એક જેવું, દેખાય છે એક જેવું, પણ એક નથી. બન્નેમાં પરસ્પર વિરુદ્ધતા છે. આગ્રહ છે તેમાંથી કષાય ઉત્પન્ન થાય છે અને આગ્રહવાળો જીવ પોતાનો અભિપ્રાય – પોતાનો મત થોપશે. બીજા ઉપર પણ થોપશે. એવું આપણે ક્યારેય નહિ કરવું જોઈએ. મક્કમતા છે તે પોતા માટે હોય છે. આગ્રહ બીજા માટે થઈ જાય છે. આગ્રહ અને દઢતામાં આ અંતર છે.

જેમકે કોઈ નિયમનું પાલન કરે છે તો મક્કમતાથી, દઢતાથી નિયમ

પાલન કરો અને નિયમમાં અચલિત રહો, વિચલિત ન થાઓ એ તો સારી વાત છે. પરંતુ આપણે જે નિયમ પાળીએ એ બીજાએ પણ પાળવા જોઈએ અને ન પાળે તો આપણાં પરિણામ બગડવા માંડે તો એ થઈ ગયો તે જ વિષયનો આગ્રહ. જેમકે આપણે રાત્રિભોજન નથી કરતા. સારી વાત છે, મક્કમતાથી નહિ કરો. પણ બીજા જે નથી કરતા તેના માટે આપણાં પરિણામ બગડી જાય તો તે આ વિષયનો આગ્રહ થઈ ગયો. મક્કમતા એક વાત છે, આગ્રહ જુદી વાત છે.

શ્રોતા :- દુરાગ્રહ કોને કહેવાય ?

સમાધાન :- દુરાગ્રહ એટલે દુષ્ટ આગ્રહ. દુરાગ્રહનો અર્થ શું થાય છે ? દુષ્ટ આગ્રહ. દુરાગ્રહ તો શું છે કે, ખોટી વાતનો પણ આગ્રહ રાખવો. જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે, સાચી વાતનો પણ આગ્રહ છોડી દેવો તો ખોટી વાતનો આગ્રહ કરવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં ઊભો થાય છે ? છતાં કોઈ કરે છે તો તેને કહે છે - દુરાગ્રહ. આગ્રહ અને દુરાગ્રહ, બન્ને સારા નથી. દુરાગ્રહ વધારે ખરાબ છે.

શ્રોતા :- ભાઈશ્રી ! એવું કહી શકાય કે પરલક્ષીપણું આવે ત્યાં આગ્રહ થઈ જાય ? અને સ્વલક્ષીપણું આવે તો મક્કમતા આવે ?

સમાધાન :- હા, આગ્રહ થઈ જ જાય. Correct ! શું પ્રશ્ન પૂછ્યો ? કે, જેને પરલક્ષીપણું હોય છે તેને આગ્રહ થઈ જશે કે, આ આમ કેમ નથી કરતો ? પેલો એમ કેમ નથી કરતો ? આણે આમ કરવું જોઈએ, તેણે તેમ કરવું જોઈએ. એ બીજા માટે જ વિચારશે. અને જેને સ્વલક્ષીપણું છે એ મક્કમતાથી પોતાનું કલ્યાણ કરશે. દૃઢતાથી વિચલિત નહિ થાય, એ સારું છે, એમ હોવું જોઈએ. આ સદ્ગુણ છે. મક્કમતામાં હિંમત હોય છે અને તાકાત હોય છે કે, આ મક્કમતાથી પાલન કરવાવાળાને અનેક પ્રકારની પ્રતિકૂળતા આવે તોપણ તે ડગતો નથી. એટલા માટે તે સદ્ગુણ છે.

‘મતનો આગ્રહ મૂકી દેવો.’ હવે જુઓ કે, વિશ્વના જેટલા પણ ધર્મસંપ્રદાય છે એમાં સત્શાસ્ત્ર - સત્સાહિત્ય, સત્ગુરુ અને સત્દેવ એ ફક્ત દ્વિગંબર સંપ્રદાયમાં છે. અન્ય ઠેકાણે સત્ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર નથી. આપણને એમ ખબર પડી. કુળધર્મથી મળ્યું છે તો એ તો એવા પુણ્ય લઈને આવ્યો છે કે એને માથાકૂટમાં જવું નહિ પડે. પરંતુ જેને કુળધર્મથી મળ્યું નથી તેને તો શોધ કરવી પડે છે કે, સત્ દેવ, ગુરુ, ધર્મ ક્યાં છે ? સત્ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર ક્યાં હશે ? એ શોધ કરીને તેનો સ્વીકાર કરશે. જેવી રીતે અમે સ્વીકાર કર્યો તેવી રીતે અને મક્કમતાથી અડગ રહે છતાં આગ્રહ નહિ રાખવો. આગ્રહ રાખીશું તો લડાઈ થશે અને આગ્રહ રાખીશું તો શું થશે ? કે, અન્ય મત, જે ભગવાનની વાણીમાંથી ઉત્પન્ન થયા, એ લોકોએ ભગવાનની કોઈ ને કોઈ વાત તો સ્વીકારી છે અને તેમાં વિકૃતિ આવી તો મતાંતર થઈ ગયો - બીજો મત થઈ ગયો. એમાં વિકૃતિ શું અને ભગવાનની અસલી વાત કઈ ? એ આપણને મતાગ્રહ હશે તો સમજાશે નહિ.

દૃષ્ટાંત લઈએ કે, દ્વિગંબરમાંથી શ્વેતાંબર નીકળ્યા, બે હજાર વર્ષ થઈ ગયા. ભગવાન ‘મહાવીરસ્વામી’ને ૨૫૦૦ વર્ષ થયાં, ત્યારે પાંચસો વર્ષ પછી ‘ભગવાન કુંદકુંદસ્વામી’ના સમયમાં આ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની શરૂઆત થઈ, શરૂઆત થઈ ગઈ હતી. એમણે જોયું કે, અરે...! આ તો ભગવાનનો માર્ગ તૂટે છે ! તો એમણે ‘અષ્ટપાહુડ’ નામનો જે ગ્રંથ છે એ બિલકુલ દાર્શનિક ગ્રંથ લખ્યો છે અને શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના વિષયમાં નિષેધ કર્યો છે, ક્યાંક-ક્યાંક કડક નિષેધ કર્યો છે. એટલો કડક નિષેધ કર્યો છે કે, વસ્ત્રનો એક દોરો પણ રાખીને જો કોઈ પોતાને મુનિ માને છે અથવા મનાવે છે એ નિગોદમાં જશે. એ નિગોદમાં જશે, એટલું કડક લખ્યું છે ! કેટલું કડક લખ્યું છે ? અને એ વિષયને સમજાવવા માટે ગુરુદેવશ્રી એમ કહેતા હતા કે, આ એટલા માટે સાચું લખ્યું છે કે,

આમાં ભગવાનનો આખો માર્ગ બદલાઈ જાય છે. (કોઈ એમ કહે કે) તેઓ પણ ત્યાગી તો છે, પણ ઓછો ત્યાગ કરે છે તો તે લોકોને આટલી મોટી સજા કેમ ? ત્યાગી તો છે. એવો દષ્ટાંત આપતા હતા કે, કાકડીના ચોરને ફાંસીની સજા તો દેતા નથી ને ? આચાર્યશ્રી કાકડીના ચોરને ક્યાંક ફાંસીની સજા તો દેતા નથી ને ? પણ એમ નથી. બહુ મોટો અપરાધ છે. માર્ગથી ઉન્માર્ગ ચલાવવો, બીજો માર્ગ ચલાવવો એ બહુ મોટો અપરાધ છે. ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણ જેટલો બીજો કોઈ મોટો અપરાધ નથી - આ 'આનંદઘનજી'એ લખ્યું છે. 'ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણ સરીખો દોષ નહિ' - 'આનંદઘનજી'એ લખ્યું છે. એ લોકોએ સૂત્ર બદલાવી નાખ્યા. સૂત્ર બદલી નાખ્યા, પોતાના શાસ્ત્ર બદલી નાખ્યા, પણ કોઈક વાતો રાખી લીધી જે સ્મરણમાં હતી. જેમકે એ લોકોનું આજનું પણ જે 'આચારંગસૂત્ર' છે તેમાં પહેલું સૂત્ર છે એ મૂળ સૂત્ર છે - 'જો એગમ્ જાણઈ સો સવ્વમ્ જાણઈ' (અર્થાત્) 'એક આત્મા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું' આ ભગવાનની વાણી છે. તો મતાંતરવશાત્ આપણે ભગવાનની વાણીનો નિષેધ કરીએ એમ ક્યારેય નહિ થવું જોઈએ. સત્ય ગમે ત્યાં હોય આપણાં મગજમાં એ વાત આવવી જોઈએ કે, સત્ય છે તો તીર્થંકરદેવના ઘરની વાત હશે. અસત્ય છે તો એ પાછળવાળાએ ગડબડ કરી, Adulteration (ભેળસેળ) થઈ ગયું. એ વાત જુદી પાડવાની આપણામાં ક્ષમતા હોવી જોઈએ. તેનું જ નામ છે - સમ્યક્જ્ઞાન. 'ચાર વેદ પુરાણ આદિ શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વનાં, પણ જ્ઞાનીને તે જ્ઞાન ભાસ્યાં, એ જ ઠેકાણે ઠરો, જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને સર્વ ભવ્યો સાંભળો.' એ વાત છે. જ્ઞાન તેને કહેવાય.

એટલા માટે સત્ય સંપ્રદાય - સત્ય મત સમજવો એક વાત છે અને તેનો આગ્રહ થવો એ બીજી વાત થઈ જાય છે. આગ્રહવાળા લોકો એમાં આંધળા થઈ જાય છે. તે સત્યને પકડતા નથી, સંપ્રદાયને પકડી

લે છે અને સંકુચિતદષ્ટિમાં આવી જ જશે.

જ્ઞાનીપુરુષ અને સંપ્રદાય કેમ ભિન્ન પડી જાય છે ? કેમકે સંપ્રદાયમાં જે કંઈ વિકૃતિઓ ચાલુ થઈ ગઈ તેનું જ્ઞાની અનુસરણ કરતા નથી અને સંપ્રદાયવાળાને તે ગમતું નથી કે, આપણામાં આ ચાલે છે, બીજી વાત કેમ કરો છો ? અહીંયાંથી બન્ને જુદાં પડી જાય છે, સાથે નથી ચાલતા.

હવે એક વચનામૃત લખ્યું છે. બહુ સરસ લખ્યું છે. ‘આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે.’ આત્માનો ધર્મ મંદિરમાં નથી, આત્માનો ધર્મ શાસ્ત્રમાં નથી, આત્માનો ધર્મ સંપ્રદાયમાં નથી, આત્માનો ધર્મ સમાજમાં નથી. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે. ‘આત્મત્વપ્રાપ્તપુરુષનો બોધેલો ધર્મ આત્મતામાર્ગરૂપ હોય છે.’ આવું વચન મેં ક્યાંય જોયું નથી !! કેટલી પકડ છે – વિષય ઉપર Mastery કેટલી છે એ આ વચનમાં દેખાય છે !! જે આત્મત્વપ્રાપ્તપુરુષ છે (અર્થાત્) જેને આત્માપણું પ્રાપ્ત થયું હોય. ધર્મ શબ્દ કે બીજો કોઈ શબ્દપ્રયોગ નથી કર્યો. આત્માનો જે શુદ્ધ સ્વભાવ છે – સહજ જ્ઞાન, સહજ આનંદ એવો (સ્વભાવ) જેમણે પ્રાપ્ત કર્યો છે, આત્માપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા જે આત્મત્વપ્રાપ્ત પુરુષ છે, કોઈપણ આત્મા છે તેમણે જે ઉપદેશ આપ્યો કે, આ રીતે આત્માનો ધર્મ થાય છે, એ આત્મતામાર્ગરૂપ હોય છે. તેમાં આત્મતા જ આત્મતા હોય છે. એ બીજી ખેંચતાણમાં જાશે નહિ. આત્મધર્મ આમ કરો, આત્માનો ધર્મ આમ કરો, આત્મતા આ રીતે પ્રાપ્ત કરો, સ્વભાવને અંદરમાંથી આ રીતે ઉજાગર કરો, આ રીતે સ્વયંના સ્વરૂપને ગ્રહણ કરો, આ વાત આવશે.

‘બાકીના માર્ગના મતમાં પડવું નહીં.’ આ આત્મતા છોડીને કોઈ માર્ગ કરે છે અથવા મત હોય તો તેમાં નહિ પડવું, છોડી દેવું. એટલા માટે જ્ઞાની પણ જ્યારે જન્મ લે છે ત્યારે કોઈ સંપ્રદાયમાં લે છે ને ?

મનુષ્યમાં તો સંપ્રદાય વિનાનો કોઈ પરિવાર હોતો નથી. બધા પરિવાર પોતપોતાના સંપ્રદાયમાં હોય છે. પરંતુ તેઓ જુદાં પડી જાય છે તેનું આ જ કારણ છે. તેઓ વિકૃતિનો સ્વીકાર નહિ કરે. લોકો કહેશે કે, આમણે નવો ધર્મ કાઢ્યો. નવો ધર્મ નથી કાઢ્યો, અસલી માર્ગ – મૂળ તીર્થંકરદેવના માર્ગને તેઓ ઓળખે છે, જાણે છે, તેનો જ ઉપદેશ આપે છે અને તેમનું જ અનુસરણ કરે છે.

“જ્ઞાનીને જ્ઞાની જ ઓળખે છે” તેમજ,

“મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લ્યે છે” તેમ બે પ્રકારે સત્પુરુષની પ્રસિદ્ધિ થાય છે, દર્દી અને વૈદના દૃષ્ટાંતે :- જેમ રોગના નિદાનથી દર્દી વૈદના જ્ઞાનની સત્યતાને ઓળખે છે, તેમ મુમુક્ષુ, જ્ઞાની ગુરુના ભવરોગના નિદાનથી, તેમને તે વિષયક જ્ઞાન સત્ય છે, તેમ ઓળખી શકે છે, જેમ વૈદ થઈને પોતે બીજા વૈદને તે વિષયક જ્ઞાનના આધારે મેળવણી કરીને ઓળખે છે, તેમ જ્ઞાની સ્વસંવેદનના બળે, અનુભવવાણીને ઓળખે છે.

—પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૨૦૦૧)

પત્રાંક - ૬૭૯

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૫૨

ૐ

સદ્ગુરુચરણાય નમઃ

આત્મનિષ્ઠ શ્રી સોભાગ પ્રત્યે, શ્રી સાયલા.

જ્ઞાણ વદ દના કાગળમાં લખેલા પ્રશ્નોનું સમાધાન આ કાગળમાં સંક્ષેપથી લખ્યું છે, તે વિચારશો.

૧. જે જ્ઞાનમાં દેહાદિ અધ્યાસ મટ્યો છે, અને અન્ય પદાર્થને વિષે અહંતામમતા વર્તતાં નથી, તથા ઉપયોગ સ્વભાવમાં પરિણમે છે, અર્થાત્ જ્ઞાન સ્વરૂપપણું ભજે છે, તે જ્ઞાનને 'નિરાવરણજ્ઞાન' કહેવા યોગ્ય છે.

૨. સર્વ જીવોને એટલે સામાન્ય મનુષ્યોને જ્ઞાની અજ્ઞાનીની વાણીનો ભેદ સમજાવો કઠણ છે, એ વાત યથાર્થ છે; કેમકે કંઈક શુષ્કજ્ઞાની શીખી લઈને જ્ઞાનીના જેવો ઉપદેશ કરે, એટલે તેમાં વચનનું સમતુલ્યપણું જોયાથી શુષ્કજ્ઞાનીને પણ સામાન્ય મનુષ્યો જ્ઞાની માને, મંદ દશાવાન મુમુક્ષુ જીવો પણ તેવાં વચનથી ભ્રાંતિ પામે; પણ ઉત્કૃષ્ટદશાવાન મુમુક્ષુ પુરુષ શુષ્કજ્ઞાનીની વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે જોઈ પ્રાયે ભ્રાંતિ પામવા યોગ્ય નથી, કેમકે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી.

જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરોધ, આત્માર્થ ઉપદેશક,

અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે; અને અનુભવસહિતપણું હોવાથી આત્માને સતત જાગૃત કરનાર હોય છે. શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં તથારૂપ ગુણો હોતા નથી; સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવા યોગ્ય નથી, કેમકે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતું નથી; અને તેથી ઠામઠામ કલ્પનાથી યુક્ત તેની વાણી હોય છે.

એ આદિ નાના પ્રકારના ભેદથી જ્ઞાની અને શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીનું ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવા યોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષને તો સહજસ્વભાવે તેનું ઓળખાણ છે, કેમકે પોતે ભાનસહિત છે, અને ભાનસહિત પુરુષ વિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહીં, એમ સહેજે તે જાણે છે.

અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો ભેદ જેને સમજાયો છે, તેને અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનો ભેદ સહેજે સમજાવા યોગ્ય છે. અજ્ઞાન પ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને શુષ્કજ્ઞાનીનાં વચન બ્રાંતિ કેમ કરી શકે ? બાકી સામાન્ય જીવોને અથવા મંદદશા અને મધ્યમદશાના મુમુક્ષુને શુષ્કજ્ઞાનીનાં વચનો સાદશ્યપણે જોવામાં આવ્યાથી બન્ને જ્ઞાનીનાં વચનો છે એમ બ્રાંતિ થવાનો સંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને ઘણું કરીને તેવી બ્રાંતિનો સંભવ નથી નથી, કેમકે જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષાનું બળ તેને વિશેષપણે સ્થિર થયું છે.

પૂર્વકાળે જ્ઞાની થઈ ગયા હોય, અને માત્ર તેની

મુખવાણી રહી હોય તોપણ વર્તમાનકાળે જ્ઞાનીપુરુષ એમ જાણી શકે કે આ વાણી જ્ઞાનીપુરુષની છે; કેમકે રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે અજ્ઞાની જ્ઞાનીની વાણીને વિષે આશય ભેદ હોય છે, અને આત્મદશાના તારતમ્ય પ્રમાણે આશયવાળી વાણી નીકળે છે. તે આશય, વાણી પરથી 'વર્તમાન જ્ઞાનીપુરુષ'ને સ્વાભાવિક દષ્ટિગત થાય છે. અને કહેનાર પુરુષની દશાનું તારતમ્ય લક્ષગત થાય છે. અત્રે જે 'વર્તમાન જ્ઞાની' શબ્દ લખ્યો છે, તે કોઈ વિશેષ પ્રજ્ઞાવંત, પ્રગટ બોધબીજસહિત પુરુષ શબ્દના અર્થમાં લખ્યો છે. જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષા સર્વ જીવને સુલભ હોત તો નિર્વાણ પણ સુલભ જ હોત.

(પત્રાંશ)

પ્રવચન-૮, પત્રાંક-૬૭૯ (૧)

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત) ૬૭૯મો પત્ર લઈએ. શ્રી ‘સોભાગભાઈ’ પ્રત્યે લખાયેલો આ પત્ર છે. પત્ર તો ઘણો વિસ્તારવાળો છે. થોડો દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય પણ એમાં ચાલ્યો છે. કેવળજ્ઞાન પર્યતની ચર્ચા કરી છે. પણ પત્રમાં જ કોઈ પાંચ કે છએક પ્રશ્નના ઉત્તર આપ્યા છે એટલે પત્ર તો વિસ્તારવાળો છે, પણ બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર બહુ સુંદર છે. બહુ સુંદર છે અથવા પ્રયોજનભૂત એટલો છે કે સમજવા યોગ્ય છે.

‘ૐ સદ્ગુરુચરણાય નમઃ’ અહીંયાં સદ્ગુરુને નમસ્કાર કરેલા છે. ‘ૐ સદ્ગુરુચરણાય નમઃ આત્મનિષ્ઠ શ્રી સોભાગ પ્રત્યે, શ્રી સાયલા.’ ‘સોભાગભાઈ’ને આત્મનિષ્ઠ કહ્યાં છે. (અર્થાત્) આત્મકલ્યાણમાં જેની નિષ્ઠા છે, એવું વિશેષણ વાપર્યું છે અને એવી યોગ્યતા પોતે જોઈ છે. જ્ઞાનીપુરુષ, શ્રુતજ્ઞાન – પ્રમાણજ્ઞાન, શ્રુતપ્રમાણ જેને કહેવામાં આવે છે, એવા શ્રુતપ્રમાણના ધણી છે. નય-પ્રમાણ કહે છે ને ? શ્રુતજ્ઞાનના બે વિભાગ – નય અને પ્રમાણ. એ પ્રમાણ એટલે શું ? કે, જે જ્ઞાનમાં વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું મપાઈ જાય છે. આપણે નથી કહેતા ? અમારાં કપડાંનું માપ લઈ લ્યો. અમારું શરીર છે એ પ્રમાણે કપડું બનવું જોઈએ. એને પરિમાણ અથવા પ્રમાણ કહેવામાં આવે છે. સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન તે પ્રમાણજ્ઞાન છે અને પ્રમાણજ્ઞાનનો સ્વભાવ એવો છે કે સામે જેવો પદાર્થ

હોય તેવું માપે અને તેવું જ કહે, ઓછું-અઠકું કહે નહિ. એ પ્રમાણજ્ઞાનનો સ્વભાવ છે. એટલે જે વિશેષણ વાપરે છે એ પ્રમાણજ્ઞાનમાં આવેલું છે અને વિશેષણ વાપરે છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, સામે આત્મકલ્યાણની નિષ્ઠા જોઈ છે તો ‘આત્મનિષ્ઠ’ કહ્યા. એવી યોગ્યતા જોઈ છે. કોઈ પ્રશંસા એવી રીતે ન કરે કે, ગુણ ન હોય અને પ્રશંસા કરે. એવી રીતે પ્રશંસા કરતા નથી.

‘જ્ઞાગણ વદ ૬ ના કાગળમાં લખેલા પ્રશ્નોનું સમાધાન આ કાગળમાં સંક્ષેપથી લખ્યું છે, તે વિચારશો.’ શ્રી ‘સોભાગભાઈ’નો જ્ઞાગણ વદ ૬ નો કાગળ છે એમાં છએક પ્રશ્નો લખ્યા હશે એ છએ છ પ્રશ્નોનું સમાધાન આ કાગળમાં સંક્ષેપથી લખ્યું છે. સંક્ષેપથી લખ્યું છે તોપણ ત્રણ Pageમાં આખો પત્ર છે. વિસ્તાર તો એમના જ્ઞાનમાં કેટલો બધો હશે કે, એનો વિસ્તાર થાય તો એ ગ્રંથ બની જાય ! પત્રમાંથી એ ગ્રંથ બની જાય.

નિરાવરણજ્ઞાન કોને કહેવું ? એ પહેલો પ્રશ્ન હશે. કેમકે અહીંયાં પહેલાં પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નિરાવરણજ્ઞાન કોને કહેવાય એવો ઉત્તર આપ્યો છે. ‘જે જ્ઞાનમાં દેહાદિ અધ્યાસ મટ્યો છે,...’ જે જ્ઞાનમાં દેહાદિ અધ્યાસ મટ્યો છે એટલે ‘હું દેહસ્વરૂપે છું અને હું રાગસ્વરૂપે છું’; ‘આદિ’માં બીજા જેટલાં વિભાવના પરિણામ થાય (તે લઈ લેવા). મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં, અજ્ઞાન અવસ્થામાં જીવને એવા અધ્યાસિત પરિણામ થાય છે કે જેવા-જેવા વિભાવ કરે ‘તેવો હું છું’, એવો અનુભવ પણ કરે છે. રાગ થાય ત્યારે ‘હું રાગી છું’ એવો અનુભવ થાય છે, ક્રોધ થાય ત્યારે ‘હું ક્રોધી છું’ એવો અનુભવ થાય છે. શરીર જેવું હોય – ઊંચો છું, નીચો છું, કુરૂપ છું, સુરૂપ છું, પાતળો છું, દૂબળો છું કે જાડો છું, આ જેવું શરીર છે એવો હું છું, એવો જે અનુભવ તે દેહાધ્યાસ છે. તંદુરસ્ત છું, રોગી છું એ વગેરે બધું એમાં આવી જાય છે.

‘જે જ્ઞાનમાં દેહાદિ અધ્યાસ મટ્યો છે, અને અન્ય પદાર્થને વિષે

અહંતામમતા વર્તતાં નથી,...' એટલે પોતાથી બીજા એવા સચેત, અચેત, સચેત-અચેત મિશ્ર ત્રણેય પ્રકારના પદાર્થોમાં પોતાપણું લાગતું નથી. તે જ્ઞાનમાં પારકાપણું લાગે છે, પોતાપણું નથી લાગતું. ખાસ કરીને પ્રારબ્ધયોગે જે પદાર્થોનો સંયોગ છે તે પદાર્થમાં જીવને પોતાપણાનો અધ્યાસ થાય છે. આ સંપત્તિ મારી, આ કુટુંબ મારું, આ ઘર મારું, આ કપડાં મારા, આ શરીર મારું - જે કાંઈ પ્રારબ્ધયોગે સંયોગ છે એમાં પોતાપણું ભાસે છે એ અધ્યાસિત પરિણામ છે. એવા પ્રકારનું પોતાપણું જેને વર્તતું નથી. પરપદાર્થ પરજોય તરીકે જણાય છે. કારણ કે હું જ્ઞાનમાત્ર છું. જ્ઞાનસ્વભાવી પદાર્થ હોવાથી જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા પોતાના સ્વયંના અનુભવમાં પોતાને માત્ર જ્ઞાન તરીકે અનુભવે છે.

જે પોતાને જ્ઞાનમાત્રપણે અનુભવે તે અન્ય પદાર્થને જ્ઞેયમાત્રપણે અનુભવે. કોઈ પદાર્થમાં એને પોતાપણું ભાસે નહિ. લોકવ્યવહારની ભાષામાં એમ કહે કે, મને તાવ આવ્યો છે. પણ ખરેખર તાવ શરીરને આવ્યો છે, આત્માને નથી આવ્યો. જ્ઞાનમાં એમ જ રહે છે. બોલે એમ કે, મને તાવ આવ્યો છે, પણ જ્ઞાનમાં એમ છે કે, શરીરને ઉષ્ણ પર્યાય થઈ છે, આત્માને શીત-ઉષ્ણ પર્યાય થતી નથી. વ્યવહારમાં તો બોલવાની જે ભાષા હોય એ પ્રમાણે જ બોલાય. પાણીનો પ્યાલો આપો, એમ આપણે કહીએ. પ્યાલો તો સ્ટીલનો હોય છે કે કાચનો ગ્લાસ હોય છે. બોલાય કેવી રીતે ? પાણીનો પ્યાલો આપો. જ્ઞાનમાં એમ છે ? પાણીનો પ્યાલો જ્ઞાનમાં છે ? કે, નહિ. જ્ઞાનમાં તો પાણી ભરેલો પ્યાલો મંગાવ્યો છે પણ ભરેલો શબ્દ બોલવાની પદ્ધતિ નથી. પાણી ભરેલો ગ્લાસ આપો, એમ ન કહે, પાણીનો ગ્લાસ આપો ને, એમ કહે. એમાં ભરેલો છે એ વાત અધ્યાહાર રહી જાય છે. ભાષા ખોટી છે, જ્ઞાન સાચું છે. અથવા ભાષા વ્યવહારની છે અને જ્ઞાન નિશ્ચયનું છે.

એ જ પ્રકારે અહીંયાં પણ બોલવામાં જ્ઞાની ગમે તે ભાષા બોલે

પણ એમનાં જ્ઞાનમાં અન્ય પદાર્થ પોતાપણે કદી પણ ભાસતો નથી. અન્ય પદાર્થ તો પોતાપણે ભાસતો નથી પણ રાગાદિ પરિણામનો અધ્યાસ હોવાથી રાગાદિ પરિણામ પણ પોતાપણે ભાસતા નથી. એ પણ ભિન્ન ભાસે છે. ભિન્ન દ્રવ્ય અને ભિન્ન ભાવ. જે આત્માના સ્વરૂપભૂત નથી, જે આત્માના સ્વભાવભૂત નથી એવા દ્રવ્ય-ભાવ પરજ્ઞેયપણે જણાય છે, પોતાપણે જણાતા નથી કે ભાસ્યમાન થતા નથી. કેમ (ભાસતા) નથી ? (કેમકે) ‘...ઉપયોગ સ્વભાવમાં પરિણમે છે,...’ શું કહ્યું ? જે જ્ઞાનમાં દેહાદિ અધ્યાસ મટ્યો છે; મટ્યો છે એનો અર્થ એ છે કે પહેલાં હતો હવે મટી ગયો. એ અધ્યાસ એક રોગ હતો – મિથ્યાભ્રાંતિ. ‘આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ’ એ રોગ હતો. એ દેહાદિ અધ્યાસ હવે મટી ગયો છે.

‘...અન્ય પદાર્થને વિષે અહંતામમતા વર્તતાં નથી, તથા ઉપયોગ સ્વભાવમાં પરિણમે છે,...’ નાસ્તિ આમ થઈ છે (તો) હવે અસ્તિ શું થઈ છે ? કે, ‘...ઉપયોગ સ્વભાવમાં પરિણમે છે,...’ કેમ આ વાત લીધી ? કે, દેહાદિ અધ્યાસ મટવાની ખાત્રીરૂપે અજ્ઞાની જીવ પણ કેટલાક પ્રયોગ કરી દેખાડી શકે છે કે, ‘જુઓ ! અમને Operation – વાઢકાપ કરો, દવા સૂંઘાડવાની જરૂર નથી.’ મનોબળ એવું હોય છે. શરીરનું ગમે તેમ થાય મનોબળથી થવું એક વાત છે આત્મબળથી થવું તે બીજી વાત છે. મનોબળથી ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપસર્ગ, પરિષદ અથવા રોગાદિની પીડાનું સહન કરવું એ બધું બની શકવા યોગ્ય છે પણ તેથી કંઈ આત્મકલ્યાણ થાય નહિ. એમાં આત્મબળ જોઈએ અને એ આત્માને આધારે થયું છે. ક્યારે ? કે, ઉપયોગ સ્વભાવમાં પરિણમે ત્યારે.

એક સાધુ-બાવાની વાત સાંભળેલી. (તેનો) હાથ સડી ગયેલો. સડીને અંદર કાણું પડી ગયેલું, કાણું પડીને અંદર ઇંચળો પડી ગયેલો. કેવું સડી ગયેલું શરીર ? કે, ઇંચળો પડી ગયેલો. આમ હાથ કરે તો ઇંચળ

નીચે પડે. હાથ ફર્યો અને જો એ નીચે પડી હોય તો પકડીને પાછી અંદર મૂકે (અને બોલે) ‘ખા બચ્યા ખા, તેરે ખાનેકી ચીજ હૈ !’ શું કહે એને ? કે, આ તો તારી ખાવાની ચીજ છે, આ માટીને તું ખા. મને કાંઈ અસર થાય એમ નથી. (એને) દેહાધ્યાસ મટી ગયો હશે ? એ કોઈ દેહાધ્યાસ મટવાનું લક્ષણ નથી, એમ કહે છે. એટલે આ એક વાક્ય આની અંદર ઉમેર્યું છે કે, ‘...ઉપયોગ સ્વભાવમાં પરિણમે છે,...’

કોઈપણ ત્યાગ, વૈરાગ્ય કે ગમે તે પ્રકારની ક્રિયા એની સત્યતાનું – સમ્યક્તાનું પ્રમાણ શું ? કે, એણે કોના અવલંબને એ કાર્યની ક્રિયા કરી છે તે એનું પ્રમાણ છે. દેહાધ્યાસ મટી ગયો છે એમ માનીને બધો ત્યાગ કરે એ નાસ્તિ થઈ, પણ અસ્તિ શું છે ? શેનું ગ્રહણ કરીને ત્યાગ કર્યો છે ? આના ઉપર ત્યાગનું મૂલ્યાંકન છે. એટલે અસ્તિની વાત સાથે લીધી છે. જેનો ‘...ઉપયોગ સ્વભાવમાં પરિણમે છે,...’

‘...અર્થાત્ જ્ઞાન સ્વરૂપપણું ભજે છે,...’ જુઓ ! કેવી ભાષા વાપરી છે ! ‘...જ્ઞાન સ્વરૂપપણું ભજે છે, તે જ્ઞાનને ‘નિરાવરણજ્ઞાન’ કહેવા યોગ્ય છે.’ જુઓ ! નિરાવરણજ્ઞાનની વ્યાખ્યા શું ? જ્ઞાનનો ઉઘાડ વધી જાય, ઘણા ગ્રંથો કંઠસ્થ થઈ જાય માટે તે જ્ઞાન છે (એમ નથી), એને અહીંયાં નિરાવરણજ્ઞાન કહેતાં નથી. જે જ્ઞાન સ્વરૂપપણું ભજે (તે જ્ઞાન નિરાવરણજ્ઞાન છે). કેમકે સ્વરૂપને આવરણ નથી. જેમ અગ્નિને ઊધઈ લાગતી નથી, સોનાને કાટ લાગતો નથી એમ આત્માના મૂળ સ્વરૂપને આવરણ આવતું નથી. એવું જે પોતાનું સહજાત્મસ્વરૂપ, નિરાવરણસ્વરૂપ છે એ સ્વરૂપના અવલંબને, એ સ્વરૂપમાં તન્મયપણે થઈને (પરિણમે તે નિરાવરણજ્ઞાન છે). એ પહેલાં પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે.

બીજો પ્રશ્ન છે એનો વિસ્તારથી પાંચ પેરાગ્રાહમાં ઉત્તર આપ્યો છે. જ્ઞાનીની વાણી અને અજ્ઞાનીની વાણીમાં તફાવત હોય છે એ કેવી રીતે સમજવો ? આ મતલબનો કોઈ પ્રશ્ન હશે. કેમકે ભાષાથી ભાવ પકડાય

છે. ભાવને પકડવાનું સાધન મુખ્યપણે ભાષા છે. પછી મુખમુદ્રાની ચેષ્ટા છે એ એક બીજી વાત છે પણ એની અંદર કોઈ વિસ્તાર ન આવે. એ તો ગુસ્સો હોય તો આંખમાં ગુસ્સો દેખાય અને પ્રેમ હોય તો આંખમાં પ્રેમ દેખાય, શોક હોય તો શોક દેખાય અને હરખ હોય તો હરખ દેખાય, પણ એથી બીજો (વધારે) વિસ્તાર ભાવનો ન આવે. લાગણીને વ્યક્ત કરે છે - મુખમુદ્રા લાગણીને વ્યક્ત કરે છે પણ એથી આગળ પરિણામના વિસ્તારોને ભાષા સિવાય એની અભિવ્યક્તિ થઈ શકતી નથી. તેથી જ્ઞાનીને ઓળખવાનું મુખ્ય સાધન વાણી છે અને તેમની મુખમુદ્રા છે.

મુખમુદ્રાથી તો જ્ઞાનીને કોઈક જ ઓળખી શકે. એ તો ઘણી પાત્રતા હોય અથવા પોતે જ્ઞાની હોય એ બીજી વાત છે. બાકી ભાષા સિવાય જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખ થઈ શકે નહિ. હવે, ભાષાનો વિષય એવો છે કે, એમાં ભ્રમ થવાની શક્યતા છે. તો એ ભ્રમ થાય કે ન થાય, એના ઉપરનું આ પત્રમાં બહુ સુંદર માર્ગદર્શન આપેલું છે !

‘સર્વ જીવોને એટલે સામાન્ય મનુષ્યોને જ્ઞાની અજ્ઞાનીની વાણીનો ભેદ સમજાવો કઠણ છે, એ વાત યથાર્થ છે;...’ એ ‘સોભાગભાઈ’એ લખ્યું છે કે, મને એમ લાગે છે કે, કેટલીક હૃદની પાત્રતા સિવાય અથવા ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા સિવાઈ સામાન્ય મનુષ્યોને અથવા જઘન્ય કક્ષાના મુમુક્ષુને - પ્રાથમિક અવસ્થાના મુમુક્ષુને કે મધ્યમ કોટિના મુમુક્ષુને જ્ઞાનીની વાણીનો અને અજ્ઞાનીની વાણીનો તફાવત સમજાતો નથી. (એટલે ‘કૃપાળુદેવે’ લખ્યું કે) એ વાત તો તમારી યથાર્થ છે.

‘...કેમકે કંઈક શુષ્કજ્ઞાની શીખી લઈને...’ (અર્થાત્) શુષ્કજ્ઞાની હોય તે કાંઈક શીખી લઈને ‘...જ્ઞાનીના જેવો ઉપદેશ કરે,...’ છે. જ્ઞાની જેવો ઉપદેશ કરતા હોય, જે Styleથી ઉપદેશ કરતા હોય, જે શૈલીથી ઉપદેશ કરતા હોય, જે હાવભાવથી ઉપદેશ કરતા હોય એવું શીખી લેવામાં પણ

આવે. શીખવાની કળા હોય તો એવું શીખી લે, તો શુષ્કજ્ઞાની પણ એવું કાંઈક શીખી લઈને ઉપદેશ કરે ‘...એટલે તેમાં વચનનું સમતુલ્યપણું જોયાથી...’ એવાં જ શબ્દો વાપરે, એવાં જ વચનો બોલે, જ્ઞાની (જે) વચન બોલે એ જ વચન એ બોલે, બીજા ન બોલે, તે જ વચન બોલે, ઠીક ! જ્ઞાની જે બોલે એ જ શુષ્કજ્ઞાની બોલે, હવે કેમ ખબર પડે કે, આ જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ? વચનમાં તો કાંઈ ફેર નથી. એવું ‘...વચનનું સમતુલ્યપણું જોયાથી શુષ્કજ્ઞાનીને પણ સામાન્ય મનુષ્યો જ્ઞાની માને, મંદ દશાવાન મુમુક્ષુ જીવો પણ તેવાં વચનથી ભ્રાંતિ પામે;...’ મંદ દશાની મુમુક્ષુતા હોય તો એ પણ ભૂલ ખાય.

‘...પણ ઉત્કૃષ્ટદશાવાન મુમુક્ષુ પુરુષ શુષ્કજ્ઞાનીની વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે જોઈ પ્રાયે ભ્રાંતિ પામવા યોગ્ય નથી,...’ ઉત્કૃષ્ટ દશાના મુમુક્ષુને ભ્રાંતિ ન થાય. બાકી સામાન્ય જીવોને ભ્રાંતિ થાય, મંદ દશાના મુમુક્ષુને ભ્રાંતિ થાય અને મધ્યમ દશાના મુમુક્ષુને પણ ભ્રાંતિ થાય. ઉત્કૃષ્ટ દશાના મુમુક્ષુને ભ્રાંતિ ન થાય. (એટલે) ઓળખવા માટે ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા જોઈએ એમ આમાંથી સિદ્ધ થાય છે. કોઈ એમ કહે કે, ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા તો હજી અમને પ્રગટ નથી થઈ તો શું કરવું ? આ પ્રશ્ન અપેક્ષિત છે કે, ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા નથી અમે તો સામાન્ય મુમુક્ષુ છીએ તો પછી અમારે શું કરવું ? જો અજ્ઞાનીને જ્ઞાની માનીએ તોપણ મોટું જોખમ છે, જ્ઞાનીને અજ્ઞાની માનીએ તોપણ મોટું જોખમ છે. હવે બેમાંથી ત્રીજી માન્યતા તો થઈ શકે એવું નથી. કરવું શું ? આ એક સમસ્યા થવા યોગ્ય છે, હોવા યોગ્ય છે. તો કહે છે કે, માન્યતાને Reserve રાખવી.

માન્યતા તો બે પ્રકારે થઈ શકવા યોગ્ય છે. તો કહે છે કે, એમાં ઊભા રહી જવું – જિજ્ઞાસામાં રહેવું. જ્યાં સુધી પોતાની ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા ન થાય ત્યાં સુધી જિજ્ઞાસામાં રહેવું પણ પોતે કોઈ Judgement લેવું નહિ કે, આ જ્ઞાની છે કે આ અજ્ઞાની છે, એવું Judgement ન લેવું.

નહિતર જોખમ ઊભું છે. અજ્ઞાનીને જ્ઞાની માને તોપણ ગૃહીત મિથ્યાત્વ છે, જ્ઞાનીને અજ્ઞાની માને તોપણ ગૃહીત મિથ્યાત્વ છે. અગૃહીત મિથ્યાત્વમાં તો જીવ અનાદિથી ઊભો છે. નિગોદમાં પણ અગૃહીત હતું. મનુષ્ય થયા પછી જવાબદારી વધે છે. કેમકે મનુષ્યને વિચારશક્તિ વાચા સહિત છે. એ પ્રશ્ન-ઉત્તર કરી શકે છે તો એની જવાબદારી (વિશેષ છે). Higher the post higher the responsibility. જો એ ભૂલ ખાય તો ગૃહીત મિથ્યાત્વમાં જાય.

જ્ઞાની હોય, મુનિ હોય, પણ એની જ્ઞાની કે મુનિપણની દશા ન હોય (અને) માને તો ગૃહીત મિથ્યાત્વમાં જાય અને હોય અને ન માને તોપણ ગૃહીત મિથ્યાત્વમાં જાય. એટલે ઓળખવાની જવાબદારી ઊભી થાય છે અને એ જવાબદારી યોગ્યતાવશ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ દશાવાન મુમુક્ષુ થયા પહેલાં એને એ પ્રકારની ઓળખ આવતી નથી અને ભ્રાંતિ થવાની શક્યતા છે. તેથી એ પ્રકારમાં મધ્યસ્થ રહીને, એ પ્રકારની અંદર પોતે જિજ્ઞાસામાં રહે તો એને સત્ય સમજવાનો અવકાશ છે. પણ ઊલટો નિર્ણય કરી બેસે તો એક Under prejudice આવી જાય છે અથવા પૂર્વગ્રહયુક્ત વિચારો હોવાથી પૂર્વગ્રહવાળાને સાચી વાત દેખાતી નથી, સાચું સમજાતું નથી. આ એક પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે.

અહીંયાં બહુ સરસ સ્પષ્ટતા કરી છે કે, ‘...મંદ દશાવાન મુમુક્ષુ જીવો પણ તેવાં વચનથી ભ્રાંતિ પામે; પણ ઉત્કૃષ્ટદશાવાન મુમુક્ષુ પુરુષ શુષ્કજ્ઞાનીની વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે જોઈ પ્રાયે ભ્રાંતિ પામવા યોગ્ય નથી, કેમકે...’ કેમ ભ્રાંતિ થતી નથી ? ‘...કેમકે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી.’ બહુ ગંભીર વચન લખ્યું છે. કારણ આખું છે કે, આમ થવાનું કારણ શું છે ? કે, શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં જો આશયની તુલના કરવામાં આવે તો જ્ઞાનીની વાણીના આશય બરાબર એનો આશય હોઈ શકતો નથી. આશય એટલે શું ? અહીંયાં

આ પ્રશ્ન છે કે, જ્ઞાનીની વાણીનો આશય શું પણ ? ત્યારે હમણાં આપણે જે જોયું કે, આત્મકલ્યાણ સાધવું એ એક જ આશય છે. જ્ઞાનીની વાણીમાં બીજો આશય નથી.

યથાર્થ પ્રકારે - સમ્યક્ પ્રકારે આત્મામાં અભિમુખ થઈને - અંતર્મુખ થઈને આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે સાધી શકાય એ પોતે સાધતા-સાધતા કહેતા હોવાથી જ્ઞાનીની વાણીમાં તે આશયનો આંતરધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય છે, જેને આપણે Undertone કહીએ છીએ. બુદ્ધિમાન માણસો શું કરે છે ? કે, કોઈ ગમે તેવી વાત કરતા હોય, એનો Undertone પકડી લ્યે છે કે, ભાઈ, વાત ગમે તે કરો પણ એનો Tone અમને તો બરાબર નથી લાગ્યો. અમને ફેરફાર લાગે છે, વાત આમ કરે છે પણ આમાંથી થાશે કાંઈક બીજું. આ જુઓને, પહેલાં ચાંદીના અને ખોટા રૂપિયા આવતા ને રૂપિયા ? (એને) ખખડાવે એટલે ખબર પડે. દેખાવમાં તો ચાંદીનો રૂપિયો હોય એવો જ મજાનો ઊજળો ખોટો રૂપિયો હોય. ચાંદીનો રૂપિયો મેલો હોય તોપણ ખખડે બરાબર અને (ખોટો રૂપિયો) દેખાવમાં First class હોય તોપણ ખખડાવો એટલે સાવ બોદો બોલે. એનો રણકાર, શું કહે છે એને ? સાચા રૂપિયાનો રણકાર જુદો હોય છે અને ખોટા રૂપિયાનો રણકાર જુદો હોય છે. એમ જ્ઞાનીની વાણીનો આંતરધ્વનિ, ગમે તે વાત કરતા હોય, કદી આત્મકલ્યાણથી વિરુદ્ધ જાય એવો એનો આંતરધ્વનિ ક્યારે પણ ન આવે અને એવો આંતરધ્વનિ શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં કદી આવી શકે નહિ. એ આંતરધ્વનિ પકડવાની યોગ્યતા ઉત્કૃષ્ટ દશાવાન મુમુક્ષુમાં હોય છે. સામાન્ય મુમુક્ષુમાં કે સામાન્ય મનુષ્યોને એટલી યોગ્યતા નથી હોતી. એટલે આશયની તુલના કરી શકે છે. ઉત્કૃષ્ટ દશાવાન મુમુક્ષુ આશયની તુલના કરે છે અને એ આશય ઉપરથી એ સમજી શકે છે કે, આ વાણી છે એ જ્ઞાનીની વાણી નથી, અહીંયાં ફેર પડે છે.

એ સિવાય જ્ઞાનીની વાણીમાં કેટલાક ગુણ હોય છે એની બહુ સુંદર ચર્ચા પણ આ જગ્યાએ કરી છે. ‘જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરોધ,...’ હોય છે. ‘...આત્માર્થ ઉપદેશક,...’ હોય છે, ‘...અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે; અને...’ એ ઉપરાંત ‘...અનુભવસહિતપણું હોવાથી આત્માને સતત જાગૃત કરનાર હોય છે.’ પાંચ વાત કરી છે. પૂર્વાપર અવિરોધપણું, આત્માર્થ ઉપદેશક, અપૂર્વ (અર્થનું) નિરૂપણ કરનાર-ત્રણ, અનુભવસહિતપણું -ચાર અને સાંભળનારના આત્માને જાગૃત કરનાર હોય છે, (એ) પાંચ. પાંચ વિશેષણો લીધા છે. વાત તો ઊંડી લીધી છે, આ છીછરી વાત નથી. આટલી જે વાત કરી છે એ ઘણી ઊંડી વાત કરી છે.

પૂર્વાપર અવિરોધપણું એ જ્ઞાનીની વાણીનું મુખ્ય લક્ષણ છે. એ પોતે નીચે કહેશે. કેમ પૂર્વાપર અવિરોધપણું હોય ? કે, જ્ઞાનીને પદાર્થદર્શન છે માટે. એ પણ નીચે વાત કરશે. પદાર્થદર્શનનો અર્થ શું ? કે, આત્મા જે પદાર્થ છે એ પદાર્થ કેટલાક વિરુદ્ધ ધર્મોને ધારણ કરી રહેલો પદાર્થ છે અને એવા વિરુદ્ધ ધર્મોને ધારણ કરવાની આત્મામાં શક્તિ રહેલી છે. એને ‘વિરુદ્ધધર્મત્વશક્તિ’ કહેવામાં આવી છે, ‘સમયસાર’માં ‘વિરુદ્ધધર્મત્વશક્તિ’ કહી છે. કયા વિરુદ્ધ ધર્મો છે ? કે, આત્મા સ્વરૂપે કરીને શુદ્ધ છે, એ જ આત્મા સંસાર અવસ્થામાં પરિણામે અશુદ્ધ છે - અવસ્થાએ અશુદ્ધ છે. પર્યાયે અશુદ્ધ અને દ્રવ્યે શુદ્ધ - બે વિરુદ્ધ ધર્મોને એકસાથે એક પદાર્થ ધારણ કરે છે.

આત્મા પદાર્થે કરીને નિત્ય છે. દ્રવ્યે નિત્ય છે અને પર્યાયે અનિત્ય છે. બન્ને વિરુદ્ધ ધર્મો છે. એક પદાર્થ નિત્ય પણ છે અને અનિત્ય પણ છે. આત્મા વસ્તુએ કરીને એક છે અને ગુણધર્મોએ કરીને અનેક છે, પર્યાયે અનેક છે. આત્મા સ્વરૂપ અપેક્ષાએ અસ્તિપણે છે (અને) પરપદાર્થના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ નાસ્તિ રૂપે છે. અસ્તિ

અને નાસ્તિ બન્ને વિરુદ્ધ ધર્મો એકસાથે છે.

હવે જેને પદાર્થદર્શન છે એવા જ્ઞાનીપુરુષ એ પદાર્થને જ્ઞાનમાં જોતા હોવાથી કોઈપણ ધર્મની વાત કરે, કેમકે વાત તો ક્રમથી થવાની છે. જ્યારે નિત્યની વાત કરશે ત્યારે અનિત્ય ધર્મની વાત નહિ હોય અને અનિત્ય ધર્મની વાત કરશે ત્યારે નિત્યની વાત નહિ હોય, પણ એમની વાણીમાં ક્યાંય એકાંત થતો નથી. અનેક ધર્મયુક્ત પદાર્થ પોતે જ અનેકાંતાત્મક સ્વરૂપે છે અને એ પદાર્થને જાણીને, જ્ઞાનમાં જેને બરાબર આવ્યો છે એ પદાર્થને કહેનારની વાણી પણ અનેકાંતસ્વરૂપ જ હોય છે. જ્ઞાનીની વાણી કદી એકાંતિક હોતી નથી કેમકે તેમને પદાર્થદર્શન છે.

એવું જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે જ્ઞાનીની વાણીમાં હોય છે. અજ્ઞાનીની વાણીમાં પરસ્પર વિરુદ્ધતા આવ્યા વિના રહેતી નથી. એટલા માટે આવ્યા વિના રહેતી નથી કે, એને અનેકાંત યુક્ત પદાર્થ જ્ઞાનમાં આવ્યો નથી, અનુભવમાં આવ્યો નથી તો એને દર્શાવે કેવી રીતે ? બતાવે કેવી રીતે ? કેટલીક વાત શીખી લઈને બોલે છે પણ જે શીખવા મળેલી વાત છે તે અધૂરી છે. શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે (તો) કોઈ શાસ્ત્રથી શીખી લે પણ મર્મ તો જ્ઞાનીઓના હૃદયમાં રહ્યો છે. એ ક્યાંથી શીખશે ? એટલે એ વાણીમાં મર્મ નહિ આવે. માર્ગની વાત આવશે પણ મર્મની વાત નહિ આવે. ત્યાંથી એ આશય ફરી જાય છે. જ્યાં મર્મ નહિ આવે ત્યાં આશય ફરી જાય છે.

વિશેષપણે લઈએ તો - જ્ઞાનીપુરુષ એટલે કોણ ? કે, જેના પુરુષાર્થની ભીંસ પોતાના સ્વભાવ ઉપર આવે છે. જે વીતરાગસ્વભાવી આત્મપદાર્થ છે, પરિપૂર્ણ શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ છે, એવો હું છું એમ પુરુષાર્થની ભીંસ આવે છે. એ ભીંસમાંથી એ વાણી નીકળી છે. સ્વયંના અંતર્મુખી પુરુષાર્થે પરિણમતા-પરિણમતા એ ભાષા નીકળી છે. એટલે વાણીનું Back-

ground શું છે ? આધાર શું છે ? કે, પોતાનું સ્વરૂપ છે (એનો) એને આધાર છે. જ્યારે અજ્ઞાનદશામાં જીવ રાગની ઉપાસના કરતો હોવાને લીધે જે વાણી નીકળે છે એ રાગની ભીંસમાંથી નીકળે છે. ગમે તેવી વાણી હોય, એની ભીંસ ક્યાં જાય છે ? રાગ ઉપર જશે. કોઈને કોઈ પ્રકારે એ રાગને ઉપાદેય કરી લેશે કે, આ રાગ તો એવો છે ને કે, એનાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બંધાય માટે સારો છે ! વીતરાગમાર્ગમાં રાગની ઉપાસના ક્યાંય છે નહિ. એટલે માર્ગનું નામ 'વીતરાગ' પાડ્યું છે. રાગ વ્યતીત થયો છે એવો આ માર્ગ છે. એટલે પરસ્પર ક્યાંક વિરુદ્ધતા આવ્યા વિના રહે જ નહિ. (કેમકે) જીવ રસ્તાનો અજાણ્યો છે. વીતરાગમાર્ગ (કહે છે ને ?) માર્ગ તો રસ્તો છે. જીવ એનો અજાણ્યો છે. એટલે ક્યાંકને ક્યાંક વિરુદ્ધતા આવ્યા વિના રહે નહિ. કેમકે રાગની ભીંસમાંથી નીકળેલી એ વાણી છે અને એને રાગની ઉપાદેયતા વર્તે છે તો એની વાણીમાં ક્યાંક તો રાગની ઉપાદેયતા આવવાની, આવવાની ને આવવાની જ. જ્યારે જેની વાણી વીતરાગતાની ઉપાસનામાંથી આવે છે એ વીતરાગમાર્ગને અવિરોધપણે સ્થાપતો આવે છે. એનો પુરુષાર્થ એ પ્રકારે વર્તે છે, એ પુરુષાર્થયુક્ત વાણી હોય છે. એટલે પૂર્વાપર અવિરોધપણું એ જ્ઞાનીની વાણીનો મુખ્ય ગુણ છે, એ એમણે નીચે લીધું છે. એ મુખ્ય ગુણ છે.

'...આત્માર્થ ઉપદેશક...' (અર્થાત્) આત્મકલ્યાણ થાય તે જ આત્માનું પ્રયોજન નામ અર્થ છે. તો આત્માનું કલ્યાણ થાય એવો જ જેનો ઉપદેશ છે. એવું આત્માર્થ ઉપદેશકપણું - પોતાના પરિણામમાં અસર કરી જાય એવું આત્માર્થ ઉપદેશકપણું એ પછી અહીંથી (પોતાથી) નક્કી કરવું પડે છે કે, આ આત્માને આત્મહિત થાય એવું (જે) પ્રયોજન એ પ્રયોજન સિદ્ધ થાય એવો ઉપદેશ છે કે નહિ ? (એવી) આત્માર્થ ઉપદેશક (વાણી હોય છે).

‘...અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે;...’ ‘અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર’ એમાં સમજવું શું ? કે, જે આત્મસ્વભાવ પૂર્વે જાણ્યો નથી એવા સ્વભાવને – એવા આત્મસ્વરૂપને પ્રગટપણે દર્શાવી શકવાનું જેનામાં સામર્થ્ય છે. કેમકે એમના જ્ઞાનમાં આત્મા પ્રગટપણે નિરાવરણ વસ્તુસ્વરૂપ છે, પ્રગટ વસ્તુસ્વરૂપ છે. એ જોઈને કહે છે, એ જોઈને કહે છે. એટલે એ અપૂર્વ પદાર્થને અપૂર્વપણે નિરૂપણ કરે છે એવું જેને અપૂર્વ ભાવભાસન થાય છે એને એ વાત સમજાય છે કે, આ અપૂર્વ પદાર્થના કહેનાર છે.

ફરીથી, આ થોડી યોગ્યતામાં (આવ્યેથી) સમજાય એવો વિષય છે. યોગ્યતા ન હોય તો આ અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર (છે) એ વાત ન સમજાય. કેમકે પોતાને અપૂર્વતા ભાસતી નથી, પોતાને અંદર ભાવમાં અપૂર્વતા આવતી નથી તો સામે કહેનાર અપૂર્વ વાણી છે એ માપી ન શકે, વાણીની અપૂર્વતા માપી ન શકે. અહીંયાં અપૂર્વ અર્થ નામ ભાવ – અપૂર્વ ભાવોને વ્યક્ત કરનાર વાણી છે અને પોતાને અપૂર્વતા ભાસે ત્યારે નક્કી કરી શકે, નહિતર નક્કી ન કરી શકે. માટે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ દશાવાન લીધા. એવા ‘...અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે;...’

‘...અને અનુભવસહિતપણું હોવાથી...’ એ વાણીમાં અનુભવ ઝળકે છે તે એક વિશિષ્ટ વાત છે ! અનુભવસહિતપણું વાણીમાં જણાય અને અનુભવરહિતપણું પણ વાણીમાં જણાય. વાણી વાણીમાં ફેર પડી જાય છે. અંધારામાં ઊભો રહીને વાત કરે છે કે જ્ઞાનના પ્રકાશમાં ઊભો રહીને વાત કરે છે ? એ પરખનાર હોય તો પરખી શકે છે. આ વિષયમાં એક સુંદર દષ્ટાંત (આવે છે).

એક ‘ધર્મદાસજી ક્ષુલ્લક’ થઈ ગયા. ‘ધર્મદાસજી ક્ષુલ્લક’ કરીને જ્ઞાનીપુરુષ થયા અને એમણે ‘સમ્યક્જ્ઞાન દીપિકા’ નામનું શાસ્ત્ર લખ્યું છે, ‘સમ્યક્જ્ઞાન દીપિકા !’ ક્ષુલ્લક હતા અને અહીંયાં મહારાષ્ટ્રમાં થયા

છે. ‘અમરાવતી’ની Sideમાં થયા છે. લગભગ ‘કૃપાળુદેવ’ના સમકાલીન છે. એ દિવસોમાં તો શું છે કે, Communicationના કોઈ સાધનો નહિ એટલે કોણ ક્યાં છે એની ખબર પડે નહિ. ક્ષેત્ર જુદા હોય તો કોઈની ખબર ન પડે પણ એમનો કાળ જોઈએ તો લગભગ એ છે. એ ૧૯૪૬માં હતા. ‘કૃપાળુદેવ’ને ૧૯૪૬માં ૨૩મું વર્ષ છે. એમણે ‘સમ્યક્જ્ઞાન દીપિકા’ નામનું શાસ્ત્ર (લખ્યું છે), બીજા પણ ઘણાં શાસ્ત્રો લખ્યા છે. એમાં એક દષ્ટાંત આપ્યું છે કે, કૂતરો છે એ રાત્રે ચોરને ચોરી કરવા જતા જોઈ જાય છે. કોઈ મકાનની દીવાલ તોડતો કે મકાનની બારીથી અંદર દાખલ થતો જોઈ જાય છે તો રાત્રે કૂતરો ભસવા લાગે છે. એના ભસવાનો અવાજ સાંભળીને બાજુની શેરીમાં જે કૂતરો હતો એ પણ ભસવા મંડ્યો. બન્ને સરખું જ ભસે છે, કેમકે કૂતરો કૂતરાની ભાષા સમજે છે કે, આ જે પેલો કૂતરો ભસે છે એ નક્કી કોઈ ચોરને જોઈને ભસે છે. એટલે એ જ Typeનું (ભસવા લાગે છે). એ કૂતરા ભસે શું કરવા કે, લોકોને જગાડી દે. ઊંઘતા હોય એને જગાડી દે. એટલે બીજો કૂતરો પણ એવું જ ભસે. છતાં ભસવા ભસવામાં ફેર છે. જે ચોરને જોઈને ભસે છે અને જે ચોરને જોયા વિના ભસે છે, સરખું ભસે છે, (છતાં) બન્નેના Toneમાં ફેર છે. એકને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, આ ચોર છે અને અહીંયાં ચોરી કરે છે અને પેલો જોયા વગર એમને એમ એની Copy કરે છે. એ જેમ અનુભવસહિતપણું છે એ પ્રત્યક્ષ અનુભવસહિતપણું છે. અને એવી જ વાત કરે, પણ જેને અનુભવસહિતપણું નથી (તેના) બોલવા બોલવામાં ફેર પડ્યા વિના નહિ રહે.

‘...અનુભવસહિતપણું હોવાથી...’ એમાં શું વિશેષતા પ્રગટ થાય છે ? કે, તે ‘...આત્માને સતત જાગૃત કરનાર હોય છે.’ પોતાને જાગૃતિ આપે. સાંભળનારને આત્મજાગૃતિ ઉત્પન્ન થાય. એ જાગૃત થઈ જાય,

સુષુપ્તમાંથી જાગૃત થઈ જાય. એની ચેતનાને એ જાગૃત કરનાર હોય છે. પોતે જાગૃત ચેતનામાં છે તો એમની વાણી બીજા આત્માને પણ જાગૃત કરી દે છે. એવી પોતાને અસર થાય છે ત્યાંથી જ્ઞાનીને માપી લે છે. જ્ઞાનીને ન ઓળખી શકાય કે ઓળખી શકાય ? કે, ઓળખી શકાય. (કેમકે) ઓળખી શકવાનાં ઘણા કારણો છે અને એ કારણોની ચર્ચા વાણી ઉપરથી અને પોતાના પરિણામનની દશા ઉપરથી – અનુભવ ઉપરથી કેવી રીતે ઓળખાણ કરવી એની આ ચર્ચા લીધી છે. વિષય ઘણો રસિક છે, જરા વિશેષ વિસ્તારથી આપણે હવે પછીના સ્વાધ્યાયમાં લઈશું. સમય પૂરો થયો છે.

બાહ્યદષ્ટિ અને બાહ્ય ચિત્ત / લક્ષણથી સંજીવનમૂર્તિની ઓળખાણ થઈ શકતી નથી. શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવ બાહ્ય સ્થિતિમાં નિર્દોષ ધ્યાનસ્થ અવસ્થાએ નિરંતર બિરાજમાન રહેવા છતાં તેમની ઓળખાણ થઈ નથી; થતી નથી, તો શુભયોગ અને શુભોપયોગ દ્વારા જ્ઞાની કે વીતરાગને કેમ ઓળખી શકાય ? તાત્પર્ય એ છે કે માત્ર અંતર્પરિણતિ દ્વારા જ જ્ઞાની કે વીતરાગને તથા રૂપ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થયે ઓળખી શકાય છે. — એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

— પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૧૬૫૩)

પ્રવચન-૯, પત્રાંક-૬૭૯ (૨)

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૬૭૯ ચાલે છે.) જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખવા માટેનું મુખ્ય સાધન તેમની વાણી છે. જ્ઞાનીપુરુષને બે રીતે જીવ સ્વીકારે છે. એક ઓઘસંજ્ઞાએ સ્વીકારવામાં આવે છે અને એક ઓળખીને સ્વીકારવામાં આવે છે. ઓઘસંજ્ઞાએ સ્વીકારવાનું પરમાર્થે કોઈ ફળ નથી. ઓઘસંજ્ઞાએ સ્વીકારવાનું પરમાર્થે કોઈ ફળ નથી એટલે કે આત્માને કાંઈ લાભ થવાનો સંભવ નથી. ઓળખીને સ્વીકારવામાં આવે તો એનું ફળ નિર્વાણપદ છે, એટલું મહત્ત્વ ફળ છે. તેથી ઓળખવા સંબંધીનો વિષય જે આ પત્રની અંદર નિરૂપણ થયેલો છે તે મુમુક્ષુ જીવ માટે પરમ પ્રયોજનભૂત છે.

ત્રીજા પેરાગ્રાફથી આપણો વિષય ચાલે છે કે, જ્ઞાનીની વાણીમાં કેટલા પ્રકારના ગુણ હોય છે, એ ગુણો સમજાય તો કહેનાર પુરુષ જ્ઞાની છે એમ ઓળખાણ થાય છે. એ ગુણ ન સમજાય તો શાસ્ત્ર અનુસાર વાણી જ્ઞાનીની પણ હોય અને અજ્ઞાનીની પણ હોય એ વિષયનો કોઈ તજ્ઞાવત પોતાને માલૂમ પડતો નથી અને ઓઘસંજ્ઞા એમને એમ ચાલુ રહે છે. ઓઘસંજ્ઞાથી જે નુકસાન છે એ નુકસાન એમ છે કે, આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થઈ શકે નહિ એટલે આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ થઈ શકે નહિ. જોકે જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ ન થઈ શકે એવા જીવને

આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ થવાનો પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થતો નથી. કેમ ? કે, જ્ઞાનીપુરુષને તો પ્રગટ જ્ઞાનજ્યોતિ વર્તે છે, જ્યારે આત્મા છે એને શક્તિરૂપે જ્ઞાનજ્યોતિ છે. મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અવસ્થામાં જ્ઞાનજ્યોતિ વ્યક્ત નથી થઈ - પ્રગટ નથી થઈ. જે વ્યક્ત જ્યોતિને ન જોઈ શકે તે અવ્યક્ત જ્ઞાનજ્યોતિને કેવી રીતે જોઈ શકે ? એ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. પરંતુ અહીંયાં ઓઘસંજ્ઞાના વિષયમાં પત્રાંક-૪૪૯માં એ વાતનો નિર્દેશ કરેલો છે.

‘આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં...’ ત્રણ કારણો લીધા છે. આત્મા ઓળખાય નહિ પણ આત્મા સંબંધીનું શ્રવણ, ચિંતન, વાંચન, ચર્ચા આદિ સ્વાધ્યાય થાય અને એ સ્વાધ્યાય થતાં ઓળખાવાને બદલે ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારની અનેક પ્રકારની કલ્પના થાય. કોઈને કાંઈ, કોઈને કાંઈ, કોઈને કાંઈ કે, આત્મા આવો છે, આત્મા આવો છે, આત્મા આવો છે. એવી કલ્પના થવામાં ત્રણ કારણો છે. એક લોકસંજ્ઞા, એક ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ. એ ત્રણ કારણો છે. આ ત્રણ કારણોનું નિરૂપણ ૪૪૯ પત્રમાં કર્યું છે.

લોકસંજ્ઞા તો લોકદષ્ટિ છે. લોકસંજ્ઞા (એટલે) લોકોની દષ્ટિએ વિચારવું (અર્થાત્) આત્મકલ્યાણને ગૌણ કરીને લોક અને સમાજની મુખ્યતાએ પ્રવર્તવું એ લોકસંજ્ઞા છે. એને સમાજ પ્રતિબંધ પણ કહેવામાં આવે છે કે, જે પ્રતિબંધ પરિભ્રમણનું કારણ છે. સ્વસ્થન્દ અને પ્રતિબંધ બંને પરિભ્રમણનાં કારણ છે. એમાં લોકસંજ્ઞા છે એ સમાજ પ્રતિબંધ છે. આમ કરશું તો સમાજમાં ખળભળાટ થશે, આમ બોલશું તો સમાજને આવું લાગશે. એટલે સત્યને ગૌણ કરીને, આત્મકલ્યાણને ગૌણ કરીને સમાજની મુખ્યતા થાય એને લોકસંજ્ઞા કહે છે. એ લોકોની દષ્ટિએ વિચારવું છે.

ઓઘસંજ્ઞા (એટલે) ઓળખાણ વિનાના સમજણના પરિણામ. જેને

સમજણ નથી એને તો ઓઘસંજ્ઞા છે જ, વગર સમજણે કોઈ ક્રિયા કરે, સાધન કરે એ તો ઓઘસંજ્ઞાએ કરે જ છે, પણ શાસ્ત્ર અનુસાર સમજણ કર્યા પછી પણ ઓળખાણ અને ભાવભાસન ન થાય ત્યાં સુધી ઓઘસંજ્ઞા ચાલુ રહે છે અને એ ઓઘસંજ્ઞાથી આત્મા સંબંધીનું જાણેલું, વાંચેલું, વિચારેલું કલ્પનામાં પરિણમે છે. કલ્પનામાં પરિણમે છે એટલે કે, એનું વાસ્તવિકતામાં પરિણમન થતું નથી. વાસ્તવિકતાથી અન્યથા પ્રકાર ઉત્પન્ન થયો તેનું નામ કલ્પના છે. તે કલ્પના પણ એક પ્રકારનો વિપર્યાસ છે અને તેનું ફળ દુઃખ છે, તેનું ફળ સુખ નથી આવતું. એટલે આત્મસ્વરૂપને પણ ઓળખવામાં ઓઘસંજ્ઞા આડી આવે છે. એટલે અહીંયાં ‘કૃપાળુદેવે’ જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થવા માટે એમની વાણીમાંથી કયા પ્રકારે પોતાને અનુભવ થાય અને વાણીમાં કયા પ્રકારના ગુણ હોય, એમ નિમિત્ત અને ઉપાદાન બન્ને તરફથી વાત લીધી છે.

આપણે ફરીથી એ પેરાગ્રાફ લઈએ, કાલે સાંજે થોડો ચાલેલો છે. ‘જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરોધ, આત્માર્થ ઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે; અને અનુભવસહિતપણું હોવાથી આત્માને સતત જાગૃત કરનાર હોય છે.’ પૂર્વાપર અવિરોધપણું એ જ્ઞાનીની વાણીનું મુખ્ય લક્ષણ છે. બધાં લક્ષણોમાં જ્ઞાનીની વાણીનું એ મુખ્ય લક્ષણ છે એનું કારણ એ છે કે, પદાર્થમાં કેટલાક પરસ્પર વિરોધી ધર્મો હોવા છતાં તે પદાર્થ – આત્મપદાર્થ અવિરોધપણે પોતાના અસ્તિત્વને ટકાવી રહ્યો છે. એ પદાર્થનું જેને દર્શન છે – પ્રત્યક્ષ દર્શન છે તેને તે પદાર્થ કહેવામાં વિરોધ ઉત્પન્ન થતો નથી. જેને એ પદાર્થનું દર્શન નથી તે તે પદાર્થને કહેવા જાય તો એ અંધારામાં ઊભો રહીને એ વિરુદ્ધ ધર્મોને કેવી રીતે પ્રકાશી શકે ? એટલે એને ક્યાંય ને ક્યાંય વિરોધ આવ્યા વિના રહે નહિ. આવી એક પરિસ્થિતિ ગમે તેટલી વિદ્વત્તા હોય તોપણ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતી નથી.

જોકે વિદ્વત્તા પોતે એક Theoretical knowledgeની Expertness છે, એની અંદર Theoretical જ્ઞાનની કુશળતા છે. જ્યારે જ્ઞાનદશામાં Practical જ્ઞાનની કુશળતાથી પ્રવીણતા - કુશળતા પ્રાપ્ત થયેલી છે. એમાં આટલો ફરક છે. જ્ઞાની વિદ્વાન હોય એ જરૂરી નથી. જ્ઞાની વિદ્વાન પણ હોય, જ્ઞાની વિદ્વાન ન પણ હોય. શાસ્ત્રજ્ઞાનની વિદ્વત્તા ન પણ હોઈ શકે તોપણ આત્મતત્ત્વને જાણ્યું છે માટે તે સાચા વિદ્વાન છે. વિદ્વેદ - To know વિદ્ - વિદ્વાન - જાણનાર. શેના જાણનાર ? કે, આત્મતત્ત્વના જાણનાર છે, નિજ પરમતત્ત્વના જાણનાર છે તે સાચા વિદ્વાન છે. એને જાણ્યા વિના જેટલું જાણ્યું એ બધી વિદ્વત્તા આત્માને સુખ થવામાં, શાંતિ થવાના કામમાં આવવાની નથી. એટલે સાચા વિદ્વાન છે એ પોતાનું જીવન સુખ, શાંતિમાં વ્યતીત કરી શકે છે. એ નિરાકુળ શાંતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને એ જ જીવનું પ્રયોજન છે. એટલે પોતાના સ્વરૂપની અનુભૂતિ સિવાય પદાર્થદર્શન નહિ હોવાને લીધે વિદ્વતામાં પણ ક્યાંયને ક્યાંય વિરોધ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતો નથી. એ વિરોધ સમજી શકે એને ખ્યાલ આવે છે કે આ જ્ઞાની નથી. ઘણી વિદ્વત્તા હોવા છતાં આ જ્ઞાની નથી એમ સમજી શકાય છે અને શાસ્ત્રજ્ઞાનની ઓછી વિદ્વત્તા હોય પણ અવિરોધ કથન હોય તોપણ એ જ્ઞાનીપુરુષની વાણી છે એમ સમજી શકાય છે.

‘...આત્માર્થ ઉપદેશક...’ છે. ઉપદેશનો મુખ્ય મુદ્દો આત્મકલ્યાણ - આત્મ + અર્થ - આત્માના કલ્યાણ રૂપ પ્રયોજન છે એ પ્રયોજન જેના ઉપદેશનો મુખ્ય મુદ્દો છે. એ આત્માર્થ ઉપદેશક એમની વાણી હોય છે અથવા આત્માને ક્યાંય પણ અકલ્યાણ થાય એવો ઉપદેશ જ્ઞાનીની વાણીમાં હોય નહિ. એ પણ અવિરોધપણે હોય છે. એવા ઘણા મુદ્દા છે. ખાસ કરીને વ્યવહારના વિષયમાં એ મુદ્દાઓ વધારે છે. નિશ્ચયના વિષયમાં તો સ્વરૂપ આશ્રિત પરિણમન થવું, સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની

શુદ્ધતા થવી એ એકધારી વાત છે. વ્યવહારની અંદર ઘણાં પગથિયાં છે. જુદાં-જુદાં સ્તરમાં, જુદી-જુદી યોગ્યતાએ ઘણાં પગથિયાં છે અને એ વ્યવહાર-નિશ્ચયનો સુમેળ (હોય છે). ક્યાંય પણ એકાંત ન થાય - ન વ્યવહારાભાસ થાય, ન નિશ્ચયાભાસ થાય, ન ઉભયાભાસ થાય. વ્યવહાર-નિશ્ચય બંનેનો આભાસ ન થાય - એવો પ્રકાર આત્માર્થ ઉપદેશક વાણીમાં જ હોઈ શકે, બીજાની વાણીમાં ક્યાંક ને ક્યાંક આભાસ આવ્યા વિના રહે નહિ, કાં નિશ્ચયાભાસનું તત્ત્વ વધી જાય કાં વ્યવહારાભાસનું વજન વધી જાય કાં બંનેનો આભાસ હોય તો ખબર જ પડે નહિ. કેમકે બંને વાત આવતી હોય - નિશ્ચયની વાત પણ આવતી હોય અને વ્યવહારની પણ આવતી હોય. હવે ખબર કેમ પડે કે, આ બરાબર છે કે બરાબર નથી ? પણ આત્માર્થ ઉપદેશકપણું જેમાં હોય છે એના ઉપરથી એનો નિર્ણય થઈ શકે છે. યોગ્યતા જોઈએ. વાત જે કાંઈ કઠિન છે એ અયોગ્યતાને કારણે છે. યોગ્યતા હોય તો આ બધી વાત સુગમ છે.

‘...અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે;...’ આત્મા જેનો સ્વભાવ પૂર્વે કદી જાણ્યો નથી તેથી એ સ્વભાવના જ્ઞાનને અપૂર્વજ્ઞાન કહે છે અને એ પદાર્થનો ભાવ ભાસે તેને પણ અપૂર્વજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે અને એ અપૂર્વ પદાર્થને અપૂર્વપણે નિરૂપણ કરે એવી કોઈ વાણી હોય તો તે જ્ઞાનીપુરુષની વાણી છે. એ અપૂર્વતા કેમ નક્કી થાય ? આ એક પ્રશ્ન છે. પોતાની યોગ્યતા હોય તો પોતાને અપૂર્વતા ભાસે. નહિતર પૂર્વાનુપૂર્વ લાગ્યા કરે કે, આ બધું આપણે દઢ કરવા માટે તેનું તે, તેનું તે વાંચીએ, તેનું તે વિચારીએ, તેનું તે સાંભળીએ. તેનીને તેની ચર્ચા કરીએ, પણ એ પૂર્વાનુપૂર્વ લાગે. જ્યારે અપૂર્વ સ્વભાવ અપૂર્વ પ્રકારે જેની વાણીમાં વ્યક્ત થાય છે એવી જે સાત્તિશય વાણી હોય છે એ જ્ઞાનીપુરુષની વાણી છે અને યોગ્યતાવાનને એમાં અપૂર્વતા ભાસ્યા વિના

રહેતી નથી.

વિશેષતા તો એ છે અથવા આશ્ચર્યકારક વાત તો એ છે કે, તેની તે વાત હોય તોપણ અપૂર્વતા ભાસે ! નહિતર વાણીમાં સાંભળવામાં Repetition છે - પુનરાવૃત્તિ છે એ પુનરાવર્તન કંટાળો ઉત્પન્ન કરાવે. એક વાત એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર, ચાર વાર કહે પછી સાંભળવામાં કંટાળો આવે કે, આ તો એની એ વાત ચાલે છે. જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષની વાણી સાંભળવામાં એવું બનતું નથી. પાંચ વખત, આઠ વખત કહે તોપણ અપૂર્વ... અપૂર્વ... લાગ્યા કરે ! કેમ ? કે, અપૂર્વ સ્વભાવને સ્પર્શીને નીકળેલી વાણીમાં પણ અપૂર્વતા આવે છે, એના અર્થમાં અપૂર્વ ભાવ ભાસે છે એટલે એ અપૂર્વતા સમજાય છે, અપૂર્વતા માલૂમ પડે છે. તેના ઉપરથી નક્કી થાય છે કે, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર આ વાણી છે.

‘...અને અનુભવસહિતપણું હોવાથી...’ જુઓ ! અહીંયાં શાસ્ત્રજ્ઞાન ન લીધું, અનુભવજ્ઞાન લીધું. એમાં અનુભવની ઝળક છે. દષ્ટાંત, યુક્તિ, ઉદાહરણ એ બધા પણ અનુભવપ્રધાન આવે અને એ સત્શાસ્ત્રોમાં સમજાય છે. સત્શાસ્ત્રોમાં શાસ્ત્રકાર અનુભવી પુરુષ હોવાને લીધે દષ્ટાંત પણ એવા અનુભવના જ મુખ્યપણે આવે.

આપણે એક દષ્ટાંત લઈએ. ‘મોક્ષમાળા’માં ‘કૃપાળુદેવ’નું કાવ્ય (‘બહુ પુણ્ય કેરા પુંજથી...’) છે (તેમાં) ‘પશ્ચાત્ દુઃખ તે સુખ નહિ’ (એમ આવે છે તે) ગમે એને સમજાય કે, જે કાર્યમાં, જે પ્રવૃત્તિમાં, જે ભોગઉપભોગમાં સુખ લાગતું હતું એ ભોગઉપભોગમાં પાછળ દુઃખ કેમ લાગ્યું ? મીઠાઈ ખાતાં-ખાતાં મીઠાઈની ના કેમ પાડો છો ? પહેલાં બટકે જે સુખ લાગ્યું તે દસ, વીસ, પચીસમા બટકે એ સુખ ક્યાં ચાલ્યુ ગયું ? (તો કહે છે કે) ‘પશ્ચાત્ દુઃખ તે સુખ નહિ’ છોડી દેવું પડે છે, કંટાળો આવે છે, આકુળતા થઈ જાય છે. કારણ કે એ સુખ નહોતું, એ દુઃખ

હતું. તો એ સુખ નહોતું એ નક્કી ક્યાંથી કર્યું ? કે, અનુભવનથી નક્કી કર્યું. એ યુક્તિ અનુભવપ્રધાન છે. વાત યુક્તિથી સમજાવી છે પણ અનુભવપ્રધાન યુક્તિ છે.

‘સમયસાર’માં પંદરમી ગાથામાં જ્ઞાન સામાન્યને સમજાવવા માટે રસોઈમાં મીઠાનું દષ્ટાંત આપ્યું કે, શાકની અંદર મીઠું કેવી રીતે તપાસવું ? એવી રીતે જોયાકાર જ્ઞાનમાંથી જ્ઞાનાકાર જ્ઞાન ઉપર કેવી રીતે આવવું ? એ જેમ અનુભવથી ખબર પડે છે કે, તીખાશ, ગળાશ, અનેક પ્રકારના બીજા સ્વાદવાળા દ્રવ્યો એની અંદર નાખેલા હોવા છતાં ખારાશને જુદી તારવી શકાય છે, તપાસવાનો અનુભવ હોવો જોઈએ. એમ અનેક જોયોની વચ્ચે પણ જોયાકારને પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન જ્ઞાનાકારપણે પણ રહેલું છે. અનેકરૂપતામાં એકરૂપતા પણ રહેલી છે એ એવા ઉદ્દેશથી જોવામાં આવે, એવા લક્ષથી તપાસવામાં આવે તો પોતાને અનુભવ થાય છે. ત્યાં પણ અનુભવપ્રધાન યુક્તિ લીધી છે.

એવું ‘...અનુભવસહિતપણું હોવાથી...’ કહેનારનો અનુભવ વ્યક્ત થાય છે કે, અનુભવના વિષયમાં કહેનાર અજાણ છે એ અનુભવના વિષય ઉપર લક્ષ દેવાથી એ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ મળી જાય છે, સાંભળનારને પણ ખ્યાલ આવી જાય છે કે, અનુભવ હોય તો જ આ હદે વાત થાય અને આ હદે વાત ન થાય, માટે અનુભવ નથી. કેમકે એ વેદનનો વિષય છે. એ વેદનનો વિષય શાસ્ત્રની પરિભાષામાં – શાસ્ત્રની વ્યાખ્યામાં – Theoryમાં આવી શકતો નથી. એટલે શાસ્ત્ર વાંચનાર એ વિષયથી અજાણ રહી જાય છે. ત્યારે અનુભવી પુરુષ એ વિષયના જ્ઞાતા હોય છે અને તેથી કરીને એમની વાણીમાં અનુભવસહિતપણું સારી રીતે સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત થાય છે.

એવું ‘...અનુભવસહિતપણું હોવાથી...’ એના ફળસ્વરૂપે – એના કારણે ‘...આત્માને સતત જાગૃત કરનાર હોય છે.’ સાંભળનારને એમ

લાગે છે કે, આ મને જગાડે છે. હું અંધારામાં હતો, હું સૂતો હતો આ મને જગાડે છે. આ વાણી મને કોઈ બીજી રીતે અસર કરે છે. આત્માને સતત જાગ્રતિમાં લઈ આવે છે કે, તારું કલ્યાણ ક્યાં થાય ? તારા આત્મકલ્યાણને સંભાળ, સાવધાન થા, નહિતર આ અકલ્યાણ થઈ રહ્યું છે, નુકસાનીનો ધંધો છે. એવો સતત આત્માને જાગૃત કરનાર કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારનો એક રણકાર હોય છે, તેના ઉપરથી પણ (આ) જ્ઞાનીપુરુષની વાણી છે અને કહેનાર જ્ઞાનીપુરુષ છે તેમ ઓળખાય છે.

‘શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં તથાસ્પ ગુણો હોતા નથી;...’ આ પ્રકારના ગુણો શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં કદી હોઈ શકે નહિ. ત્યાં એ ફરક પડી જ જાય. ‘સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું...’ જુઓ ! પહેલી જ જે વાત કરી છે એ વાણીનો ઉત્કૃષ્ટ ગુણ છે માટે વાત કરી છે. ‘સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવા યોગ્ય નથી;...’ ક્યાંય ને ક્યાંય વિરોધાભાસી Statment આવ્યા વિના રહે નહિ. જે આત્મકલ્યાણને બાધક હોય એવો પ્રકાર ક્યાંક ને ક્યાંક આવી જ જાય. વસ્તુસ્વરૂપને અવિરોધપણે નિરૂપણ ન કરી શકે એવી વિરોધાભાસી વાત ક્યાંય ને ક્યાંય આવી જ જાય. કેમકે એ વિષયમાં પોતાનો પ્રકાશ નથી – જ્ઞાનનો પ્રકાશ નહિ હોવાને લીધે. એટલે એ વાતને પોતે દોહરાવી છે કે, ‘સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવા યોગ્ય નથી;...’ કેમ નથી વર્તતું ? ‘...કેમકે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતું નથી;...’ (અર્થાત્) જ્ઞાનમાં આત્મસ્વરૂપ આવ્યું નથી, ભાવ ભાસ્યો નથી, અનુભવાંશે પ્રતીતિ થઈ નથી, (જેને) ૭૫૧ (પત્રાંકમાં) બીજું સમકિત કીધું. ‘પરમાર્થની સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીત તેને શ્રી વીતરાગ બીજું સમકિત કહે છે.’ વીતરાગોએ આ સ્વીકારેલી વાત છે એમ કરીને ૭૫૧માં એ વાત લીધી છે. એને બીજજ્ઞાન પણ કહે છે, એને સુધારસ પણ કહ્યો છે, એને આત્માનું

અસ્તિત્વગ્રહણ પણ કહેવામાં આવ્યું છે અને એને સ્વરૂપની ઓળખાણ, ભાવભાસન, સ્વરૂપનિશ્ચય પણ કહેવામાં આવે છે. એક જ પર્યાયના વિભિન્ન લક્ષણોથી એ પર્યાયને સમજાવવામાં આવે છે. એવું જે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તે બીજજ્ઞાની પુરુષને હોય છે અને એક અનુભૂતિ સંપન્ન હોય એવા જ્ઞાનીપુરુષને હોય છે. એવું પદાર્થદર્શન નહિ હોવાને કારણે પૂર્વાપર અવિરોધપણું એવો જે ઉત્કૃષ્ટ ગુણ તે બીજાની વાણીમાં, જ્ઞાની સિવાયની બીજાની વાણીમાં એ ગુણ આવતો નથી.

‘...અને તેથી ઠામઠામ કલ્પનાથી યુક્ત તેની વાણી હોય છે.’ એટલે જે Theory વાંચી હોય છે, જે Theory સમજી હોય છે કે, આત્મા આવો છે... આત્મા આવો છે... દ્રવ્યથી, ગુણથી, પર્યાયથી – ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવથી – દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી – ગુણ-ગુણીના ભેદથી અનેક પ્રકારે Theory આવે છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોમાં અને એમાં પણ ખાસ કરીને દ્રવ્યાનુયોગના શાસ્ત્રોમાં આત્મદ્રવ્યના વિષયમાં અનેક પ્રકારે આત્માની વ્યાખ્યા કરેલી છે. હવે, માત્ર એ વ્યાખ્યાથી જો સમજવા જાય તો એને ક્યાંયને ક્યાંય કલ્પના લગાડવી પડે છે. અનુભવમાં કલ્પનાનો અભાવ છે, કલ્પનામાં અનુભવનો અભાવ છે. એટલે જ્ઞાનીની વાણી અનુભવસહિત હોય છે જ્યારે બીજાની વાણીમાં ઠામઠામ એટલે અનેક જગ્યાએ એની કલ્પના જોડવી પડે. એને કહેવા જતાં પોતાને કલ્પનામાં એક Picture ઊભું કરવું પડે છે – આત્મા આવો ! આત્મા આવો !

વસ્તુસ્વરૂપ એવું છે કે, આત્મા મૂળ સ્વરૂપે અતીન્દ્રિય પદાર્થ હોવાને લીધે તે અંતર્મુખી અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમાં જ માત્ર વિષય થાય છે. આત્મા ઇન્દ્રિયજ્ઞાનનો વિષય નથી. ન ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી જણાય, ન શ્રવણેન્દ્રિયથી જણાય (અને) બીજી ઇન્દ્રિયોનો કોઈ પ્રશ્ન રહેતો નથી (અર્થાત્) સૂંઘવાનો વિષય કે સ્વાદ લેવાનો વિષય કે સ્પર્શવાનો વિષયનો તો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી, પણ કાનથી સાંભળે અને આંખથી જિનેન્દ્રની

મુદ્રા, જિનેશ્વરની પ્રતિમા કે જ્ઞાનીની મુદ્રા જોવે તોપણ આત્મા ઈન્દ્રિયજ્ઞાનનો વિષય નથી. આત્મા પોતે અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો વિષય છે અને એ અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અંતર્મુખી હોવાને લીધે અને ઈન્દ્રિયજ્ઞાન બહિર્મુખી જ્ઞાન હોવાથી અને પરોક્ષ હોવાને લીધે આત્મપદાર્થ એમાં વિષય થતો નથી. એટલે માત્ર વ્યાખ્યાથી – Theoryથી આત્માને સમજવા જાય તો મન દ્વારા બહિર્મુખ જ્ઞાનથી એની કલ્પના ઉત્પન્ન થાય છે કે, આત્મામાં આ પ્રકારે ઉત્પાદ્, વ્યય છે, આત્મામાં આ પ્રકારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ છે, આ પ્રકારે આત્મા દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયવાળો છે, એમ કાંઈને કાંઈ કલ્પના કરવી પડે છે. એ મનથી થતી જે કલ્પના એ કલ્પનામાં આત્મપદાર્થ સમાવેશ પામતો નથી. ઈન્દ્રિયજ્ઞાનનું મન સહિત જે વર્તવું થાય છે, મનની સાથે જે મતિ-શ્રુતજ્ઞાનનું જોડાણ છે એની દિશા બહિર્મુખ છે અને આત્મા જે પરમપદાર્થ છે તે અંતઃતત્ત્વસ્વરૂપી હોવાથી અંતર્મુખ જ્ઞાનમાં જ એ વિષય થાય છે.

જેમ કોઈને તૃષ્ણા લાગી હોય અને પાણી માટે મારતે ઘોડે જંગલમાં પાણી ગોતતો હોય, જળાશયને ગોતતો હોય કે, ક્યાંય તળાવ, વાવ, કૂવો હોય તો પાણી મળે. એમાં કોઈ કૂવો દેખાઈ ગયો. ઘોડા ઉપર બેઠા-બેઠા કૂવામાં પાણી છે કે નહિ, (એની) ખબર ન પડે. ઘોડા ઉપર બેઠા-બેઠા ખબર પડે ? ઘોડાથી ઊતરી, કૂવાને કાંઠે જઈ, વાંકા વળીને અંદર જોવું પડે કે, અંદર તળિયે પાણી છે ? પછી કેમ ઉપર કાઢવું એ પછીની વાત છે. એમ વિકલ્પના મારતે ઘોડે મનથી કોઈ આત્માને સમજવા માંગે અને એને આત્માનું જ્ઞાન થાય એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી, થઈ શકે જ નહિ. એ મનના ઘોડેથી ઊતરીને; કેમકે બહિર્મુખ પરિણામ છે, જ્યારે જ્ઞાન અંતર્મુખ થાય અને અતીન્દ્રિયજ્ઞાન પ્રદેશે-પ્રદેશે પ્રસરીને સ્વસંવેદનજ્ઞાનથી આત્માનો અનુભવ કરે ત્યારે એને આત્મા જેવો કેવળજ્ઞાનમાં જ્ઞેય થયો છે એવો અહીંયાં ચોથા ગુણસ્થાને

અનુભવજ્ઞાનમાં એનું જ્ઞાન થાય. બરાબર એવું જ જ્ઞાન થાય કે, આત્મા આવો છે ! ફક્ત કેવળજ્ઞાનમાં એના પ્રદેશો જણાય છે, આમાં પ્રદેશો નથી જણાતા, બાકી અનુભવમાં તો એક જ જાતિનો અનુભવ છે. જેવું કેવળજ્ઞાનમાં સ્વસંવેદન છે એવું જ અહીંયાં શ્રુતજ્ઞાનમાં – મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં સ્વસંવેદન છે. તારતમ્યતાનો ફેર અનંતગુણો છે. એક Sample છે અને એક ગોળની આખી ભેલી છે. પણ ગોળનો સ્વાદ તો એક Sampleમાં આવે એ આખી ભેલીમાં છે, પણ એ અતીન્દ્રિયજ્ઞાનમાં જણાય છે. એટલે જ્યાં સુધી અતીન્દ્રિયજ્ઞાને કરીને પદાર્થદર્શન થયું નથી ત્યાં સુધી કહેનારને આત્મા સંબંધીના શાસ્ત્રો વાંચીને પણ ક્યાંયને ક્યાંય કલ્પનાથી કહેવું પડે છે. એટલા માટે આત્માનો ઉપદેશ દેવાનો અધિકાર પણ જ્ઞાનીપુરુષથી શરૂ થાય છે, એ પહેલાં ઉપદેશનો અધિકાર શરૂ નથી થતો.

‘એ આદિ નાના પ્રકારના ભેદથી જ્ઞાની અને શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીનું ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવા યોગ્ય છે.’ કોને લીધું ? સામાન્ય મનુષ્યોને તો ન થાય, મંદ દશાવાન મુમુક્ષુને પણ ન થાય અને મધ્યમ કક્ષાના મુમુક્ષુને પણ ન થાય. એ આદિ અનેક પ્રકારના જ્ઞાનીપુરુષની વાણીની વિશેષતાના ભેદો છે; એ ભેદ છે એ બધા એના ગુણ છે, એ દ્વારા (જ્ઞાનીપુરુષની વાણીની ઓળખાણ થાય છે).

‘જ્ઞાનીપુરુષને તો સહજસ્વભાવે તેનું ઓળખાણ છે,...’ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને ઓળખાય અને જ્ઞાની જ્ઞાનીને ઓળખે એ તો સહજસ્વભાવ છે. કેમકે એ તો પોતે જ અનુભવમાં ઊભા છે. પોતે પ્રકાશમાં ઊભા છે (એટલે) સામે પ્રકાશ હોય તો એ સમજી શકે છે કે, આ જ્ઞાનનો પ્રકાશ છે. અંધારું હોય તો (પણ) સમજી શકે છે કે, અહીંયાં પ્રકાશ નથી પણ અંધારું છે.

જેમ ઝવેરી છે એ સાચા હીરાને અને ખોટા હીરાને એના પ્રકાશથી

સમજી શકે છે. (એને) તરત ખ્યાલ આવશે. Eyeglass મૂકે એટલે હીરાની ચમક - ખોટા હીરાની ચમક નરી આંખે ગમે એવી સારી દેખાતી હોય પણ જેવો ગ્લાસ મૂકે એટલે એમ લાગે કે, આ તો સાવ આંધળું છે. શું કહે ? આ તો આંધળું નંગ છે, એમ કહે. અને સાચો હીરો હોય તો એનો પ્રકાશ છે એ અછાનો રહે નહિ, પકડાય. તરત ઝવેરીની આંખમાં પકડાય. બીજાને ન સમજાય પણ ઝવેરીની આંખમાં તો તરત જ પકડાય.

એમ 'જ્ઞાનીપુરુષને તો સહજસ્વભાવે તેનું ઓળખાણ છે,...' કેમકે એમને સહજસ્વભાવથી સહજ જ્ઞાન પ્રગટ થયેલું છે અને એ જ્ઞાન અનુભવ - વેદન સહિત હોવાથી વેદનયુક્ત વાણી આવે એના રણકારને એ તો સહેજે ઓળખી શકે છે. '...કેમકે પોતે ભાનસહિત છે,...' પોતે પોતાના આત્મસ્વરૂપના ભાનમાં વર્તે છે. આત્મસ્વરૂપનું ભાન જ્યાં સુધી નથી ત્યાં સુધી બેભાનપણું છે. ગમે તેટલી વિદ્વત્તા હોય, બેભાનપણું છે. ભાનમાં વર્તે છે - 'સિદ્ધસમાન સદા પદ મેરો' મારું સ્વરૂપ પરિપૂર્ણ (છે). જેવા સિદ્ધ પરમાત્મા છે એવું જ મારું સ્વરૂપ છે - 'જિનપદ નિજપદ એકતા' એનું જે ભાન છે એ ભાન સહિતપણું અને બેભાનપણું એમાં બહુ મોટો આંતરો છે. એટલે એ પોતે ભાનસહિત હોવાથી '...ભાનસહિત પુરુષ વિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહીં, એમ સહેજે તે (જ્ઞાની) જાણે છે.'

જુઓ ! કેટલી સરસ વાત લીધી છે ! પોતે ભાનસહિત છે અને ભાનસહિત પુરુષ વિના આ પ્રકારનું આત્માર્થ ઉપદેશકપણું, આત્માને સતત જાગ્રતિમાં લઈ આવે એવી વાણી ભાનસહિત પુરુષ વિના આ પ્રકારનો આશય બીજાની વાણીમાં આવી શકે નહિ, ઉપદેશી શકાય નહિ એમ સહેજે જ્ઞાની જાણે છે. મને પણ ભાન છે, સામે અહીં સુધી વાત કરનાર ભાનમાં હોય તો જ વાત કરે, નહિતર ભાન સિવાય વાત કરી

શકે નહિ.

‘સમયસાર’ની ૪૭ શક્તિઓનું પરિશિષ્ટ છે. શાસ્ત્ર પૂરું કર્યા પછી ટીકાકાર ભગવાન ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ’ છે એમણે આત્મસ્વરૂપને સમજાવવા માટે આત્મામાં કેવી-કેવી શક્તિઓ રહેલી છે - મૂળસ્વરૂપ - એ Properties of the substance છે. એ આત્માની Property છે. જ્ઞાનશક્તિ એ જ્ઞાનની (-આત્માની) Property છે. આત્માની સુખશક્તિ એ આત્માની Property છે. જેને આપણે ‘સંપત્તિ’ કહીએ છીએ. કાયમની સંપત્તિ અનાદિ-અનંત સાથે રહેવાવાળી (સંપત્તિ છે). એનું વર્ણન એવી રીતે કર્યું છે. એક-એક શક્તિની વ્યાખ્યા કરી છે. ત્યાં તો શું છે કે, શાસ્ત્રમાં તો Theory આવે - વ્યાખ્યા આવે. પણ એ વ્યાખ્યામાં અનુભવસહિતપણું છે એમ નીકળે છે. વ્યાખ્યા ગુણની કરી છે પણ ગુણ શુદ્ધપણે કેવી રીતે પરિણમે છે એ બતાવતા એમનું અનુભવસહિતપણું (છે) એની અભિવ્યક્તિ થાય છે. એટલે કહેવાની જે પદ્ધતિ હોય છે એમાં અનુભવ ઊતરે છે. એ જ વાતને એ જ શબ્દોમાં કહેવા જાય તો ફરક પડી જાય. આવો એક વિશિષ્ટ ગુણ જ્ઞાનીની વાણી વિષે હોય છે અને તે જ્ઞાનીને સહેજે સમજાય છે.

હવે આગળ કહે છે, વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે ‘અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો ભેદ જેને સમજાયો છે,...’ ‘કૃપાળુદેવ’ની વિષય ઉપર Mastery કેટલી છે !! એક વાણીને - જ્ઞાનીની વાણીને કેવી રીતે જુદી પાડે છે ! ‘અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો ભેદ જેને સમજાયો છે, તેને અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનો ભેદ સહેજે સમજાવા યોગ્ય છે.’ એટલે કે જે જ્ઞાનને ઓળખે છે. જ્ઞાનને ઓળખે છે એટલે ? જ્ઞાનને જ્ઞાનના સ્વરૂપથી ઓળખે છે (અર્થાત્) એનું લક્ષણ શું ? એનું વેદન શું ? અને એનો સ્વભાવ શું ? એનું સ્વરૂપ શું ? ગુણથી, લક્ષણથી અને વેદનથી જેણે આત્માને જાણ્યો છે તેના જ્ઞાનને આત્મજ્ઞાન કહી શકાય. એ સિવાય આત્મજ્ઞાન બીજી રીતે થયું

હોય તો તે આત્મજ્ઞાન નથી. આત્મજ્ઞાનની વાત છે પણ એ આત્મજ્ઞાન નથી.

એમાં ગુણ એટલે એનો સ્વભાવ – સ્વરૂપ છે. લક્ષણ છે એ બીજાથી જુદું પાડતું, આત્માને બીજા બધાથી જુદો પાડે – ભિન્ન પાડે. ષટ્પદથી આત્મા દર્શાવ્યો તો શું કહ્યું ? કે, જેમ તરવાર અને મ્યાન જુદાં છે એવો ભિન્ન કરીને આપે દર્શાવ્યો છે. ષટ્પદનો – છ પદનો Total શું માર્યો ? સમ્યગ્દર્શનના આશ્રયભૂત એવા છ પદનો જે પત્ર છે એમાં વાત એ લીધી. પાછળથી ‘આત્મસિદ્ધિ’ એના ઉપરથી રચી છે. એ છ પદનો Total શું માર્યો ? કે, એ છ પદ દર્શાવીને આપે, જેમ તરવાર અને મ્યાન જુદાં છે એમ આત્માને જુદો દેખાડ્યો છે – ભિન્ન દેખાડ્યો છે. એ ભિન્ન દેખાવાનું એક લક્ષણ છે – ખાસ લક્ષણ છે – Specific symptom છે અને તે જ્ઞાન લક્ષણ છે – વેદન લક્ષણ છે. લક્ષણથી, વેદનથી (કહ્યું તો) લક્ષણમાં જ્ઞાન લક્ષણ છે. પણ જ્ઞાનમાં બે પ્રકાર છે – સ્વપરપ્રકાશકપણું અને વેદનપણું. એમાં અહીંયાં વેદન લીધું. કેમકે વેદનમાં અનુભવસહિતપણું છે. જાણવામાં અનુભવ નથી, વેદવામાં અનુભવ છે. પરપદાર્થને જાણે પણ પરપદાર્થને જ્ઞાન વેદે નહિ, વેદી શકે પણ નહિ. એ પ્રકારે જેણે આત્મા જાણ્યો છે તેને આત્મજ્ઞાન વર્તે છે. તો કહે છે કે, એવું જે જ્ઞાન અને એ સિવાયનું જે જ્ઞાન, એવો જ્ઞાન અને અજ્ઞાનનો જેને તફાવત સમજાયો છે ‘...તેને અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનો ભેદ સહેજે સમજાવા યોગ્ય છે.’ એને એ વાત તરત જ સમજાય છે, સહેજે સમજાય છે.

અથવા ‘અજ્ઞાન પ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે,...’ જુઓ ! કેવી વાત જબરજસ્ત કરી છે ! આશ્ચર્યકારક વાતો કરી છે !! ‘અજ્ઞાન પ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે,...’ ગમે એટલું ઉઘાડજ્ઞાન હોય, બહિર્લક્ષી ક્ષયોપશમજ્ઞાન અંગ-પૂર્વનું હોય હોં ! અત્યારે તો કોઈને હોતું

નથી. અત્યારે તો ગણતરીનાં શાસ્ત્રો બચ્યાં છે અને ઉઘાડ હોય તો - ક્ષયોપશમ હોય તો બહુ બહુ તો એનું જ્ઞાન અને એની ધારણા હોય. પણ અંગ-પૂર્વનું ક્ષયોપશમજ્ઞાન હોય છતાં પણ અજ્ઞાન હોય તો તેના પ્રત્યે આકર્ષણ ન થાય. મોહનું લક્ષણ શું છે ? આકર્ષણ થવું તે મોહનું લક્ષણ છે. અજ્ઞાન પ્રત્યે જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે (અર્થાત્) બાહ્યજ્ઞાનનો મોહ ન થાય.

અધ્યાત્મની Line અંતર્મુખની છે. બાહ્યજ્ઞાન અને બાહ્યત્યાગ એ બંનેમાં જે વિમોહિત થાય છે તેને જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીનો ભેદ સમજાવો કઠણ પડે છે. એટલે ‘અજ્ઞાન પ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને...’ જ્ઞાનીને તો બાહ્યજ્ઞાનનો - અજ્ઞાન પ્રત્યેનો એમનો મોહ હોતો નથી. અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનનો મોહ થઈ જાય કે, ઓહો ! આટલું બધું જાણે છે ! આટલું બધું સમજાવી શકે છે ! આટલું બધું કહી શકે છે ! નક્કી જ્ઞાની હોવા જોઈએ ! એમ જ્ઞાની નક્કી નથી થતા. જ્ઞાન છે કે અજ્ઞાન છે ? બાહ્યજ્ઞાન છે કે અંતરજ્ઞાન છે ? એ જ્યાં સુધી નક્કી ન કરી શકે ત્યાં સુધી જ્ઞાની (અને) અજ્ઞાનીના ભેદને એ તપાસી શકે નહિ.

‘અજ્ઞાન પ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને શુષ્કજ્ઞાનીનાં વચન બ્રાંતિ કેમ કરી શકે ?’ એની બ્રાંતિ નથી ઊપજતી કે, આ જ્ઞાની હશે તો ? આપણને કેમ ખબર પડે ? આટલું બધું જ્ઞાન છે ! કેમ ખબર પડે કે જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ? જ્ઞાનીને એવી બ્રાંતિ ઊપજતી નથી. કેમ ઉત્પન્ન કરી શકે ? કરી શકે જ નહિ ને, એમ કહે છે. પ્રશ્નાર્થ મૂક્યો છે - એને બ્રાંતિ કેમ કરી શકે ? ન જ કરી શકે.

‘બાકી સામાન્ય જીવોને અથવા મંદદશા અને મધ્યમદશાના મુમુક્ષુને...’ મંદ એટલે જઘન્ય અને મધ્યમ એટલે થોડાક આગળ વધેલા એવા મુમુક્ષુને ‘...શુષ્કજ્ઞાનીનાં વચનો...’ અથવા અજ્ઞાનીનાં વચનો

‘...સાદૃશ્યપણે જોવામાં આવ્યાથી...’ સાદૃશ્ય એટલે સરખાપણું. સરખાપણે જોવામાં આવ્યાથી ‘...બન્ને જ્ઞાનીનાં વચનો છે એમ ભ્રાંતિ થવાનો સંભવ છે.’ અને ભ્રાંતિ થઈ જાય કે, જ્ઞાની પણ આમ કહે છે અને આ પણ આમ જ કહે છે, જ્ઞાની કહે છે એવું જ બરાબર કહે છે માટે પણ કહેનાર જ્ઞાની હોવા જોઈએ. એ રીતે ભ્રાંતિ ઊપજાવે છે. કોને ? સામાન્ય જીવોને ભ્રાંતિ ઊપજે છે, મંદ એટલે જઘન્યદશાના મુમુક્ષુને પણ એ ભ્રાંતિ ઊપજવાનો સંભવ છે અને મધ્યમદશા જેની છે અને પણ ભ્રાંતિ ઊપજવાનો સંભવ છે.

હવે, આમાંથી તાત્પર્ય શું નીકળે છે ? આ ત્રણ વાત જ્યારે કરી ત્યારે એમાંથી નવું તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે, મુમુક્ષુ જીવે જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખવા માટે (ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતામાં આવીને ઓળખાણ કરવી) કે જે ઓળખાણનું ફળ નિર્વાણપદ છે, એ ‘કૃપાળુદેવ’ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે, એનું ફળ નિર્વાણપદ છે અને (ઉત્તમ-પત્રાંકમાં) પણ એ સ્પષ્ટ કહ્યું કે, જે ઓળખે છે તે તેવો થાય છે. ઉત્તમ (પત્રાંકમાં) પણ કહ્યું, માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે, ઓળખે છે, ભજે છે. (જે) ઇચ્છે છે, ઓળખે છે અને ભજે છે તે તેવો થાય છે - ઉત્તમમાં લીધું. એ કમ બોધ્યો છે, હોં ! અનેક પ્રકારે જે કમ બોધ્યો છે એ ઉત્તમમાં પણ આવે છે. અનેક જગ્યાએ પોતે કમ બોધ્યો છે. પાનું-૩૨૦ છે, નીચે ‘માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે, ઓળખે છે અને ભજે છે, તે જ તેવો થાય છે,...’ ભવિષ્યમાં. અને વર્તમાનમાં ‘...તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવો યોગ્ય છે.’ આ વાત આપણે એટલા માટે Referenceમાં લીધી છે કે, એનો Context છે એ આપણા ચાલતા પત્રને લાગે છે કે, આપણે ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ થવું હોય તો શું કરવું જોઈએ ? કેમકે એક વાત તો ‘કૃપાળુદેવ’ સ્પષ્ટ કરે છે કે, સામાન્ય મનુષ્યને જ્ઞાની-અજ્ઞાનીની વાણીનો તજ્ઞાવત સમજીને ઓળખાણ નહિ થાય. મંદ દશાવાન હશે એટલે જઘન્ય મુમુક્ષુ હશે - સામાન્ય મુમુક્ષુ હશે એને

પણ નહિ ઓળખાય. મધ્યમ કક્ષાનો હશે તો કહે છે એને પણ નહિ ઓળખાય. તો કોને ઓળખાશે ? કે, ‘ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને ઘણું કરીને તેવી ભ્રાંતિનો સંભવ નથી,...’ (કોઈ પૂછે કે) ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુની વાત (ક્યાંય) કરી છે ? તો કહે છે, હા, ઉત્પન્નમાં કરી છે. એનો Reference ત્યાં મળે છે. પત્રો ભલે જુદી-જુદી જગ્યાએ છે, Statement ભલે જુદી-જુદી જગ્યાએ છે પણ એનું Coordination તો કરવું જોઈએ ને ? અને એ કરતા ન આવડે તો વાંચી જવાનો કોઈ અર્થ નથી.

આગળ એ પોતે કહી ગયા છે કે, ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ કોને કહેવાય ? અને એ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ એટલે ભાવિનો જ્ઞાની એમ પણ સાથે-સાથે કહી દીધું. ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ એટલે કોણ ? કે, ભાવિનો જ્ઞાની. કેમ ભાવિનો જ્ઞાની ? કે, જ્ઞાનીને ઓળખ્યા માટે એ જ્ઞાની થવાનો છે. એટલે એ વાત લીધી કે, ‘માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે’ માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે એટલે શું ? કે, બીજું કાંઈ ઇચ્છતો નથી, એનું નામ ‘માત્ર’, ઠીક ! જ્ઞાની સિવાય બીજું કાંઈ જોઈએ નહિ. કેમ ? કે, નહિતર સ્વચ્છન્દ પ્રવૃત્તિ થાય છે. અજાણ્યો હોવાથી અજાણપણે તો સ્વચ્છન્દ પ્રવૃત્તિ અનંતકાળથી કરતો આવ્યો છે. માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે ? માત્ર જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ ચાલવા ઇચ્છે છે ? અને માત્ર જ્ઞાનીના માર્ગને અનુસરવા ચાહે છે, જ્ઞાનીનો જ આશ્રય કરવા માંગે છે, તે જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે, તે ઓળખે છે. તે જ જ્ઞાનીને ઓળખી શકે છે. આ ક્રમ છે - જે ઇચ્છે એ જ ઓળખી શકે છે. નહિતર ઓળખવાની પરિસ્થિતિ ઊભી નથી થતી.

ઓળખવા માટે શું થવું ? એ ૨૫૪ (પત્રાંકમાં) કહ્યું. ‘મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે.’ એ વાત ૨૫૪માં કરી ને ? આ તો Coordination ક્યાં-ક્યાં લાગુ પડે છે. ‘...મહાત્માના જોગે તેના અલૌકિક સ્વરૂપને ઓળખવું.’ યોગ એટલે પ્રત્યક્ષ હોય ત્યારે. ‘ઓળખવાની પરમ તીવ્રતા રાખવી, તો ઓળખાશે.’ ઓળખું કેવી રીતે ? અમારે કેવી

રીતે જ્ઞાનીને ઓળખવા ? કે, ઓળખવાની પરમ તીવ્રતા રાખી હશે તો ઓળખાશે. પરમ તીવ્રતા એટલે શું ? કે, માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે, માત્ર જ્ઞાનીના માર્ગે ચાલવા ઇચ્છે છે. જરા પણ સ્વચ્છન્દે ચાલવા ઇચ્છતો નથી, તો ઓળખાશે. અહીંયાં લખ્યું છે કે, ‘મુમુક્ષુનાં નેત્રો...’ આવા ઉત્તમ કોટિના ‘મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે.’ એ જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખી લે છે.

એ રીતે અહીંયાં (એમ કહે છે કે) ‘ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને ઘણું કરીને તેવી બ્રાંતિનો સંભવ નથી,...’ એટલે તે અજ્ઞાનીમાં જ્ઞાનીપણું જોશે નહિ અને જ્ઞાનીમાં એને અજ્ઞાની છે એવી બ્રાંતિ થશે નહિ. શા માટે એમ થશે ? ‘...કેમકે જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષાનું બળ તેને વિશેષપણે સ્થિર થયું છે.’ તેને એટલે અહીંયાં કોને ? ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને ‘...જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષાનું બળ...’ બહુ ગૂઢ વચનો છે ! જ્ઞાનીનાં વચનો માત્ર સાંભળે છે એમ નહિ. એ વચનોની એને પરીક્ષા છે. પરીક્ષા કરે એવી જેની જ્ઞાનની યોગ્યતા છે – એવી ક્ષમતા છે – Ability અને એનું બળ છે (અર્થાત્) બળવાનપણે એ જ્ઞાન કામ કરે છે, સામાન્યપણે કામ નથી કરતું. આ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ કેવો હોય છે ! (તેને) જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોની પરીક્ષા કરવાનું બળ (સ્થિર થયું છે) અને એ અસ્થિર નથી. ધજાની પૂંછડી જેવું નથી, સ્થિર થયેલું બળ છે.

એનો એક આંક એવો છે કે, એવી ઉત્કૃષ્ટ કક્ષામાં જ્યારે કોઈપણ મુમુક્ષુ જીવ આવે છે ત્યારે એને એક Self confidence ઊભો થાય છે – આત્મવિશ્વાસ (ઊભો થાય છે). જેમ કોઈ માણસ ગાડી ચલાવે છે તો આત્મવિશ્વાસ હોય તો ચલાવે કે, વગર (વિશ્વાસે) ચલાવે ? લાઈસન્સ મળ્યું હોય પણ આત્મવિશ્વાસ ન હોય તો Accident કરે. બરાબર છે ? અને ચલાવવાની Practice હોય તો ? વાતો કરતાં-કરતાં, દુનિયાભરની ચિંતા કરતાં-કરતાં, Tensionમાં હોય તોપણ ગાડી

ચલાવે. Tensionવાળાને સિગારેટ કે બીડી પીવી પડે છે, બીડી પીતા-પીતા પણ ગાડી ચલાવે છે, (કેમકે) આત્મવિશ્વાસ છે.

એમ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને એક આત્મવિશ્વાસ અંદરથી ઊભો થાય છે કે, જ્ઞાની હશે તો મારી નજરમાંથી ઓળખાયા વિના બચી નહિ શકે ! અને એ દશા ન આવે ત્યાં સુધી અંદરમાં સંદેહ રહે (કે), કેમ ખબર પડે ? આપણને શું ખબર પડે ? આપણને ક્યાંથી સમજાય ? આપણી ક્યાં એવી યોગ્યતા છે ? કહી ન શકાય કે, ભાઈ, જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની છે, આપણે સમજી શકતા નથી. (જેની) આ પ્રકારની હાલકડોલક દશા છે એને પરીક્ષાનું બળ સ્થિર થયું નથી. જે ભાષા વાપરી છે એ બહુ ગૂઢ ભાષા વાપરી છે ! તેને એટલે ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષાનું બળ આત્મવિશ્વાસ સાથે હોય છે. સ્થિર થયું છે એનો અર્થ શું ? આત્મવિશ્વાસ અંદરથી ઊભો થયો છે કે, જ્ઞાની હશે તો મારી નજરમાંથી ઓળખાયા વિના જઈ શકે નહિ, બચી શકે નહિ. સાચો હીરો હોય તો હું પકડી પાડું, ખોટો હોય તોપણ હું પકડી પાડું, કેમકે હું ઝવેરી છું. (એવો) આત્મવિશ્વાસ હોય કે ન હોય ? કે, એમને એમ વેપાર કરવા બેસે ? પોતાની પરખવાની શક્તિ અને આત્મવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયા વિના કોઈ ઝવેરાતનો વેપાર કરી શકે ખરો ? કે, ન કરી શકે. અહીંયાં એ વાત લીધી છે.

ભાષા કેવી વાપરી છે ! બળ વિશેષપણે સ્થિર થઈ ગયું છે ! પૂરો આત્મવિશ્વાસ વર્તે છે. એ રીતે એને ભ્રાંતિ થવાનો સંભવ રહેતો નથી. નહિતર શંકા પડે છે અથવા આશંકા ઊભી થાય છે અથવા નિસંદેહપણે જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની છે એમ પોતે સમજી શકતો નથી. એવી યોગ્યતા, માત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છતા ઓળખવાની યોગ્યતા આવે છે. કેવી-કેવી વાત કરી છે ! ઓળખવાની તીવ્રતા હોય અને માત્ર જ્ઞાનીની ઈચ્છના હોય, સિવાય બીજી ઈચ્છના ન હોય. કેમકે એ સિવાય અંધારામાં

ચાલવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમને એમ અંધારામાં ચાલવાનો કોઈ અર્થ નથી. એની અંદર નુકસાન થવાની વધારે પરિસ્થિતિ છે. એમ સમજીને જે મુમુક્ષુ માત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છે છે એ પહેલો ક્રમ છે. માત્ર ઈચ્છે છે તેને જ ઓળખાણ થાય, તે એનો બીજો ક્રમ છે, તે તેવો જ થાય છે, તે એનો ત્રીજો ક્રમ છે અને તે વર્તમાનમાં ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ કહેવા યોગ્ય છે.

એ રીતે જ્ઞાનીપુરુષની વાણી સંબંધીમાં અહીંયાં આ પત્રમાં ઘણું સુંદર વિવેચન આવ્યું છે. હવે પછીનો આ જ વિષય ઉપરનો એક પેરાગ્રાફ જે બાકી રહે છે એમાં ભૂતકાળના જ્ઞાનીને પણ ઓળખવાની ક્ષમતા જ્ઞાનીઓને કેવી રીતે હોય છે, એની કોઈ એક વિશિષ્ટ વાત છે એનું નિરૂપણ કરેલું છે અને ત્યારપછી એ જ પત્રમાં બીજા વિષયોનું સ્પષ્ટીકરણ – શ્રી ‘સોભાગભાઈ’ના પ્રશ્નોનું (સ્પષ્ટીકરણ) પોતે આપ્યું છે. અહીં સુધી રાખીએ, સમય થયો છે.

પ્રવચન-૧૦, પત્રાંક-૬૭૯ (૩)

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૬૭૯ ચાલે છે). જ્ઞાનીની વાણી અને અજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયનો જે તફાવત હોય છે તે તફાવત સમજાતાં જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય છે એવું એક મહત્વનું પ્રયોજન ત્યાં સધાય છે. એ ઓળખાણનું ફળ નિર્વાણપદ છે તેથી તે અત્યંત પ્રયોજનભૂત છે અને સમ્યગ્દર્શન પામવાના કારણનું તે કારણ છે. સમ્યગ્દર્શન એ મોક્ષમાર્ગનો પ્રવેશ છે, એનું કારણ આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ અથવા આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય છે અને એનું કારણ સત્પુરુષની ઓળખાણ છે. એ ઓળખાણ થવાનો પ્રસંગ એમની વાણીથી બને છે. એટલા માટે અહીંયાં આ પત્રમાં તેમની વાણીની ચર્ચા (કરી છે કે), બીજાની વાણીથી એ કઈ રીતે જુદી પડે છે, એમાં કેવાં-કેવાં ગુણ હોય છે કે, જે સમજવાથી, સમજાયાથી જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય છે.

એમાં એ વિષય પણ લીધો કે, એ ઓળખાણ થવા અર્થે પોતાની યોગ્યતાવિશેષ થવી ઘટે છે. ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુપણું આવવું ઘટે છે અને એવી દશા ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષાનું બળ આવતું નથી, એવી શક્તિ હોતી નથી, એવી યોગ્યતા હોતી નથી અને તેથી તે પ્રકારનો અપૂર્વ લાભ થતો નથી. સરવાળે વાત તો ઉપાદાનની યોગ્યતા ઉપર આવે છે.

હવે, આ વિષયના છેલ્લા પેરાગ્રાફમાં આશય સંબંધમાં થોડી વિશેષ વાત કરે છે. ‘પૂર્વકાળે જ્ઞાની થઈ ગયા હોય, અને માત્ર તેની મુખવાણી રહી હોય તોપણ વર્તમાનકાળે જ્ઞાનીપુરુષ એમ જાણી શકે છે કે આ વાણી જ્ઞાનીપુરુષની છે;...’ બે પ્રકારે વાત લીધી છે. વર્તમાનમાં જ્ઞાની હોય તેને તેમની વાણીથી ઓળખવાનો પ્રસંગ છે અને પૂર્વકાળે એટલે ભૂતકાળમાં થયેલાં જે જ્ઞાની છે તેમની પણ મુખવાણી રહી હોય. મુખવાણી રહી (હોય) એટલે Original વાણી રહી હોય. વાણી – મુખવાણી એટલે મૂળવાણી રહેવી એક વાત છે અને તેમની વાણી કોઈ ઝીલે અને લખી લે, સાંભળતી વખતે લખી લે, ઝીલીને પાછળથી લખે એ એમની મૂળવાણી નથી અથવા મુખવાણી નથી. તેમનાં શ્રીમુખેથી મુખરિત થયેલી વાણી તે મુખવાણી છે અથવા તેમના પોતાના દસ્કતમાં લખાયેલી વાણી તે મૂળવાણી છે. એવી વાણી રહી ગઈ હોય, પછી તે ગદ્યરૂપે હોય કે કાવ્ય અથવા પદ્યરૂપે હોય, પણ મૂળવાણી (હોય), એવી વાણી રહી હોય ‘...તોપણ વર્તમાનકાળે જ્ઞાનીપુરુષ એમ જાણી શકે કે આ વાણી જ્ઞાનીપુરુષની છે;...’ એમ જ્ઞાનીપુરુષ જાણી શકે. જ્ઞાનીપુરુષ સિવાય બીજા એ નિર્ધાર – એ નિર્ણય કરી શકે નહિ.

કેમ જાણી શકે છે ? ‘...કેમકે રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે અજ્ઞાની જ્ઞાનીની વાણીને વિષે આશય ભેદ હોય છે,....’ આશયની ચર્ચા આ વિષય શરૂ કરતાં પ્રારંભમાં જ વાત આવી હતી કે, બીજાની વાણીમાં અને જ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે તુલના હોતી નથી, આશયે બરાબરપણું – આશયનું બરાબરપણું હોતું નથી. આશય શું છે ? એટલું વિચારવું રહે છે. અહીંયાં આશય એટલે પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધવું એ આશય છે, બીજો કોઈ આશય નથી. જ્ઞાનીપુરુષને જે કાંઈ કહેવું છે તે આત્મકલ્યાણ અર્થે કહેવું છે. એ આશયથી જ એમની વાણીનો પ્રકાશ થાય છે. પોતે વાણી પ્રકાશે છે એ આત્મકલ્યાણ સાધતા-સાધતા પ્રકાશે છે. તેથી તેમની

વાણીમાં આત્મકલ્યાણરૂપ આશય હંમેશાં હંમેશાં ઝળવાઈ રહે છે.

જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષ ન હોય, જ્ઞાનદશા પ્રગટ ન થઈ હોય તેને તેવો આશય તેમની વાણીમાં આવતો નથી, પ્રકાશિત થતો નથી. કેમકે પોતે આત્મકલ્યાણને સાધતા નથી, સાધી રહ્યા નથી. જેઓ આત્મકલ્યાણને સાધી રહ્યા છે તેને સહેજે-સહેજે તે જ આશયનું પ્રકાશપણું વાણીમાં પ્રકાશિત થાય છે, પણ જે સાધતા નથી અથવા સાધવામાં અજાણ્યા છે, મોક્ષમાર્ગ(માં) પ્રવેશ નથી કર્યો ત્યાં સુધી જે મોક્ષમાર્ગથી અજાણ છે તે આત્મકલ્યાણ સાધવાને કેવી રીતે પ્રકાશી શકે ? જો પોતે અજાણ ન હોય તો પોતે સાધતા હોય. પોતે સાધતા નથી કારણ કે પોતે અજાણ છે.

મોક્ષમાર્ગ એ કોઈ જાણપણારૂપ માર્ગ નથી. આત્મજ્ઞાન એ કોઈ જાણપણારૂપ માર્ગ નથી. આત્માના અનુભવજ્ઞાનને આત્મજ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે અને એ તો સાધનાનો વિષય છે. (તેથી) જે સાધનાથી અજાણ્યા છે તે આત્મકલ્યાણરૂપ સાધનાને પ્રકાશી શકતા નથી. એટલે ‘...રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે અજ્ઞાની જ્ઞાનીની વાણીને વિષે આશય ભેદ હોય છે,...’ કેટલો બધો તફાવત લીધો ? ઉપરટપકે બાહ્યદષ્ટિથી જોવામાં આવે તો વાણી સરખી દેખાય કે, જ્ઞાની પણ એવું બોલે છે અને આ પણ એવું જ કહે છે. આ ગાથાનો અર્થ જે જ્ઞાની કરે છે તે જ આ ગાથાનો અર્થ બીજા વિદ્વાન પણ કરે છે. બૌદ્ધિક સ્તર પર એની પરીક્ષા કરતાં બન્નેનો અર્થ સરખો દેખાય છે, ચાલો હવે શું કરવું ? બુદ્ધિને Apply કરવા સિવાય આપણે શું કરશું ? તો કહે છે કે, આથી પણ આગળ જવાનો એક વિષય આમાં છે. માત્ર બુદ્ધિને લાગુ કરી અને સમજી શકાય એવો આ પ્રકાર નથી, એથી પણ આગળ જવાનો એક પ્રકાર આની અંદર છે અને એ પ્રકારથી શું સમજાય છે ? કે, રાત્રિદિવસના ભેદ(ની) પેઠે એનો તફાવત સમજાય છે. મોટું અંતર લાગે છે, એમ કહેવું છે. ઘણું

અંતર દેખાય છે.

હવે, આ જગ્યાએ આ વિષયની થોડી સૂક્ષ્મતા રહેલી છે. કેમ ? કે, સ્થૂળપણે તો શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ, નયાર્થ, મતાર્થ એ બધા સરખા દેખાય. ફરીથી, શાસ્ત્રના શબ્દના અર્થ, એમાંથી તારવવો એવો જે ભાવાર્થ, એનાથી કોઈ મતાંતરને વિષે કરવામાં આવતો મતાર્થ અને ક્યા નયના આ વચનો છે એનો નયાર્થ, એ બધું બૌદ્ધિક સ્તર પર કોઈ પણ વિદ્વાન કરી શકે. જ્ઞાની કરી શકે એવું વિદ્વાન કરી શકે કદાચ એથી સારું પણ કરી શકે, કેમકે ત્યાં વિદ્વત્તા છે. ફરક ક્યાં પડે છે ? ફરક પડે છે પરમાર્થમાં, ફરક પડે છે રહસ્યાર્થમાં કે, એ જ શાસ્ત્રનું રહસ્ય શું છે ? એ જ શાસ્ત્રના શબ્દોનો પરમાર્થ શું છે ? પરમાર્થ અને રહસ્યાર્થ બન્ને એકાર્થ છે, ત્યાં ફરક પડે છે અને ત્યાં પહોંચ જ્ઞાનીપુરુષની છે, બીજાની પહોંચ ત્યાં નથી હોતી. એટલે એ રાત્રિદિવસના અંતરની પેઠે જ્ઞાનીને સમજાય છે.

હજી, અહીંયાં બીજો એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવા યોગ્ય છે કે, જ્ઞાનીને સમજાય ત્યારે આપણે તો લાચાર થઈ ગયા કે, આપણને ન સમજાય. તો આપણને સમજાય એવો કોઈ અવકાશ છે કાંઈ ? આટલું અવશ્ય વિચારવું રહે છે. આપણને સમજાય એ કઈ ભૂમિકામાં સમજાય ? અથવા કઈ સ્થિતિમાં ઊભા હોઈએ તો સમજાય ? એટલો અહીંયાં વિચાર કરવો ઘટે છે. કોઈ પણ મુમુક્ષુ પોતાના અંતરમાં અપૂર્વ જિજ્ઞાસાથી માર્ગને શોધતો હોય, માર્ગની ખોજ એને અંદરમાં વર્તતી હોય કે, છૂટવાનો માર્ગ કેવી રીતે છે ? મારે કોઈ પણ ભોગે છૂટવું છે. છૂટવાનો માર્ગ હું અંદરમાં શોધું છું, મારી મેળે - આપ મેળે મને એ માર્ગ મળતો નથી. અનાદિનો અજાણ એવો હું મુક્તિના માર્ગથી અજાણ છું. મને મુક્તિનો - છૂટવાનો માર્ગ મળતો નથી. એની ખોજમાં જે ઊભો છે, અપૂર્વ અંતર ખોજ ! એવી જિજ્ઞાસામાં છે. એવી ભૂમિકામાં ઊભેલા કોઈ મુમુક્ષુ જીવને

જ્ઞાનીપુરુષની વાણીમાંથી છૂટવાની વાત મળે છે ત્યારે એના આત્મામાં પ્રકાશ થાય છે કે, જે હું શોધતો હતો એવી અપૂર્વ વાત - અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર (આ પુરુષની વાણી છે). એ અપૂર્વ એટલા માટે લીધું કે, અનંત ભૂતકાળમાં આ જીવે પૂર્વે ક્યારે પણ આત્મહિત સાધ્યું નથી, આત્મહિત કર્યું નથી અને આત્મહિતનો ઉપાય - માર્ગ પણ જાણતો નથી. ઉપાય એટલે માર્ગ જાણતો નથી. તે અપૂર્વ છે.

દિશાની અપેક્ષાએ વિચારવામાં આવે તો જેટલું સાધન અત્યાર સુધી કર્યું છે તે જીવે બહિર્મુખ પરિણામથી કરેલું છે. ક્યારેય પણ અંતર્મુખ પરિણામથી આત્મકાર્ય કર્યું નથી કે થયું નથી. એવું જે અંતર્મુખ થવું તે દિશાની અપેક્ષાએ અપૂર્વ છે (કેમકે) ત્યાં પરિણામની દિશા બદલાય છે. એ અંતર્મુખ કેમ થવું એની શોધ અંદરમાં ચાલતી હોય અને એ અંતર્મુખ થવાનો માર્ગ દર્શાવનાર સત્પુરુષ સામે કોઈ હોય ત્યારે એ જીવને અંદર પ્રકાશ થાય છે કે, આ કેવી રીતે અંતર્મુખ થવાનું દર્શાવી રહ્યા છે અને આ અંતર્મુખ થતાં બધેથી ઉપયોગ પ્રતિબદ્ધતા પામતો હતો એ છૂટે છે ત્યારે અંતર્મુખ(તા) થાય છે - એ વાત જ્યારે એના સમજવામાં આવે છે ત્યારે એને એ વાણી ઉપરથી કહેનારના જે ભાવ અને કહેનારનું જે જ્ઞાન (છે) એની પ્રતીતિ આવે છે કે, આ જ્ઞાનીપુરુષ છે. નહિતર આટલી હદે આ આશયથી આ પ્રકારે વાત કહેવાનું સમર્થપણું હોઈ શકે નહિ. એના ઉપરથી એ જ્ઞાનીની વાણી છે એમ સમજી શકે છે. ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને એ પ્રકાર ભજે છે.

હવે, અહીંયાં બીજો એક પ્રશ્ન જો ઊંડાણથી વિચારીએ તો, એ અંતર્મુખ થવું - એ સ્વરૂપસન્મુખ થવું - સ્વસન્મુખ થવું એવું એક પ્રકારનું પરિણામન છે કે જે પરસન્મુખતા છોડે છે, પરસન્મુખતા ત્યાં હોતી નથી, અનાદિની પરસન્મુખતાનો ત્યાં અભાવ હોય છે અને સ્વસન્મુખતા ઉત્પન્ન થાય છે. તો ત્યાં એ સ્વસન્મુખતાનો પ્રકાર કેવો છે ? કઈ રીતનો છે ?

આમાં જે Pinpoint વાત છે એ એટલી જ છે કે, આમાં રીત શું છે ? કામ કરવાની કાર્યપદ્ધતિ શું છે ? અથવા અંતર્મુખ થવાની વિધિ શું છે ? એ વિધિનું જે વિધાન - કથન જેની વાણીમાં પ્રકાશિત થાય છે, એનો પોતાના આત્મામાં પ્રકાશ થાય છે ત્યાંથી Tally થાય છે કે, બરાબર, આ વાણી જ્ઞાનીપુરુષની છે. જ્ઞાનીપુરુષ સિવાય આ વિષયને ખોલવા, જે એ વિષયથી અજાણ્યો હોય તે કેવી રીતે સમર્થ હોય ? કેવી રીતે શક્તિમાન હોય ? કે, હોઈ શકે નહિ. એ જે પ્રકરણ છે એ અનંતકાળથી આ સંસારને વિષે રહસ્યભૂત રહ્યું છે અથવા જિનાગમને વિષે પણ બાર અંગમાં કોઈ Top secret હોય - છેલ્લી હદનું રહસ્ય હોય તો આ જગ્યાએ રહેલું છે. આ રહસ્ય જેનું ખૂલે છે એને માર્ગ હાથમાં આવી જાય છે, એનો નિવેડો થઈ જાય છે.

હવે, એ જે અંતર્મુખપણું અથવા સ્વસન્મુખપણું છે એ પરિણામ કેવા પ્રકારના છે ? કેમકે અહીંયાં સાધન તો જ્ઞાન છે. શ્રદ્ધા અનંતકાળથી વિપરીત - ઊંઘી - મિથ્યાશ્રદ્ધા ચાલુને ચાલુ રહી છે. એ દર્શનમોહના પરિણામ છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના પરિણામને તપાસવામાં આવે તો અનાદિથી મિથ્યાશ્રદ્ધા છે અને ચાલુ ને ચાલુ છે. ચારિત્રગુણના પરિણામમાં રાગ-દ્વેષ ચાલુ ને ચાલુ છે. ક્યારેક રાગ છે, ક્યારેક દ્વેષ છે અને એની પેટા પ્રકૃતિમાં અનેક પ્રકારના અનેકવિધ પરિણામ પણ થાય છે. બન્ને ગુણ વિપરીતરૂપે પરિણામી રહ્યા છે. એક જ્ઞાન એવું છે કે, જે સ્વપરપ્રકાશક છે. એમાં સંપૂર્ણપણે વિપર્યાસ પણ નથી અને એમાં સંપૂર્ણપણે અવિપર્યાસ પણ નથી. જ્ઞાનની સ્થિતિ ખુલ્લી છે.

સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવે તો એટલી વાત છે કે, જ્ઞાનમાં સ્વભાવ અંશ ખુલ્લો છે અને અજ્ઞાનદશામાં પણ જ્ઞાન એવો વિવેક કરે છે કે, સ્વ કોણ અને પર કોણ ? પોતે કોણ અને પારકું કોણ ? અથવા આત્માનું અહિત થાય છે એ નથી કરવું, હિત થાય છે તે કરવું છે - એવો

વિચાર, વિવેક પ્રથમ અજ્ઞાનદશામાં ઉત્પન્ન થાય છે, પછી જ્ઞાનદશાની પ્રાપ્તિ હોય છે. તેથી અજ્ઞાનદશામાં જ્ઞાન સર્વાંશે મલિન નથી, તેમ જ્ઞાન સર્વાંશે શુદ્ધ પણ નથી. જો સર્વાંશે શુદ્ધ હોય તો તેને અજ્ઞાન ન કહેવાય કે જે પરિભ્રમણનું કારણ છે, ભ્રાંતિગતપણું ન હોય અને જો સર્વાંશે મલિન અથવા વિપરીત હોય તો એને આત્મહિતનો વિવેક જાગૃત થવાનો અવકાશ રહેતો નથી અને અજ્ઞાનદશા મટાડીને જ્ઞાનદશાની પ્રાપ્તિ કરવાનો વિવેક અને વિવેકપૂર્વકનો પ્રયાસ એ સંભવિત નથી.

આ પરિસ્થિતિ હોવાથી માર્ગ મળે છે એ આ જગ્યાએથી મળે છે. એટલે જે માર્ગને ખોજે છે - શોધે છે અથવા અંતર્મુખ થવાની વિધિની જે શોધ કરે છે એ આ જગ્યાએ કોઈ અપૂર્વ જિજ્ઞાસામાં આવે છે અને એ વાત એને મળે છે ત્યારે એ પકડી શકે છે અને એ એટલો જ વિષય સંક્ષેપમાં અનુભવગોચરપણે સમજવો રહે છે. માત્ર વિચારદશાનો વિષય નથી રહેતો.

એ આ પ્રકારે છે કે, જ્ઞાનમાં જ્ઞાનવેદના છે. ક્યાં છે ? જ્ઞાનમાં જ્ઞાનવેદના છે ત્યાં જ્ઞાનની પરિસ્થિતિ એવી છે કે, વેદક પણ જ્ઞાન છે અને વેદ પણ જ્ઞાન છે. વેદ એટલે વેદાવા યોગ્ય. વેદાવા યોગ્ય પણ પોતે છે અને વેદનાર - વેદક પણ પોતે છે. જ્ઞાનના પર્યાયમાં બે અંગ છે - એક બાહ્ય અંગ છે જેને જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એક અંતરંગ છે જેને જ્ઞાનાકાર જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. જો જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન પોતાના જ જ્ઞાન સામાન્યના વેદન ઉપર આવી જાય તો વેદ-વેદકપણું અંતરૂબાહ્ય એકાકાર થાય છે અને ત્યાં પરસન્મુખપણું મટીને સ્વસન્મુખપણું થાય છે.

ઉપયોગ જ્યાં સુધી બહાર છે ત્યાં સુધી વિશેષ જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ છે. વિશેષ જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થતાં જે જ્ઞેયને જ્ઞાન અવલંબે છે તે જ્ઞેયમાં તે જ્ઞાન લુબ્ધતાને પામે છે. જ્ઞેયલુબ્ધતા થવાને કારણે અનેક પ્રકારના

રાગ, દ્રેષ, મોહના પરિણામ રોકી શકાય નહિ એ રીતે અનિવાર્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે. એ જ જ્ઞાન વિશેષ પોતામાં અને પોતાની પર્યાયના અંતરંગમાં - જ્ઞાન સામાન્યમાં સૂક્ષ્મ અનુભવદષ્ટિએ પોતાને જોતાં સામાન્ય જ્ઞાનનો જે આવિર્ભાવ થાય છે ત્યારે જ્ઞાન વેદ-વેદકભાવે પોતાનું વેદન કરે છે અને એ સ્વપણે વેદાતું જ્ઞાન તે જ આત્મા છે. આત્મા આ સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ નથી. જેને આત્મા કહીએ, જે સનાતન જ્ઞાન લક્ષણે સ્ફુરિત એવો જે આત્મા કહીએ તે આત્મા આ પદાર્થ છે કે જે વેદ-વેદકભાવે સ્વપણે જ્ઞાન પોતે પોતાને વેદે છે ત્યાં સ્વસન્મુખપણું ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં જ્ઞાનનો પરસન્મુખપણે થતો જે પ્રતિબંધ અથવા પ્રતિબદ્ધતા પામતો જે ઉપયોગ એ ઉપયોગ પાછો વળેલો છે અને અનુભવાંશે પોતાને પોતાપણે સમજે છે, ઓળખે છે. એવી જે અંતર્મુખ થવાની વિધિ, એ વિધિના કાંઠે આવેલો જીવ એ વાત સમજવા માટે જીવને પોતાને પોતા પ્રત્યે વળીને પોતે સમજે છે.

‘કૃપાળુદેવ’ પોતાના શબ્દોમાં એ વિષય પ્રકાશ્યો છે, ૪૩૮(મો) પત્ર છે એમાં એ વિષય ચાલ્યો છે. ‘સમતા, રમતા, ઊર્ધ્વતા’નો પત્ર છે ને ? એમાં છેલ્લે વાત કરે છે. ‘સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું,...’ પ્રકાશશક્તિ છે ને ? ‘સમયસાર’માં ૪૭ શક્તિમાં બારમી ‘પ્રકાશશક્તિ’ છે. ‘વિશદ્ સ્વસંવેદનમયી પ્રકાશશક્તિ’ પ્રકાશશક્તિની વ્યાખ્યા આ પ્રકારે છે. વિશદ્ એટલે સ્પષ્ટ સ્વસંવેદનમયી પ્રકાશશક્તિ છે. અહીંયાં ‘કૃપાળુદેવ’ પ્રકાશથી વાત કરે છે. ‘સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું,...’ હવે, બહારના જે પુદ્ગલના પ્રકાશો છે એનું વર્ણન કરે છે અને એનાથી વિલક્ષણ પ્રકારના પ્રકાશની વાત કરવી છે. કેમકે અહીંયાં ચૈતન્યપ્રકાશ લેવો છે - સ્વસંવેદનમયી પ્રકાશ લેવો છે. ‘સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું, અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક,...’ અનંત અનંત કોટી ‘મણિ,...’ અનંત અનંત કોટી ‘ચંદ્ર,...’ બધાને અનંત કોટી લગાડવા અથવા ‘સૂર્યાદિ...’ જે પ્રકાશમાન પદાર્થો છે તેની ‘કાંતિ...’

એટલે તેજ ‘...જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી,...’ જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી (અર્થાત્) આત્મા જ પ્રકાશતો ન હોય તો આ બધા પદાર્થોના પ્રકાશને કોણ જાણે અને કોણ નક્કી કરે ? કે, જેના વિના પ્રકાશવા સમર્થ નથી. આ આત્મા તો અચિંત્ય દ્રવ્ય છે ! અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધ ચિત્તિસ્વરૂપ કાંતિ ! અહીંયાં – ઠગઠમાં સૂર્ય, ચંદ્રની કાંતિ ન લીધી. અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધ ચિત્તિસ્વરૂપ કાંતિ અચિંત્યપણે પ્રગટ થઈને આત્માનો પ્રકાશ કરે છે. ‘...તે સર્વ પોતે પોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી.’ (અર્થાત્) એ બધા પદાર્થો આંધળા છે. પોતે પોતાને જાણતા નથી (અને) બીજાને પણ જાણતા નથી.

‘જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે...’ હવે આત્માની વાત કરે છે, ‘જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે,...’ (અર્થાત્) તેની હયાતી – વિદ્યમાનતા પ્રકાશિત થાય છે. ‘...સ્પષ્ટ ભાસે છે, તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે જીવ છે.’ તે પદાર્થ કોણ છે ? જીવ છે – આત્મા છે. ‘અર્થાત્...’ હવે બહુ સરસ વાત કરે છે, મુદ્દાની વાત હવે આવે છે. ‘અર્થાત્ તે લક્ષણ પ્રગટપણે સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન,...’ આત્મપદાર્થનું લક્ષણ શું છે ? સ્પષ્ટપણે પ્રકાશમાન ‘...અચળ એવું...’ (એટલે) ચલિત ન થતું એવું ‘...નિરાબાધ...’ બાધા ન પામતું એવું – મટાડી ન શકાય એવું – ટંકોત્કીર્ણ ‘...પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય,...’ સ્વસંવેદનમયી પ્રકાશશક્તિ છે એટલે ‘પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય’ (લીધું). (અર્થાત્) વેદનમાં આવતું જે ચૈતન્ય ‘...તે જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.’ સાંભળતા દેખાય છે એમ ન કીધું, વાંચતા દેખાય છે એમ ન કીધું, વિચારતા દેખાય છે એમ ન કીધું, ચિંતન, મનન કરતા દેખાય છે એમ ન કહ્યું. જુઓ ! ભાષા જુઓ ! મર્મ શું છે ? કે, ‘...તે જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.’

જે ઉપયોગ બહિર્મુખ થઈને પરપદાર્થને અવલંબે છે તે પોતે જ પોતાના જ્ઞાનવેદનને અવલોકે, જે વેદન અનુભવગોચર છે, નિરાબાધ છે, અચળ છે, સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન છે તેને તે તરફ વાળતાં - ઉપયોગને તે તરફ વાળતાં એ જ જીવ છે - એ જ આત્મા છે તે પ્રગટ દેખાય છે કે, હું આવો આત્મા છું. અહીંયાં અંતર્મુખપણું ઉત્પન્ન થાય છે. વેદ-વેદકભાવે, સ્વસંવેદનભાવે અંતર્મુખપણું ઉત્પન્ન થાય છે અને એ જ બાર અંગનું રહસ્ય છે. ભગવાનની દિવ્યધ્વનિનું રહસ્ય આ જગ્યાએ છુપાયેલું છે. જો કોઈ જીવ તેને અવલોકે છે અથવા જ્ઞાનીપુરુષની વાણીમાં એ સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન થાય છે; આવું કે નહિ? 'જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં' અહીંથી નીકળે છે. ત્યારે રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે તે આશય સમજાય છે. અંતર્મુખ થવાનો જેનો પ્રવેશ છે તે સારી રીતે એને પ્રકાશે છે અને જ્યારે પ્રકાશે છે ત્યારે તેનું અંતર - સદ્ભાવ અને અભાવ રાત્રિદિવસના અંતર જેટલું અંતર એમાં જણાય છે.

મુમુક્ષુજીવ જે અત્યાર સુધી અંધકારમાં ઊભો હતો, ક્યાં ઊભો હતો? સાવ અંધારામાં ઊભો હતો. એને પ્રકાશ થાય છે કે, મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે - આત્મા પ્રત્યે જવાની અહીંયાં કેડી મળે છે. પૂરા અંધારામાં કોઈ ઊભો હોય, જંગલમાં ભૂલો પડ્યો હોય, ઝાળા અને ડાળા-પાંદડાંમાં અટવાતો - અથડાતો હોય એમાં ઓચિંતી વીજળી થાય, ઘોર અંધકારમાં ત્યાં બીજો પ્રકાશ થવાનો તો કોઈ અવકાશ નથી, પોતાની પાસે કોઈ સાધન નથી પણ ઓચિંતી વીજળી થાય અને એ ક્યાંક કેડી જોઈ લ્યે કે, આ બાજુએ જતાં માર્ગ હાથમાં આવશે. એવો પ્રકાશ જ્ઞાનીની વાણીમાંથી કોઈ મુમુક્ષુ જીવને - માર્ગશોધક જીવને મળે છે ત્યારે એને જ્ઞાનીની વાણી સમજાય છે, ઓળખાય છે અને તેના ઉપરથી જ્ઞાની પણ ઓળખાય છે. જ્ઞાની ઓળખાય છે ત્યારે એનો છૂટકો થઈ જાય છે.

‘...કેમકે રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે અજ્ઞાની જ્ઞાનીની વાણીને વિષે આશય ભેદ હોય છે, અને આત્મદશાના તારતમ્ય પ્રમાણે આશયવાળી વાણી નીકળે છે.’ ‘કૃપાળુદેવ’ અહીંયાં આ પેરાગ્રાફની અંદર આશયની જ ચર્ચા કરે છે. એ જ્ઞાનીની વાણીમાં પણ આત્મદશાની તારતમ્યતાના પ્રમાણમાં એ વાણીનું પ્રકાશવું બને છે. એટલે શું ? કે, જ્ઞાની પણ બધાં જાતિ અપેક્ષાએ એક કોટીના હોવા છતાં પણ તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ કોટી લાગુ પડે છે, તો જે તીવ્ર જ્ઞાનદશામાં વર્તે છે તેની વાણીમાં આશયની એટલી જ તીખાશ આવે છે.

જેટલા આત્મવીર્યથી – જેટલા આત્માના પુરુષાર્થથી એમનું પરિણમન વર્તે છે, વાણીમાં પણ એ જ પ્રકારનો Force – એ જ પ્રકારનું બળ પ્રગટ થાય છે, તારતમ્યતા આવે છે. ત્યાં આશયની તારતમ્યતા પ્રગટ થાય છે. એ તારતમ્ય પ્રમાણે આશયવાળી વાણી નીકળે છે તે પ્રકારનો આશય (અર્થાત્) તારતમ્યતાવાળો આશય ‘...વાણી પરથી ‘વર્તમાન જ્ઞાનીપુરુષ’ને સ્વાભાવિક દષ્ટિગત થાય છે.’ જે જ્ઞાની વર્તમાનમાં, ભૂતકાળની વાણીને પણ એમ કહી શકે કે, આ જ્ઞાનીપુરુષ એકાવતારી હોવા જોઈએ. શું કહે ? આવી તારતમ્યતાવાળી વાણી છે આમાં આટલો જોરથી આશય પ્રકાશિત થાય છે, એમનું આત્મવીર્ય અહીંયાં આ વાણી દ્વારા પ્રકાશતાને પામે છે. એ પ્રકાશપણાને પામતું જે આત્મવીર્ય, એ એમ સૂચવે છે કે, આમને ભવ કેટલા છે ? હવે બાકી કેટલું રહ્યું ? એ વર્તમાન જ્ઞાનીપુરુષને સ્વાભાવિક દષ્ટિગોચર થાય છે, સહજમાત્રમાં દષ્ટિગોચર થાય છે. એવી જ્ઞાનીપુરુષના જ્ઞાનની નિર્મળતા હોય છે કે, બીજા જ્ઞાનીને આ રીતે આટલે હદ સુધી ઓળખી શકે છે, પરખી શકે છે !!

‘અને કહેનાર પુરુષની દશાનું તારતમ્ય લક્ષગત થાય છે.’ આશયની તારતમ્યતા ઉપરથી કહેનારની દશાનું તારતમ્ય લક્ષગત થાય છે કે,

કહેનારની દશા કેટલા પુરુષાર્થમાં વર્તી રહી છે ! કેટલા જોરમાં આ વાણી બહાર આવે છે ! એવું પણ લક્ષગત થાય છે. આટલી નિર્મળતા જ્ઞાનીપુરુષમાં હોય છે.

‘અત્રે જે ‘વર્તમાન જ્ઞાની’ શબ્દ લખ્યો છે,...’ પોતે અવતરણ ચિહ્નમાં લખ્યો છે ‘...તે કોઈ વિશેષ પ્રજ્ઞાવંત, પ્રગટ બોધબીજસહિત પુરુષ શબ્દના અર્થમાં લખ્યો છે.’ જે ‘વર્તમાન જ્ઞાની’ શબ્દ લખ્યો છે તેને પ્રગટ બોધબીજસહિત હોવું (જોઈએ), એને બીજજ્ઞાન પ્રગટ થઈ ગયેલું હોય, જેને સ્વરૂપ નિશ્ચય હોય, જેને આત્માની ઓળખાણ અનુભવાંશે થઈ હોય, ૭૫૧ પત્ર પ્રમાણે જેને બીજું સમકિત પ્રગટ્યું હોય અને વિશેષ પ્રજ્ઞાવંત હોય. એટલે પ્રજ્ઞા પણ વિશેષ નિર્મળ હોય, તે એવા શબ્દનો અર્થ છે.

‘જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષા સર્વ જીવને સુલભ હોત તો નિર્વાણ પણ સુલભ જ હોત.’ ઠીક ! જ્ઞાનીપુરુષના વચનોની પરીક્ષા જેને થાય તેને નિર્વાણ થાય એમ અહીંયાં કહેવું છે. સર્વ જીવને થતું નથી. જો સર્વ જીવને થાય તો સર્વ જીવને નિર્વાણ હોય, સુલભપણે નિર્વાણ હોય એમાં બેમત નથી. વાત થોડી દુર્લભ છે અને દુર્લભ એટલા માટે છે કે, ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા ત્યાં પ્રગટ થઈ નથી, ત્યાં સુધી દુર્લભ છે. ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા પ્રગટ થયે તે વાત સુલભ છે. અહીંયાં આ વિષયને ‘કૃપાળુદેવે’ સમાપ્ત કર્યો છે.

પત્રાંક - ૬૭૪

મુંબઈ, ફા. વદ ૩, સોમ, ૧૯૫૨
ૐ સદ્ગુરુપ્રસાદ

દેહધારી છતાં નિરાવરણજ્ઞાનસહિત વર્તે છે એવા
મહાપુરુષોને ત્રિકાળ નમસ્કાર

આત્માર્થી શ્રી સોભાગ પ્રત્યે, શ્રી સાયલા.

સર્વ કષાયનો અભાવ, દેહધારી છતાં પરમજ્ઞાનીપુરુષને
વિષે બને, એ પ્રકારે અમે લખ્યું તે પ્રસંગમાં 'અભાવ' શબ્દનો
અર્થ 'ક્ષય' ગણીને લખ્યો છે.

જગતવાસી જીવને રાગદ્વેષ ગયાની ખબર પડે નહીં.
બાકી જે મોટા પુરુષ છે તે જાણે છે કે આ મહાત્માપુરુષને
વિષે રાગદ્વેષનો અભાવ કે ઉપશમ વર્તે છે, એમ લખી આપે
શંકા કરી કે જેમ મહાત્માપુરુષને જ્ઞાનીપુરુષો અથવા દેહ
મુમુક્ષુ જીવો જાણે છે, તેમ જગતના જીવો શા માટે ન જાણે ?
મનુષ્યાદિ પ્રાણીને જેમ જોઈને જગતવાસી જીવો જાણે છે
કે આ મનુષ્યાદિ છે, અને મહાત્માપુરુષો પણ જાણે છે કે
આ મનુષ્યાદિ છે, એ પદાર્થો જોવાથી બેયનું જાણવું સરખું
વર્તે છે, અને આમાં ભેદ વર્તે છે, તેવો ભેદ થવાનાં ક્યા
કારણો મુખ્યપણે વિચારવા યોગ્ય છે ? એ પ્રકારે લખ્યું તેનું

સમાધાન :

મનુષ્યાદિને જગતવાસી જીવો જાણે છે, તે દૈહિક સ્વરૂપથી તથા દૈહિક ચેષ્ટાથી જાણે છે. એકબીજાની મુદ્રામાં તથા આકારમાં, ઇન્દ્રિયોમાં જે ભેદ છે, તે ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે, અને કેટલાક તે જીવોના અભિપ્રાય પણ અનુમાન પરથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે; કેમકે તે તેના અનુભવનો વિષય છે; પણ જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા છે તે મુખ્યપણે દૈહિક સ્વરૂપ તથા દૈહિક ચેષ્ટાનો વિષય નથી, અંતરાત્મગુણ છે, અને અંતરાત્મપણું બાહ્ય જીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી, તેમ જ તથારૂપ અનુમાન પણ પ્રવર્તે એવા જગતવાસી જીવોને ઘણું કરીને સંસ્કાર નહીં હોવાથી જ્ઞાની કે વીતરાગને તે ઓળખી શકતા નથી. કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી, સહજ શુભકર્મના ઉદયથી, તથારૂપ કંઈ સંસ્કાર પામીને જ્ઞાની કે વીતરાગને યથાશક્તિ ઓળખી શકે; તથાપિ ખરેખરું ઓળખાણ તો દઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત ઉપદેશને અવધારણ કર્યે, અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે, જીવ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે. જગતવાસી એટલે જગતદંષ્ટિ જીવો છે, તેની દંષ્ટિએ ખરેખરું જ્ઞાની કે વીતરાગનું ઓળખાણ ક્યાંથી થાય ? અંધકારને વિષે પડેલા પદાર્થને મનુષ્યચક્ષુ દેખી શકે નહીં, તેમ દેહને વિષે રહ્યા એવા જ્ઞાની કે વીતરાગને જગતદંષ્ટિ જીવ ઓળખી શકે નહીં. જેમ અંધકારને વિષે

પડેલો પદાર્થ મનુષ્યચક્ષુથી જોવાને બીજા કોઈ પ્રકાશની અપેક્ષા રહે છે; તેમ જગતદંષ્ટિ જીવોને જ્ઞાની કે વીતરાગના ઓળખાણ માટે વિશેષ શુભસંસ્કાર અને સત્સમાગમની અપેક્ષા યોગ્ય છે. જો તે યોગ પ્રાપ્ત ન હોય તો જેમ અંધકારમાં પડેલો પદાર્થ અને અંધકાર એ બેય એકાકાર ભાસે છે, ભેદ ભાસતો નથી, તેમ તથા૩૫ યોગ વિના જ્ઞાની કે વીતરાગ અને અન્ય સંસારી જીવોનું એક આકારપણું ભાસે છે; દેહાદિ ચેષ્ટાથી ઘણું કરીને ભેદ ભાસતો નથી.

જે દેહધારી સર્વ અજ્ઞાન અને સર્વ કષાય રહિત થયા છે, તે દેહધારી મહાત્માને ત્રિકાળ પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !! તે મહાત્મા વર્તે છે તે દેહને, ભૂમિને, ઘરને, માર્ગને, આસનાદિ સર્વને નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !!

શ્રી ડુંગર આદિ સર્વ મુમુક્ષુજનને યથાયોગ્ય.

પ્રવચન-૧૧, પત્રાંક-૬૭૪ (૧) તા. ૨૯-૦૪-૧૯૯૫

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ પત્રાંક-૬૭૪) (દેહધારી છતાં નિરાવરણજ્ઞાનસહિત વર્તે છે એવા મહાપુરુષોને ત્રિકાળ નમસ્કાર’) જગતમાં એવો પણ અભિપ્રાય છે કે, દેહ છૂટી જાય તો મોક્ષ થાય. જ્યાં સુધી આ દેહ રહે છે ત્યાં સુધી જીવનો મોક્ષ થતો નથી. (અહીંયાં) કહે છે કે, નહીં, અરિહંત અવસ્થામાં સદેહે મુક્તિ છે. દેહસહિત મુક્ત દશામાં તેઓ વિચરે છે, એવું પણ બને છે. ‘...એવા મહાપુરુષોને ત્રિકાળ નમસ્કાર’ ભૂતકાળમાં પણ મારા નમસ્કાર, વર્તમાનમાં પણ મારા નમસ્કાર અને ભવિષ્યમાં પણ મારા નમસ્કાર ! ત્રણેય કાળમાં મારા નમસ્કાર હો ! એ રીતે તે દશાની અભિલાષાવાળા જીવને આ પ્રકારની ભાવના થાય છે. ‘કૃપાળુદેવ’ને પણ એ દશાની અભિલાષા હતી.

‘આત્માર્થી શ્રી સોભાગ પ્રત્યે, શ્રી સાયલા’ તેમના જે પરમ નિકટવાસી મુમુક્ષુ હતા તેમને આ પત્ર લખી રહ્યા છે અને તેમના એક પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓ પત્ર લખી રહ્યા છે. ‘સર્વ કષાયનો અભાવ, દેહધારી છતાં પરમજ્ઞાનીપુરુષને વિષે બને, એ પ્રકારે અમે લખ્યું તે પ્રસંગમાં ‘અભાવ’ શબ્દનો અર્થ ‘ક્ષય’ ગણીને લખ્યો છે.’ આગળ એક પત્રમાં એવી કોઈ વાત લખી છે કે, સર્વ કષાયનો અભાવ દેહધારી પરમાત્માને હોય છે – અરિહંત સર્વજ્ઞ જિનેન્દ્ર પરમાત્માને હોય છે. તેઓને દેહ છે પણ કોઈ કષાય નથી અને કષાયવાળી કોઈ પ્રવૃત્તિ

પણ નથી. આહાર, નિહાર, નિદ્રા કંઈ નથી, કોઈ પરિગ્રહ પણ નથી. વાણી છે અને વિહાર છે – આ બે વાત શરીરની થાય છે અને વચનની થાય છે, કાયાની અને વચનની થાય છે, તે પણ વગર ઈચ્છાએ થાય છે, રાગ વગર થાય છે, તેમાં રાગનું કોઈ નિમિત્ત નથી હોતું. સ્વયં થાય છે, વાણી સ્વયં ઉત્પન્ન થાય છે અને વિહાર થાય છે તે પણ સ્વતઃ થાય છે. વિકલ્પ નથી થતો કે, અહીંયાંથી ત્યાં જવું છે, સહજ જ થઈ જાય છે.

‘સર્વ કષાયનો અભાવ, દેહધારી છતાં પરમજ્ઞાનીપુરુષને વિષે બને, એ પ્રકારે અમે લખ્યું તે પ્રસંગમાં...’ (એટલે) એ પત્રમાં ‘...અભાવ’ શબ્દનો અર્થ ‘ક્ષય’ ગણીને લખ્યો છે.’ સર્વ કષાયનો ક્ષય થઈ ગયો છે. ઉપશમ નથી થયો, ક્ષયોપશમ પણ નથી થયો, ક્ષય થઈ ગયો છે. ત્રણ પ્રકારની કષાયની અવસ્થા થાય છે – ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક. ઉપશમ થાય છે ત્યાં નિર્મળતા તો હોય છે પરંતુ તે કષાય દબાઈને યોગ્યતારૂપે સત્તામાં રહ્યો છે. ક્ષયોપશમમાં થોડો કષાય હોય છે, થોડા કષાયનો અભાવ હોય છે, એમાં ક્ષય અને ઉપશમ બન્ને છે. તેને ક્ષયોપશમ કહે છે. ક્ષય થતાં અભાવ થઈ જાય છે. મૂળમાંથી કોઈ યોગ્યતા નથી રહેતી અને ફરીથી તે ઉત્પન્ન થવાનો પ્રસંગ કે અવસર પણ બનતો નથી. તેને કહે છે – ક્ષય. સળગી જવું, ક્ષય થઈ જવો, નાશ થઈ જવો.

‘જગતવાસી જીવને રાગદ્વેષ ગયાની...’ (અર્થાત્) ચાલ્યા ગયા છે, વીતી ગયા છે, અભાવ થઈ ગયો છે તેની ‘...ખબર પડે નહીં.’ ‘જગતવાસી જીવને’ એટલે સામાન્ય મનુષ્યને – સામાન્ય જનતાને, બીજા જીવમાં રાગ-દ્વેષ વીતી ગયા છે તેની ખબર પડતી નથી. ‘બાકી જે મોટા પુરુષ છે...’ અર્થાત્ મહાપુરુષ છે – જ્ઞાનીપુરુષ છે. મહાપુરુષ એટલે જ્ઞાનીપુરુષ છે ‘...તે જાણે છે કે આ મહાત્માપુરુષને વિષે રાગદ્વેષનો અભાવ કે

ઉપશમ વર્તે છે,...' મહાત્માપુરુષને ખબર પડે છે કે, આ બીજા મહાત્માપુરુષમાં પણ રાગ-દ્વેષનો અભાવ થઈ ગયો છે અથવા તેમને ઉપશમ થયો છે, એમ બીજા મહાપુરુષને - જ્ઞાનીપુરુષને ખબર પડી જાય છે.

'...એમ લખી આપે શંકા કરી...' કોણે ? 'સૌભાગભાઈ'એ એમ લખીને શંકા કરી અને એ વાત તો તેઓ જાણતા હતા કે, લોકો જ્ઞાનીને, વીતરાગને ઓળખતા નથી. જ્ઞાની હોય છે તે જ્ઞાનીને ઓળખે છે, વીતરાગને ઓળખે છે. તો આવું કેમ થાય છે ? એવી એક શંકાનો પ્રકાર - આશંકાનો એક પ્રકાર અહીંયાં પ્રસ્તુત કર્યો છે.

હવે, આની ઉપર થોડું સ્પષ્ટીકરણ કરીએ કે, આ જે રાગ-દ્વેષનો અભાવ થાય છે એટલે મલિન પરિણામનો અભાવ થાય છે અને શુદ્ધ - પવિત્ર પરિણામ થાય છે. એ મલિન પરિણામ સ્થૂળ છે અને જે શુદ્ધ પરિણામ છે એ સૂક્ષ્મ છે. સ્થૂળ-સૂક્ષ્મના ઘણા ભેદ છે. મલિનતામાં પણ છે અને શુદ્ધતામાં પણ છે. જેમકે મલિનતાનો વિચાર કરીએ તો કોઈને મનમાં મલિન પરિણામ થાય છે તે સૂક્ષ્મ હોય છે તો બીજાને ખબર પડતી નથી કે, આના મનમાં શું ચાલે છે ? પરંતુ તે મલિન પરિણામ અનુસાર કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે તો બીજાને ખબર પડે કે, આના ભાવ પણ મલિન છે તો તેની પ્રવૃત્તિ પણ મલિન છે.

જેમકે ચોરીનો ભાવ થયો, પણ ચોરી ન કરે તો બીજાને ખબર ન પડે અને ચોરી કરે તો ખબર પડી જાય કે, તેનો ચોરી કરવાનો ભાવ છે તો ચોરી કરે છે. ક્રોધ થાય છે, મનમાં ક્રોધ થાય તો બીજાને ક્રોધની ખબર નથી પડતી, પણ એ બોલવા મંડે, હાવભાવ થાય, મારવા મંડે, મારી નાખે - ખૂન કરી નાખે તો (તેની બીજાને ખબર પડે). તેથી જેમ-જેમ તીવ્ર અશુદ્ધતા થાય તો સ્થૂળતા પણ વિશેષ થઈ જાય છે. મલિન પરિણામોમાં પણ તીવ્ર અશુદ્ધતા હોય તો સ્થૂળતા વધી જાય

છે અને મંદ અશુદ્ધતા હોય તો સ્થૂળતા ઓછી હોય છે, પણ એ બધાં સ્થૂળતાના જ ભેદ છે.

એવી રીતે શુદ્ધ પરિણામમાં મુમુક્ષુતામાં નિર્મળતા આવે છે તે થોડી સ્થૂળ હોય છે. જ્ઞાનીને જે શુદ્ધતા હોય છે તે આનાથી સૂક્ષ્મ હોય છે. મુનિને જે શુદ્ધતા હોય છે તે એનાથી પણ સૂક્ષ્મ હોય છે અને વીતરાગ જિનેન્દ્ર પરમાત્માને શુક્લધ્યાનનું જે પરિણમન હોય છે એ અત્યંત - અતિશય - અતિ-અતિ સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ હોય છે એ આગમપ્રસિદ્ધ છે. શુક્લધ્યાનના પરિણામ અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે - આ (વાત) આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેને તો આજે લોકો સમજી પણ નથી શકતા. એ તો આગમમાં લખ્યું છે એટલે વિદ્વાન લોકો થોડું-ઘણું અર્થઘટન કરી લે છે, બાકી સમજાય નહિ કે, જ્ઞપ્તિ પરિવર્તનક્રિયા શું છે ? તેમાં જ્ઞાનનું જ્ઞેયથી જ્ઞેયાંતર, પર્યાયથી પર્યાયાંતર, ગુણથી ગુણાંતર, દ્રવ્યથી દ્રવ્યાંતર કેવી રીતે પરિણમન થાય છે ? એ સમજાશે નહિ. પ્રથમ વિતર્ક વિચાર, સૂક્ષ્મ વિતર્ક વિચાર (એવા) શુક્લધ્યાનના ચાર પ્રકારના ભેદ છે તે નહિ સમજાય કેમકે ઘણાં સૂક્ષ્મ છે.

હવે, જુઓ ! સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમેશ્વરને તીલતુષ માત્ર પરિગ્રહ નથી. બહારમાં કોઈ કષાયની પ્રવૃત્તિ પણ નથી તોપણ તેમની વીતરાગતાને આપણે કેમ ન ઓળખી શક્યા ? સમવસરણમાં ગયા તોપણ કેમ ન ઓળખી શક્યા ? વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. જ્ઞાનીમાં આપણે શંકા કરીએ છીએ કે, જ્ઞાની છે પરંતુ ખાય છે, પીવે છે, ગૃહસ્થી ચલાવે છે, વ્યાપાર કરે છે, રાજપાટ ચલાવે છે, લડાઈ-ઝઘડા કરે છે, બધું થાય છે, જ્ઞાની એવા કેમ ? તેમની કષાય પ્રવૃત્તિ જોઈને આપણે શંકા કરીએ છીએ. મુનિ હોય તેમને પણ આહારાદિની પ્રવૃત્તિ હોય છે, પરિગ્રહ નથી છતાં તેઓ બોલે છે, ઉપદેશ આપે છે, ભગવાનની સ્તુતિ વગેરે કરે છે, એટલો રાગાંશ તેઓનો પણ દેખાય છે. પરંતુ સર્વજ્ઞ વીતરાગને તો કાંઈ નથી.

તેઓ તો પરિપૂર્ણ ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં નિરંતર રહે છે, આંખ પણ ખોલતા નથી, એક સેકંડ માટે પણ આંખ ખોલતા નથી ! ‘ભલે સો ઇન્દ્રોના તુજ ચરણમાં શીશ નમતાં, ભલે ઇન્દ્રાણીનાં રતનમય સ્વસ્તિક બનતા’ સો-સો ઇન્દ્રો તેમનાં ચરણમાં નતમસ્તક થાય છે, ઇન્દ્રાણી નૃત્ય કરે છે (છતાં) ‘નથી એ જ્ઞેયોમાં તુજ પરિણતિ સન્મુખ જરા’ ભગવાન તેમની સન્મુખ નથી જોતા. આંખ ઉઘાડીને જોતા નથી કે, કોણ નૃત્ય કરે છે ? અને કેવું નૃત્ય કરે છે ? સમવસરણમાં તેમની ભક્તિ કરે છે, નૃત્ય કરે છે. તોપણ આપણે ઓળખ્યા નહિ તેનું કારણ શું ? શંકા કરવાની કોઈ જગ્યા છે ? નથી. (તો કહે છે કે), બહારથી ઓળખાણ થતી નથી. આનો અર્થ શું થયો ? કે, બાહ્ય કષાયપ્રવૃત્તિ કે નિષ્કષાયપ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ, કોઈપણ ઉદય હો; નિવૃત્તિ પણ કષાયના અભાવનો એક ઉદય છે તેનાથી અંતરની ઓળખાણ થતી નથી અને આપણને થઈ પણ નથી.

ભગવાન મંદિરમાં બિરાજમાન છે, તો શું વીતરાગની ઓળખાણ થઈ જાય છે ? નથી થતી, અનંતકાળમાં થઈ નથી કેમકે ઘણું સૂક્ષ્મ પરિણમન છે. એવી રીતે મુનિઓનું પરિણમન પણ (સૂક્ષ્મ છે). મુનિઓમાં પણ શંકા કરવાની ઘણી ઓછી સંભાવના છે. ભાવલિંગી મુનિ હોય છે તેમનો દેહાર એવો હોય છે કે, જોતાં જ - દર્શન કરવાવાળાને શાંતિ પ્રગટ થઈ જાય ! એટલાં શાંત હોય છે !! તોપણ તેમની ઓળખાણ ન થઈ. જ્ઞાનીની ઓળખાણ થવી તો ઘણી કઠણ છે કેમકે તેમને તો કાંઈક સકષાય પ્રવૃત્તિ હોય છે અને જીવની બાહ્યદષ્ટિ હોવાથી તેનું ધ્યાન બાહ્ય કષાયપ્રવૃત્તિ ઉપર જાય છે, અંતરંગ દશા ઉપર જાતું નથી તો તેમની ઓળખાણ થતી નથી. એનાથી પણ સ્થૂળ પરિણમન મુમુક્ષુનું હોય છે, તો નીચેવાળા મુમુક્ષુ પોતાથી ઉપરવાળા મુમુક્ષુને ઓળખી શકે છે અને ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ જ્ઞાનીને ઓળખી શકે છે અને જ્ઞાની તો મુનિ અને વીતરાગને ઓળખી લે છે કેમકે તેમની પરિણમનની જાતિ ચતુર્થ

ગુણસ્થાનથી એક થઈ જાય છે (અર્થાત્) વીતરાગતાની, સ્વસંવેદનની, શાંતિની એક જાતિ થઈ જાય છે. તેમને પૂર્ણ આત્માની ઓળખાણ થઈ ગઈ છે તેથી પૂર્ણ દશાની પણ ઓળખાણ થઈ જ જાય છે.

હવે, કહે છે કે, ‘જગતવાસી જીવને...’ એટલે કે સામાન્ય મનુષ્યને ‘...રાગદ્વેષ ગયાની ખબર પડે નહીં,...’ વીતરાગની ખબર પડે નહિ. ‘...બાકી જે મોટા પુરુષ છે...’ જ્ઞાનીપુરુષ છે ‘...તે જાણે છે કે આ મહાત્માપુરુષને...’ અર્થાત્ આ વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવમાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ થઈ ગયો છે અથવા મુનિ હોય તો તેમનાં ઉપશમને પણ તેઓ જાણી લે છે. ‘...એમ લખી આપે શંકા કરી કે જેમ મહાત્માપુરુષને જ્ઞાનીપુરુષો અથવા દૃઢ મુમુક્ષુ જીવો જાણે છે,...’ એવા મહાત્માને જ્ઞાનીપુરુષ પણ જાણી લે છે અને દૃઢ મુમુક્ષુ પણ જાણી લે છે. જુઓ ! આ અપેક્ષા લીધી છે – દૃઢ મુમુક્ષુની અપેક્ષા લીધી છે – ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુની અપેક્ષા લીધી છે. તેને જ્ઞાનીની સાથે લીધો છે. ‘...તેમ જગતના જીવો શા માટે ન જાણે ?’ તમે જરા સ્પષ્ટીકરણ આપો ને કે, તેઓ કેમ જાણતા નથી ? જ્યારે જ્ઞાની અને ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ જાણી લે છે તો પછી સામાન્ય મનુષ્ય કેમ ન જાણે ? ક્યા કારણે નથી જાણતા ?

તમે દષ્ટાંત પણ લખ્યું કે, ‘...મનુષ્યાદિ પ્રાણીને જેમ જોઈને જગતવાસી જીવો જાણે છે કે આ મનુષ્યાદિ છે,...’ કૂતરાને કૂતરો જાણે છે. મનુષ્યને મનુષ્ય જાણે છે, બિલાડીને બિલાડી જાણે છે, માખીને માખી જાણે છે બધું જાણે છે, ‘...અને મહાત્માપુરુષો પણ જાણે છે કે, આ મનુષ્યાદિ છે...’ (અર્થાત્) મહાત્માપુરુષ પણ એમ જ જાણે છે. જેમ સામાન્ય મનુષ્ય જાણે છે એમ જ મહાત્માપુરુષ જાણે છે કે, આ પણ મનુષ્ય છે, આ પણ કૂતરો છે, આ પણ ફલાણો છે. ‘...એ પદાર્થો જોવાથી બેયનું જાણવું સરખું વર્તે છે,...’ સમકક્ષ છે. (અર્થાત્) જ્ઞાની પણ મનુષ્યને મનુષ્ય જાણે છે, તિર્યચને તિર્યચ જાણે છે. સામાન્ય મનુષ્ય

પણ મનુષ્યને મનુષ્ય જાણે છે, તિર્યચને તિર્યચ જાણે છે. ‘...અને આમાં ભેદ વર્તે છે,...’ અને વીતરાગમાં રાગ-દ્વેષ વીતી ગયા છે, ઉપશમ, ક્ષય થયો છે તેમાં તો તેમ જાણતા નથી. ‘...તેવો ભેદ થવામાં ક્યા કારણો મુખ્યપણે વિચારવા યોગ્ય છે ?’ એમ નહિ થવામાં જગતવાસી જીવને ખબર પડતી નથી કે, આ જ્ઞાની છે કે વીતરાગ છે. તેના મુખ્યરૂપે ક્યા-ક્યા કારણ છે ? એ આપ બતાવો. મારા આ પ્રશ્નો છે.

‘એ પ્રકારે લખ્યું તેનું સમાધાન :’ શું પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે ? ફરીથી, જગતવાસી જીવને જ્ઞાની અને વીતરાગની ઓળખાણ કેમ થતી નથી ? બીજી-બીજી વાત તો જગતવાસી જીવ બરાબર કરે છે. એટલે કે જગતવાસી જીવ પોતપોતાના વિષયમાં પ્રવીણ પણ હોય છે, તેમનો ઉપયોગ આશ્ચર્યકારીપણે ચાલે છે. જેમકે કોઈ ચોખાની પરખ કરવાવાળું હોય છે. પાતળા ચોખા જોઈને કહેશે કે, આ ચોખાની Quality બરાબર નથી. તેને રાંધવાથી તે પાતળા નહિ રહે, જાડા થઈ જશે અને કોઈ જાડા હશે તો તેને જોઈને કહેશે કે, આમાં એટલું બધું સારું પાણી છે કે આને રાંધવાથી એકદમ પાતળા થઈ જશે, વગર રાંધ્યે એ કહી દેશે. ચોખાની પરીક્ષા કરે છે કે નહિ ? ચોખાની પરીક્ષા કરવાવાળા એટલા પ્રવીણ હોય છે કે, વગર રાંધ્યે તેની મીઠાશ કેટલી છે ? રાંધ્યા પછી કેટલા મીઠા થશે ? આકૃતિ કેવી થશે ? એ બધું કહી દેશે ! (એવી જ રીતે) ચાની પરખ કરવાવાળા કરે છે કે નહિ ? (એક ભાઈ) કરતા હતા, એમણે ક્યારેય ચા પીધી નથી ! આખી જિંદગી ચા નથી પીધી પણ ચા જોઈને કહી દે કે, આ Quality બહુ સરસ છે ! જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે કે નહિ ? ત્યાં તમે કરી શકો છો - ચા ની પરખ કરી શકો છો. જ્ઞાનીની, વીતરાગની પરખ કેમ નથી કરી શકતા ? સમવસરણમાં ગયા (તોપણ) ભગવાનને કેમ ઓળખ્યા નહિ ? ગુરુદેવ પાસે ગયા ગુરુદેવને કેમ ઓળખ્યા નહિ ?

(કહે છે કે) આપણને ચાનો પરિચય હતો પણ આપણને વીતરાગતાનો પરિચય નહોતો. ચાનો તો પરિચય હતો એટલે પરીક્ષા કરી. તમે બતાવી શકો, હું તો ન બતાવી શકું કે, આ ચા સારી છે કે નથી સારી. તમને પરિચય છે, મને પરિચય નથી. પરિચયથી જે ઓળખાણ થાય છે એવો પરિચય નથી. એ દઢ મુમુક્ષુને હોય છે અને જ્ઞાનીને હોય છે. સામાન્ય મનુષ્યને એ પ્રકારનો પરિચય નથી હોતો.

આ પરિણામનું અવલોકન કરવામાં પોતાના ભાવોનો પરિચય કરવાનો પ્રયોગ છે અને Practice છે. પોતાના પરિણામોનું અવલોકન કરવું એટલે શું ? કે, જે પરિણામોનો અનુભવ થાય છે તે અનુભવને વારંવાર જોવો અને અનુભવનો પરિચય કરવો. એ પરિચયથી કષાયનો પરિચય થશે, કષાયની તીવ્રતા-મંદતાનો પરિચય થશે, કષાયના રસનો પરિચય થશે, કષાય થવા પાછળ કયા અભિપ્રાયથી કષાય થયો તેનો પણ પરિચય થશે અને તેનો અભાવ થવાની સૂઝ આવશે. તેથી તે પ્રયોગ કરવા લાયક છે. આપણે સ્વાધ્યાયમાં એ વિષય લઈએ છીએ તેનું એ જ કારણ છે. કેમકે પરિચય વગર ઓળખાણ થવાની નથી.

જ્ઞાની અને વીતરાગની ઓળખાણ તેમના ભાવોથી થાય છે. હવે, પોતાની અંદર થવાવાળા ભાવોનો પોતાને પરિચય નથી, ઓળખાણ નથી તો બીજાના ભાવોની ઓળખાણ ક્યાંથી થશે ? પોતાનું તો ઠેકાણું નથી તો બીજાની ઓળખાણ થવાનો કોઈ અવસર આવવાનો નથી. આમ વાત છે.

હવે, સમાધાન આપે છે. સમાધાન એટલે શંકાનો ઉત્તર - જિજ્ઞાસાનો ઉત્તર એટલે Solution. 'મનુષ્યાદિને જગતવાસી જીવો જાણે છે,...' (અર્થાત્) મનુષ્યને, તિર્યચને જગતના જીવો જાણે છે એટલે કે તેનો પરિચય છે. જે જાણે છે '...તે દૈહિક સ્વરૂપથી તથા દૈહિક ચેષ્ટાથી જાણે છે.' (અર્થાત્) પોતાના દેહનો પરિચય છે અને પોતાના દેહની

ચેષ્ટાનો પણ પરિચય છે. બીજાના શરીરનો પણ પરિચય છે અને તેની ચેષ્ટાનો પણ પરિચય છે તો તેનાથી જાણે છે. ‘એકબીજાની મુદ્રામાં તથા આકારમાં, ઇંદ્રિયોમાં જે ભેદ છે,...’ (એટલે કે) મનુષ્યને આમ હોય છે, તિર્યચને આમ હોય છે. મનુષ્યને આટલા (નાના) કાન હોય છે, ગધેડાને આટલા મોટા હોય છે. મનુષ્યને આવા પગ હોય છે, મનુષ્યને હાથ હોય છે જ્યારે તિર્યચને હાથ નથી હોતા, પગ જ હોય છે. કોઈ જળચરપ્રાણી પગ વિનાનાં પણ હોય છે તો તેમની આકૃતિ, ઇન્દ્રિયો ઇત્યાદિથી જાણીએ છીએ. ‘...તે ચક્ષુ આદિ ઇંદ્રિયોથી...’ કોનાથી જાણે છે ? ‘...ચક્ષુ આદિ ઇંદ્રિયોથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે,...’ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી આ જાણવું થાય છે.

‘...કેમકે તે તેના અનુભવનો વિષય છે;...’ શું ? આ તેમનો અનુભવનો વિષય છે. જે અનુભવનો વિષય છે તે બતાવી દેશે. જે વિષયમાં અનુભવ નથી, અજાણ્યા છે તે બતાવી શકશે નહિ. સીધીસાદી વાત Principally-સૈદ્ધાંતિક વાત એ આવી કે, જેનો જે Lineમાં અનુભવ છે તે વાત તે બતાવી શકશે. જેમકે શરીરવિજ્ઞાન માટે તબીબીવિજ્ઞાન છે (તો) આપણે ડૉક્ટર પાસે જઈએ છીએ. કંઈક ગડબડ થાય છે તો ડૉક્ટર પાસે જઈએ છીએ કેમકે તેને તે જ્ઞાનનો અનુભવ છે, તેણે તે વાતની Practice કરી છે.

શ્રોતા :- નાનું બાળક પણ બોલી શકતું નથી. તેની ચેષ્ટાથી, હાવભાવથી આપણે પકડી શકીએ છીએ, પણ જ્ઞાનીનાં હાવભાવ અને ચેષ્ટાને આપણે પકડી શકતા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેમકે આપણને કષાયનો અનુભવ છે તો કષાય પરિણામ અને કષાય પરિણામના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થવાવાળી શરીરની ચેષ્ટાને આપણે ઓળખીએ છીએ, તો બાળકની ચેષ્ટા પણ તેની ઇચ્છા અનુસાર થશે ને ? તો તેને આપણે ઓળખી લેશું કે, આ આમ કહેવા

માંગે છે, એ કંઈક આવો ભાવ વ્યક્ત કરે છે. જેમ કોઈ બાળકનો હાથ (માથા) ઉપર જાય છે તો આપણને ખબર પડશે કે, એને ત્યાં કંઈક થયું છે. તેનો હાથ વારંવાર ત્યાં કેમ જાય છે ? તેને ખંજવાળ આવે છે કે બીજું કંઈક થાય છે અથવા માથામાં જૂ પડી છે, કંઈપણ છે. બોલી નથી શકતું પણ આપણે ઓળખી જઈએ છીએ કે નથી ઓળખતા ? કેમકે એ ભાવનો આપણને પરિચય છે. જ્ઞાનીના જ્ઞાનભાવનો પરિચય નથી તો ઓળખી શકતા નથી, સીધીસાદી વાત છે. એ તો કહ્યું ‘...કેમકે તે તેના અનુભવનો વિષય છે;...’

‘...પણ જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા...’ જ્ઞાનદશા કહો કે વીતરાગદશા કહો ‘...તે મુખ્યપણે દૈહિક સ્વરૂપ તથા દૈહિક ચેષ્ટાનો વિષય નથી,...’ મુખ્યરૂપે, ગૌણપણે છે. મુખ્યપણે નથી, સ્થૂળરૂપે નથી, સૂક્ષ્મરૂપે છે પરંતુ સ્થૂળરૂપે નથી. તો શું છે ? કે, જ્ઞાનદશા અને વીતરાગદશા તો ‘...અંતરાત્મગુણ છે,...’ કેવો શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે ! આત્માના અંતરના ગુણની આ દશા છે. અંતરાત્મગુણ પ્રગટ થયા છે – આત્માના અંદરના ગુણ જે પ્રગટ થયા તેને જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા કહે છે, તેને આત્મદશા કહે છે. એ શરીરનો ગુણ નથી કે શરીરથી જણાય કે, ભાઈ ! જ્ઞાની છે તો તેમનું શરીર આવું જ હોવું જોઈએ. જ્ઞાની સુરૂપ હોઈ શકે, કુરૂપ ન હોય એવો કોઈ સિદ્ધાંત છે ? કે, નહિ. એવો કોઈ સિદ્ધાંત નથી. કુરૂપ હો, કાણો હો, કુબડો હો કંઈપણ હો, જ્ઞાનદશા હોઈ શકે છે. તેને શરીર સાથે કાંઈ લેવાદેવા નથી.

શ્રોતા :- જ્ઞાનીની રહેણીકરણી, ખાવું-પીવું વગેરે જુદું હોય એવું કાંઈ નહિ ?

સમાધાન :- એવું પણ નથી કે, જ્ઞાની આમ જમતા હશે અથવા જ્ઞાની રોટલી નહિ ખાતા હોય. રોટલીની બદલે શું ખાતા હશે ? બીજા મનુષ્યો પણ રોટલી ખાય છે અને જ્ઞાની પણ રોટલી ખાય છે. તો રોટલીની

જગ્યાએ રોટલી ન ખાય, શું એ જ્ઞાની છે ? ચાલો ભાઈ, મને જ્ઞાન થયું છે તો આજથી હું રોટલી નહિ ખાઉં. એમ લેવું છે ? એવી કોઈ વાત જ્ઞાનીમાં હોતી નથી.

શ્રોતા :- મુમુક્ષુમાં હોય છે ?

સમાધાન :- તોપણ એ કારણથી મુમુક્ષુતા નથી. બહારનો ખાવા-પીવાનો કોઈ ફેરફાર કરે એટલે મુમુક્ષુતા છે અથવા એ કારણે જ્ઞાનદશા છે, એમ નથી. મુમુક્ષુ વૈરાગી હોય છે, મુમુક્ષુને વૈરાગ્ય હોય છે, તો શું અન્ય મતમાં વૈરાગી નથી હોતા ? અન્ય મતમાં પણ વૈરાગી હોય છે અને ‘કબીરપંથી’માં ખાસ વૈરાગી હોય છે. એટલે ‘કબીરપંથી’ સાધુ આવ્યા હોય તો ‘કૃપાળુદેવે’ કહ્યું કે, ત્યાં તેમનો વૈરાગ્ય જોવા માટે જજો અને જોજો કે એનો વૈરાગ્ય કેવો હોય છે, જરા જોઈ લેજો ! ‘અંબાલાલભાઈ’ને આ જ કારણથી મોકલ્યા છે. તેથી વૈરાગ્ય છે માટે મુમુક્ષુ છે એમ પણ નથી. યથાર્થતામાં બીજા પ્રકારો પણ જોવા પડે છે. એકલા વૈરાગ્યથી યથાર્થતા જોવાતી નથી અને વૈરાગ્ય ન હોય તોપણ યથાર્થતા જોવાતી નથી. વૈરાગ્ય નહિ દેખાવાથી ! વૈરાગ્ય તો અંતરંગ પરિણામ છે, ક્યારેક બહાર દેખાય, ક્યારેક બહાર ન પણ દેખાય.

જેમ કોઈ પૂર્વ પુણ્યના પ્રારબ્ધયોગે ઘણાં પરિગ્રહની વચ્ચે કોઈ મુમુક્ષુ રહે છે. ઘર પણ મોટું હોય, તેના પંચેન્દ્રિયના વિષયના બધા પ્રકારનાં સાધનો પણ સારી-સારી Qualityના હોય છે તો એને વૈરાગ્ય હોઈ શકે કે ન હોઈ શકે ? આપણે શું ગણવું ? શું ગણવું ? જો તેને રસ છે તો વૈરાગ્ય નથી અને નીરસતા છે તો વૈરાગ્ય છે. અહીંયાંથી મપાય છે, તેના બાહ્ય સંયોગથી માપ નીકળતું નથી.

જ્ઞાની વૈરાગી હોય છે. જેમ મુમુક્ષુ વૈરાગી હોય છે તેમ જ્ઞાની પણ નિયમથી વૈરાગી હોય છે. એ ‘સમયસાર’માં ‘નિર્જરા અધિકાર’નો કળશ છે. તેમને અંતર પરિણામમાં નિયમથી વૈરાગ્ય હોય છે. જ્ઞાની

ઇન્દ્ર હોય છે. ઇન્દ્ર જ્ઞાની હોય છે કે નહિ ? સૌધર્મઇન્દ્ર નિયમથી જ્ઞાની હોય છે.

(તેથી કહે છે કે), ('...જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા છે તે મુખ્યપણે દૈહિક સ્વરૂપ તથા') '...દૈહિક ચેષ્ટાનો વિષય નથી, અંતરાત્મગુણ છે, અને અંતરાત્મપણું બાહ્ય જીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી,...' અંતરાત્મપણું એ બાહ્યજીવોનો... હવે શું કહ્યું ? અહીંયાં જગતવાસી જીવને શું કહ્યું ? એ બાહ્ય જીવો છે. જ્ઞાની અંતરાત્મા છે અને જગતના જીવો બહિરાત્મા છે તો તેમને બાહ્ય જીવો કહે છે. જેની બાહ્યદૃષ્ટિ છે તે બાહ્ય જીવ છે, જેની અંતરદૃષ્ટિ છે તે અંતરજીવ છે. બાહ્ય જીવ અને અંતર જીવ - બે ભેદ પાડ્યા.

'...અંતરાત્મપણું બાહ્ય જીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી, તેમ જ તથારૂપ અનુમાન પણ પ્રવર્તે એવા જગતવાસી જીવોને ઘણું કરીને સંસ્કાર નહીં હોવાથી...' બહુભાગ તે '...જ્ઞાની કે વીતરાગને તે ઓળખી શકતા નથી.' શું લખ્યું ? કે, એક તો પોતાનો અનુભવ નથી અને અનુભવ વિના અનુમાનથી પકડી શકે એવી બહુભાગ જીવોની યોગ્યતા નથી. કોઈક જીવની યોગ્યતા હોય તો તે Line ઉપર ચડી જાય છે, તેની આખી Line બદલાઈ જાય છે. બાકી બહુભાગ જીવોની તો અનુમાન કરવાની યોગ્યતા પણ નથી કે, અનુમાનથી પણ પકડી શકે કે, આ જ્ઞાની છે.

આપણે એક પ્રશ્ન ઉઠાવીએ, ગુરુદેવ જ્ઞાની હતા. આપણે માનીએ છીએ અને તેથી ગુરુદેવનું Statue - પ્રતિકૃતિ બહુમાનથી બિરાજમાન કરશું. ગુરુદેવ જ્ઞાની કેમ હતા ? આ મારો પ્રશ્ન છે. કેમ જ્ઞાની હતા ? તેમનું શરીર પ્રભાવશાળી હતું, તેજસ્વી શરીર હતું માટે તેઓ જ્ઞાની હતા ? દેખાવમાં પણ મહાપુરુષ દેખાય, જુઓ ! પ્રભાવશાળી દેખાય છે કે નથી દેખાતા ? તેથી તેઓ જ્ઞાની હતા ? અન્ય મતમાં એવા

ન હોઈ શકે ? તેઓ ત્યાગી હતા. કફની કે ટોપી નહોતા પહેરતા માટે જ્ઞાની હતા ? અન્ય મતમાં પણ ત્યાગી હોય છે. પ્રવચન બહુ સરસ આપતા હતા. ગુરુદેવની વાણી જે છે એ આજે પણ ટેપમાં સાંભળાય છે. બહુ સરસ પ્રવચન આપતા હતા માટે તેઓ જ્ઞાની હતા ? દુનિયામાં એનાથી પણ સારા Orator મળી શકે છે. આચાર્ય રજનીશ હતા ને ? Class one orator હતા, Fine oratory ! લોકો એકદમ ચક્કર ખાઈને તેમના ચરણમાં પડી જતા હતા. તેથી પણ તે જ્ઞાની હતા (એમ ન કહી શકાય). તો પછી જ્ઞાની હોવાનું કારણ શું છે ? એ વાત જ્યાં સુધી ઓળખવામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી આપણી સમજણમાં એ જ્ઞાન શું છે ? વીતરાગતા શું છે ? મોક્ષમાર્ગ શું છે ? આત્મા શું છે ? આત્માના ગુણો શું છે ? સ્વભાવ શું છે ? એ વાત સમજાશે નહિ. આપણે ગમે તે કરીએ. આખી જિંદગી ગુરુદેવને સાંભળતા રહીએ અને હજી પણ ટેપ સાંભળતા રહેશું. જ્યાં સુધી આપણને વિશ્વાસ છે કે, આ જ્ઞાની છે. એવો વિશ્વાસ તો છે, અવિશ્વાસ નથી. એવી વાત નથી કે, આપણને અવિશ્વાસ છે, પણ ઓળખાણ નથી. ઓળખાણ જુદી વસ્તુ છે, વિશ્વાસ જુદી વસ્તુ છે. પત્રમાં બહુ મુદ્દાની વાત કરી છે. આ પત્રમાં ‘કૃપાળુદેવે’ બહુ મુદ્દાની વાત કરી છે.

શ્રોતા :- કેસેટ દ્વારા શું ઓળખાણ ન થાય ?

સમાધાન :- નહિ, એ વાત તો સ્પષ્ટ થઈ ગઈ. એ તો પૂજ્ય બહેનશ્રી પાસે એ પ્રશ્ન ચાલ્યો હતો કે, ચાલો, જ્યારે ગુરુદેવ હતા ત્યારે તો ઓળખાણ ન થઈ પણ હવે ગુરુદેવની વાણી સાંભળતા-સાંભળતા તો ગુરુદેવની ઓળખાણ કરી શકશું કે નહિ ? અને બહેનશ્રીને ગુરુદેવ માટે ભક્તિ તો બહુ હતી તો ‘હા’ પાડી દેશે, પણ ‘હા’ પાડી નહિ. એમ કેસેટ સાંભળતા-સાંભળતા ઓળખાણ થતી નથી. પછી આગળ પ્રશ્ન ચાલ્યો કે, કેસેટમાં તો વાણી સાંભળાય છે એમાં ગુરુદેવ દેખાતા

નથી અને પ્રત્યક્ષમાં તો દેખાય છે. તો વિડીયો કેસેટમાં તો દેખાય પણ છે, હાવભાવ પણ આવે છે, જેમ પ્રત્યક્ષ હોય એમ જ દેખાય છે, પરંતુ ત્યાં પ્રત્યક્ષ નથી. ત્યાં ટી.વી.નો પરદો છે, ગુરુદેવ નથી. તો કહ્યું કે, એનાથી પણ ઓળખાણ થાતી નથી. ઓળખાણ થવા માટે પ્રત્યક્ષ જોઈએ.

શ્રોતા :- ‘સોગાનીજી’ને તો ‘આત્મધર્મ’ ઉપરથી જ ઓળખાણ થઈ હતી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘આત્મધર્મ’થી વિશ્વાસ આવ્યો હતો, ઓળખાણ તો ‘સોનગઢ’ આવ્યા ત્યારે થઈ. જો ‘આત્મધર્મ’થી ઓળખી ગયા હતા તો ‘સોનગઢ’ કેમ આવ્યા ? ઓળખાણ તો થઈ ગઈ, કામ થઈ ગયું. ઓળખવાનું કામ તો થઈ ગયું. જ્ઞાનીની ઓળખાણ થાય તો આત્માની ઓળખાણ થાય છે અને આત્માની ઓળખાણ થયા પછી તો અનુભવ થઈ જાય છે, તો પછી આવવાની જરૂર જ નહોતી. પરંતુ એમને તો જલ્દીથી જલ્દી આવવાની જરૂરિયાત લાગી હતી. એમ પરોક્ષતામાં ક્યારેય કોઈ વ્યક્તિની ઓળખાણ થતી નથી, પરોક્ષતામાં થતી નથી.

શ્રોતા :- ગુરુદેવને ‘સમયસાર’ મળ્યું અને આત્માનુભવ થયો તો ‘કુન્દકુન્દાર્ય’ તો પરોક્ષ જ હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્વભાવના સંસ્કાર લઈને જે જીવ આવે છે તેમને પહેલાં પ્રત્યક્ષ મળી ગયા હોય છે અને ઓળખવાનું કામ ત્યાં કરી લીધું છે. એ કામ કરીને આવ્યા હતા, એ વાતની ખબર નથી તો આપણે સમજીએ છીએ કે, જુઓ, ગુરુદેવને ‘સમયસાર’થી જ્ઞાન થયું તો અમને પણ ‘સમયસાર’થી જ્ઞાન થઈ શકે છે એ વાત ખોટી છે. તેમને ‘સમયસાર’થી જ્ઞાન થયું હોત તો ગુરુદેવને થયું એમ આપણને પણ થઈ ગયું હોત.

શ્રોતા :- ગુરુદેવને જ્યારે પહેલી વાર ‘સમયસાર’ હાથમાં આવ્યું ત્યારે જ અનુભવ થઈ ગયો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ત્યારે જ અનુભવ થઈ ગયો.

શ્રોતા :- આપણે વારંવાર વાંચીએ છીએ છતાં અનુભવ થતો નથી એનો અર્થ શું થયો ?

સમાધાન :- એનો અર્થ એ છે કે, તેઓ જે કામ કરીને આવ્યા હતા તે કામ આપણે કર્યું નથી. એ આગળનું કામ બાકી છે. આગળનું કામ છોડી દઈએ છીએ અને પાછળનું કામ પહેલાં કરીએ છીએ તો એ ક્રમવિપર્યાસ થાય છે. રોટલી બનાવવી છે તો લોટ ઉપર વેલણ ફેરવ્યા વિના, લોટને લોઢી ઉપર ચડાવી દો ! રોટલી બની જશે ? કેવી રીતે બનશે ?

ઓળખાણ માટે પ્રત્યક્ષ પરિચય જોઈએ, પણ એવું નથી કે, જેને પ્રત્યક્ષ (સત્પુરુષ) મળે તેને ઓળખાણ થઈ જ જાય. ત્યાં તો (સોનગઢમાં તો) ત્રીસ-ત્રીસ વર્ષથી બેઠા હતા, ('સોગાનીજી') ૨૦૦૨માં આવ્યા (હતા). ત્રીસ વર્ષ તો નહોતા થયા પણ ગુરુદેવ ત્યાં પધાર્યા ત્યારે દસ-બાર વર્ષ થયા હશે. દસ વર્ષથી બેઠેલાને ઓળખાણ ન થઈ અને (આમને) દસ કલાક પણ નહોતા થયા, એક જ કલાકમાં ઓળખાણ કરી લીધી. પહેલા જ કલાકમાં ઓળખી લીધા હતા, બીજો કલાક પણ નહિ ! યોગ્યતાનો સવાલ છે. (અહીંયાં) એની તો ચર્ચા કરશે. 'કૃપાળુદેવ'ને આ વાતની તો ચર્ચા કરવી છે તેથી આ વાત કરે છે.

બે વાત જુદી-જુદી છે - વિશ્વાસ આવવો એક વાત છે, ઓળખાણ થવી એક બીજી વાત છે. વિશ્વાસ આવવામાં બૌદ્ધિક સ્તરે આપણને લાગે છે કે, આ જ્ઞાની છે અને ઓળખાણ થવામાં આપણને Feeling થી લાગે છે કે, આ જ્ઞાની છે.

શ્રોતા :- પહેલા તો બૌદ્ધિક સ્તર ઉપર આવે પછી ઊંડાણમાં જાય ?

સમાધાન :- બૌદ્ધિક સ્તર ઉપર તો આપણે આવી ગયા, હવે

ઊંડાણમાં જાઓ. બૌદ્ધિક સ્તરે પ્રત્યેક વાતનું જે સમાધાન થાય છે; આપણે કોઈપણ પ્રશ્ન ગુરુદેવને પૂછતા હતા, અત્યારે પણ ગુરુદેવની ચર્ચા કરીએ છીએ કે, કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થયો તો હું એમ કહીશ કે, જુઓ, ગુરુદેવે આવો ઉત્તર આપ્યો છે. આ જગ્યાએ આ પ્રવચનમાં - આ શાસ્ત્રની આ ગાથાના આ પ્રવચનમાં એ વાત એમણે કરી છે. જુઓ ! ગુરુદેવ પાસેથી સ્પષ્ટીકરણ આવી ગયું છે. (તેથી) આપણને વિશ્વાસ આવે છે. એ બૌદ્ધિક સ્તરે વિશ્વાસ આવવો એક વાત છે અને ઓળખાણ થવી એ બીજી વાત છે.

જુઓ ! સોનું છે. બૌદ્ધિક સ્તરે સોનીનો વિશ્વાસ કરીને સોની પાસેથી સોનું લઈએ છીએ ને ? કે, આનો ઘાટ છે, કલર છે, વેચવાવાળો છે, કોણ છે, કેવો છે, શું છે એ બધું આપણે બૌદ્ધિક સ્તરે કરી લઈએ છીએ. વિશ્વાસ કરીને પૈસા આપી દઈએ છીએ કે, પચાસ હજારના દાગીના લીધા - આભૂષણ લીધા તો આ તમારા પચાસ હજાર રૂપિયા લઈ લ્યો. તો આટલી વસ્તુના આપણે પચાસ હજાર રૂપિયા આપી દઈએ છીએ. દઈએ છીએ કે નહિ ? દસ તોલાનો એક દાગીનો છે તો પચાસ હજાર રૂપિયા આપણે આપી દેશું. પરંતુ શું આપણને સોનાની પરખ છે ? એ તો જે કસોટી પર ઘસીને પરખે છે તેને જ સોનાંની પરખ છે. આપણે સોનાંને સોનું જાણીએ છીએ, વિશ્વાસ પણ કરીએ છીએ પરંતુ પરખ નથી. ઓળખાણ વસ્તુ જ જુદી છે.

શ્રોતા :- જો આપણે પરખ કર્યા વગર સોનું લઈએ છીએ અને જો બીજો કોઈ એમ કહે કે, આમાં તમને ખોટું કહેવામાં આવ્યું છે, તો આપણા પરિણામ વિચલિત થઈ જાય છે, એ શું સાબિત કરે છે ?

સમાધાન :- એ સાબિત કરે છે કે, ઓળખાણ વગરનાની પરિસ્થિતિ હોલકડોલક થઈ જ જશે. ગમે ત્યારે બગડી શકે છે. જેમકે આપણે પચાસ હજાર દઈને લાવ્યા પછી આપણા કોઈ બીજા સંબંધી આવ્યા

જે સોનાની પરખવાળા છે, એમને બતાવશું કે, તમે ઠીક સમયે આવી ગયા, આજે જ અમે આ પચાસ હજારનો દાગીનો લીધો છે તો કહો કે બરાબર છે કે નહિ ? અમે તો વિશ્વાસ કરીને લીધો છે. એ ખીસામાંથી કસોટી પથ્થર કાઢીને મોઢું બગાડશે. મોઢું કેમ બગાડ્યું ? (એ એમ કહેશે કે), માફ કરજો, મારું નામ દેતા નહિ, મેં કહ્યું છે એમ કહેતા નહિ પણ આમાં ગડબડ છે. તમને તો ખબર નથી તેથી તમારા પરિણામ તો વિચલિત થઈ જશે, શંકા પડી જશે કે, આ માણસે આપણી સાથે છેતરપિંડી કરી. એમ ઓળખાણ વગર આપણને જ્ઞાનીમાં ગમે ત્યાં અવિશ્વાસ આવી જશે.

સારું છે કે, ગુરુદેવ સાથે એવા કોઈ વ્યવહારનો પ્રસંગ હતો નહિ પણ ક્યારેક ગુરુદેવ આપણી ઉપર ગુસ્સે થઈ ગયા હોય અને એ પણ આપણો કોઈ વાંક ન હોય અને ગુસ્સે થયા હોય તો ? (એમ થાશે કે) જ્ઞાની આવા હોય ? અન્યાય કરે છે. મારો કોઈ વાંક નહોતો. હું બિલકુલ નિર્દોષ હતો છતાં મારી ઉપર આરોપ લગાવીને મને આમ કહી દીધું, ગુસ્સે થઈ ગયા. આવા જ્ઞાની હોય ? (એમ) શંકા થઈ જ જશે. જ્ઞાની તો શાંત હોય, જ્ઞાની ગુસ્સો કરે કે જ્ઞાની શાંત હોય ? જ્ઞાનીને કેવી રીતે ઓળખશો ? ગુસ્સો કરે એ જ્ઞાની નહિ ! ચાલો, અન્યાય કરે એ જ્ઞાની નહિ ! ન્યાય, નીતિ તો હોય કે નહિ ? સજ્જનને પણ હોય છે તો જ્ઞાની તો હોય જ. આ ગડબડ થવાની જ છે. ઓળખાણ નથી તો વિશ્વાસ ક્યારે અવિશ્વાસમાં ફેરવાઈ જશે (એનું ઠેકાણું રહેશે નહિ).

જેમકે ગુરુદેવે કોઈક વાત એક રીતે સમજાવી અને બીજા કોઈ વિદ્વાન એવા પણ હોય એ એમ કહે કે, નહિ, ગુરુદેવે જેમ સમજાવ્યું છે એમ નથી પણ આમ છે અને એની કોઈ દલીલ આપણને ઠીસ લાગી; અને ઘણાંને લાગે પણ છે (કે), સાચી વાત છે, ગુરુદેવની વાત

કરતા આ વાત બરાબર લાગે છે !! તો ગુરુદેવમાં વિશ્વાસ હતો એ ક્યાં ચાલ્યો ગયો ? ચાલ્યો ગયો કે નહિ ? કેમ ચાલ્યો ગયો ? કેમકે આપણને ઓળખાણ નહોતી તેથી ચાલ્યો ગયો. ઓળખાણ નથી તો આ બધી વાત બનવાની છે. તેથી જે વિશ્વાસ છે એ વિશ્વાસના ભરોસે રહીને, વિશ્વાસના વિશ્વાસમાં રહેવું નથી.

શ્રોતા :- જ્ઞાનમાં વિશ્વાસ આવે એ ઓળખાણ નથી ? જ્ઞાનમાં પાકો વિશ્વાસ આવે કે, અહો, આ અદ્ભુત વચન છે ! તો એ ઓળખાણ નથી ?

સમાધાન :- એ બૌદ્ધિક સ્તરનો છે, એ બૌદ્ધિક Level છે.

શ્રોતા :- અંદરથી પ્રતીતિ આવે તો ?

સમાધાન :- અંદરથી પ્રતીતિ આવે છે એ ક્યા આધારે આવે છે ? એનો આધાર શું છે ?

શ્રોતા :- અનુભવ સાક્ષી પૂરે કે, આ વાત યથાર્થ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનુભવની વાત જુદી થઈ ગઈ. અનુભવ સાક્ષી પૂરે તો ઓળખાણ થઈ ગઈ તો વિશ્વાસની વાત રહી નહિ. અનુભવ Feeling stageનો વિષય છે.

શ્રોતા :- ગુરુદેવનો દેહ નથી પણ એમનો શબ્દદેહ તો મોજૂદ જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મોજૂદ છે, એમનો શબ્દદેહ તો મોજૂદ છે. પરંતુ ઓળખાણ થવા માટે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને શબ્દદેહથી કામ થતું નથી, પ્રત્યક્ષ જોઈએ. એ તો બહેનશ્રીએ સારો ઉત્તર આપી દીધો છે કે, એમ (ઓળખાણ) નથી થતી. 'ના' પાડી. ઘણીવાર પૂછ્યું, ફેરવી-ફેરવીને એ પ્રશ્ન પૂછ્યો પણ 'હા' નથી પાડી. નહિ... નહિ... નહિ... એમ ન હોય, એમ ઓળખાણ થતી નથી, થઈ શકે નહિ.

શ્રોતા :- જ્ઞાનીની ઓળખાણ થયા પહેલાં જે યથાર્થ પ્રતીતિ આવે

છે એમાં મુમુક્ષુજીવનું કયા પ્રકારનું પરિણમન હોય છે કે જેને કારણે એ યથાર્થ પ્રતીતિ આવે છે ? એની અંદરમાં એવો કયો ફેરફાર થાય છે કે જેને કારણે એને અંદરમાં યથાર્થ પ્રતીતિ ઉત્પન્ન થાય છે ?

સમાધાન :- એમાં એને શું છે કે, એને જે વિશ્વાસ આવે છે (એ એવી રીતે આવે છે કે) અંદરમાં જે અસમાધાનની મુંઝવણો છે તેનું પરિવર્તન સમાધાન થવાથી એ હળવો થઈ જાય છે અને ભવિષ્યમાં એવું અસમાધાન એને અંદરમાંથી આવશે પણ નહિ, ત્યારે તો વિશ્વાસનો Stage યથાર્થ છે. એની પહેલાં ઉપર-ઉપરનો વિશ્વાસ છે એ પણ ગડબડવાળો છે. (એ રીતે) વિશ્વાસમાં પણ બે સ્તર છે. જેને આવું થાય છે (એટલે કે યથાર્થ વિશ્વાસ આવે છે) એ પણ આગળ વધીને પોતાની યોગ્યતાને વૃદ્ધિગત કરીને અનુભવ સાથે મિંઢવીને ઓળખાણ કરશે. એ વાત તો (અહીંયાં ચાલતા પત્રમાં) કહેશે, તેની તો ચર્ચા કરશે કે, એ કેવી રીતે અનુભવ સાથે મિંઢવે છે. અનુભવ સાથે મિંઢવવી એટલી વાત થઈ પણ અનુભવ સાથે કેવી રીતે મિંઢવે છે ? કે, પોતે પ્રયોગ કરે છે તો એમાં અનુભવ સાથે મિંઢવણી થાય છે. જે પ્રયોગ કરતો નથી તેને અનુભવ સાથે મિંઢવણી થતી નથી. એ ચર્ચા કરશે.

શ્રોતા :- પ્રયોગ કરીને મિંઢવણી કરવા માટે પણ પાત્રતા જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પાત્રતા જોઈએ. પાત્રતા વગર કોઈ પ્રયોગનો પુરુષાર્થ ન કરી શકે. કેમકે પ્રયોગમાં પુરુષાર્થ જોઈએ. પ્રયોગ વિચારદશાથી (આગળની ચીજ છે). વિચારદશામાં પુરુષાર્થ નથી. પુરુષાર્થ ઊંઘો ચાલે અને વિચારદશા હોઈ શકે કે, આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને પુરુષાર્થ ઊંઘો ચાલતો હોય. હું જ્ઞાયક છું (એમ વિચારતો હોય) પણ પુરુષાર્થ ઊંઘો ચાલતો હોય. વિચારદશામાં આ બની શકે છે, વિકલ્પ ચાલી શકે છે. પ્રયોગમાં એમ નથી ચાલતું, પ્રયોગમાં પુરુષાર્થ જોડાય છે ત્યારે પ્રયોગ થાય છે. તેને ઓળખાણ થાય છે - અહીંયાં એ વાત કરશે.

જરા વિસ્તારથી લેવા યોગ્ય વિષય છે. અહીંયાંથી આગળ લઈશું કે, આ દૈહિક ચેષ્ટાનો વિષય નથી, અંતરાત્મગુણ છે અને એ અંતરાત્મગુણ બાહ્ય જીવોના અનુભવનો વિષય નથી. કેમકે તેને પ્રયોગ નથી અને અનુમાન કરી શકે એવી યોગ્યતા જ્યાં સુધી નથી, બહુભાગ જીવોને એવા સંસ્કાર એટલે યોગ્યતા નથી તેથી તે ઓળખી શકતા નથી.

‘કોઈક જીવ...’ કોઈક જીવ ઓળખી શકે છે, બહુભાગ જીવ ઓળખી શકતા નથી, કોઈક જીવ યોગ્યતાવાળો છે તો ઓળખી શકે છે. એ ‘કોઈક જીવ’ કેવો હોય છે ? એની ચર્ચા અહીંયાં ચાલશે. અહીં સુધી રાખીએ.

સત્પુરુષને ઓળખતાં, તેમના પ્રત્યે જેને પરમેશ્વરબુદ્ધિ થઈ પરમ વિનય પ્રાપ્ત થાય, તેને જ આત્મસ્વરૂપ ઓળખાય, તે સિવાઈ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને આત્મસ્વરૂપે રહેલ પરમાત્માની ઓળખાણ થઈ શકતી નથી. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી જિનાગમને વિષે ઠામ ઠામ સત્પુરુષનો મહિમા પ્રકાશ્યો છે; તેની પ્રતીતિ થતાં સ્વચ્છંદ ન થાય-અન્યથા સ્વચ્છંદ જવો મુશ્કેલ છે.

“બિના નયન પાવે નહિ, બિના નયનકી બાત” એ પદનો મર્મ પણ ઉપર્યુક્ત રહસ્યને પ્રકાશે છે.

—પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૬૭૦)

પ્રવચન-૧૨, પત્રાંક-૬૭૪ (૨) તા. ૩૦-૦૪-૧૯૯૫

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૬૭૪. પત્રનો વિષય છે – જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ હજી સુધી કેમ નથી થઈ ? અને જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય તો એ કેવા પ્રકારની યોગ્યતામાં એ ઓળખાણ થાય છે ? આ પત્રનો વિષય છે. આ વિષય પ્રયોજનભૂત એટલા માટે છે કે, મુમુક્ષુ જીવને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિમાં મૂળ કારણ આ છે. મૂળનું પણ બીજભૂત કારણ આ છે. આમ તો સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં સ્વરૂપની ઓળખાણ મૂળ કારણ છે. પરંતુ સ્વરૂપની ઓળખાણનું મૂળ કારણ સત્પુરુષની ઓળખાણ છે.

મુમુક્ષુ જીવ બીજા કોઈ ધર્મસાધન કરે કે ન કરે, એ પ્રયોજનભૂત નથી. એણે ‘સમયસાર’ વાંચ્યું છે કે નથી વાંચ્યું એ પ્રયોજનભૂત નથી. અથવા કોઈ ફલાણો ગ્રંથ વાંચ્યો છે કે નથી વાંચ્યો એ પ્રયોજનભૂત નથી. જિનમંદિર ગયો કે નથી ગયો, સવારે ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં કે નથી કર્યાં એ પ્રયોજનભૂત નથી. વ્રતાદિ, ઉપવાસ કર્યાં કે નથી કર્યાં, દયા, દાન કર્યાં કે (નથી કર્યાં) કે સમ્મેદશિખરની યાત્રા કરી કે નથી કરી, એ કાંઈ પ્રયોજનભૂત નથી. પ્રયોજનભૂત એ છે કે, તેણે સત્પુરુષની ઓળખાણ કરી છે કે નથી કરી. બાકી બધું આપણે કરી ચૂક્યા છીએ. આપણે શાસ્ત્ર પણ વાંચ્યાં, વ્રતાદિ પણ કર્યાં, પૂજા, ભક્તિ પણ કરી અને કરી પણ રહ્યા છીએ, આ બધું તો આપણે કરી પણ રહ્યા છીએ.

અને ક્યારેક-ક્યારેક યાત્રા આદિ પણ કરીએ છીએ, ક્યારેક દયા, દાન પણ કરીએ છીએ. છતાં પણ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ નથી થઈ. અને સત્પુરુષની ઓળખાણ થઈ તો Guaranteed મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ છે. એટલા માટે આ પ્રયોજનભૂત કારણ છે. એટલે કે મોક્ષમાર્ગનું અંગભૂત કારણ છે. (મોક્ષમાર્ગનું) એક અંગ છે - એક અવયવ છે એમ કહીએ તો એ બિલકુલ સમુચિત છે.

શ્રોતા :- સત્પુરુષ મળ્યા છતાં પણ ઓળખાણ ન કરી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનંતવાર મળ્યા. અત્યારે તો મળ્યા - આ ભવમાં તો મળ્યા, એવી રીતે અનંત વાર મળ્યા છે. (છતાં) એક વાર પણ ઓળખ્યા નથી.

શ્રોતા :- સત્પુરુષની ઓળખાણ થવા માટે મુમુક્ષુમાં ક્યા-ક્યા Factor હોવા જરૂરી છે ?

સમાધાન :- આ જ વિષય હવે ચાલશે. પ્રસ્તુત વિષય અહીંયાં આવ્યો છે. બહુભાગ જીવોને તો પોતાના અનુભવનો વિષય નથી અને અનુમાન કરી શકે એવી યોગ્યતા નથી તેથી ઓળખતા નથી કેમકે બાહ્યદષ્ટિ છે. 'કોઈક જીવ...' અહીંયાંથી લેવાનું છે. કોણ ઓળખે છે ? 'કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી,...' પહેલી વાત આ લીધી છે કે, અને સત્પુરુષનો પ્રત્યક્ષ સમાગમ હોવો જરૂરી છે - નંબર એક. અને સત્સમાગમમાં પણ તેનો યોગ થવો જરૂરી છે.

શ્રોતા :- સંયોગનું યોગરૂપ થવું ?

સમાધાન :- સમાગમ પણ એક સંયોગ છે અને સંયોગમાં યોગ થવો એક જુદી વાત છે. કોઈ જીવને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો સંયોગ મળે છે, સમાગમ મળે છે અને તેમના પ્રત્યે તેનો યોગ એટલે પોતાની ભાવનાથી ઉપયોગ જોડે છે. ક્યા પ્રકારની ભાવનાથી ઉપયોગ જોડાય છે ? કે, આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી ઉપયોગ જોડાય છે, તેને કહે છે -

યોગ.

સંસારની કોઈપણ પ્રકારની કામનાને વશ નહિ અથવા આત્મકલ્યાણને છોડીને બીજી કોઈ અપેક્ષા રાખીને નહિ. જે જીવ સત્પુરુષના સત્સમાગમમાં આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી આવે છે તેને સમાગમનો 'યોગ' પ્રાપ્ત થયો એમ કહી શકાય. નહિતર સત્સમાગમ તો મળ્યો પણ અયોગ(રૂપ) થયો છે. યોગ નથી થયો પણ અયોગ(રૂપ) થયો છે. 'કૃપાળુદેવે' એક ગાથા પણ લખી છે 'વિષય કષાય સહિત જે રહ્યાં મતિના યોગ' મતિ એટલે બુદ્ધિ. જેની બુદ્ધિમાં કોઈને કોઈ વિષયકષાય સહિતની મલિનતા રહી હોય 'પરિણામની વિષમતા...' (અર્થાત્) તેના પરિણામ વિષમ છે. સત્સમાગમ અર્થે સુયોગ્ય પરિણામ નથી, અયોગ્ય પરિણામ છે - વિષમ પરિણામ છે. વિષમ કહો કે અયોગ્ય કહો, એક જ વાત છે. એવા યોગથી (એક માત્ર આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી) કોઈ સત્સમાગમ કરે છે તો તેને યોગ કહે છે, નહિતર અયોગ કહે છે. અત્યાર સુધી ઓળખાણ નથી થઈ તેનું એક કારણ આ છે કે, આપણને કંઈ ને કંઈ બીજી કામના રહી છે. આત્મકલ્યાણની, 'મોક્ષ કામેણ' - મોક્ષની કામનાને છોડીને બીજી કામનાથી આપણે સત્સમાગમ કર્યો છે.

શ્રોતા :- બીજી કામનામાં કઈ-કઈ વાતો હોય છે ?

સમાધાન :- બીજી કામનામાં મુખ્યપણે જીવને અનુકૂળતાની પ્રાપ્તિ થાય અને પ્રતિકૂળતાનો વિયોગ થાય. અનુકૂળતાનો સંયોગ થાય અને પ્રતિકૂળતાનો વિયોગ થાય. એક અનુકૂળતામાં પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષય આવી જાય છે. એક 'અનુકૂળતા' શબ્દમાં પાંચેય ઇન્દ્રિયના ઇષ્ટ વિષય અને પાંચેય ઇન્દ્રિયોના અનિષ્ટ વિષયોના વિયોગની ભાવના - આ બધી વાત એમાં આવી જાય છે. આવો ભાવ લઈને - આવો અભિપ્રાય લઈને સત્સમાગમ થયો છે તો એ સત્સમાગમ સફળ નથી થયો.

'કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી, સહજ શુભકર્મના ઉદયથી,....'

‘સહજ શુભકર્મનો ઉદય’ (એટલે) આવો યોગ થવો એ પણ ઘણાં મહત્ પુણ્યનો ઉદય છે. સંસારમાં જીવ અનંત વાર જમીનદાર થયો, શ્રીમંત થયો, રાજા થયો, Prime minister થયો એટલે કે લક્ષ્મી મળી, સત્તા મળી અને આગળ વધીને અનંત વાર દેવલોકનો દેવ પણ થયો. બધું મળી ગયું છે. એ સાધારણ સંસારિક પુણ્ય છે. આ પુણ્ય કેવું છે ? સામાન્ય પુણ્ય છે. પરંતુ સત્પુરુષનો સત્સમાગમરૂપ યોગ થવો એ એક અલૌકિક - વિશિષ્ટ પ્રકારના - ખાસ પ્રકારના - વિલક્ષણ પ્રકારના શુભ કર્મનો ઉદય છે. એ શુભકર્મનો ઉદય પણ તેને ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે એ આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી એ સમાગમમાં રહેતો હોય તો. નહિતર એ શુભકર્મ એના માટે શુભકર્મ છે એમ કહેવું મુશ્કેલ છે, કઠણ છે.

શ્રોતા :- સત્સંગમાં કેવી રીતે કુસંગ થાય છે ? પંચેન્દ્રિયના વિષયનું સત્સંગમાં કેવી રીતે પોષણ થઈ શકે ?

સમાધાન :- (એમાં) એવું છે કે, જીવ સત્સંગમાં ઉપસ્થિત રહે છે તો આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી જ રહે છે એની પ્રમાણિકતાને - એની ઈમાનદારીને Check કરવી જરૂરી છે. શુદ્ધ અંતઃકરણથી આત્મકલ્યાણ (કરવા) સિવાય મારી કોઈપણ ઈચ્છા, કોઈ આશા, કોઈ અપેક્ષા બિલકુલ નથી. આ વાત પોતાની અંદર પોતાના આત્માને ઢંઢોળીને પૂરેપૂરી Check કરી લેવી જોઈએ.

આવા પ્રસંગે સંસારમાં બે કષાયની મુખ્યતા રહી શકે છે - એક લોભ અને એક માન. અનુકૂળતાની પ્રાપ્તિ અને પ્રતિકૂળતાનો વિયોગ - આ લોભ છે - લોભ કષાય છે. અને જે સમાજમાં મારું આવવું-જવું થાય છે એમાં મારું કોઈ સ્થાન છે - આ માન છે. સ્થાનનું માન છે. કોઈપણ કલ્પના કરી છે કે, મારું પણ કોઈ સ્થાન છે. આ બન્ને કારણથી માયાના સહજ પરિણામ થવા સંભવિત છે, સહજ થઈ જશે. અને ધર્મનું

ક્ષેત્ર છે (એટલે) ક્રોધ કરવાની જરૂર નથી, છતાં પોતાની ઈચ્છા અનુસાર નહિ થાય તો ક્રોધ પણ કરશે. પરંતુ એ બહુ ઓછા જીવોને થાય છે, તેનો અવસર ઓછો છે. પરંતુ માન અને લોભ - બંનેની અપેક્ષા સત્સમાગમમાં પણ રહી તો આત્મકલ્યાણની ભાવનાનું ખૂન થઈ ગયું. ખૂન તો જે વિદ્યમાન હોય તેનું થાય છે પણ જે વિદ્યમાન જ નથી તેને ખૂન પણ શું કહેવું ? જે ભાવના ઉત્પન્ન જ નથી થઈ તેનું ખૂન કેવી રીતે થયું ?

(અહીંયાં શું કહે છે ?) ‘...સહજ શુભ કર્મના ઉદયથી, તથારૂપ કંઈ સંસ્કાર પામીને...’ તથારૂપ એટલે કંઈક વિશેષ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને. આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી કંઈક પાત્રતામાં આવવાથી ‘...જ્ઞાની કે વીતરાગને યથાશક્તિ...’ એટલે જેટલી યોગ્યતા છે તેટલી. ‘...ઓળખી શકે;...’ છે. આ First stageનો પ્રવેશ છે - પહેલા Stageમાં આવે છે તો શું થાય છે ? કે, સત્સમાગમના યોગમાં કેટલાક પ્રકારના પૂર્વગૃહીત વિપરીત સંસ્કારને કાઢવા અર્થે - મટાડવા અર્થે તેને જે કંઈ અસમાધાન થાય છે એ અસમાધાનનું તેને સમાધાન પ્રાપ્ત થાય છે.

અસમાધાનનો વિષય બે પ્રકારનો છે, એમાં પણ બે ભેદ છે. એક તો ઉપર-ઉપરથી અસમાધાન થાય છે અને તેનું ઉપર-ઉપરથી સમાધાન મળી જાય છે તેથી તેનો તે પ્રશ્ન ઊભો થઈ જાય છે. મેં જોયું છે કે, બહુભાગ મુમુક્ષુઓને જૂનો પ્રશ્ન મટતો નથી. તેનો તે પ્રશ્ન ફરીથી સામે આવે છે તો તેને એ વખતે બૌદ્ધિક સ્તરે સમાધાન લાગે છે કે, મને જે ઉત્તર મળ્યો છે એ ઠીક લાગે છે. (પણ) અંદરથી એ વાતનું સમાધાન થયું નથી એટલે ફરીથી એ પ્રશ્ન સામે આવી જાય છે. આમ બને છે. એને તો યથાશક્તિ ઓળખાણ પણ નથી. એને આ યથાશક્તિ ઓળખાણવાળી વાત લાગુ પડતી નથી. પરંતુ જેને અંતરંગથી કોઈ પ્રયોજનભૂત વિષયમાં અસમાધાન વર્તવું હોય તેનું સમાધાન મળવાથી

તેને અંતરંગમાં એવું સમાધાન મળી જાય છે કે, ફરીથી તેને આ પ્રકારનું અસમાધાન ઉત્પન્ન જ ન થાય. ત્યારે આવા મુમુક્ષુને અંદરથી વિશ્વાસ આવે છે કે, ઘણા વખતની મારી મૂંઝવણ હતી તે અહીંયાં મટી, વાતમાં કાંઈક માલ લાગે છે. આગળ વધવા માટે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે, સત્સંગ કરવા યોગ્ય છે એમ એને વિશ્વાસ આવે છે. હજી વાસ્તવિક ઓળખાણ થઈ નથી.

બે પ્રકારના જે સમાધાન છે એમાં પણ એક વાત - એક અપેક્ષા - એક પડખું એવું છે કે, બૌદ્ધિક સ્તરે સમાધાન થવું એક વાત છે અને અનુભવના સ્તરે સમાધાન થવું - Feeling - To feel - લાગવું એ સમાધાન થવું બીજી વાત છે. જે અપ્રયોજનભૂત વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછી-પૂછીને ઉપર-ઉપરથી સમાધાન કરે છે તેને તો વાસ્તવમાં અપ્રયોજનભૂત વિષયમાં પોતાના પરિણામ અને પોતાની રુચિ લાગે છે તેથી તેને તો સ્વલક્ષ નથી અને આત્મરુચિ પણ નથી તો તેના સમાધાન કે અસમાધાનનું કોઈ ઠેકાણું નથી. હવે વાત રહી પ્રયોજનભૂત વિષયમાં, એમાં પણ બે પ્રકાર છે - એક બૌદ્ધિક સ્તરનો અને એક અનુભવના સ્તરનો. અનુભવને છોડીને જે કેવળ બૌદ્ધિક સ્તરે અસમાધાનનું સમાધાન કરી લે છે, તેનું સમાધાન પણ ઉપર-ઉપરનું રહે છે. એમાં એનું કોઈ ઊંડાણ નથી. જે પોતાના પરિણામ સાથે સમાધાન-અસમાધાનને મેળ ખાય છે કે નથી ખાતો (એમ જોવે છે અર્થાત્) પરિણમનની સાથે જે મિંઢવણી કરતો હોય. આ થોડી ગુરુદેવની ભાષા છે - મિંઢવણી કરે. પોતાના અનુભવની સાથે મિંઢવણી કરતો હોય. હિન્દીમાં એનો કોઈ ખાસ શબ્દ નથી. 'મિલવાન કરના' એ Appropriate નથી. 'તુલના કરના' કંઈક ઠીક છે. 'અનુભવસે તુલનાત્મક પરીક્ષા કરતા હો' એ ઠીક વાત છે.

મિંઢવવાનું દૃષ્ટાંત દઉં ? બે ચીજ એકસરખી દેખાતી હોય પરંતુ એક સાચી હોય - અસલી હોય (અને) એક એના ઉપરથી બનાવેલી

હોય પણ એવી જ દેખાતી હોય, (બન્નેને) પાસે-પાસે રાખીને તેને મેળવે - તુલના કરે (તેને) 'મિંઢવે' એમ કહે છે. બરાબર એવું બન્યું છે કે નથી બન્યું ? (એમ જોવે). એમ અંતરંગમાં જે અસમાધાન હોય તેને પોતાના ચાલતા પરિણામન સાથે મિંઢવે - તેની તુલના કરે - તેને મેળવે કે, મારી સાથે મેળ ખાય છે કે નથી ખાતો ? અને એમાં એનું અસમાધાન છૂટી જાય, અંતરંગથી સમાધાન થઈ જાય તો તેને સત્પુરુષમાં વિશ્વાસ આવશે. આ વિશ્વાસ (આવે) છે એમાં એની યોગ્યતા વર્ધમાન થાય છે. આ વિશ્વાસમાં એનો દર્શનમોહ મંદ થાય છે. સૌથી મોટું કામ એ થાય છે કે, એનો દર્શનમોહ મંદ થાય છે. આ પ્રથમ ચરણ છે - સત્પુરુષની ઓળખાણનું આ પહેલું પગલું છે - પ્રથમ ચરણ છે.

હવે, અહીંયાંથી આગળ વધીને... '...તથાપિ ખરેખરું ઓળખાણ તો...' વિશ્વાસ આવ્યો એ પણ વાસ્તવિક ઓળખાણ નથી. એમાં ક્યારેક ફરી જવાનો અવકાશ છે, ગડબડ થવાનો અવકાશ છે, જો આગળ ન વધ્યો તો. '...ખરેખરું ઓળખાણ તો દઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે,...' દઢ મુમુક્ષુતા કોને કહે છે ? આ (વાતનું) Coordination કરવા માટે આપણે ૨૫૪ (પત્રાંક) જોવો પડે. જેને મોક્ષ સિવાય - આત્મકલ્યાણ સિવાય કોઈપણ કામના નથી તેને જ મુમુક્ષુતા અથવા દઢ મુમુક્ષુતા હોય છે. દઢ મોક્ષેચ્છા ! મોક્ષેચ્છા નહિ દઢ મોક્ષેચ્છા !! ઉપર-ઉપરની મોક્ષેચ્છા તો જેટલા મુમુક્ષુ છે એ બધા કહેશે કે, અમને તો મોક્ષ જોઈએ. અમને મોક્ષ તો જોઈએ પણ મફતમાં !!

ગુરુદેવ એક દૃષ્ટાંત (આપતા હતા). થોડી રમૂજ વાત છે પણ ઘણી માર્મિક વાત છે. એક બાવો હતો એ દુકાને-દુકાને ભીખ માંગે. એની ભીખ માંગવાની (વસ્તુને) શું કહેવાય ? તુંબડી... તુંબડી ! તુંબડીમાં ભીખ માંગે. બધી દુકાને જઈને એમ કહે કે, આમાં કંઈક નાખો. કંદોઈને દુકાને ગયો તો તેણે એક મુઠ્ઠી ભરીને ગાંઠિયા નાખ્યા. બાજુમાં સોનીની

દુકાન હતી. પેલાએ તો મુઠ્ઠી ભરીને ગાંઠિયા દઈ દીધા. પછી સોનીની દુકાને આવ્યો અને કહ્યું, તમે પણ મને મુઠ્ઠી ભરીને સોનું આપી દો ! પેલાએ ગાંઠિયા આપ્યા કેમકે ગાંઠિયાનો ધંધો કરે છે, તમે સોનાનો ધંધો કરો છો તો તમે મુઠ્ઠી ભરીને સોનું આપી દો ! એમ એ ચીજ મળવાની નથી. મુઠ્ઠી ભરીને કોઈ બાબાની તુંબડીમાં સોનું આપી દે, એવું બનતું નથી.

એમ આ (જીવ) પણ બાવો છે. સંસારમાં ભીખ માંગે છે. દુકાને જાય છે અને ધંધો કરે છે તો શું છે કે, પૈસાની ભીખ માંગે છે. હવે, મંદિરમાં આવ્યો તો મોક્ષની ભીખ માંગશે કે, તમે પણ અમને મઝ્તમાં આપી દો ! ત્યાં જેટલી લગનીથી વેપાર કરે છે, જેટલી સાવધાનીથી કરે છે તેટલી સાવધાનીથી અહીંયાં સત્સમાગમ કરતો નથી. એટલે જીવને મઝ્તમાં જોઈએ છે.

જગતનું સર્વોત્કૃષ્ટ પદ મોક્ષ છે. આમ પણ ઊંચાઈમાં પણ ત્રણ લોકના શિખર ઉપર છે. દ્રવ્યે પણ ઉપર છે અને ભાવે પણ ઉપર છે. પૂર્ણ સુખ – સુખનો પૂર્ણ ભાવ, જ્ઞાનનો પૂર્ણ ભાવ, આવું પદ પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણી તૈયારી કેટલી ? આપણે Unconditional Surrender થવું હોય તો મળી શકે છે. જો આવી ચીજ મળતી હોય તો મારી કોઈ શરત નથી. હું સર્વ પ્રકારે તૈયાર છું, આટલી તૈયારી હોવી જોઈએ. ડોક્ટર મૃત્યુથી બચાવે તો તેને પૂરો Charge દઈએ છીએ કે નથી દેતા ? Bypass operationના પણ આજકાલ ત્રણ લાખ થઈ જાય છે. Heart surgery કરે છે ને ? અને પરદેશમાં વીસ-પચીસ લાખ લાગી જાય છે, છતાં Guarantee નથી. Operation કર્યા પછી બીજા દિવસે ઊપડી શકે છે ! અહીંયાં તો અભિપ્રાયની તૈયારી જોઈએ, લેવું-દેવું કાંઈ નથી, લેવું-દેવું કાંઈ નથી, અહીંયાં તો અભિપ્રાયની તૈયારી જોઈએ કે, મારી પૂર્ણ તૈયારી છે. કોઈ પણ કીમતે મારે મારું આત્મકલ્યાણ

કરી લેવું છે. એની માટે મારે કોઈ બહાનાબાજી કરવી નથી. આના લીધે આમ થયું અને આના લીધે તેમ થયું, એ કાંઈ ચાલે નહિ.

શ્રોતા :- પૂર્વે જે-જે વિષયમાં તીવ્ર રસ લીધો છે તેને છોડવાનો પ્રયાસ કરશું તો એ તો ધીરે-ધીરે જ ચાલુ થશે, જોરથી કેવી રીતે થાય ? જો એમ વિચારીએ તો ?

સમાધાન :- તેને પૂર્ણ થવું નથી. જેને પૂર્ણ થવું નથી તેનું ધ્યેય ખોટું છે. ધીરે-ધીરે કામ કરશું, શું થાય, ધીમે-ધીમે થશે, એને કરવું જ નથી. જેને કરવું છે એ જોરથી પ્રવેશ કરે છે.

શ્રોતા :- ૧૨૮ નંબરના પત્રમાં એ વાત લીધી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ૧૨૮ નંબરના પત્રમાં એ વાત લીધી છે, એક પેરાગ્રાફ લીધો છે. ગમે તેમ થાઓ... ૨૨૨ પાનું છે-પહેલા પેરાગ્રાફ પછી બીજો પેરાગ્રાફ (છે). 'ગમે તેમ હો, ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિષદ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી આધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાળ...' એટલે આયુષ્ય '...એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો,...' (અર્થાત્) કોઈ અનુકૂળતા ન હોય '...પણ એમ કરવું જ. ત્યાં સુધી હે જીવ ! છૂટકો નથી.' આ પ્રકારના ભાવમાં આવ્યા વિના દંઠ મુમુક્ષુતા નથી - દંઠ મોક્ષેચ્છા નથી.

પ્રશ્ન તો એ પૂછવાનો વિચાર આવ્યો હતો કે, આખા સંસારને આગ લગાડવાની તારી તૈયારી છે ? કે, સળગીને રાખ થઈ જાય. તું એકલો રહી જાય - કોઈ નહિ, પરિવારના કોઈ નહિ, ઘર નહિ-મકાન નહિ, આશ્રય નહિ, કાંઈ નહિ. (એવી) એક કલ્પના કરી લો કે, પ્રલય થઈ ગયો ! કોઈ મનુષ્ય દેખાતો નથી, કોઈ પ્રાણી દેખાતું નથી, (ચારેબાજુ) પાણી... પાણી... પાણી... પાણી... (છે અને) વચ્ચે ટેકરી ઉપર (પોતે) એકલો છે. કોઈ આધાર નથી - સંયોગનો બધો આધાર છૂટી ગયો.

હવે, લાગે છે કે, મારા આત્માને મારો આધાર છે ? મારો આધાર હું જ છું. (આ) સંસારનું હું એક અવિનાશી તત્ત્વ છું, મને કાંઈ થવાનું નથી. આખા સંસારને જોરથી એક એવી લાત મારી દે કે, મને મારા આત્મકલ્યાણ સિવાય બીજું કાંઈ જોઈએ નહિ. સંસારનું કંઈપણ થઈ જાય, થઈ જાય તો થઈ જવા દો. જે થવાનું હોય તે થાય. આટલું તો સંભાળવું કે નહિ ? આટલું તો સંભાળવું કે નહિ ?

(અહીંયાં) પહેલી વાત એ લીધી છે. કમથી (વાત) લીધી છે, હોં ! આ પહેલો ક્રમ છે કે, ‘...ખરેખરું ઓળખાણ તો દઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે,...’ જો દઢ મોક્ષેચ્છા નથી તો ઓળખવાની યોગ્યતા નથી. બૌદ્ધિક સ્તરે માનશું કે, આ અમારા ગુરુદેવ હતા, જ્ઞાનીપુરુષ હતા, મહાજ્ઞાની હતા. (પરંતુ) ઓળખાણ કરી નથી, (એવી રીતે) ઓળખાણ નહિ થાય. આજે એમની વાતને ‘હા’ પાડશે, કાલે એમની વાતની ‘ના’ પાડશે અથવા એક વાતની ‘હા’ પાડશે, બીજી વાતની ‘ના’ પાડશે. આ વાત થયા વગર રહેશે નહિ.

‘...દઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણ કર્યે,...’ ‘તથારૂપ’ એટલે જ્ઞાનીપુરુષનો (ઉપદેશ) બીજાનો નહિ. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીપુરુષના સત્સમાગમથી જે ઉપદેશ પ્રાપ્ત થયો તે ઉપદેશનું અમલીકરણ કરવાનું જેણે શરૂ કરી દીધું હોય તેને ઉપદેશનું અવધારણ કર્યું (એમ કહેવામાં આવે છે). નહિતર તો જીવ એક કાનથી ઉપદેશ સાંભળે છે, બીજા કાનથી કાઢી નાખે છે. બેસીને ઉપદેશ સાંભળે છે અને ઊભો થાય ત્યારે ત્યાં ને ત્યાં જેમ રજને ખંખેરી નાખે છે (એમ) ઉપદેશના શબ્દની રજને ખંખેરી નાખશે. એ વાત ત્યાંને ત્યાં રહી જશે, અંદરમાં નહિ ઊતરે.

શ્રોતા :- આટલા વર્ષો આમ જ કર્યું ?

સમાધાન :- થોડું તપાસી લેવું, તપાસવા જેવી વસ્તુ છે કે, શું

મારી દઢ મોક્ષેચ્છા હતી ? કે નહોતી ? અને જે ઉપદેશ મળતો હતો તેનું અમલીકરણ કરવા લાગતા હતા કે નહિ ? કે સાંભળવાથી સંતોષ માનતા હતા ? બહુભાગ શું થાય છે ? (કે), બહુ સરસ વ્યાખ્યાન ! ગુરુદેવનું વ્યાખ્યાન બહુ સરસ ! અરે...! એટલું સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યાન... આજે તો એટલું સૂક્ષ્મ હતું... એટલું સૂક્ષ્મ હતું...! એમાં શું લાગે કે, જુઓ ! હું પણ સૂક્ષ્મતાને પકડું છું ! પોતાનો દેખાવ કરે કે, આજે મેં વ્યાખ્યાન સાંભળ્યું એની સૂક્ષ્મતા મેં પકડી એ બતાવવા માટે હું શું કહું ? આજે બહુ સૂક્ષ્મ આવ્યું હોં ! બહુ સૂક્ષ્મ હતું આજે ! ગુરુદેવનું વ્યાખ્યાન એટલું સૂક્ષ્મ હતું... ઓ...હો...! ઓ...હો...! ઓ...હો...!! હવે એ ઓ...હો...હો...! કરવામાં પોતાનો દેખાવ આગળ કરવાની વાત છે. જીવને અપલક્ષણના પણ પાર નથી. એવી વાત છે. આ બધી અનુભવગોચર - અનુભવસિદ્ધ વાતો છે.

અહીંયાં તો (એમ કહેવું છે કે), પ્રાપ્ત ઉપદેશ (એટલે) ગુરુદેવના કે જ્ઞાનીના વચનોમાં ઘણીબધી વાતો આવે છે તે ઉપદેશનું અવધારણ કોણ કરે છે ? કે, જે જીવને પોતાના પ્રયોજન ઉપર દષ્ટિ હોય અને પોતાનું પ્રયોજન પકડાતું હોય કે, આ વાત મારી માટે આવી. સો વાતમાંથી એક વાત બરાબર મારા કામની આવી. બાકી તો જુદી-જુદી યોગ્યતાવાળાને જુદો-જુદો માલ મળે છે. મારા કામની વાત, મારી યોગ્યતામાં આ વાત બરાબર લાગુ થાય છે અને એ વાત મારે અંગીકાર કરી લેવી છે. એ વાતને એ અવધારણ કરી લે છે (એટલે કે) અમલમાં લઈ લે છે. તેથી જ્યાં તેની અટકણ છે એ નીકળી જાય છે (અને) એ આગળ વધી શકે છે.

જેને અભિપ્રાયપૂર્વક અમલીકરણ કરવાનો પ્રયાસ ન હોય; પહેલા આ અભિપ્રાય હોવો જોઈએ કે, મારે અમલ કરવો છે અને તેનો પ્રયાસ ચાલવો જોઈએ, એ જેને નથી તેને માત્ર સાંભળીને કર્ણોન્દ્રિયના વિષયનું

પોષણ કરવું છે, બીજું કંઈ નથી. સાંભળીને રાજી થઈ ગયો. બહુ પ્રસન્નતા થઈ, વાત પૂરી થઈ ગઈ. પરંતુ આ બિલકુલ મનોરંજનનો વિષય નથી. આપણે મનોરંજન માટે અહીંયાં આવતા નથી. જગતમાં મનોરંજનનાં ઘણાં સ્થાનો છે ત્યાં ચાલ્યા જવું.

‘...તથા૩૫ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણ કર્યે,...’ આવું અમલીકરણ કરવાવાળાની યોગ્યતામાં તેનું મતિજ્ઞાન વધારે નિર્મળ થાય છે. એ નિર્મળતાને કારણે પોતાના પ્રયોજનવાળી વાતને પકડીને અમલમાં મૂકે છે (તેથી) તેની નિર્મળતા અધિક વધે છે. હવે આગળ જે એને જ્ઞાનીની ઓળખાણ કરવાનું પ્રયોજન છે તેને પકડવાની યોગ્યતામાં પણ એ આવી જશે.

ફરીથી, વિષયનું અનુસંધાન કેવી રીતે છે ? કે, જે મુમુક્ષુ જ્ઞાનીના અનેક વચનોમાંથી પોતાને લાગુ પડતી વાતને પકડીને પોતાના પ્રયોજનને સરખું કરે છે અને અમલીકરણ કરીને આગળ વધતો જાય છે તેને એટલી નિર્મળતા આવી છે કે, એને પ્રયોજનની પકડ તો બહુ સારી છે અને જ્યારે એને પ્રયોજનની પકડ છે તો જ્ઞાનીના પરિણમનને જોવાનું જે એનું પ્રયોજન છે તેની પકડમાં એ આવી જશે, એની યોગ્યતામાં એ આવી જશે. આ રીતે પ્રયોજન સાથે આ વાતનું અનુસંધાન છે.

ફરીથી, આ બહુ મહત્વપૂર્ણ મુદ્દો છે. (વધારે) સ્પષ્ટ કરવા માટે નાસ્તિથી લઈએ તો મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં આગળ નહિ વધવાનું કારણ આ જ છે કે, પોતાના પ્રયોજનની પકડ નથી કે, મારું પ્રયોજન ક્યાં છે ? આ પ્રયોજનની દૃષ્ટિ સૂક્ષ્મ અને તીક્ષ્ણ થતી નથી તો મુમુક્ષુતામાં આગળ વધવાનો કે વિકાસ થવાનો કોઈ Chance નથી, કોઈ અવસર નહિ આવે. તેથી જેને પ્રયોજનનો દૃષ્ટિકોણ છે એ પોતાના પ્રયોજનની વાતને અંગીકાર કરીને અમલીકરણમાં આવશે અને આ જ પ્રયોજનની દૃષ્ટિ આગળ વધીને જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ સુધી પહોંચી જશે. આ

એના પ્રયોજનનો વિષય છે. માટે પ્રયોજનની દષ્ટિ સાથે આ વાતનું અનુસંધાન છે. ‘કૃપાળુદેવે’ આ પ્રયોજનની દષ્ટિની વાત કરવા માટે આટલી વાત લખી કે, ‘...તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત...’ ‘તથારૂપ’ એટલે પોતાની યોગ્યતાની પ્રયોજનભૂત વાત. ‘...ઉપદેશને અવધારણ કર્યે,...’

ત્રીજો મુદ્દો લીધો છે ‘...અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે,...’ યોગ્યતામાં ક્રમથી ત્રણ વાત લીધી છે (એમાં) દઢ મોક્ષેચ્છા પહેલી હોવી જોઈએ. દઢ મોક્ષેચ્છા વિના અમલીકરણનું Stage આવવું પણ મુશ્કેલ છે. પ્રયોજનની દષ્ટિ થવી પણ મુશ્કેલ છે, અસંભવ છે, શક્ય જ નથી. જેને પૂર્ણતાનું લક્ષ નથી તેને પ્રયોજનની દષ્ટિ સૂક્ષ્મ અને તીક્ષ્ણ નથી. પ્રયોજનની દષ્ટિ સાધ્ય કરવા માટે પહેલી દઢ મોક્ષેચ્છા હોવી જરૂરી છે. એના વિના પ્રયોજનની દષ્ટિ નથી અને પ્રયોજનની દષ્ટિ નથી તો પ્રાપ્ત ઉપદેશને અવધારણ કરવાનું – અમલ કરવાનો પ્રયાસ તેને થશે પણ નહિ. આ બે વાત થવા ઉપરાંત એક ત્રીજી વાત છે.

‘...અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે...’ (અર્થાત્) અંતર્મુખ થવાની વૃત્તિ હોય. બધી જગ્યાએથી ઉપયોગને સંકેલીને અંદરમાં લઈ જવાનો છે. તો જ્યાં-જ્યાં ઉપયોગ બહાર જાય છે તેનો તેને નિષેધ આવશે. કોઈપણ પ્રસંગ હોય, ઉપયોગ બહાર જવાનો કોઈપણ પ્રસંગ હોય.

શ્રોતા :- ફક્ત નિષેધ આવે છે કે, તેની સાથે-સાથે બીજા Factors હોય છે ?

સમાધાન :- એમાં અસ્તિ-નાસ્તિથી કોઈક વાતો એવી છે કે, નાસ્તિથી શું વાત છે ? કે, બહિરાત્મવૃત્તિ છે તેનો અભાવ થયે. શબ્દ તો અસ્તિવાળો પડ્યો છે કે, ‘અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે’ તો તેની નાસ્તિ શું છે ? કે, બહિરાત્મવૃત્તિનો અભાવ થયે. હવે, બહિરાત્મવૃત્તિ એટલે શું ? કે, આત્માથી – અંતરાત્માથી – પોતાના સ્વરૂપથી – અંતર સ્વભાવથી જે કંઈ બાહ્ય છે એ બાહ્ય વિષયમાં સ્વયંની વૃત્તિમાં રુચિ

નથી.

સમર્થ દષ્ટાંત લઈએ એટલે નીચેની બધી વાત આવી જશે. જેમકે આપણે શાસ્ત્ર વાંચીએ છીએ, મુખ્યપણે શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ તો આપણું ક્ષયોપશમજ્ઞાન વધે છે. કેટલાય પ્રકારની વાતો આપણી સામે આવે છે. આ જે ક્ષયોપશમજ્ઞાન વધે છે - બાહ્યજ્ઞાન વધે છે તેની (જેને) રુચિ થઈ ગઈ તેને અંતરાત્મવૃત્તિનું પરિણમન નથી. તેને એનો જોરથી નિષેધ આવવો જોઈએ કે, નહિ, મારે ક્ષયોપશમજ્ઞાન વધારવું નથી. અને ક્ષયોપશમજ્ઞાન વધારવા માટે ન મારે કોઈ શાસ્ત્ર વાંચવું છે કે ન મારે કોઈ સત્સંગ કરવો છે. આ થયું જ્ઞાનનું પરિણમન.

બીજું હોય છે, ચારિત્રનું પરિણમન (એટલે કે) બહારની સાવધાની. મુમુક્ષુને યોગ્ય બાહ્યક્રિયા. કંઈક ત્યાગની, કંઈક ગ્રહણની, કંઈક લેવું, કંઈક નહિ લેવું, કંઈક આ કરવું, કંઈક પેલું કરવું. આ સમયે આમ કરવું, આ સમયે તેમ કરવું... આ જે બાહ્યક્રિયાઓ છે તેનો મહિમા છૂટી જવી જોઈએ, તો બહિરાત્મવૃત્તિ છૂટશે. બહિરાત્મવૃત્તિ સાથે આનો સંબંધ છે, તેનું વજન રહ્યું તો. અને એ જ ક્રિયા અંતરાત્મવૃત્તિએ થાય છે તો એના ઉપર વજન રહેતું નથી. એના માટે એ અનુકૂળ છે. ક્રિયા તો ક્રિયા છે, બાહ્યક્રિયા તો બાહ્યક્રિયા છે, જીવના પરિણામ બે પ્રકારે થાય છે. એક બહિરાત્મવૃત્તિવાળા પરિણામ. એક અંતરાત્મવૃત્તિવાળા પરિણામ.

શ્રોતા :- આ બન્નેનો ભેદ કેવી રીતે કરવો ?

સમાધાન :- વજન ક્યાં છે ? પકડ ક્યાં છે ? તેના ઉપરથી તેનો ભેદ નક્કી કરી શકાય છે કે, આપણી ક્રિયા ઉપર પકડ છે ? કે, આપણી પરિણામ ઉપર પકડ છે ? પરિણામ અંદરની ચીજ છે, ક્રિયા બહારની ચીજ છે. જે પરિણામને ગૌણ કરે છે અથવા જોતો નથી તે બાહ્યક્રિયાની પકડ કરશે. તેને માટે જ્ઞાનીની ઓળખાણ થવી મુશ્કેલ છે. અને જેને

પોતાની બાહ્યક્રિયા ઉપર વજન છે, તેનું મૂલ્ય છે તેને ભટકવાનો અવસર એટલા માટે છે કેમકે, બીજાની બાહ્યક્રિયા જોઈને તેનો મહિમા કરવા લાગશે કે આ જ્ઞાની છે. આ કોઈ વિશિષ્ટ (પુરુષ) છે. એમનો આદર-સત્કાર કરવો જોઈએ.

અહીંયાં એવું બન્યું હતું. એક મુમુક્ષુ હતા, એ દિવસમાં એક જ વાર જમતા હતા અને પાણી પીતા હતા. ચોવીસ કલાકમાં (એક જ વાર), મુનિની જેમ ! મુમુક્ષુ હોવા છતાં ! અહીંના મુમુક્ષુઓ તેને પંચમ ગુણસ્થાને માનતા હતા. અહીંના મુમુક્ષુ લોકો જે એમનું અનુસરણ કરતા હતા એ લોકો પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી માનતા હતા. જુઓ ! આખા ચોવીસ કલાકમાં એક જ વાર જમે છે અને પાણી પણ તે જ વખતે એક વાર લે છે ! ચોવીસ કલાકમાં ન ખાવું, ન પીવું, કંઈ નહિ. આ જે બાહ્ય ત્યાગ ઉપર વજન છે તેને બહિરાત્મવૃત્તિ છે. એ આત્માની અંદરથી પ્રગટ થવાવાળા ગુણને ઓળખી શકશે નહિ અથવા જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખી શકશે નહિ, કારણ કે જ્ઞાની અવિરતી હોય છે. એને વિરતીનો મહિમા આવી ગયો. પંચમ ગુણસ્થાનમાં આવું હોઈ શકે છે પરંતુ આત્માના ગુણ પ્રગટ થયા પછીની વાત છે. જેની વૃત્તિ, જેનો વિકલ્પ સહજ છૂટી જતો હોય, એ જુદી વાત છે.

એ રીતે ‘...અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે,...’ અર્થાત્ આત્માના શ્રદ્ધા, જ્ઞાન જે અંદરના ગુણ છે, સ્વભાવના ગુણ છે, જેની દષ્ટિ અનંત શાંતિના પિંડ ઉપર છે તેને આપણે જોવું છે. એ શું ખાય છે, પીવે છે, બોલે છે, ચાલે છે, એનો ઉદય શું છે ? ઉદયમાં શું ચાલે છે ? એ કાંઈ જોવું નથી. એમની દષ્ટિ અનંત શાંતિનો પિંડ જે પોતાનો આત્મા છે તેના ઉપર છે કે નહિ ? (એટલું જોવું છે).

શ્રોતા :- અર્થાત્ બાહ્ય ઉદયને જોવાનો નથી, બાહ્ય ક્રિયાને જોવાની નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નથી જોવાનું. આવા વિષયમાં ગુરુદેવ એક સંસ્કૃતનો શ્લોક બોલતા હતા. ‘બાલાનામ્ પશ્યન્તિ લિંગાઃ’ લિંગ એટલે ચિહ્ન. બાહ્ય ચિહ્ન કોણ જોવે છે ? ‘બાલાનામ્’ (અર્થાત્) જે બાળબુદ્ધિવાળા હોય છે (તે). એને જ્ઞાની શું કહે છે ? એ બાળબુદ્ધિ જીવ છે. એ ત્યાગને જોશે કે, આમણે કેટલું છોડ્યું છે ? એમનો દેખાવ ત્યાગીનો છે કે નથી ?

જે તત્ત્વદષ્ટિ જીવ હોય છે એ સામેવાળાની દષ્ટિ જોશે કે, આની દષ્ટિ ક્યાં પડી છે ? ફરી-ફરીને વાત ક્યાં આવે છે ? આત્મસ્વરૂપ ઉપર વાત આવે છે કે નથી આવતી ? અથવા એમના સર્વ કથનોનું કેન્દ્રસ્થાન આત્મસ્વરૂપ અને આત્મકલ્યાણ છે કે નથી ? આ જોવાની દષ્ટિ હોવી જોઈએ. અને અંદરમાં પોતાના આત્મસ્વભાવના અંતરંગ ગુણ પ્રગટ કરવાનો અભિપ્રાય હોવો જોઈએ. તેને કહે છે ‘અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે’ (આવો) અભિપ્રાય હોવો જોઈએ કે, મારે અંતરના ગુણ પ્રગટ કરવા છે. આત્મસ્વભાવમાંથી મારે ગુણ પ્રગટ કરવા છે, અંતર્મુખ થઈને મારા ગુણ પ્રગટ કરવાની વાત છે. આ અભિપ્રાયથી ‘...જીવ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે.’ આવો જીવ જ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે છે. આવી યોગ્યતા વિના કોઈ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે નહિ.

શ્રોતા :- અહીંયાં જ્ઞાની અને વીતરાગને જુદાં-જુદાં કેમ લીધા ?

સમાધાન :- એવું છે, કાલે થોડી ચર્ચા થઈ હતી કે, વીતરાગ જિનેન્દ્ર સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે એમનામાં તો શંકા કરવાનો કોઈ અવકાશ નથી. કેમકે વિષય કષાયની કોઈ પ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞ વીતરાગને હોતી નથી. જ્ઞાની તો અટપટી દશામાં છે. એમને તો કેટલાય પ્રકારનાં વિષયકષાયના ઉદય હોય છે તો જ્ઞાનીને તો ઓળખી ન શકે પણ વીતરાગને તો ઓળખી શકે કે નહિ ? કેમકે એમનામાં તો શંકા કરવાનું કોઈ સ્થાન નથી. એ

તો બિલકુલ કેવળી પરમાત્મા છે. વીતરાગ થઈ ગયા છે તો તેમને પણ આપણે ઓળખ્યા નથી, સમવસરણમાં ગયા પણ આપણે ઓળખ્યા નથી. તેથી બન્ને વાત લીધી છે - જ્ઞાની અને વીતરાગ બન્નેને ઓળખવાની વાત લીધી છે.

શ્રોતા :- જે જ્ઞાનીને ઓળખી શકે એ જ વીતરાગને ઓળખી શકે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ વીતરાગને ઓળખી શકે છે. જે જ્ઞાનીને ઓળખી શકે નહિ તે વીતરાગને પણ ઓળખી શકે નહિ. આ વિષયમાં એક પ૦૪ નંબરનો પત્ર છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા-૪૦૬, 'કોઈ પ્રગટ કારણને અવલંબી, વિચારી, પરોક્ષ ચાત્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યગ્દષ્ટિપણે પણ ઓળખાય તો તેનું મહત્ત્વ ફળ છે; અને તેમ ન હોય તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્મા સંબંધી ફળ નથી એમ અનુભવમાં આવે છે.' આ પરોક્ષની વાત લીધી. હવે પ્રત્યક્ષ(ની વાત કરે છે કે) 'પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ પુરુષને પણ કોઈ કારણે, વિચારે, અવલંબને સમ્યગ્દષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય તો તેનું આત્મપ્રત્યયી ફળ નથી, પરમાર્થથી તેની સેવા-અસેવાથી જીવને કંઈ જાતિ- () - ભેદ થતો નથી.' અંતર નથી, તજાવત નથી. 'માટે તે કંઈ સફળ કારણરૂપે જ્ઞાનીપુરુષે સ્વીકારી નથી, એમ જણાય છે.' સર્વજ્ઞને પણ તમે સમ્યગ્દષ્ટિપણે ઓળખ્યા ? એમ કહે છે.

સમ્યક્દષ્ટિ, મુનિ અને સર્વજ્ઞમાં Common factor શું છે ? સમ્યગ્દર્શન. કેવળજ્ઞાન Common factor નથી કેમકે બેને નથી, એકને છે. વીતરાગતા નીચે(ના ગુણસ્થાને) જોવામાં નથી આવતી (પણ) સમ્યગ્દર્શન Common છે, તો ઓળખાણ તો સમ્યગ્દર્શનથી થશે એમ કહે છે. વીતરાગતાથી નથી થતી. વીતરાગતા ઓળખી નહિ શકાય કેમકે એ તો બહુ સૂક્ષ્મ પરિણામ છે.

શ્રોતા :- મુમુક્ષુ તો જે જ્ઞાની હોય તેના સમ્યક્ત્વની ઓળખાણ

કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુનિમાં પણ સમ્યક્ત્વની ઓળખાણ કરે છે અને ભગવાનમાં પણ સમ્યક્ત્વની ઓળખાણ કરે છે, એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. કેમકે બીજા પરિણામ તો ઘણાં સૂક્ષ્મ છે. એ સમજવાની યોગ્યતા મુમુક્ષુમાં નથી હોતી. મુમુક્ષુ શુકલધ્યાનના પરિણામને કેવી રીતે ઓળખશે ? ભગવાનને તો તેરમા ગુણસ્થાને શુકલધ્યાન વર્તે છે, એ તો ઘણું સૂક્ષ્મ છે.

શ્રોતા :- સમ્યક્ત્વની ઓળખાણમાં શું હોય છે ?

સમાધાન :- એ ઘણો ઊંડો વિષય છે. ક્યારેક-ક્યારેક એની ચર્ચા કરવી યોગ્ય છે અને તેને છંછેડવા યોગ્ય છે, ત્યારે એ વાત નીકળી શકે છે.

સમ્યક્ત્વ એટલે શું ? ઘણાં પડખેથી એનો વિચાર કરવા યોગ્ય છે. ઘણાં અંતરના પરિણામથી તેની મિંઢવાણી કરવા યોગ્ય છે અને તેની ઓળખાણ કરવા યોગ્ય છે. આ એકદમ જુદો વિષય છે, થોડો સૂક્ષ્મ પણ છે, છતાં ઊંડાપોહ કરવા લાયક છે. એ વાત છંછેડવા લાયક છે.

એ રીતે જ્ઞાનીને કોણ ઓળખી શકે છે ? એવો જે પ્રશ્ન આપણે ત્યાં વારંવાર ઊઠે છે તેનો ઉત્તર આ ૬૭૪ પત્રમાં ‘કૃપાળુદેવે’ આપ્યો છે. જગતવાસી જીવને ઓળખાણ નથી થતી તેનું શું કારણ છે ? તેની Logicથી વાત કરી છે એ હવે પછીના સ્વાધ્યાયમાં લઈશું, અહીં સુધી રાખીએ.

પ્રવચન-૧૩, પત્રાંક-૬૭૪ (૩) તા. ૦૧-૦૫-૧૯૯૫

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૬૭૪ ચાલે છે). કયા પ્રકારની યોગ્યતાવાળો જીવ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે છે, એ વાત ચાલી. એના ઉપર થોડું વધારે સ્પષ્ટીકરણ આપે છે. ‘જગતવાસી એટલે જગતદષ્ટિ જીવો છે,...’ જગતવાસી એટલે જે જગતદષ્ટિ જીવ છે અર્થાત્ જેની લૌકિકદષ્ટિ છે એવા જીવ ‘...તેની દષ્ટિએ ખરેખરું જ્ઞાની કે વીતરાગનું ઓળખાણ ક્યાંથી થાય ?’ એ તો જ્ઞાનીને ઓળખી શકશે નહિ. કેમકે એમની દષ્ટિ જ બીજી જાતની છે.

દષ્ટાંત આપે છે કે, ‘અંધકારને વિષે પડેલા પદાર્થને મનુષ્યચક્ષુ દેખી શકે નહીં, તેમ દેહને વિષે રહ્યા એવા જ્ઞાની કે વીતરાગને જગતદષ્ટિ જીવ ઓળખી શકે નહીં.’ અંધકારમાં ચીજ પડી છે તો દેખાતી નથી, તેને માટે પ્રકાશ જોઈએ. ચક્ષુ છે, ચીજ પણ છે પરંતુ પ્રકાશ વિના દેખાતી નથી. એવી રીતે, જીવને જ્ઞાન પણ છે અને સામે જ્ઞાની પણ છે છતાં જોવાનો પ્રકાશ નથી. જે પ્રકાશ હોવો જોઈએ (અર્થાત્) જે દષ્ટિકોણ હોવો જોઈએ એ નથી.

‘જેમ અંધકારને વિષે પડેલો પદાર્થ મનુષ્યચક્ષુથી જોવાને બીજા કોઈ પ્રકાશની અપેક્ષા રહે છે;...’ પ્રકાશ વિના જોઈ નહિ શકાય. ‘...તેમ જગતદષ્ટિ જીવોને જ્ઞાની કે વીતરાગના ઓળખાણ માટે વિશેષ શુભસંસ્કાર અને સત્સમાગમની અપેક્ષા યોગ્ય છે.’ આ એમની માટે પ્રકાશ છે. સત્સમાગમથી ખબર પડી શકે કે, જ્ઞાની કેવાં હોય છે અને એ પણ

ત્યારે જ માલૂમ પડી શકે કે, કાંઈક એવી યોગ્યતા આવે ત્યારે. અને એ યોગ્યતાનું (અહીંયાં) વર્ણન કર્યું કે, દઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે, સત્સમાગમમાં પ્રાપ્ત ઉપદેશને અવધારણ કર્યે અને અંતરાત્મવૃત્તિનું પરિણમન થયે – આ બધી સંસ્કારની વાત ચાલી.

‘જો તે યોગ પ્રાપ્ત ન હોય તો જેમ અંધકારમાં પડેલો પદાર્થ અને અંધકાર એ બેય એકાકાર ભાસે છે,...’ અંધકાર અને પદાર્થમાં કોઈ અંતર દેખાતું નથી, એક જેવું જ દેખાય છે. ‘...ભેદ ભાસતો નથી, તેમ તથારૂપ યોગ વિના જ્ઞાની કે વીતરાગ અને અન્ય સંસારી જીવોનું એક આકારપણું ભાસે છે;...’ જેમ જગતના બીજા લોકો દેખાય છે એવા જ્ઞાની દેખાય છે, કોઈ ફરક નથી દેખાતો. જ્ઞાની પણ સામાન્ય મનુષ્ય જેવા જ દેખાય છે. સત્સમાગમનો યોગ હોય અને ઓળખવાની કંઈક યોગ્યતા હોય ત્યારે જ એ અંતર માલૂમ પડે છે. ‘...દેહાદિ ચેષ્ટાથી ઘણું કરીને ભેદ ભાસતો નથી.’ શરીર, કપડાં, ખાવું-પીવું, રહેણી-કરણી બધું સામાન્ય મનુષ્ય જેવું હોય છે.

શ્રોતા :- ખાવું-પીવું, રહેણી-કરણી એમાં કોઈ ફરક નથી હોતો ?

સમાધાન :- એક જ રસોડામાં બધી રસોઈ બને છે. બીજા ઘરવાળા જે જમે છે એ જ તેઓ જમે છે. એમને માટે શું કોઈ Special item બનતી હશે ?

શ્રોતા :- કોઈ પ્રકારની સાદગી ન હોય ?

સમાધાન :- હોય તો હોય, ન પણ હોય. કોઈ જરૂરી નથી. ચક્રવર્તીનો આહાર કેવો હોય છે ? ચક્રવર્તીનો આહાર એવો હોય છે કે, જેમાં હીરાની ભસ્મ હોય છે, મોતીની ભસ્મ હોય છે. એમાં ઘણી કીમતી-કીમતી ચીજો હોય છે. ખોરાક ઉપરથી ન ખબર પડે કે, જ્ઞાની હોય એ આટલી રોટલી ખાય અને અજ્ઞાની હોય એ આટલી રોટલી ખાય, એવું કાંઈ હોય ? એવું કાંઈ નહિ. ખીચડીમાં ઘી નથી લેતા,

એવું કાંઈ છે ? એવું કાંઈ નથી.

એનું કારણ છે કે, બાહ્ય સંયોગ જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનાં એકસરખા હોવાનું કારણ છે. અજ્ઞાનદશામાં બાંધેલા કર્મોનો ઉદય જ્ઞાનદશામાં આવે છે અને બીજા સંસારી જીવોને પણ અજ્ઞાનદશામાં બાંધેલા કર્મોનો જ ઉદય આવે છે, તો બન્નેને - જ્ઞાનીને કે અજ્ઞાનીને કર્મનો ઉદય તો અજ્ઞાનદશામાં બાંધેલા જે કર્મો છે તેનો જ આવવાનો. એટલે સરખો ઉદય હશે. ઉદયમાં કાંઈ ફેર નહિ હોય. હવે, ઉદયમાં કાંઈ ફેર નથી પડતો તો ઉદયથી કેવી રીતે સમજશો ? ઉદયથી કાંઈ નહિ સમજાય. એમનું લક્ષ સમજવું, એમની વૃત્તિ સમજવી, એમનું નીરસપણું સમજવું એ તો એમના અંદરના પરિણામો પકડાય ત્યારે (બને) ને ? અંદરના પરિણામો પકડવાની શક્તિ હોય એવા જીવને ખબર પડે ને ? બીજાને કેવી રીતે ખબર પડે ?

શ્રોતા :- જેમકે અમે મુમુક્ષુ છીએ તો મુમુક્ષુ શું કરે છે કે, હું મુમુક્ષુ છું તો મારો વ્યવહાર અમુક-અમુક હોવો જોઈએ, મારી રહેણી-કરણી અમુક-અમુક હોવી જોઈએ કે મારું ખાવું-પીવું અમુક-અમુક હોવું જોઈએ નહિ તો લોકો શું કહેશે ? શું સમજશે ? આ પ્રકારની જો ભાવના ચાલતી હોય તો એમાં કઈ ચીજનું પોષણ થાય છે ?

સમાધાન :- એમાં લોકસંજ્ઞાનું પોષણ થાય છે.

શ્રોતા :- આટલી સાદગી રાખે તોપણ ?

સમાધાન :- એ સાદગી રાખે છે પણ કોના અવલંબને (રાખે છે) ? કે, લોકોના અવલંબને, લોકોની દૃષ્ટિનું અવલંબન લીધું કે, લોકો શું કહેશે ? લોકોના કહેવા-નહિ કહેવાથી શું ધર્મ થાય છે ? લોકોના કહેવા-નહિ કહેવાથી શું ફરક પડે છે ? બીજાના કહેવા નહિ કહેવાથી શું ફરક પડે છે ? પોતાના પરિણામનથી પોતાને લાભ-નુકસાન છે. બીજાના કહેવાથી થોડું આપણું લાભ-નુકસાન થાય છે ? આ વાત છે.

‘જે દેહધારી સર્વ અજ્ઞાન અને સર્વ કષાય રહિત થયા છે, તે

દેહધારી મહાત્માને ત્રિકાળ પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !!
 ‘જે દેહધારી સર્વ અજ્ઞાન અને સર્વ કષાય રહિત થયા છે,...’ દેહધારી
 હોવા છતાં અરિહંત અવસ્થામાં આવું બને છે. ‘...તે દેહધારી મહાત્માને
 ત્રિકાળ પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !! તે મહાત્મા વર્તે
 છે તે દેહને,...’ જ્યાં રહે છે એ ‘...ભૂમિને,...’ એ ‘...ઘરને,...’ જ્યાં
 ચાલે છે એ ‘...માર્ગને,...’ અરે...! માર્ગમાં રહેલી ધૂળને ! એમાં બધી
 વાત છે. એ ‘...આસનાદિ,...’ એટલે જ્યાં બેસતા હોય, જ્યાં સૂતા હોય
 આદિ ‘...સર્વને નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !!’ એ (જ્ઞાની પ્રત્યેનો)
 ભક્તિનો વિષય છે.

શ્રોતા :- જડ પદાર્થને પણ નમસ્કાર કર્યા !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જડ પદાર્થને પણ નમસ્કાર કર્યા !

ગુરુદેવ તો સમ્યગ્દર્શનની મહિમા એટલી કરતા હતા કે, કોઈ
 સમ્યક્દષ્ટિ બળદ હોય જે ગાડું ખેંચે છે ને ? એ સમ્યક્દષ્ટિ બળદ
 હોય એના પગના નખ જેને ગુજરાતીમાં ખરી કહે છે, પગના નખને
 શું કહે છે ? ખરી, જો (એ) ચાલતા-ચાલતા કોઈ વિષ્ટાને અડી જાય
 તો એ વિષ્ટા ધન્ય થઈ ગઈ !! તેઓ શું સમ્યગ્દર્શનનો મહિમા કરતા
 હતા !! સમ્યગ્દર્શનનો શું મહિમા કરતા હતા !! આટલો મહિમા કરતા
 હતા !! એ વાત જુદી છે. જેને એ ગુણ સમજાય છે કે, જે ગુણથી
 જીવના અનંત સંસારનો નાશ થઈ જાય છે અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિમાં
 એ અનંતકાળ બિરાજમાન રહે છે, આ ગુણનું મૂલ્યાંકન કેવી રીતે કરવું ?
 આ બધી મૂલ્યાંકન કરવાની વાત છે. કેવી-કેવી રીતે મૂલ્યાંકન
 કરતા હતા !

‘શ્રી ડુંગર આદિ સર્વ મુમુક્ષુજનને યથાયોગ્ય.’ એ ૬૭૪ પત્ર
 પૂરો થયો. (આ પ્રવચનમાં વચ્ચે દસેક મિનિટ વિષયના અનુસંધાનમાં પ્રશ્નોત્તર
 નહિ થયા હોવાથી લેવામાં આવેલ નથી).

જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ. એક તો ‘હું જાણું છું’, ‘હું સમજું છું’ એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન. બીજું પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ. ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું. એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે; જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે; થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઈચ્છા રહ્યા કરે છે. એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’ નામનો મહા દોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.

જેને તમારા પ્રત્યે, તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ સિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઈચ્છું છું, અને તે એ કે ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષ હજી તમને પ્રેમ વર્તે છે; ‘હું જાણું છું’, ‘હું સમજું છું’, એ દોષ ઘણી વાર વર્તવામાં

પ્રવર્તે છે; અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે, એ વગેરે જે દોષો તે, ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાનીપુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે. માટે જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું, અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે, એમ જાણીએ છીએ. (પત્રાંશ)

પ્રવચન-૧૪, પત્રાંક-૪૧૬ (૧) તા. ૪-૨-૧૯૯૦

‘જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ.’ ૪૧૬માંથી આ પેરાગ્રાફ ‘જ્ઞાનામૃત’માં લીધેલો છે. ‘એક તો ‘હું જાણું છું’, ‘હું સમજું છું’ એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન.’ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નહિ હોવા છતાં. શાસ્ત્રજ્ઞાનથી ધારેલી વાત, સમજેલી વાત અને પહેલાં નથી સમજ્યો અને પછી સમજ્યો છે એવો પ્રકાર ઊભો થાય છે તેથી એને એમ થાય છે કે, હું જાણું છું અને હું સમજું છું. પણ અનુભવની વાત બાકી છે તેથી હજી હું કાંઈ જાણતો નથી અને સમજતો નથી, એમ લેતો નથી. એના બદલે હું જાણું છું અને હું પણ સમજું છું એવા પ્રકારનું માન (સેવે છે).

શ્રોતા :- આ જ મોટામાં મોટી ભૂલ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ મોટી ભૂલ છે. આ ક્ષયોપશમની ફસામણ છે અને આને પણ પાછું માન કહ્યું છે. કેમકે એ જે ક્ષયોપશમ થયો, શાસ્ત્રના વિષયને જાણતાં, સમજતાં જે ક્ષયોપશમ થયો-રહ્યો એમાં અહંપણું આવ્યું છે એટલે ‘માન’ શબ્દ વાપર્યો છે.

શ્રોતા :- જીવનો મોટામાં મોટો દુશ્મન માન સિવાય બીજો કોઈ હશે ?

સમાધાન :- નહિ, મનુષ્યગતિમાં આ માન જ (મુખ્ય છે). ‘માન

ન હોત તો મોક્ષ હથેળીમાં હોત.’ આ એમનું જ પ્રસિદ્ધ વાક્ય છે કે, ‘માન ન હોત તો મોક્ષ હથેળીમાં હોત.’ બહુ મોટો દુશ્મન ! એટલે (ત્યાં) એક ચેતવા જેવું છે. મુખ્ય તો મિથ્યાત્વને અનુસરતી - મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિ માયાના ખાતામાંથી આવે છે પણ માન છે એ પહેલાં આડું આવે છે પછી મિથ્યાત્વ જવાનો પ્રસંગ છે. જીવને પહેલાં તો માન આડું આવે છે. એવી પરિસ્થિતિ છે - ખાસ કરીને મનુષ્યના ભવમાં.

શ્રોતા :- ઊંચામાં ઊંચો દાખલો ‘બાહુબલી ભગવાન’નો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો ચારિત્રમોહનું માન હતું એટલે કેવળજ્ઞાન અટક્યું હતું, ત્યાં દર્શનમોહ નહોતો. અહીં તો દર્શનમોહ સહિતનું જે માન છે એ સત્પુરુષને નથી ઓળખવા દેતો. સત્પુરુષ એટલે શું ? કોઈ વ્યક્તિની વાત નથી. સત્પુરુષ એટલે જેને સત્ પ્રગટ થયું છે, જેને સત્ પ્રગટપણે વર્તે છે (એ) પ્રગટ સત્ને જે ઓળખવા નથી (દેતું). (આ તો) વ્યક્ત સત્ છે તો અવ્યક્ત સત્ પોતાનું સ્વરૂપ છે એને કેમ ઓળખશે ? કોઈ એમ કહે કે, હું દીવાને નથી જોઈ શકતો પણ ધુમાડાને જોઈ શકું છું ! (એમ) બની શકે ? એ ધુમાડાને જોઈ શકતો નથી. જે દીવાને નથી જોઈ શકતો એ ધુમાડાને શું જોઈ શકે ? દીવો તો પ્રકાશિત ચીજ છે, ધુમાડો તો કાળો છે અને સૂક્ષ્મ છે, (એને) શું જોવે ?

શ્રોતા :- આઠ મદ છે એમાં આ જ્ઞાનનો મદ આવે ને ?

સમાધાન :- હા, આ જ્ઞાનમદ છે.

‘હું જાણું છું’, ‘હું સમજું છું’ એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન.’ પહેલું કારણ એ છે. બીજું કારણ ‘...પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.’ એટલે કે પોતાના સંયોગિક કારણોને લઈને જે જ્ઞાનીપુરુષને ગૌણ કરે છે, જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમને ગૌણ કરે છે, સત્સંગને ગૌણ કરે છે. (એમ કહે) એવું કારણ

આવી ગયું ને... એવું કારણ આવી ગયું ને... આજે તો એવું કારણ આવી ગયું... આજે એવું કારણ આવી ગયું... એને સત્સંગની - જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમની મહત્તા ભાસી નથી. એટલે વિભિન્ન કારણોને લઈને; એ કારણો એટલે એ વિષયને લઈને એનો રાગ તીવ્ર છે, એની અધિકતા ભાસે છે એટલે ત્યાં રોકાય છે અને સત્સમાગમને ટાળે છે, સત્સમાગમને ગૌણ કરી નાખે છે.

એવી રીતે એની અર્પણતા પણ લઈ શકાય કે, એની અર્પણતા જેટલી કુટુંબ-પરિવાર અને પરિગ્રહાદિકને વિષે છે એવી અર્પણતા એને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ પ્રત્યે એથી વિશેષ અર્પણતા આવવી જોઈએ, એટલી વિશેષ અર્પણતા એને આવતી નથી. (એ) ‘...પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.’ (છે).

‘ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું,...’ તે. આ લોકસંજ્ઞામાં જાય છે. લોકોનો ભય લાગે કે, ઘણા લોકો વિરુદ્ધ થઈ જશે. પોતાની અપકીર્તિ થશે, પોતાનું અપમાન થશે એવું લાગવાથી જે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહે છે એ પણ જ્ઞાનીને ઓળખતા નથી. એણે પણ જ્ઞાનીને ઓળખ્યા નથી કે, જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ શું છે ? અને એનું જે આકર્ષણ છે એ આત્મહિતમાં કેટલું કાર્યકારી છે એ વાત એને સમજાણી નથી. એ પ્રકાર છે.

આ સંપ્રદાયમાંથી ઘણાં નથી છૂટી શકતા. જુદાં-જુદાં સંપ્રદાયમાં હોય છે ને ? (એ એમ કહે કે) ભાઈ ! અમારો સંપ્રદાય છોડીને ત્યાં આવીએ તો લોકો અમારી વાતો કરે કે, ‘આ તો ત્યાં ગયા ! આપણું બાપ-દાદાનું છોડીને ત્યાં ચાલ્યા ગયા.’ એ રીતે ઘણાં સત્સમાગમ કરતાં નથી. કોઈ સંખ્યાના માપથી નથી કરતા કે, મોટો સમાજ આ બાજુ છે. જ્ઞાનીને તો કાંઈ એટલો સમાજ છે નહિ. આપણે ક્યાં બધાની નજરમાં વિરોધ અપનાવી લેવો ? (એવું બધું) ક્યાં કરી લેવું ? એવું પણ વિચારે

છે.

શ્રોતા :- છોકરાં-છોકરી પરણાવવામાં ઉપાધિ ઊભી થઈ જશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનો પોતાનો લૌકિક સ્વાર્થ હોય તો કોઈની શરમ ન રાખે. જીવ શું કરે છે ? લૌકિક સ્વાર્થ થોડોક હોય ને તોપણ કોઈની શરમ ન રાખે. એને આત્મહિતની કિંમત સમજાણી નથી, ભવભ્રમણ ટળવાની કિંમત સમજાણી નથી. એટલે ત્યાં શેહ-શરમમાં આવવાની વાત ઊભી થઈ જાય છે. ખરેખર તો શું છે કે, ત્યાં પણ એનું માન પોષાતું હોય છે. મોટા ભાગે આ વાત બનતી હોય છે કે, જે સમૂહમાંથી એને દૂર થવું છે, જે લોકો વિરુદ્ધ થવાના છે એ એને માન આપનારા હોય છે. એનું માન ખોવું નથી અને નિર્માની થઈને જ્ઞાનીના ચરણમાં જવું નથી. એ પ્રકાર ઊભો થાય છે એટલે પણ એ લોકસંજ્ઞા ચાલુ રહે છે.

તેમનાથી ‘...વિમુખ રહેવું,...’ અથવા તેમને માને તો ‘...તેના પ્રત્યે જેવું...’ એટલે જેટલા પ્રમાણમાં ‘...વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું.’ તેટલું (ન થવું). કોઈ એમ કહે કે, અમે કાંઈ વિમુખ નથી થતા, અમે પણ માનીએ છીએ. તમે વધારે માનતા હશો, અમારું ઓછું દેખાતું હશે, તમારું વધારે દેખાતું હશે પણ અમારા મનમાં કાંઈ ઓછી વાત નથી. એમ કરીને પણ પોતાને જે ઓળખાણથી જેટલો વિનય આવવો જોઈએ, જે બહુમાન આવવું જોઈએ અથવા પરમપ્રેમે સર્વાર્પણબુદ્ધિથી આવવું જોઈએ એ પ્રકાર ઊભો ન થાય ત્યારે પણ એ પોતે છેતરાઈ જાય છે. (એને એમ લાગે કે) નહિ, અમે પણ માનીએ છીએ. એટલે ‘...તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું.’ એમાં ખામી રહેવી. વિમુખ થવું એ પણ દોષ છે અને વિનયાન્વિત (થવામાં) અલ્પતા થવી એ પણ દોષ છે, એમ બે વાત લીધી છે. આ વાત જરા એમણે ઝીણી કાંતી છે.

વિમુખ થાય છે તો એને તો કોઈ ચેતવે છે કે, ભાઈ ! આ વિમુખતા સારી નથી. જ્ઞાનીથી વિમુખ નહિ થવું જોઈએ. તો એ માણસ પાછો વળી શકે છે પણ જે માને છે પણ એમાં ખામી રહી જાય છે અને માને છે એને નીકળવું મુશ્કેલ પડે છે. કેમકે એ તો એવા ભ્રમમાં રહે છે કે, હું ક્યાં વિમુખ થાઉં છું ? હું ક્યાં વિરોધમાં છું ? હું તો માનું છું... હું તો માનું છું... હું તો માનું છું... એ વાત જરા એમણે સૂક્ષ્મ કાંતી છે અને આવી વાત એમણે બે-ચાર જગ્યાએ બહુ ધ્યાન ખેંચે એવી લીધી છે.

(સંપૂર્ણ સમર્પણતા નથી આવતી) એમ થવાનું કારણ શું ? એનું કારણ શું ? એ વિચારવું (જોઈએ). પોતાનું પરિભ્રમણ છૂટે એવું જગતમાં જે એક માત્ર કારણ છે એ કારણ એને ભાસ્યું નથી. એટલે પોતાનું હિત થવાનો જે વિષય છે એ ત્યાં ભાસ્યો નથી અને એ નહિ ભાસવાને કારણે (સંપૂર્ણ સમર્પણતા આવતી નથી). નહિતર તો શું છે કે, જીવનો એવો સ્વભાવ છે કે, એને જેટલો લાભ દેખાય ને એટલો જોરથી એ ઢળે. ક્યાં ઢળે છે ? કે, જ્યાં જેટલો લાભ દેખાય એટલો વધારેમાં વધારે ત્યાં ઢળે. તો આ તો સર્વોત્કૃષ્ટ લાભનું કારણ છે છતાં ત્યાં ખામી રહે છે એનો અર્થ કે એને જે દેખાવું જોઈએ એ દેખાણું નથી, હજી ઓઘે-ઓઘે ચાલે છે.

શ્રોતા :- લાભ દેખાય તો પૂરેપૂરું સમર્પણ આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આવે, આવ્યા વિના રહે જ નહિ, આવ્યા વિના રહે નહિ.

શ્રોતા :- કરવું પડે નહિ, થઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કરવું પડે નહિ, સહેજે જ થઈ જાય. એ તો ઘણીવાર વેપારીનું દષ્ટાંત આપીએ છીએ કે, ‘આદિત્ય બિરલા’ એમ કહે કે, મારી ૧૫૦-૨૦૦ Industries છે એમાંથી મોટા ભાગની

Industryની Agency તમને એકને આપી દેવી છે. તમારે કાંઈ કરવાનું નથી. (ફક્ત) Staff ગોઠવી દેજો, તમારું કમીશન ચડી જશે. લાખો-કરોડોનું સાલિયાણું બાંધી દો.

શ્રોતા :- આરતી લઈને ઊભો રહી જાય !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને ભગવાન જ દેખાય કે બીજું કાંઈ દેખાય ? આપણે કાંઈ કીધું નથી, આપણે કાંઈ ઓળખાણ નથી, કોણે આવી ભલામણ કરી હશે ? કરોડો રૂપિયાનું સાલિયાણું એમને એમ ચાલ્યું આવે ! પૈસાની નદી-રૂપિયાની નદી એને દેખાય !! પછી એ એમ કહે કે, મારે બે-ચાર દિવસ એ બાજુથી નીકળવું છે તો તમારે ત્યાં રોકાતો જઈશ, તો એના માટે સગવડ કેટલી કરે ? એનો જે ખાસ સેક્રેટરી હોય એને પૂછે કે, સાહેબને એમનાં ઘરમાં કેવી-કેવી સગવડ છે ? કેવી-કેવી ટેવ છે ? શું-શું ખાય છે ? શું નથી ભાવતું ? શું ભાવે છે ? રહેણીકરણથી માંડીને, હવા-ઉજાસથી માંડીને એની બધી ઝીણામાં ઝીણી માહિતી લઈને બધી સગવડ સચવાય એવી રીતે એની ગોઠવણ કરે. કેવી રીતે કરે ? કરે કે ન કરે ? એના ભૈરાને પૂછવું ઘટે તો એને પૂછી લે, એના સેક્રેટરીને પૂછવું હોય તો એને પૂછી લે, એના નોકરોને પૂછી લે પણ પાંચ-દસ જણને ફરતા-ફરતા પૂછી લે ! સાહેબને ભૂલેચૂકે પણ ક્યાંય પ્રતિકૂળતા થવી જોઈએ નહિ. એ એક ભવના અલ્પ આયુષ્યના શેષ કાળ માટેની આટલી વાત છે. કેટલી ? અનંત ભવભ્રમણ સાફ કરી નાખે એની વાત શું થાય !? આ તો આયુષ્યના ચાલુ ભવના બાકી રહેલા શેષ કાળ માટેની વાત છે કે બીજું કાંઈ છે ?

એટલે (અહીંયાં એમ કહે છે કે) જેટલું તેમના પ્રત્યે વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું. ‘એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે;...’ જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ કેવું ? એની પરિણતિ શું ? એ પરિણતિ સમજતાં આ આત્માને લાભ શું ? કે, ભવભ્રમણ છૂટી જાય. આ વિષયથી

એને અજાણ્યો રાખે છે. જીવ એ વિષયથી બિલકુલ અજાણ્યો હોય છે.

‘...જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે;...’ (અર્થાત્ એને એમ લાગે કે) શાસ્ત્રનો અર્થ તો આપણે એમના કરતા પણ સારો કરી શકીએ ! એમના કરતાં પણ સૂક્ષ્મ વાત કરી શકીએ ! એમની તો બધી સ્થૂળ વાતો આવે છે. આમ છે, તેમ છે. (એ રીતે) પોતાની સમાન કલ્પના રહે. આપણને પણ એવું તો આવડે છે – એવી પૂજા, એવી ભક્તિ, એવું શાસ્ત્રવાંચન, એવું અર્થઘટન એ બધી એને પોતાની સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે. બાહ્ય ત્યાગ હોય તો પોતે પણ એવો ત્યાગ કરે છે, એ વગેરે.

‘...પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે;...’ એમણે કહેલાં શાસ્ત્રનું, એમના વિચારોની તુલના પણ પોતાની કલ્પના પ્રમાણે કરે છે. પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે બધું ઝોખી લે છે. એને જિજ્ઞાસા નથી રહેતી. આ તો મને પણ ખબર છે... આ તો મને પણ ખબર છે... હું પણ એમ જ કહેતો... હું પણ એમ જ કહું છું...!

‘...થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાંચનાદિ...’ થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાંચન (એટલે) પુસ્તક – શાસ્ત્રો વાંચ્યા. (તેનું) ‘...જ્ઞાન મળવાથી...’ અત્યારે તો કેટલા રહ્યા છે ? થોડા શાસ્ત્રો રહ્યાં છે એમાંથી થોડા વાંચ્યા હોય, બધા તો વાંચ્યા ન હોય. (એ) ‘...વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે.’ પોતાની પાસે છે એની મહત્તા બતાવવા માટે એમાંથી જાણે નવી-નવી વાત પોતે કાઢતા હોય એમ ઘણું દર્શાવવાની એને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે.

શ્રોતા :- અત્યારની પરિસ્થિતિનો સો વર્ષ પહેલાં કેવી રીતે ખ્યાલ આવી ગયો ?

સમાધાન :- એ તો બધા કાળે એવું બધું હોય જ છે. અજ્ઞાનીઓના

આ લક્ષણ જ્ઞાનીઓને ખ્યાલમાં આવી જાય છે અને અજ્ઞાનીઓ ક્યા કાળે નથી ? વિદ્વાન અજ્ઞાનીઓ જે હોય છે, જે શાસ્ત્ર વાંચીને ગડબડ કરી જાય છે, શાસ્ત્રની ધારણાથી જે અહંપણમાં આવી ગયા હોય છે એ બધા કાળે હોય જ છે.

શ્રોતા :- ૨૫ વર્ષની ઉંમરે આટલું બધું...!

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપયોગ ઘણો સૂક્ષ્મ છે ને (એટલે). અનુભવજ્ઞાન કોને કહે ! બહુ ઝીણું કાંત્યું છે ! આમાં શું છે (કે), આત્માર્થી જીવ હોય અને સ્વલક્ષે જો સ્વાધ્યાય કરતો હોય તો એ પોતે પોતામાં જોવે છે કે, આમાં હું ક્યાં છું ? હું અટક્યો તો નથી ને ? હું આમાંથી ક્યાંય અટકતો નથી ને ? એવું શોધીને કાઢી નાખે છે. એટલા માટે કહેવાનું કારણ એ હોય છે કે, કોઈ વખત પોતાને ધ્યાનમાં ન આવે એવી વાત સત્પુરુષના વચનોથી ધ્યાન ઉપર આવી જાય છે અને એ છોડી દે છે.

‘એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે...’ પાછળની જે વાત કરી ને કે, જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે પછી જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે, એની તુલના પોતાની કલ્પના પ્રમાણે કરે છે, પોતાનો ક્ષયોપશમ દર્શાવવાની ઈચ્છા રહે છે – એ બધા દોષ ઉપર જણાવ્યા એવા ત્રણ દોષ એમાં ‘હું સમજું છું’ એમાં બધું આવી જાય છે.

‘...અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ...’ હવે એ ત્રણે દોષનો બાપ કોણ છે ? ક્યાંથી જન્મ્યા એ ? (એ કહે છે). ‘...એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’ નામનો મહા દોષ છે;...’ આ સ્વચ્છંદ છે. આ પ્રકારે કરે છે અને સ્વચ્છંદનો મહા દોષ કલ્પો છે તો જે જ્ઞાનીનો અવર્ણવાદ બોલે, જ્ઞાનીને વિષે દોષારોપણ કરે એ તો કેટલો બધો સ્વચ્છંદ હશે ?! એ તો એકદમ સ્વચ્છંદ ફાટી ગયો હોય

ત્યારે એ પ્રકાર ઉત્પન્ન થાય છે.

‘...એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’ નામનો મહા દોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ...’ ઉપાદાન પોતાનું. ‘...નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.’ એનો જે સંગ છે એ ખોટો છે. એ ખોટા સંગમાં રહેલાં જીવને આવો પ્રકાર ભજે છે અને ક્યાંયનો ક્યાંય પરિભ્રમણના વંટોળમાં ચડી જાય છે કે જેનો અનંતકાળ સુધી પછી પત્તો ખાતો નથી. (પ્રવચન અંશ).

જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થયે, જીવને યથાર્થ પ્રકારે ઉદ્દાસીનતા અવશ્ય વર્ધમાન થાય છે. તેનાં બે કારણો છે. એક તો જ્ઞાનીપુરુષનું વિરક્તપણું, જેના પ્રત્યક્ષ દર્શનની અસરથી ઉદ્દાસીનતા વધે છે, બીજું ગુણનો પ્રેમ. ગુણીવંતા જ્ઞાની પ્રત્યેના પરમ પ્રેમથી ભીંજાયેલા જીવને બીજે ક્યાંય પ્રેમ – સંસાર પ્રેમ-આવતો નથી. તેથી ઉદય પ્રત્યે સહજ ઉપેક્ષા વર્તે છે.

– પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની – ૧૮૫૪)

પ્રવચન-૧૫, પત્રાંક-૪૧૬ (૨) તા. ૫-૨-૧૯૯૦

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૪૧૬) પાનું-૩૫૭. ફરીથી લઈએ. આગળથી એ વાત લીધી છે કે, જ્ઞાનીપુરુષોનો સંગ હોવા છતાં અનંતકાળમાં અનેકવાર એવો યોગ બન્યો છે, એવો યોગ બનવા છતાં ‘આ જ્ઞાનીપુરુષ જ છે, સત્પુરુષ જ છે’ એવી ઓળખાણપૂર્વક એમનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો અને આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય છે એમ જીવને ઓળખાણપૂર્વક આવ્યું નથી, એમ કહે છે. આશ્રય કર્યો છે (પણ) ઓઘસંજ્ઞાએ. ઓળખાણપૂર્વક આશ્રય કર્યો નથી અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે. પરિભ્રમણ જે ચાલુ રહ્યું છે એનું કારણ આ છે. યોગ નથી થયો એમ નથી, આશ્રય નથી કર્યો એમ પણ નથી, પણ ઓળખાણ કરી નથી એ પરિભ્રમણનું કારણ ઊભું રહ્યું છે, નાશ નથી થયું ‘...એમ અમને તો દઢ કરીને લાગે છે.’ અમને ચોક્કસ એમ લાગે છે કે, આ એક જ કારણ છે. આ એક કારણ જો ન રહ્યું હોત તો પરિભ્રમણ ખલાસ થાત. એટલે ઓળખાણ ઉપર બધી વાત આવીને ઊભી રહી. હવે એ ઓળખાણ જીવને કેમ થતું નથી ? યોગ થાય છે છતાં ઓળખાણ કેમ થતું નથી ? પ્રત્યક્ષ સમાગમ તો મળે છે. (તો કહે છે કે) એના ત્રણ કારણો છે. એ આ પેરેગ્રાફમાં લીધા છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ.’ પછી બીજા બધા દોષ એના પેટામાં આવી જાય છે. ત્યારપછી ઉત્પન્ન થાય છે, મૂળ દોષ આ છે કે, ‘એક તો ‘હું જાણું છું’, ‘હું સમજું છું’...’ કેટલુંક શાસ્ત્ર સંબંધીનું જાણપણું થતાં, કેટલીક અપેક્ષાઓ અને વિવક્ષાઓ સમજાતાં હું પણ જાણું છું, હું પણ સમજું છું, એવા પ્રકારનું જીવને જે માન કહી - અભિમાન કહી (એ રહે છે) એ પ્રકાર સ્વચ્છંદનો છે, એ પ્રકાર રહી જાય છે, કોઈને સ્થૂળપણે, કોઈને સૂક્ષ્મપણે. તે જ્ઞાનીપુરુષના વચનમાં રહેલું જે રહસ્ય એ રહસ્ય સુધી એને પહોંચવા દેતું નથી. એવું જે માન તે સત્પુરુષના વચનમાં રહેલું જે રહસ્ય એ રહસ્ય સુધી એને પહોંચવા દેતું નથી. ત્યાં એ અટકેલો છે, એ પ્રતિબંધકભાવ છે.

બીજો લોભ લીધો છે. ‘બીજું પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.’ જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે જે સર્વાર્પણબુદ્ધિ આવવી જોઈએ એના બદલે ઉપરછલ્લો કેટલોક રાગ આવે છે. સર્વાર્પણબુદ્ધિએ આશ્રય થવો જોઈએ એમ નહિ થતાં ઉપર-ઉપરનો થોડો રાગ આવે છે અને જીવ અનુસરે છે એ પણ પોતાનું મન માને ત્યાં સુધી અનુસરે છે. પોતાનું મન ન માને ત્યાં એ અનુસરતો નથી. એ પણ જ્ઞાનીપુરુષના અંતરંગ પરિણામને ઓળખે એને એવું બનતું નથી. એમના પ્રત્યે વાસ્તવિક બહુમાન આવે ત્યારે એવું બનતું નથી. એ પ્રકારમાં જીવ ઊભો છે. એ જ મુખ્ય થાય અને પોતાના સર્વ ઉદયો ગૌણ થાય એવો પ્રકાર (ઓળખાણ થતાં) ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રકાર નથી થયો એટલે એ પણ પ્રતિબંધક કારણ છે.

શ્રીતા :- સત્પુરુષ મુખ્ય થાય તો પોતાના જે ઉદય છે એ ગૌણ થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ બધા ગૌણ થઈ જાય. એમાં ગમે તેમ ચાલે,

એટલી ઉપેક્ષાવૃત્તિ આવી જાય છે. એક સત્પુરુષનો સંગ કરવામાં – આશ્રય કરવામાં એટલી સાવધાની આવે, એટલી તત્પરતા આવે, એટલું આકર્ષણ જન્મે કે, બીજી બાજુ બધી જગ્યાએ એની ઉપેક્ષાવૃત્તિ સહજ થઈ જાય.

શ્રોતા :- સર્વ ભાવે અર્પણતા આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૬૦૯ (પત્રાંકમાં) એને સર્વાર્પણબુદ્ધિ કહી છે. ‘સોગાનીજી’ના પત્ર (પ્રમાણે) લઈએ તો ‘સર્વસ્વ કે દેનેવાલે શ્રી ગુરુદેવ !’ શું કહ્યું ? ‘સર્વસ્વના દેવાવાળા’ કહ્યું. એમણે મને સર્વસ્વ આપી દીધું તો એમના પ્રત્યે કેવી બુદ્ધિ આવે છે ? કે, એવી બુદ્ધિ – ઉપકારબુદ્ધિ કોઈના પ્રત્યે આવતી નથી. અનંત જન્મ-મરણથી બચાવનાર ગુરુદેવને તો પરમાત્માના સ્થાને, અનંત તીર્થંકરથી અધિક જોયા છે !! એ પ્રકાર ઊભો થાય છે. એવો પ્રકાર ન આવે ત્યાં સુધી એને પરિગ્રહાદિક એટલે પોતાના ઉદયો પ્રત્યે એને વિશેષ આકર્ષણ રહે છે. એ બાજુનો રાગ અને રાગરસ તીવ્ર રહે છે. આ બાજુ જોઈએ એના પ્રમાણમાં ઢળતો નથી. એ પણ જીવને પ્રતિબંધનું કારણ છે. શેમાં પ્રતિબંધનું કારણ છે ? કે, એમની ઓળખાણ થવામાં પ્રતિબંધનું કારણ છે. ઓળખાણ થવામાં પ્રતિબંધનું કારણ હોવાથી પરિભ્રમણનું કારણ જે મટવું જોઈએ એ નહિ મટવાની પરિસ્થિતિ એમને એમ રહી જાય છે.

‘ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું,...’ ગમે તે પરિસ્થિતિમાં પણ જ્ઞાની પ્રત્યેની બહુમાનની વૃત્તિ ન છૂટે એવી જે અનન્ય ભક્તિ સત્પુરુષ પ્રત્યે હોય છે ત્યારે એને જ્ઞાનીની સાચી ઓળખાણ આવે છે. પોતાની મુખ્યતા ઘટે, પોતાનું અપમાન થાય, પોતાની અપકીર્તિ થાય એવો પ્રકાર ઊપજતાં તેને મુખ્ય કરે અને જ્ઞાનીના સમાગમને ગૌણ કરે, સત્સંગને ગૌણ કરે અને ‘...તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું.’ જે બહુમાન

આવીને જે સર્વાર્પણબુદ્ધિએ વિનયાન્વિત થવું જોઈએ એટલું વિનયાન્વિતપણું ન આવે પણ થોડું-થોડું ઉપર-ઉપરથી આવે. ‘એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે;...’ (અર્થાત્) એની ઓળખાણ થવા નથી દેતા. આ ત્રણ કારણો છે.

શ્રોતા :- ‘સોભાગભાઈ’એ જે ઉત્તર આપ્યો કે, અપક્ષપાતપણે સત્સંગને સેવે અને પછી સત્પુરુષ મળે તો ઓળખી જાય. એ વાતને કઈ રીતે અનુસંધાન છે ?

સમાધાન :- આ ત્રણે દોષ છે એ અપક્ષપાતબુદ્ધિ હોય તો પોતાના દોષ જણાઈ જાય. પોતાના દોષ નથી જણાતા એનું કારણ શું ? કે, સ્વચ્છંદને કારણે દોષને ગૌણ કરે છે. દોષને તપાસવા, દોષને જોવા એ પ્રકાર મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં જે સહજ હોય છે એ એને નથી રહ્યો. એટલે દોષને એવી રીતે ગૌણ કરી જાય છે, અવગણી જાય છે કે, એને દેખાતા જ નથી કે, મારામાં દોષ છે. એટલે એને દોષનો પક્ષપાત કહ્યો. જે દોષનો પક્ષપાત કરે છે એ જ્ઞાનીપુરુષને નહિ ઓળખે. પોતાના દોષનો પક્ષપાત ન કરાય, બીજા કોઈના દોષનો પણ પક્ષપાત ન કરાય. જેને આત્મિક ગુણો પ્રગટ કરવા છે એને આ પહેલાં પગથિયે - દોષમાં ઊભેલો છે એને આ પરિસ્થિતિ અનિવાર્યપણે આવે છે. કેમકે ત્યાં એ ઊભો છે. એ જ ભૂમિકા સાફ કરવા માટેની પરિસ્થિતિ ન ઊભી થાય તો સીધા કોઈને ગુણ પ્રગટે, દોષની ગંદકી ઊભી હોય અને એમાં કોઈ સુગંધ રેડે એને સુગંધ ઊભી થાય એવું તો બનતું નથી. એ ખાય જાય છે, બીજી બધી વાતને એ વર્તમાન પરિસ્થિતિ ખાય જાય છે, ચાવી જાય છે. એવી સ્થિતિ (થાય છે). નહિતર અધ્યાત્મની વાત ક્યાં નથી મળતી ? ઊંચામાં ઊંચી કોટિની અધ્યાત્મની વાત મળવા છતાં કેમ જીવને ગુણ પ્રગટ થતો નથી ? કે, અવિધિએ એ કાર્ય કરવા માંગે છે. વિધિથી કાર્ય કરવા માંગતો નથી. એટલે એમણે આ બધી વિધિ લીધી છે.

શ્રોતા :- કોઈ એક વાતમાં બધી વાત આવી જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બધું આવી જાય છે. કેમકે આ તો ત્રણેય દોષ છે, તો અપક્ષપાતપણે - નિષ્પક્ષ થઈને જો પોતાના દોષ જોતો હોય; કેમકે આ બધા સ્વચ્છંદમાં આવે છે. (નીચે) કહ્યું ને કે, આ સ્વચ્છંદ નામનો મહા દોષ છે, તો ત્યાં એ સ્વચ્છંદ દબાય છે. પોતાના દોષનો અભાવ કરવાના દષ્ટિકોણથી દોષને તપાસે છે - જોવે છે એને સ્વચ્છંદ દબાય છે. જ્યાં સ્વચ્છંદ દબાય છે ત્યાં બોધબીજને યોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. એ પહેલાં બોધ મળે તો નિષ્ફળ જાય છે. બોધ મળે એ એટલું મહત્ત્વનું નથી, બોધને યોગ્ય ભૂમિકા થાય એ એટલું મહત્ત્વનું છે કેમકે એ ઉપાદાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. બોધ તો નિમિત્ત સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એમ છે.

શ્રોતા :- બોધ મળે પણ ગુણ કરે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગુણ કરે નહિ એને, અસર જ કરે નહિ. જે આડું પ્રતિબંધક એક મોટું અવરોધક બળ ઊભું છે એટલે એ એને અસર નહિ કરવા દે, બોધ નિષ્ફળ જશે.

શ્રોતા :- દેખાતું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ જ મોટી તકલીફ છે કે પોતાને પોતાનો સ્વચ્છંદ નથી દેખાતો ! એટલે એણે એમ લેવું કે, હું કાંઈ સમજતો નથી. એમ સમજીને જ્ઞાનીનાં આશ્રયમાં ચાલ્યા જવું. પોતે દેખતો નથી પણ દેખતાને તો ઓછામાં ઓછું સાથે રાખે. પોતે નથી દેખતો (કે) કઈ બાજુ, કઈ દિશામાં પગલું માંડવું ? તો દેખતાને સાથે રાખે કે, મને દોરી જાઓ. એટલી વાત છે. પ્રથમ ભૂમિકામાં જેને આટલો વિવેક નથી આવતો એને આગળનો કોઈ વિવેક આવે છે (એમ બનતું નથી). કેમકે આગળ જે સિદ્ધાંતિક વિષય છે અને એનું જે ગ્રહણ કરવું છે, સિદ્ધાંતિક બોધ ગ્રહણ કરવો છે એ આગળનો વિવેક છે. જેની પાસે પહેલો વિવેક

નથી, સ્થૂળ વિવેક નથી (તેને) સૂક્ષ્મ વિવેક કેવી રીતે ઊપજશે ? ઉત્પન્ન નહિ થાય. બહુ પદ્ધતિસર પોતે વાત લે છે.

શ્રોતા :- ભૂલ મૂળમાંથી જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સમજાય એવી વાત છે.

‘એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે; જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે;...’ પછી એવું બધું થાય છે કે, પોતાને પણ શાસ્ત્રજ્ઞાન, પૂજા, ભક્તિ, બાહ્યત્યાગ એવા અનેક પ્રકારના પરિણામ હોય તો પોતાને પણ મેળવણી થાય છે કે, એ કરે છે એવું હું કરું છું, એમને હું અનુસરું છું, એમના જેવું જ હું કરું છું. માટે હું પણ એમની Lineમાં હવે આવી જઈશ ! (એ રીતે) ‘...જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે;...’

‘...પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે;...’ જ્ઞાની જે કહે એને પણ પોતાની કલ્પના પ્રમાણે કલ્પે છે. એના રહસ્ય સુધી પહોંચતો નથી. શાસ્ત્ર વચનનું પણ પોતાની કલ્પના પ્રમાણે અર્થઘટન કરે છે. જ્ઞાની કહે છે એવી રીતે કરતો નથી.

‘...થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી...’ પુસ્તકિયું જ્ઞાન ! ‘...મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઈચ્છા રહ્યા કરે છે.’ (અર્થાત્) પ્રદર્શન કરવાની ઈચ્છા રહ્યા કરે છે. જેને-તેને સમજાવવા લાગી જાય છે પોતાને જે કાંઈ જાણવા મળ્યું છે તે બીજાને જણાવવા માટે, બીજાને સમજાવવા માટે, બીજાને ઉપદેશ દેવા માટે વારંવાર એની ઈચ્છા રહ્યા કરે છે.

‘એ વગેરે જે દોષ...’ એ પ્રકારના જે દોષ છે ‘...તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે...’ ઉપરના ત્રણ દોષમાં એ બધા આવી જાય છે અને એ ત્રણે દોષને એકમાં લઈએ, એના એક ઉપાદાનને વિચારીએ તો તે ‘...ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’

નામનો મહા દોષ છે;...' આ મોટો દોષ છે - સ્વચ્છંદ મહા દોષ છે. એ દોષમાંથી દોષની પરંપરાઓ જન્મે છે. એટલે હદે જન્મે છે કે, ક્યાં જઈને અટકે એ કહેવું મુશ્કેલ છે !! અને એ સ્વચ્છંદ નામનો મહા દોષ છે '...તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.' અસત્સંગમાં પ્રીતિ અને રુચિ પોતાની છે તે ઉપાદાનકારણ છે અને એ રુચિ અને પ્રીતિ પોતાને સમજાતી નથી એટલે એને સ્થૂળ નિમિત્તથી સમજાવાય છે કે, આ અસત્સંગને લઈને તને આ બધું નુકસાન છે.

એટલે 'શ્રીમદ્જી' એમ કહે છે કે, કોઈનો પણ સંગ કરતાં તું ઘણો-ઘણો વિચાર કરજે. બહુ ગંભીરતાથી વિચાર કરજે, ગમે તેનો સત્સંગ કરવા જેવો (નથી), ગમે તેનો સંગ કરવા જેવો નથી અને અસત્સંગથી જીવને બહુ મોટું નુકસાન થાય છે. આ બધા દોષ જન્મે છે. કેમકે સત્સંગનો વિવેક ચૂક્યો છે એટલે અસત્સંગમાં પોતે રુચિ અને પ્રીતિ રાખે છે ત્યારે જ એ સત્સંગનો વિવેક ચૂકેલો છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

શ્રોતા :- અસત્સંગ કોને કહેવો એ સમજાતું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમાં એમ છે કે, વિપરીત રુચિવાળા, વિપરીત અભિપ્રાયવાળા, દોષનો પક્ષપાત કરનારા, ઉન્માર્ગે જનારા એવા જીવોનો સત્સંગ - સંગ નહિ કરવો જોઈએ.

શ્રોતા :- સ્થૂળરૂપે તો બાદ કરી નાખીએ પણ સૂક્ષ્મરૂપે જે બાદ થવા જોઈએ એ નથી થતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે કે, વિશેષ પરિચય થતાં બધો ખ્યાલ આવી જાય છે. જ્યારે ખ્યાલ આવે ત્યારે સંગ છોડી દેવો જોઈએ. કાં તો પોતાને સંબંધ હોય તો સ્પષ્ટ કહે કે, આ કરવા જેવું નથી, આ કરાય નહિ, આત્માને બહુ મોટા નુકસાનનું કારણ છે. છતાંય ન છૂટે તો સંગ છોડી દેવો જોઈએ. નહિ તો બહુ મોટું નુકસાન પોતાને આવે.

કેટલું આવે (એ) કહેવું મુશ્કેલ છે !! એમ છે.

શ્રોતા :- જે મુમુક્ષુ સાથે સત્સંગમાં આવીએ એમાં પણ આ ધ્યાન રાખવાનું ?

સમાધાન :- હા, એમાં આ બધો વિચાર કરવા જેવો છે. કહેવાથી અહીંયાં બધા આવે છે માટે બધા મુમુક્ષુ થઈ જાય છે, એવું કાંઈ નથી. સંગ કરવા માટે તો વિશેષ ગુણીનો સંગ કરવો, જ્ઞાની - સત્પુરુષનો સંગ કરવો, એ ઉપલબ્ધ ન હોય તો સમાનગુણીનો સંગ કરવો. ત્યાં ઘણો વિચાર માંગે છે (કે) અસત્સંગ નથી થતો (ને) ? એટલું બહુ બારીકાઈથી તપાસીને નક્કી કરવું પડે છે.

જેમ માણસ ઝેરી દવાઓ ઘરમાં લાવે છે, કોઈ જરૂર પડે ત્યારે Poisonous medicine પણ ઘરમાં લાવે છે પણ એને બહુ દૂર રાખીએ છીએ કે, આ રસોડું છે, રસોઈઘરથી આ કબાટ જરાક આઘો રાખજો. ભૂલથી કોઈપણ (એનો ઉપયોગ ન કરી લે). આ આવે છે ને બધા Ointment લગાવે છે, એ બધા Poisonous હોય છે, Antibiotic. હવે જરૂર પડી કે, અહીંયાં લગાવવાનું છે તો આંગળીથી લગાવી દે છે. પછી સાબુથી શું કરવા ધોઈ નાખે છે ? અમસ્તુ કપડાંથી હાથ લૂઈ નાખે. બરાબર ઘસીને લૂઈ નાખે તો પછી વાંધો આવે કાંઈ ? તો કહે, નહિ. એના ઝીણામાં ઝીણા Particles છે - પરમાણુ છે એ પણ જો આંગળીની રેખાઓમાં ક્યાંક રહી ગયા હશે અને પછી કોઈ ખાવાની ચીજને વાપરતાં અડતાં લાગી જશે તો એની વિકૃત અસર હોજરીમાં જતાં શરીરને થઈ જશે. કેટલો દૂર રહે છે ? કે, બરાબર એને Lifebuoy (સાબુથી) ધોઈ નાખો (જેથી) ક્યાંય પણ થોડુંક પણ ન રહેવું જોઈએ. Poison તો થોડુંક પણ ન રહેવું જોઈએ. (એમ) આ બધું Poison છે ! એટલે એમાં જેમ સાવચેતી રાખવામાં આવે છે એમ સંગની અંદર અત્યંત સાવચેતી જરૂરી છે. આ વિષય ઉપર એમનું બહુ વજન છે

અને ખરેખર જીવને બહુ નુકસાન થાય છે.

શ્રોતા :- સ્વચ્છંદ દર્શનમોહનો પ્રકાર છે ?

સમાધાન :- હા, તીવ્ર દર્શનમોહ છે. સ્વચ્છંદની સાથે દર્શનમોહ તીવ્ર હોય છે. સામાન્ય નથી હોતો પણ તીવ્ર થઈ જાય છે. એટલે એ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વને દૃઢ કરવાની બધી પરિસ્થિતિઓ છે. મિથ્યાત્વનું - દર્શનમોહનું મોટું ઝેર છે, કાતિલ ઝેર છે એમ સમજીને એની અસર, આડ અસર પણ ક્યાંય આવતી હોય એવા આનુષંગિક પરિણામ હોય, એ બધાથી પોતે ચેતવું જોઈએ. બધાથી દૂર રહેવું જોઈએ અને એ પ્રકારમાં સાવધાની, જાગ્રતિ બરાબર આવવી જોઈએ.

શ્રોતા :- કોઈ વિપરીત સમજણવાળો હોય તો તેના પ્રત્યે કરુણા રાખવી કે અભાવ કરવો ?

સમાધાન :- તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય તો કોઈ નથી.

શ્રોતા :- તિરસ્કાર નહિ પણ સંગ છોડવાની જે વાત છે એમાં એમ વિચાર કરવો કે, આજે નહિ તો કાલે સમજશે, એમ સમજીને કરુણા રાખવી કે એની સાથે વાતચીત, સંબંધ બધું બંધ કરી દેવું ?

સમાધાન :- એટલે શું છે કે, કરુણા રાખવી એક વાત છે (અને) પ્રીતિ અને અપેક્ષા રાખવી બીજી વાત છે. કરુણામાં તો એવું છે કે, ક્યારે પણ મળવાનું-હળવાનું થાય તો એનું હિત થાય એવી જ વાત પોતે કરે, પણ પોતે કોઈ અપેક્ષાબુદ્ધિથી (ના) વર્તે (કે) સંગમાં જાય નહિ કે એના પ્રત્યે કોઈ અનુરાગ એવી રીતે ન કરે કે, જેથી એને પ્રોત્સાહન મળે, એને અનુમોદના મળે. આ વાત થોડી સૂક્ષ્મ પડે છે. અનુમોદના પહોંચવી એક વાત છે, કરુણા હોવી એક બીજી વાત છે. કરુણામાં તો એને સ્પષ્ટ કહે. પછી એને થોડું કઠોર લાગે તોપણ એની પાછળ કરુણાનો ભાવ હોય છે. (એમ કહે કે) આ વાત તો મુમુક્ષુ માટે બહુ ભયંકર છે. આ તો કોઈ રીતે, કોઈ સંજોગોમાં કોઈ ભોગે ન થાય. એમ તો

થવું જ ન જોઈએ અને અમે તો આવા માણસોનો, આવા જીવોનો સંગ પણ ન કરીએ. ભલે સંગ કરતા-કરતા કહી દે કે, અમે તો આવાનો સંગ પણ ન કરીએ, એવું ઈચ્છીએ છીએ. એટલે ખ્યાલ આવી જાય - સામા માણસને બદલવું હોય તો ખ્યાલ આવી જાય (અને) ન બદલવું હોય (અર્થાત્) એમ લાગે કે, આ પોતે અભિપ્રાયપૂર્વક બદલવા માંગતો નથી તો પછી ત્યાં આગળ એને ભાવમાં કરુણા માત્ર રહી જાય છે. પછી ત્યાં આગળ પ્રવૃત્તિનો પ્રશ્ન ગૌણ થઈ જાય છે.

કરુણાનો ભાવ અને કરુણાપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ (એમાં) પ્રવૃત્તિ તો ત્યારે થાય છે કે, સામાને બદલવાનો કાંઈક Scope હોય તો. પણ (સામેવાળો) અભિપ્રાય નક્કી કરીને બેઠો હોય કે, નહિ. તમે જેને સત્પુરુષ માનો છો એ સત્પુરુષ જ નથી, તમે સમજતા નથી. ત્યાં પછી કરુણાનો પ્રશ્ન ભાવમાં રહી જાય છે, પ્રવૃત્તિમાં ચાલતો નથી, ચાલી શકતો નથી. ભાવમાં તો કરુણા સર્વ જીવો પ્રત્યે રહી જાય છે. કેમકે આ એક એવો નિર્દોષ માર્ગ છે કે, એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય પર્યંત સર્વ જીવોને આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ હો ! (એમાં) કોઈ જીવને બાદ કરવાનો પ્રશ્ન નથી. અરે...! ત્યાં તો અભવીનો વિચાર નથી આવતો ! સર્વ જીવોને સુખની પ્રાપ્તિ હો એમાં અભવીનો વિચાર ગૌણ છે, આ તો એવી મોટી વાત છે ! એવી કરુણા પણ આ માર્ગમાં બેહદ છે !! પણ જ્યાં સુધી પ્રવૃત્તિને અને સંયોગને સંબંધ છે ત્યાં સુધી એ કરુણા એવી ન હોય કે જેને લઈને એના દોષમાં વૃદ્ધિ થઈ જાય, એને દોષની અનુમોદના મળી જાય, એનો અભિપ્રાય વધારે સુદૃઢ થઈ જાય, એ અભિપ્રાયને બળ મળી જાય, એવું કાંઈ ન થવું જોઈએ.

હવે, જે વ્યક્તિને આ પત્ર લખ્યો છે એને સીધું લખે છે. 'શ્રીમદ્જી'એ બહુ કરુણા કરી છે ! 'જેને તમારા પ્રત્યે...' એટલે હું - 'જેને' એટલે મને, 'જેને' એટલે મને '...તમારા પ્રત્યે, તમને પરમાર્થની

કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ સિવાય બીજી સ્પૃહા નથી,...' કેવું ચોખ્ખું કહે છે ! જુઓ ! આ એક પ્રવૃત્તિ છે. જે પ્રવૃત્તિની ચર્ચા કરી એ જ પ્રવૃત્તિ કરે છે કે, મને બીજી કોઈ સ્પૃહા નથી. આ હું તમને કહું છું અથવા તમે મારા સંગમાં આવ્યા એટલે આપણાં બંનેનો સંગ થયો, તો કોઈ અપેક્ષાએ - કોઈ સ્પૃહાએ મારો સંગ નથી. મારો સંગ છે એમાં મને આટલી જ વાત છે કે, તમને પરમાર્થ માર્ગની પ્રાપ્તિ થાઓ ! અમુક, શરૂઆતમાં જઘન્ય અંશે પણ તમને એની પ્રાપ્તિ થાઓ !! એ Line તમને જડી જાય તો તમે આગળ વધી શકશો. આ સિવાય મને બીજી કોઈ સ્પૃહા નથી. કેવું ચોખ્ખું કર્યું છે ! સ્પષ્ટ કેટલું કર્યું છે ! '...તમારા પ્રત્યે, તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ સિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છું છું,...' જુઓ !

શ્રોતા :- સ્પષ્ટવક્તા છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સ્પષ્ટવક્તા છે ! બહુ સ્પષ્ટ કહું છું તમને, આમાં ગોળ-ગોળ નથી રાખતો, બહુ સ્પષ્ટ કહું છું '...અને તે એ કે ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે;...' તમારા દોષનું તમે સંરક્ષણ કરો છો. આ દોષને તમે જાળવો છો, સાચવો છો, સંગ્રહો છો. આ વાત તમારા હિતમાં નથી. '...જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે; 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છું', એ દોષ ઘણી વાર વર્તવામાં પ્રવર્તે છે;...' તમારી જે પ્રવૃત્તિ છે એમાં આ દોષમાં તમે વર્તી રહ્યા છો, પ્રવર્તી રહ્યા છો એ સ્પષ્ટ લાગે છે.

વળી, '...અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે,...' કે, જો આપણી સ્થિતિ કાંઈક સારી થાય તો આપણી મહત્તા વધે. સમાજમાં આપણી અમુક મહત્તા વધે એ જરૂરી છે. અમુક મહત્તા તો હોવી જોઈએ, નહિતર લોકો ગાંઠે નહિ, લોકો ગણે નહિ, ફલાણું-

ઢીકણું.... કાંઈને કાંઈ બહાને ‘...પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઈચ્છા રહે છે,...’ (અર્થાત્) પરિગ્રહને લઈને મોટાઈ ! એવી જે ઈચ્છા રહે છે ‘...એ વગેરે જે દોષો તે, ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાનીપુરુષ...’ જ્ઞાનીપુરુષને કેવાં કહ્યાં ? જ્ઞાન અને ધ્યાનનું કારણ કહ્યાં ! ‘...ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાનીપુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે.’ તે આડા આવે છે. આને મોટો પ્રતિબંધ છે, આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ એ મોટો પ્રતિબંધ છે. જ્ઞાન પણ નહિ મળે, ધ્યાન થવાનો પ્રશ્ન નથી.

‘માટે જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું,...’ (અર્થાત્) આત્મહિતની વૃત્તિ તીવ્ર કરીને, તીવ્ર આત્મહિતની બુદ્ધિએ તેને ઓછા કરવાનો (પ્રયત્ન કરવો). એ રસ તૂટી જાય, આત્મહિતની બુદ્ધિ તીવ્ર થતાં દોષનો રસ નીરસ થઈ જાય, એમ ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું ‘...અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું...’ (અર્થાત્) લોક સામે જોવાનું બંધ કરી દેવું (એટલે કે) લોકો શું વિચારશે ? (એ વાત છોડી દેવી).

આગળ એક જગ્યાએ કહી ગયા છે કે, મુમુક્ષુ જીવ – આત્માર્થી જીવ લોકોની – સમાજની નિંદા-પ્રશંસા અર્થે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે નહિ. શુભયોગની પ્રવૃત્તિ ન કરે. અશુભની પ્રવૃત્તિ તો વળી વિચિત્ર વાત છે, પણ શુભયોગની પ્રવૃત્તિ ન કરે કે, દાન દઈશ તો મારી કીર્તિ થશે. એ વાત મુમુક્ષુને ન હોય. એમાં સીધી દર્શનમોહની વૃદ્ધિ થાય. એમ ‘...લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે, એમ જાણીએ છીએ.’ આ જ જીવને કલ્યાણનું કારણ છે એ અમે જાણીએ છીએ.

કોઈ મહાભાગ્ય જીવને બહુ સ્પષ્ટ આ પત્ર લખ્યો છે !! એને સ્પષ્ટ લખ્યું કે, અહીંયાં અમે તમને સ્પષ્ટ જણાવવા ઈચ્છીએ છીએ.

કે, આ પ્રકાર તમને અમારી જ ઓળખાણ નહિ થવા દે. જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ નહિ થવા દે એટલે અમારી જ ઓળખાણ નહિ થવા દે. આ કાળે તમને આ યોગ થયો છે (એ) નિષ્કળ થઈ જશે. યોગ અયોગ બરાબર થઈ જશે અને પછી પાછળ તો પરિભ્રમણની ખીણ એવડી મોટી છે કે, એ ખીણના અંધારામાં કોઈનો પત્તો લાગતો નથી (કે), કોણ ક્યાં ગયો ?

શ્રોતા :- ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વનું કારણ જ્ઞાનીપુરુષ છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સર્વનું કારણ જ્ઞાનીપુરુષ છે અને તે જ્ઞાનીઓ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તે છે. જ્ઞાનીપુરુષ એટલે એની આજ્ઞાને અનુસરવું તે છે.

શ્રોતા :- બહુ સારો પત્ર છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બહુ સારો પત્ર છે ! મુમુક્ષુને માટે લક્ષમાં રાખવા જેવો વિષય છે. એ ૪૧૬ (પત્ર) પૂરો થયો.

પત્રાંક - ૫૨૨

મુંબઈ, ભા. સુદ ૩, રવિ, ૧૯૫૦

જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે તથા પ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે. સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે; વિકથાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે, કે જીગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દઢ કરે છે. અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે આ સત્પુરુષ છે એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યાર પછી નથી રહેતો, અને અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે; અથવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કંઈ દુર્લભ નથી; તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેનાં વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય નથી; અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરું તે જીવને ભાસ્યું છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે અત્યાર સુધી જે મારાં પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતાં તે સૌ નિષ્ફળ હતાં, લક્ષ વગરનાં બાણની પેઠે હતાં, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે. લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ, નિર્લક્ષ સાધન કર્યાં તે પ્રકારે હવે સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને દઢ પરિણામ રાખીને, જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે; અને તે તે પ્રકાર ભાવી, જીવને દઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ ‘અફળ’ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું, કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે, તેમાં અંતરાય કરનાર ‘હું જાણું છું એ મારું અભિમાન, કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિકભાવ, અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું એ આદિ પ્રકાર છે,’ તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે; તથાપિ અત્યારે જેટલું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.

ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી, તેને અનુસરતી ત્રિભોવનના સ્મરણમાં છે.

જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે; જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા સિવાય તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે, એટલે હજી સુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તી આવે છે, એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે; જે પણ વિશેષપણે અત્ર લખવાનું બની શક્યું નથી. પત્રાદિ માટે નિયમિતપણા વિષે વિચાર કરીશ.

પ્રવચન-૧૬, પત્રાંક-૫૨૨ (૧) તા. ૧૨-૧૦-૧૯૯૦

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૫૨૨, પાનું-૪૧૯. ‘અંબાલાલભાઈ’ને લખેલો પત્ર છે. ‘જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે તથાપ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે.’ જો જીવને જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય તો તેના અનંતાનુબંધીના ક્રોધ, માન, માયા, લોભના કષાયની જે ચોકડી છે એનો રસ ઘટે, ઘટે ને ઘટે. એનો અનુભાગ ઘટે. કષાય સ્થૂળ છે, દર્શનમોહ છે એ સૂક્ષ્મ છે. દર્શનમોહના પરિણામ પોતાને સીધા ન પકડાય પણ કષાયના પરિણામ પકડાય છે. એટલે ચારિત્રમોહના પરિણામથી વાત કરે છે. સાથે-સાથે એમ સમજવા યોગ્ય છે કે, અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહ અવિનાભાવી રહે છે. જો સદ્ભાવ હોય તો અવિનાભાવી (રહે છે અને) અભાવ હોય તોપણ અવિનાભાવી (રહે છે).

દર્શનમોહના પરિણામ જીવને સીધા પકડવામાં આવતા નથી. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ પકડી શકાય છે (કેમકે) સ્થૂળ પરિણામ છે એટલે સમજાવવામાં એ શૈલી અપનાવવામાં આવે છે. પણ એવી વાત સાથે-સાથે સમજવા યોગ્ય છે કે, અહીંયાં દર્શનમોહનો અનુભાગ પણ ઘટે છે, રસ ઘટે છે.

ફરીને, ‘જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે...’ એટલે ઓળખાણ

થવાથી - ઓળખાણ થવાના કારણે '...તથાપ્રકારે...' એટલે યથાયોગ્ય પ્રકારે. આ યોગ્ય પ્રકાર છે. '...અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે,...' બને જ, ન બને એવું નથી અને એ બનવાથી તે '...અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે.' એટલે એનો નાશ પણ થાય જ. જ્યારે એ નાશ થાય ત્યારે મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય.

શ્રોતા :- ઓળખાણ ન થાય તો અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ થાય જ ?

સમાધાન :- હા, થાય જ. ચાલુ જ રહે. જો સત્પુરુષને ઓળખી ન શકે તો એના અનંતાનુબંધી જાય નહિ, તેનો દર્શનમોહ જાય નહિ, એમ સમજવા યોગ્ય છે. ન ઓળખી શકે તોપણ એટલા લાભથી વંચિત રહે તો વિમુખ થાય ત્યારે શું દશા થાય ? ઉપેક્ષા થાય ત્યારે શું દશા થાય ? એ વિચારવા યોગ્ય છે. ત્યારે તો તીવ્ર દર્શનમોહ થાય અને તીવ્ર અનંતાનુબંધી થાય તો જ ઉપેક્ષા થાય અને તો જ અવગણના થાય. (એટલે) ઓળખે નહિ તોપણ એને મટે નહિ - આ રોગ ન મટે. ઓળખવાથી આ રોગ મટે, એમ કહેવું છે.

એ વિષય એમણે બહુ સ્પષ્ટ કર્યો છે. કોઈ પણ ગ્રંથમાં એ વિષય એટલો સ્પષ્ટ નથી એટલો એમણે પોતાનાં વચનોમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે કે, અનંતકાળમાં જીવને અનંતવાર મનુષ્યદેહ અને અનંતવાર સત્પુરુષથી માંડીને સર્વજ્ઞ સુધીનો સંયોગ થયો. સત્પુરુષથી માંડીને સર્વજ્ઞ પર્યંતનો સંયોગ થવા છતાં પણ એક વાર એને સમ્યક્દૃષ્ટિપણે ન તો સર્વજ્ઞને ઓળખ્યા છે. સર્વજ્ઞપણે તો ઓળખ્યા જ નથી પણ સમ્યક્દૃષ્ટિપણે પણ નથી ઓળખ્યા અને સત્પુરુષને પણ સત્પુરુષપણે એક વાર પણ નથી ઓળખ્યા. જો ઓળખ્યા હોય તો એનો અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહ નાશ પામે, પામે ને પામે. એટલે એમાંથી આપોઆપ સાબિત થઈ ગયું

કે, મળવા છતાં ઓળખ્યા નથી માટે નાશ પામ્યો નથી. એ તો આપોઆપ જ થઈ જાય છે.

‘સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે,...’ હવે, જે મતઅભિગ્રહ છે અને દુરાગ્રહ છે એમાં સામાન્ય પરિણામ શું છે ? હઠનું પરિણામ છે, જીદનું પરિણામ છે અથવા માયાનું પરિણામ છે. એ માયામાં જાય છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભમાં એ માયામાં જાય છે અને માયાની પ્રકૃતિ એ મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિ છે. મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિને જો ખાતામાં નાખવી પડે તો માયામાં ખતવવી પડે. એટલે એ ચિહ્ન લીધું. ક્યુ ચિહ્ન લીધું આમાં ? કે, જો જીવને સત્પુરુષનું ઓળખાણ થાય અથવા જેમ-જેમ જીવને ઓળખાણ થાય. સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ-જેમ થાય એટલે ? એકસાથે પૂરું ન થાય. પહેલાં કાંઈક વિશ્વાસ આવે, પછી વધારે વિશ્વાસ આવે, પરિચય કરતાં વધુ વિશ્વાસ આવે, કોઈ એક તબક્કે એને પાકેપાકી, સીધી ઓળખાણ થાય કે, આ સત્પુરુષ છે. હવે મારા જ્ઞાનથી બરાબર નક્કી થાય છે અને કોઈને પૂછવાનો આમાં પ્રશ્ન રહેતો નથી. એમ જેમ-જેમ જીવને થાય છે, તેમ-તેમ સામે એનો શું ફાયદો થયો ? (આ) રોકડિયો વેપાર છે. સત્પુરુષનું ઓળખાણ થાય તો એને તેમ-તેમ, જેમ-જેમ ઓળખાણ થાય તેમ-તેમ. એના પ્રમાણની અંદર લઈ લીધું (કે) સામે ફાયદો એટલો. ઓળખાણ પૂરી થાય પછી ફાયદો શરૂ થશે એમ નહિ. ઓળખાણની દિશામાં જીવ આગળ વધ્યો તો જેટલો આગળ વધ્યો એટલો એને લાભ. આ સીધી વાત છે.

તેમ-તેમ એનો મતાભિગ્રહ ઓછો થાય એટલે મતાગ્રહ ઓછો થાય અને દુરાગ્રહ પણ ઓછો થાય. દુરાગ્રહ કોને કહેવાય ? આગ્રહ અને દુરાગ્રહમાં ફેર છે. આગ્રહ બે પ્રકારના - સત્ય માટેનો આગ્રહ અને અસત્ય માટેનો આગ્રહ. ન્યાય માટેનો આગ્રહ અને અન્યાય માટેનો

આગ્રહ. આગ્રહ તો બંને કહેવાય પણ જે અસત્ય અને અન્યાય માટેનો આગ્રહ છે તે દુરાગ્રહ છે. સત્ય માટેનો આગ્રહ છે તેને દુરાગ્રહ કહી શકાય નહિ, તેને હઠ કહી શકાય નહિ. નહિતર વળી એ બંને એકમાં ખતવી નાખે કે, આને પણ આગ્રહ છે અને આને પણ આગ્રહ છે. આપણી નજરમાં તો બંને સરખા. એવું છે નહિ.

‘સત્યુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ,...’ (એટલે) મત સંબંધીનો આગ્રહ ઓછો પડે. (અર્થાત્) આ જે મતનો પ્રકાર ઊભો થાય છે (કે), અમારા મતમાં આમ છે... અમારા મતમાં આમ છે... એ મતનો – રૂઢિનો, સંપ્રદાયની અંદર ચાલતી રૂઢિનો આગ્રહ, સંપ્રદાયની અંદર ચાલતો મતનો આગ્રહ (કે) અમારામાં આમ જ હોય, આમ ન હોય (આ બધો મતાભિગ્રહ છે). સત્ય શું છે ? આત્માને લાભકારક શું છે ? આત્મા શેનાથી નિર્મળ થાય છે – શુદ્ધ થાય છે ? આ માર્ગનો આ એક જ દષ્ટિકોણ છે.

જેનું નામ ‘જૈનમાર્ગ’ એમ લોકની અંદર આજે પ્રસિદ્ધ છે, એ જૈનમાર્ગને જો ગુણ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે તો એ માત્ર આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ છે. શેનો માર્ગ છે ? માત્ર આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ છે. કોઈ સંપ્રદાયનો – વાડાનો – ટોળાનો માર્ગ નથી કે અમુક ટોળાનો એના ઉપર અધિકાર છે, અમુક કુળવાળાનો અધિકાર છે, એવું આમાં નથી. જેને આત્મશુદ્ધિ કરવી હોય તે તિર્યંચથી માંડીને કોઈ પણ આમાં આવી શકે છે અને પરિપૂર્ણ આત્મશુદ્ધિની આની અંદર આખી Line છે. પ્રથમ જઘન્ય અંશથી આત્મિકશુદ્ધિ શરૂ થાય, ત્યાંથી માંડીને પૂરેપૂરી આત્મશુદ્ધિ થાય એના માટેનો આ માર્ગ છે. એને નામ ભલે જૈનમાર્ગ આપો કે ગમે ઈ નામ આપો પણ લાભ આત્મશુદ્ધિનો આની અંદર છે અને એના ઉપાયને માર્ગ કહેવામાં આવે છે. આત્મશુદ્ધિના ઉપાયને જ માર્ગ કહેવામાં આવે છે.

(અહીંયાં) શું કહે છે ? કે, (જેમ-જેમ જીવને સત્પુરુષનું ઓળખાય થાય છે) તેમ-તેમ મતાભિગ્રહ અને દુરાગ્રહ આદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે. જીવમાં હોય છે ખરા પણ એની અંદર એનું જોર તૂટી જાય. મોળા પડવા લાગે (અને) જો મોળા ન પડે તો સમજવું કે, એને સત્પુરુષનો, સત્પુરુષ તરીકેનો કોઈ યોગ થયો નથી. ઓઘે-ઓઘે ચાલે છે બધાની વાંહે-વાંહે ! ગાડરિયા પ્રવાહની જેમ એક ગાડર બીજા ગાડરની - ઘેટાની વાંહે ચાલે એમ પોતે પણ ચાલે છે. એને ઓળખાણ થઈ નથી. અથવા તો કુળધર્મે ચાલે અથવા તો બાપદાદા ચાલતા હતા માટે ચાલે. એ રીતે ચાલવાનો આ માર્ગ નથી.

શ્રોતા :- સત્પુરુષ હતા ત્યારે ઓળખ્યા નહિ, હવે અમારે શું કરવું ?

સમાધાન :- હવે ઓળખવા માટે તૈયારી કરવી. તે દી' તૈયારી નહોતી, અત્યારે તૈયારી છે કે કેમ ? ઈ સવાલ છે. (એણે) તૈયારી કરવી જોઈએ. તૈયારી કરી અને એવા કોઈ સત્પુરુષ મળે તો એના આશ્રયમાં રહેવું છે, એની આજ્ઞામાં રહેવું છે, એના ચરણમાં નિવાસ કરવો છે, એને 'આશ્રયભાવના' કહી (છે). આગળનો પત્ર આવી ગયો. ૫૨૧ (પત્રની) પહેલી લીટી. 'પ્રત્યક્ષ આશ્રયનું સ્વરૂપ લખ્યું તે પત્ર અત્રે પ્રાપ્ત થયું છે. મુમુક્ષુ જીવે પરમ ભક્તિસહિત તે સ્વરૂપ ઉપાસવા યોગ્ય છે.' (તેથી) એને એ જાતનો ભાવ આવવો જોઈએ કે, જો કોઈ સત્પુરુષ મળે (તો) હું ઓળખ્યા વગર રહું નહિ, મારી નજર બહાર એ હવે જાય નહિ. એટલો એને આત્મવિશ્વાસ આવે ! અને જો મળે તો એના ચરણમાં નિવાસ કરવો છે, એની આજ્ઞાએ મારે આત્મહિત સાધવું છે. આવો પ્રકાર એના ભાવનો ઉત્પન્ન થાય તો એ ભાવના ફળમાં કે, જે ભાવની સાથે કુદરત બંધાયેલી છે, એને જે વિયોગ છે એ સંયોગ થયા વિના નહિ રહે. કોઈ ભાવ નિષ્ફળ તો જતા નથી, તો એણે સત્પુરુષના આશ્રયની ભાવના ભાવી, એ ભાવના એની અવશ્ય સફળ થશે. એમ

છે. અને એવું અનેકને બન્યું છે, એવું અનેકને બન્યું છે !

એ (મતાભિગ્રહાદિ ભાવ) ‘...મોળા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે;...’ શું થાય છે ? એનું જ્ઞાન પહેલુંવહેલું કેવી રીતે કામ કરવા લાગે છે ? કે, પોતાના દોષ જોવા માટે એ જ્ઞાન વળે છે કે, મારા આત્મામાં હજી કેટલી મલિનતા છે ? કેવા-કેવા મને મલિન પરિણામ થાય છે ? આ જે નુકસાનીનો વેપાર ચાલે છે એ તો હું જોઉં. નફાની વાત પછી, નુકસાન બંધ થયા પછી નફો શરૂ થાય ને ? કે, નુકસાન પણ ચાલુ રહે અને નફો ચાલુ થઈ જાય ? તો પહેલુંવહેલું એને આ બને છે - એક (તો) આગ્રહ, દુરાગ્રહ, મતાગ્રહ મોળો પડે અને પોતાના દોષ જોવા ભણી એનું ચિત્ત વળી આવે છે. ‘વળી આવે છે’ એ એક વાક્ય એવું લીધું છે કે, સહેજે જ આમ થાય છે. સાંભળ્યું, શાસ્ત્રઆજ્ઞા છે કે સત્પુરુષનું વચન છે માટે હું મારા દોષ જોઉં એમ નહિ. ‘વળી આવે છે’ એનો અર્થ આ છે કે, એની યોગ્યતાવશ એનો એ પ્રકાર ઊભો થાય છે. એમ કહ્યું કે, અવલોકનમાં આવવું જોઈએ. પોતાના દોષના અવલોકનમાં આવવું જોઈએ, એમ સમજ્યો માટે હું અવલોકન કરું, (એમ) ચાલશે નહિ. કેમકે કૃત્રિમ પ્રયત્ન છે, લાંબું નહિ ચાલે. પણ યોગ્યતા ઉત્પન્ન થાય તો સહેજે-સહેજે એનું ચિત્ત એ બાજુ વળી જાય છે. પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી જાય છે. એવો એની અંદર Tone છે.

શ્રોતા :- પોતાના દોષ જોવાની વાત ઘડીએ-ઘડીએ આવે છે કે, પોતાના દોષ જોવા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘દીઠા નહિ નિજ દોષ તો તરીએ કોણ ઉપાય ?’ એમ કહે છે. કેમકે એ દોષ ટાળવાનો એને ખ્યાલ જ નથી હોતો. એમાં શું થાય છે કે, તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યા પછી આ ભૂલ કોઈ જીવોની થાય છે કે, આપણે અસ્તિને પકડો, એકલા જ્ઞાયકસ્વભાવને

પકડો ! પણ જ્ઞાયકસ્વભાવને પકડવા માટેની વર્તમાન પર્યાયમાં (જે) યોગ્યતા (છે) એમાં શું અસ્તિ-નાસ્તિ હોય એનું કોઈ વિજ્ઞાન એને સમજમાં ન હોય, એ સંબંધીનો કાંઈ ખ્યાલ ન હોય અને કૃત્રિમ વિકલ્પ કર્યા કરે એથી કોઈ એને જ્ઞાયકસ્વભાવનો પત્તો લાગે છે, એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. આ એનો પ્રારંભ છે. અહીંયાં યોગ્યતાના લક્ષણ બતાવે છે કે, જીવની યોગ્યતા શરૂ થઈ ઈ કેમ ખબર પડી ? કે, પ્રારંભમાં જ એને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે.

‘...વિકથાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે,...’ આત્મકથા સિવાયની બધી કથા વિકથા છે. ચાર કથાના નામ તો પ્રસિદ્ધ છે પણ એ ચાર કથા કહો કે, આત્મકથા સિવાયની બધી કથા કહો તે બધી વિકથા છે અથવા સંસારની કથા છે, સંસાર વધારવાની કથા છે. એનાથી સંસાર વધારવા સિવાય બીજો કોઈ લાભ થતો નથી. એકલું સંસાર વધવાનું કર્મબંધન ઊભું થાય છે. એ ‘...વિકથાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે, કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે;...’ અથવા ઘૃણા થાય છે (કે) એ વાત ક્યાં શરૂ કરી. અરુચિ (થાય). જુગુપ્સા શું બતાવે છે ? અરુચિને બતાવે છે. એવી વાતમાં અમને રસ નથી, એવી વાત અમને ગમતી પણ નથી. વાત કરવી હોય તો આત્માની કોઈ વાત કરો, આત્માનું હિત થાય એવી કોઈ વાત કરો, આત્માના નિર્મળ અને પવિત્ર સ્વરૂપની કોઈ કથા કરો, પવિત્રતા પ્રાપ્ત થાય એવી કોઈ વાત કરો, બાકી એ સિવાયની વાતમાં અમને કાંઈ રસ નથી, જાવા દો ! એ બધું અનંતવાર કરી ચૂક્યો, એમાંને એમાં એ જ ગડમથલમાં જીવ પરિભ્રમણ કરતો રહ્યો છે. જ્યાં સુધી એમાં ઘૃણા ન થાય, જ્યાં સુધી એની અરુચિ ન થાય ત્યાં સુધી પણ એને યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ નથી. (આમ જીવને) ‘...જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે;...’ આ પત્ર બહુ સારો છે !

‘જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે

જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દઢ કરે છે.’ એ મુમુક્ષુ શું કરે છે ? કે, ‘જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે...’ બળવીર્ય સ્ફુરવું એટલે પુરુષાર્થ કરવો. દેહથી માંડીને બધા સંયોગો અનિત્ય છે એવી અનિત્યતાની ભાવના વારંવાર થવી એને ભાવનાનું ચિંતવન કહેવામાં આવે છે અથવા અનુપ્રેક્ષા કહેવામાં આવે છે અને વારંવાર એવી ભાવના થવા માટે જે પુરુષાર્થ જોઈએ, એ વિષયમાં જે જ્ઞાનીપુરુષની સમીપમાં સાંભળ્યું છે, જ્ઞાનીપુરુષે જે વૈરાગ્ય બોધ્યો છે એના કરતાં પણ વધારે બળવાન પરિણામથી (ભાવે છે). સાંભળતી વખતે જે પરિણામ થયા કે, શ્રીગુરુ કહે છે – સત્પુરુષ કહે છે, ખરેખર બધું અનિત્ય છે, સંસારમાં કાંઈ સાર નથી. એકાંત દુઃખનું જ એ સ્થાન છે અને એનાથી જીવે પાછા વળવા જેવું છે, એવો જે વૈરાગ્યનો વિષય એણે સાંભળ્યો છે, એનાથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી પોતે એકલો પુરુષાર્થ કરે છે, એમ કહે છે.

‘...તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દઢ કરે છે.’ તમામ સંયોગ વિયોગ સહિતના છે, અનિત્ય છે અને તે અનિત્ય સંયોગ પ્રાપ્ત થતાં એને નિત્ય માનીને આ જીવ જે રાચે છે અથવા રાગ-દ્વેષ કરે છે તે આ જીવની જ ભ્રમણા છે, આ જીવનો જ દોષ છે. એ રીતે પોતાના દોષિત પરિણામને નિંદે, નિંદા કરે, ગર્હા કરે, પશ્ચાતાપ કરે અને દઢ કરે છે કે, ફરીફરીને આમાં ભુલાવામાં પડવું નથી. એ રીતે (એ) દઢ કરે છે.

‘અર્થાત્...’ એનો અર્થ શું ? ‘...સત્પુરુષ મળ્યે આ સત્પુરુષ છે એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યાર પછી નથી રહેતો...’ રસથી પરિણામ થવા તેને રક્તપણું કહેવામાં આવે છે. રસ ઊડ્યો તેને વિરક્તપણું કહેવામાં

આવે છે. સત્પુરુષ મળ્યા પહેલાં પણ એ અનિત્ય સંયોગો, પંચવિષયમાં આ જીવનો રસ હતો અને સત્પુરુષ મળ્યા પછી એને જે રસ છે એમાં કાંઈ ફેર પડ્યો કે નથી પડ્યો ? જો એને ઓળખ્યા હોય તો ફેર પડ્યા વિના રહે નહિ અને જો ન ઓળખ્યા હોય તો ફેર ન પડે એ બહુ સ્વાભાવિક છે. માટે એને મળ્યા ન મળ્યા બરાબર છે. આ તો શું કરે છે કે, શાસ્ત્ર વાંચે, શાસ્ત્રના વિષયમાં બુદ્ધિ લગાવે, ઘણી-ઘણી વાતો સમજે અને બાકીનો જે ઉદ્દયનો પ્રકાર છે એમાં એ રસ એનો એ રહી જાય. અરે...! એનું ધ્યાન પણ ન હોય કે, રસ વધ્યો છે કે ઘટ્યો છે ! એ પણ એને ખબર ન હોય કેમકે એનું અવલોકન નથી. (એટલે) એને સત્પુરુષ મળ્યા છે એ વાત રહેતી નથી. એને મળ્યા, ન મળ્યા બધું સરખું જ છે, અહીંયાં તો એમ કહેવું છે.

શ્રોતા :- પહેલાં પણ સાદું ભોજન લેતા હતા અને અત્યારે પણ સાદું ભોજન લઈએ છીએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રસનું શું ? ભોજન સાદું લે છે. પહેલાં અમે સાદું ભોજન લેતા હતા (અને) સત્પુરુષ મળ્યા પછી (પણ) સાદું જ ભોજન લે છે. એના રસનું શું છે ? સવાલ રસનો છે. ભોજન (લેવું - ન લેવું) તો ક્યાં એના અધિકારની વાત છે ? ભોજન એના અધિકારની વાત નથી. પોતાનું ઘર છોડીને બીજે જમવા જવાનું થાય છે તો કાંઈ તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે બનાવે એવું થોડું છે ? તમે એમ કહો કે, અમે મીઠાઈ નહિ ખાઈએ. (એટલે સામેવાળા એમ કહે કે) 'તમે ભલે ને કહો, અમારે તો બનાવવી છે અને અમે આપ્યા વગર રહેશું નહિ. કટકો તો તમારે લેવી જ પડશે, થોડીક તો તમારે લેવી જ પડશે, અમારી ભાવના તો તમારે સાચવવી જ પડશે !' એમ કહે, લ્યો, ઠીક ! 'અમારે ખવડાવવાની ભાવના છે અને તમારે સાચવવી પડશે.' એમ કહે. પણ એમાં રસ કેટલો લેવો ઈ પોતાના હાથની વાત છે, પેલી પોતાના હાથની

વાત નથી. (સામેવાળાના) પરિણામ, પરમાણુની પર્યાય, (તેનો) આ જીવ કર્તા-હર્તા ન થઈ (શકે). પરિણામનો કર્તા-હર્તા પોતે છે. જે સાચવવાનું છે ઈ પરિણામમાં છે. સંયોગ તો, જે કાળે જે સંયોગ-વિયોગ થવાના તે થવાના, એમાં ઈન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર કોઈને ફેરફાર કરવાનો અધિકાર નથી. પછી પોતાનો તો ક્યાં રહ્યો અધિકાર ? ઈન્દ્ર, જિનેન્દ્ર નથી ફેરવી શકતા તો આપણો અધિકાર તો રહે છે જ ક્યાં ? એ પ્રશ્ન નથી.

ફરીથી, અનિત્યાદિ ભાવના વિશેષ બળવાન પરિણામથી દઢ કરે એનો અર્થ આ છે કે, સત્પુરુષ મળ્યા પહેલાં એને જે સંયોગોમાં રસ હતો, પંચવિષયાદિમાં રસ હતો, ખાવા-પીવામાં રસ હતો, એ રસ ત્યાર પછી એને રહેતો નથી, ઊડી જાય છે. સત્પુરુષને ઓળખ્યા પછી, જોયા પછી ઊડી જાય છે. કેમ ઊડી જાય છે ? (કેમકે) એ સત્પુરુષના નીરસ પરિણામ જોવે છે અને એને એવા થાવું છે. એને એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી છે એ ભાવના એને અંતરમાંથી ઉગ્ર થાય છે. એને વશ એને એવા જ નીરસ પરિણામ થવા લાગે છે.

નહિતર સત્પુરુષ મળ્યા પછી અને પહેલાંમાં શું વાત છે ? (શું ફેર પડે છે ?) એણે સત્પુરુષને ઓળખ્યા, સત્પુરુષને સત્પુરુષ તરીકે એ નજરથી જોયા, એનો અર્થ શું ? કે, એનો અર્થ એ છે કે, એણે સત્પુરુષના પણ નીરસ પરિણામ જોયા. અરે...! આને કાંઈ લાગતું-વળગતું નથી. ગમે તે પ્રકારના, અનેક પ્રકારનાં સંયોગો બને છે પણ એને કાંઈ લાગતું-વળગતું નથી. એ નીરસ છે. (તેથી) જેને એવું થાવું છે એને એ પ્રકાર ભાવનાને લઈને પરિણામમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

શ્રોતા :- સત્પુરુષ નવો જન્મ આપનાર છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, નવો જ જન્મ આપે છે. રીતસર નવો જન્મ આપે છે અને એ જે જન્મ આપે છે, એ ભાવમરણ અને ભાવજન્મ, દ્રવ્યમરણ અને દ્રવ્યજન્મ બન્નેને મટાડવા માટેનો જન્મ આપે છે. એવો

જન્મ આપે છે ! સત્પુરુષ એવો જન્મ આપે છે ! આખો આત્મા બદલી નાખે છે. વર્તમાન ભવમાં સત્પુરુષને ઓળખે અને ઓળખીને પરિણામ પલટો મારે તો એક ભવમાં જ બીજો ભવ શરૂ થઈ જાય છે. પહેલાંનો આત્મા જુદો અને પછીનો આત્મા જુદો છે. અંદરથી ફરી જાય છે. એવો કોઈ ચમત્કાર સત્પુરુષના યોગમાં રહેલો છે ! આવો એક ચમત્કાર છે ! આખો જીવ જાણે ફરી ગયો ! માણસ જ બદલાઈ ગયો એમ લાગે. પહેલાં એની જે વાત હતી એ જુદી હતી, અત્યારની વાત કોઈ જુદી છે એમ લાગે, લાગ્યા વગર રહે નહિ.

શ્રોતા :- સત્પુરુષને ઓળખે તો થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઓળખે તો થાય, થયા વગર રહે નહિ. આ એક સત્પુરુષની ઓળખાણનો બહુ મોટો પ્રતાપ છે ! બહુ મોટો પ્રભાવ છે !! જો એવોને એવો રહ્યો તો એનો અર્થ એમ છે કે, એને હજી સત્પુરુષ મળ્યા કે ન મળ્યા બધું સરખું જ છે. એ તો અનંત વાર મળી ગયા છે, એવું જ આ વખતે પણ થયું છે. એ રીતે જ્યારે આ વિષય સામે Agenda ઉપર આવે છે ત્યારે હવે આ જીવે ઓછામાં ઓછું જાગ્રત થવા જેવું છે કે, આવી ભૂલ હવે ફરી ફરીને કરવી નથી.

(જેવો) રક્ત પંચવિષયાદિને વિષે તેનો આત્મા (પહેલાં) રહેતો હતો (તેવો) રક્ત (હવે) રહેતો નથી. ‘...અને અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે;...’ (અર્થાત્) એનો ભાવ મોળો પડી જાય, ભલે એક સાથે નહિ તો ક્રમે કરીને પણ મોળો પડી જાય એવા વૈરાગ્યમાં એ જીવ આવે છે. વૈરાગ્ય કહો કે નીરસ પરિણામ કહો (બન્ને એકાર્થ છે).

શ્રોતા :- મીટર થઈ ગયું આ તો !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એનું માપ છે. તને સત્પુરુષ મળ્યા છે કે નહિ ? તારી જિંદગીને વિચારી જો કે, કાંઈ ફેર પડ્યો છે કે નહિ ?

કે (પછી) એના એ જ પરિણામ, એ જ પ્રકાર રહ્યા છે અને એમાં કાંઈ ફેર નથી. બસ ! આટલું વિચારી જો ! તપાસી લે ! વિચારી જો એટલે તપાસી જા તારા પરિણામને.

સત્પુરુષના સમાગમમાં આવે એને એ પણ વિચારવા જેવું છે કે, મારા દોષને લઈને જેના સમીપમાં હું જાઉં છું એને કોઈ આંગળી ચીંધે એવું પણ મારાથી થવું જોઈએ નહિ.

શ્રોતા :- મોટો અપરાધ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મોટો અપરાધ છે. એટલે એ તો અહીંયાં આવવાની જવાબદારી જ મોટી છે. બીજે ગમે ત્યાં જાય એનો વાંધો નથી પણ અહીંયાં આવનારની જવાબદારી મોટી છે. લાભ પણ મોટો, નુકસાન પણ મોટું. એ તો વેપાર જ કીમતી ચીજનો છે, સીધી વાત છે.

હવે જે વાત કરે છે એ બહુ સરસ કરે છે ! જીવને ઉત્સાહ આવે એવી વાત કરે છે અને ઘણો લાભ થાય એવી વાત કરે છે. ‘અથવા...’ આ બધી વાત કરી એનો બીજો અર્થ કરે છે. ‘અથવા’ કરીને હવે એક બીજો અર્થ કરે છે – વિશેષ અર્થ કરે છે કે, ‘...સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી;...’ શું કહે છે ? હવે આનો અર્થ શું છે ? જે વાત સમજાવી એનો અર્થ શું છે ? કે, અનાદિ દુર્લભ – અનંતકાળમાં નથી પ્રાપ્ત થયું એવું જે આત્મજ્ઞાન દુર્લભથી દુર્લભ (છે) એ સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી કાંઈ દુર્લભ નથી અર્થાત્ સુલભ છે, ઠીક ! કેટલો મોટો લાભ છે !

અનંતકાળમાં જે આત્મજ્ઞાન આ જીવે પ્રાપ્ત કર્યું નથી, ધર્મના નામે ધમાલ ઘણી કરી છે, ઊંઘા માથે લટકીને તપશ્ચર્યા કરી છે ! ખાધા-પીધા વિના ! ત્યાંથી માંડીને કાંઈ બાકી નથી રાખ્યું. જે-જે ક્રિયાનો અનુરાગ થાય તે બધી ક્રિયા કરી છે અને અગિયાર અંગ અને નવ

પૂર્વ સુધીનું શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ કરી ચૂક્યો છે. આત્મજ્ઞાન એક વાર પણ કર્યું નથી. એવું જે દુર્લભથી દુર્લભ એવું આત્મજ્ઞાન એ સત્પુરુષના યોગે સુલભ છે. આ શું એનું મહત્ત્વ છે - સત્પુરુષની વિદ્યમાનતાનું મહત્ત્વ શું છે ? એ સમજાવે છે. સહેજે (કોઈને) અજ્ઞાનભાવે ઉપેક્ષા થઈ જાય છે ને ? પણ એમની વિદ્યમાનતાનું બહુ મહત્ત્વ છે. આ પૃથ્વી ઉપર, આ ધરાતલ ઉપર એમની વિદ્યમાનતા હોવી એ બહુ મોટી વાત છે ! કોઈ નાનીસૂની વાત નથી. કેમકે એનો યોગ થયા પછી જીવને આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી. પણ યોગ થયો ક્યારે કહેવાય ? એ વાત કરે છે કે, ઓળખાણ થાય ત્યારે એને યોગ થયો કહેવાય.

(આગળ કહે છે) ‘...તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેનાં વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય નથી;...’ શું કહ્યું ? એ સત્પુરુષને વિષે અત્યંત પ્રીતિ ભક્તિ થાય. જેને ‘અભિન્નભાવ’ કહે છે. ‘સોભાગભાઈ’નો વિષય વિચારી લેવા જેવો છે. પત્ર ‘અંબાલાલભાઈ’ (ઉપર લખેલો છે). તેનાં વચનને વિષે પ્રીતિ ભક્તિ થાય. સત્પુરુષનાં વચનને વિષે એવો વિચાર ન આવે કે, આમ કેમ કહે છે ? આવું કેમ બોલ્યા ? આવું નહોતું બોલવું જોઈતું ! આવું બોલવામાં તો બરાબર લાગતું નથી. પોતાને અણગમો થઈ જાય. પોતાના અભિપ્રાયથી વિરુદ્ધ કોઈ વાત આવે તો અણગમો થઈ જાય. આવું કેમ બોલ્યા ? એ અભક્તિના પરિણામ છે. એ ભક્તિ તો નથી પણ એ અભક્તિના પરિણામ છે. એને પૂછો કે, ઘરમાં બે વર્ષનું નાનું છોકરું તોતડું બોલતું હોય તો તને કેવી પ્રીતિ થાય છે ? લે, કાલે તો એક જ અક્ષર બોલતો હતો, આજે બે અક્ષર બોલે છે, એમ કહે ! કાલે તો ‘બા’ જ બોલતો હતો, આજે તો ‘બા..પા..’ એમ બોલે છે ! ‘પા..પા..’ એમ બોલે છે !! ત્યાં તો રાજી રાજીના રેડ થઈ જાય, હજી તો બોલતા પણ આવડતું ન હોય. ક્યારેક જ બોલતો

હોય પણ એકદમ અંદરથી હરખ ક્યાંથી આવે છે ? તને પ્રીતિ છે, તને એની તોતડી વાત ઉપર પણ આટલી પ્રીતિ થાય છે તો સત્પુરુષનાં અપૂર્વ આત્મહિતના જે વચનો છે એના પ્રત્યે કેમ તને અપ્રીતિ થાય છે ? કેમ અભક્તિ થાય છે ? એ વિચારવા યોગ્ય છે. તને જેટલો સંસાર વહાલો છે એટલું તને તારા આત્માનું હિત વહાલું થયું નથી, એમ કહેવું છે. ‘આત્મવિચાર’નો અર્થ એ છે. ‘આત્મવિચાર’નો અર્થ એ છે કે, એને આત્માનું હિત વહાલું નથી થયું. આત્માના હિતનો વિચાર જ એને આવ્યો નથી. વચમાં અધ્યાહાર છે – ‘હિત’ શબ્દ અધ્યાહાર છે. ‘આત્મવિચાર’ એટલે ‘આત્મહિતનો વિચાર’ એમ કહેવું છે.

શ્રોતા :- ગુરુદેવશ્રીની વાણી જ્યાં-જ્યાં વંચાતી હોય ત્યાં પ્રીતિ થાય ને ?

સમાધાન :- થવી જોઈએ. ગુરુદેવ આમ કહેતા હતા, ગુરુદેવ આમ કહેતા હતા... એને ભાવ આવે જ, ભક્તિનો જ ભાવ આવે.

(અહીંયાં કહે છે) સત્પુરુષને વિષે, તેમનાં વચનને વિષે, તે વચનમાં રહેલો આશય (અર્થાત્) આત્મહિતનો આશય છે. બીજી કાંઈ સત્પુરુષને લેવા-દેવા નથી. ‘...તે વચનના આશયને વિષે,...’ જ્યાં સુધી ‘...પ્રીતિ ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી...’ એમ સમજવા યોગ્ય છે કે, (તેને) આત્મહિતનો વિચાર ઉદયમાં પણ આવ્યો નથી. ઉદયભાવે પણ ઉદય આવ્યો નથી, એમ કહે છે. હજી પહેલાં તો એ ઉદયભાવે આવે છે ને ? તો કહે છે કે, હજી તો એને એ પ્રકારનો ઉદયભાવ પણ થયો નથી. અનઉદયભાવ તો દૂર છે પણ ઉદયભાવ પણ થયો નથી.

‘...અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે,...’ (અર્થાત્) એવા જીવને સત્પુરુષ મળ્યા છે એમ કહેવું, ‘...એવું ખરેખરું તે જીવને ભાસ્યું છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે.’ એને મળ્યા છે એમ કહેવું પણ કઠણ છે (અને) એ સત્પુરુષ મળ્યા છે એમ એને ભાસ્યું છે, એને લાગ્યું છે

એમ કહેવું પણ કઠણ છે ! ખરેખર એને સત્પુરુષ મળ્યા નથી, એને લાગ્યું જ નથી, એને ખબર જ નથી. આ એક વાતમાં બહુ ગંભીર વાત મૂકી દીધી છે કે, 'સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કંઈ દુર્લભ નથી.' જો સત્પુરુષ મળતાં આત્મજ્ઞાન સુલભ થતું હોય તો એ વાતનું મૂલ્ય કોઈ રીતે આંકી ન શકાય એવું છે. એનું મૂલ્ય કોઈ રીતે આંકી શકાય એવું નથી.

શ્રોતા :- ચાર લીટીમાં તો બધું કહી દીધું !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણી વાત કરી છે. સત્પુરુષના વિષયમાં આ પત્ર ઘણો મહત્ત્વવાળો છે. ઓળખાણથી વાત ઉપાડી છે. પહેલી જ વાત એ લીધી કે, 'જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે...' ઓઘે-ઓઘે તો અનંતવાર સંયોગ થઈ ચૂક્યો છે. પૂજા, ભક્તિ કરી છે, માન્યું કે, મેં ભક્તિ કરી, પ્રીતિ કરી. એ વાતનો અહીંયાં સ્વીકાર છે નહિ. ઓળખાણ થઈ કે નહિ ?

ત્યાં એમના અનુયાયીઓની વચમાં કોઈ વાર આ વાત ચાલે છે, એને એક બીજો પ્રશ્ન કરીએ છીએ કે, 'કૃપાળુદેવ'ને ઓળખ્યા હોય એવું લાગે છે ? તો કહે, લાગે તો છે. 'કૃપાળુદેવ'ને ઓળખ્યા એવું લાગે છે. (મારો) એક પ્રશ્ન છે કે, એક માણસને હીરો ઓળખતા આવડે તો કો'ક હીરાને ઓળખે ને કો'ક હીરાને ન ઓળખે એવું બને ખરું ? કોઈ વાર કાચને હીરો માને ? ન માને. કોઈ વાર હીરાને કાચનો કટકો માને ? ન માને. એક હીરાને ઓળખે એ બધા હીરાને ઓળખે. કેમકે એની જાત એણે ઓળખી (છે). જાતથી પરખ આવી છે. શેનાથી પરખ આવી છે ? એક નંગથી પરખ નથી આવી પણ એને એની જાત પરખાણી છે. ઈ વાત સાંભળે છે તો (એ લોકો) વિચારમાં પડી જાય છે.

ચાલો, કોઈ વિદ્યમાન સત્પુરુષને ઓળખી શકો કે નહિ ? છે કોઈ આત્મવિશ્વાસ જેવું ? અંદર એવું કોઈ તત્ત્વ છે ખરું ? જ્ઞાનની અંદર

એવી કોઈ ખાતરી આવે છે ? આત્મવિશ્વાસ ઊભો થાય એવી કોઈ (ખાતરી છે) ? પોતાના પરખ વિષેની ખાતરી છે ? ઓળખાણ હોય - પરખ હોય એને તો ખાતરી જ હોય કે, લાવો, ગમે તે ચીજ. ખોટો હીરો મૂકો, સાચો મૂકો, ખોટો મૂકો, તમારે જે મૂકવું હોય તે મૂકો ! બન્ને ભેગા કરીને - ભેળસેળ કરીને મૂકો ! તમને Assorting કરી દેશું કે, આટલા ખોટા અને આટલા સાચા. (આવું કહીએ એટલે એ) વિચારમાં પડે છે. એટલે ઘણી ભક્તિ કરીએ છીએ, ઘણી અર્પણતા કરીએ છીએ માટે અમને ઓળખાણ છે, એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. એ વિષયમાં વિચાર નથી કર્યો એટલે ઓઘે-ઓઘે માની લે છે કે, 'આપણે કાંઈ ઓળખ્યા વગર આટલી બધી અર્પણતા કરતા હશું ?' (આમ જેને લાગે છે) એમાં પણ (એને) અર્પણતાની કીમત છે, ઓળખાણની નથી (એમ નીકળે છે). 'આટલી બધી અર્પણતા કરી' (એમ જે કહે છે) એમાં અર્પણતાની મુખ્યતા થાય છે ! જુઓ ! પરિણામમાં કેવી સૂક્ષ્મતા છે ! વાત ક્યાંયની ક્યાંય છે.

હવે વિશેષ કહે છે કે, 'જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય...' પહેલાં નાસ્તિ લીધી કે, આ ક્રોધ, માન, માયા મોળાં પડે. હવે ભાવના કેવી થાય એમ કહે છે કે, 'જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે અત્યાર સુધી જે મારાં પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતાં તે સૌ નિષ્ફળ હતાં,...' આ એને જ્ઞાન થઈ જાય છે. અત્યાર સુધી મેં ધર્મને નામે ઘણી ધમાલ કરી, ઘણાં બહાને મેં ધર્મ સાધ્યો એવું લાગ્યું પણ એ બધું મારું નકામું હતું, એનું જ્ઞાન એને થઈ જાય છે. અત્યાર સુધી જે કર્યું એ બધું નિષ્ફળ ! મારા આત્માના હિત માટે કાંઈ કર્યું નથી. કાં તો લોકસંજ્ઞાએ કર્યું છે અને કાં તો ઓઘસંજ્ઞાએ કર્યું છે, કાં તો લોકોની સામે જોઈને કર્યું છે કે, લોકો મારી ગણતરી કેવી રીતે કરે છે ? અને કાં તો ઓઘે-ઓઘે ઓળખાણ વગર સમજ્યા

વગર કરે રાખ્યું છે. એ વાતનો એને ખ્યાલ આવી જાય છે. જ્યારે સત્પુરુષનો યોગ થાય અને ઓળખાણ થાય ત્યારે એને ખ્યાલ આવી જાય છે કે, અત્યાર સુધીના મારા પ્રયત્નો આત્મકલ્યાણને અર્થે હતા તે બધા ખોટા હતા, નિષ્ફળ ગયેલા છે

‘...લક્ષ વગરનાં બાણની પેઠે હતાં,...’ અંધારામાં ગોળીબાર કર્યા જ કરે ! સામે કોની ઉપર ગોળીબાર કરવો છે (એની ખબર ન મળે). એને અંધારામાં દેખાય શું પણ ? કાંઈ દેખાતું નથી, દીધે રાખો ! એવી વાત છે. તે ‘...લક્ષ વગરનાં બાણની પેઠે હતાં, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે,...’ આ બધો વિચાર પોતાના આત્માની સામે જોઈને કરવાનો છે, બીજા કોઈ આત્માની સામે જોઈને કરવાનો નથી. આ જીવે અત્યાર સુધી એમ જ કર્યું છે – પોતાના જીવે અત્યાર સુધી આમ જ કર્યું છે. હવે, પોતાને ફેરફાર કરવાનો છે. આને અત્યાર સુધી આમ થયું એ સ્વાધ્યાયનો વિષય નથી, એ સ્વાધ્યાયનો સાચો પ્રકાર નથી, ખરેખર તો એ સ્વાધ્યાય માટેનો દોષિત પ્રકાર છે. કેમકે સ્વાધ્યાય તો સ્વલક્ષે કરવાનો છે. પરલક્ષ મટાડવા માટે અહીંયાં આવ્યો છે એના બદલે અહીંયાં પણ પરલક્ષને મુખ્ય કર્યા કરે અને સ્વલક્ષને ચૂકી જાય (તો) એ સ્વાધ્યાય કરવા આવ્યો નથી. એ બીજા(ની) સામું જે જોવાનું છે એને એ વાત વધારે પાકી કરવા આવ્યો છે, વધારે દઢ કરવા આવ્યો છે.

‘...પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે.’ હવે જે કરીશ એમાં મને લાભ થશે, આત્મલાભ થશે. એમની આજ્ઞાએ કરીશ, સમજીને કરીશ, કોઈ વાત સમજ્યા વગર નહિ કરું, કેવી રીતે એમાં આત્મલાભ છે એનો ખ્યાલ કરી લઈશ અને હવે મારા જેટલા કોઈ સાધન છે એ સફળ થવાનું એમાં નિમિત્તવ આવશે. બાહ્ય સાધન તો નિમિત્ત છે પણ ક્યારે ? કે, અંદરમાં યથાર્થ સમજણ

થાય ત્યારે.

‘લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્કળ, નિર્લક્ષ સાધન કર્યાં તે પ્રકારે હવે સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને દઢ પરિણામ રાખીને, જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે; અને તે તે પ્રકાર ભાવી, જીવને દઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ ‘અફળ’ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું, કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે, તેમાં અંતરાય કરનાર ‘હું જાણું છું એ મારું અભિમાન, કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિકભાવ, અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું એ આદિ પ્રકાર છે,’ તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે.’ અનંતાનુબંધીના કષાયને ઓળખાવ્યો છે. જુઓ, જીવને કેવા પરિણામ થાય છે !

ફરીથી, ‘લોકપ્રસંગમાં રહીને...’ લોકપ્રસંગમાં રહીને એટલે શું ? કે, દરેક જગ્યાએ, જ્યાં-જ્યાં ધર્મની ક્રિયાઓ થાય છે ત્યાં એકથી વધારે માણસો એકઠાં થાય છે. આપણે અહીંયાં આપણો વિચાર કરીએ તો શાસ્ત્રવાંચન થાય છે તો પાંચ-પચીસ માણસ ભેગા થાય છે ને ? પાંચ-પચીસ-પચાસ માણસ ભેગા થાય છે તો એમાં પોતાની કાંઈ ગણતરી મૂકવી કે, આ બધામાં હું કાંઈક વધારે સમજું છું, હું કાંઈક વધારે જાણું છું, મારો અભ્યાસ વધારે છે, મારો ક્ષયોપશમ વધારે છે અથવા મારી બીજા કરતાં યોગ્યતા પણ વધારે છે. આવું કાંઈક કાંઈક બીજાની સરખામણીમાં જે કાંઈ પરિણામનું થવું એને લોકપ્રસંગ કહેવામાં આવે છે.

લોકપ્રસંગ એટલે શું ? લોકોની સરખામણીમાં પોતાની વાતને રાખવી,

પોતાને રાખવો. પછી એમાં પડખું ગમે તે હોય, કોઈને એમ થાય કે, હું બીજા કરતાં દાન વધારે દઉં છું, તો કોઈને એમ થાય કે, હું બીજા કરતાં શાસ્ત્ર વધારે વાંચુ છું. તો કોઈને એમ થાય કે, હું બીજા કરતાં સંયમ વધારે પાળું છું, મારો ત્યાગ વધી જાય એવો છે. આમ બીજા બીજા કરતાં હું આમ... બીજા કરતાં આમ... બીજા કરતાં આમ... તે લોકપ્રસંગ છે. એ દષ્ટિ છોડી દેવા જેવી છે, એ દષ્ટિ ટાળવા જેવી છે, બીજાની વાત મૂકી દે. તું તારા આત્મામાં જો, તારા હિત-અહિતનો વિચાર કર, બીજાનો વિચાર જ તું છોડી દે, એમ કહેવાનો અહીંયાં અભિપ્રાય છે.

શું કહે છે ? ‘લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ, નિર્લક્ષ સાધન કર્યા...’ એ બધા સાધન નિષ્ફળ ગયા છે અને આત્મહિતના લક્ષ વગરનાં છે, લોક ઉપરના લક્ષવાળા છે, આત્મહિતના લક્ષવાળા નથી. એટલે (તેનું) (લક્ષ) રાખીને ‘...જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે;...’ આ યોગને અને વચનને વિષે (અર્થાત્) સત્પુરુષના યોગને વિષે, તેમનાં વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે અથવા જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે ‘...અને તે તે પ્રકાર ભાવી,...’ (એટલે) જાગૃતિનો પ્રકાર ભાવીને ‘...જીવને દઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ ‘અફળ’ ન જાય,...’ એ પ્રકારે એણે દઢતા રાખવી કે, હવે આ યોગ મળ્યો છે એ મારે નિષ્ફળ થવા દેવો નથી. અત્યાર સુધીના મારા સત્પુરુષના યોગ નિષ્ફળ ગયા, હવે મારે આ યોગ નિષ્ફળ થવા દેવો નથી. એવી એણે ગાંઠ મારવી જોઈએ, અંતરમાં એ ગાંઠ મારી દેવી જોઈએ (કે), હવે યોગ નિષ્ફળ થવા દેવો નથી.

‘...અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું,...’ અને એનું બળ વર્ધમાન કરવું, એમાં બળવાનપણું કરવું કે, ‘...આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે,...’ (અર્થાત્) જો હું સમજું અને જો

મારું આત્મહિતનું યથાર્થ લક્ષ્ય હોય તો મને કોઈ અપૂર્વ ફળ થાય એવું છે. અનંતકાળમાં નહિ ફળેલું એવું ફળ મળે એમ છે. અને તેમાં અંતરાય શું છે ? ‘હું જાણું છું’...’ મને પણ ખબર પડે છે. આ ‘હું જાણું છું’ એમાં મહાદોષ એવો જે સ્વચ્છંદ છે તે સ્વચ્છંદનું એક બીજું રૂપ છે. ‘હું જાણું છું’ એ સ્વચ્છંદનું રૂપ છે. બહુ મોટો દોષ આ છે.

શ્રોતા :- બીજાને ધર્મલાભ થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બીજાને ધર્મનો લાભ થાય એવી ભાવના (અને) મને (ધર્મનો લાભ) થાય એવી પોતાની ભાવના નહિ ? મને ધર્મનો લાભ થાય એ ભાવના ચૂકીને !? જેની પાસે ધર્મરૂપી સંપત્તિ ન હોય એટલે કે, જે ધર્મમાં દરિદ્ર હોય, ભિખારી હોય; ભિખારી દાન આપે એ વાત શક્ય છે ? જે પોતે જ ભીખ માંગતો હોય એ બીજાને કેવી રીતે દાન આપે ? એ તો ભીખ માંગનારો છે. અથવા જે (પોતે) ધર્મથી સંસારને તરતો નથી, એ સંસારમાં જે ડૂબતો છે તે ડૂબતો બીજાને કેવી રીતે બચાવે ? બચાવે ? બચાવી શકે ? પોતે ગળકા ખાતો હોય, ડૂબતો હોય ઈ બીજાને બચાવી શકે ખરો ? બચાવવા જાય તો ઊલટાનો ડુબાડે ! શું થાય કહો ? ધર્મલાભ થાય કે શું થાય ? એવું છે. એટલે બીજાને ધર્મ પ્રાપ્ત (કરાવવો) તો એક બાજુ રહ્યો પણ ધર્મ કોની પાસેથી પ્રાપ્ત કરવો એ પણ બહુ વિચાર માંગે એવો વિષય છે. જેની પાસેથી ધર્મ માંગવો તે ધર્મ પામ્યા છે કે નહિ એની પહેલાં ખાતરી કરવી. એ તો ઘણી બધી વાતો કરી ગયા છે.

(પત્રાંક) ૪૬૬, પાનું-૩૮૨, પહેલું વચન છે, શું લખ્યું છે જુઓ ! ‘જેની પાસેથી ધર્મ માગવો; તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી એ વાક્યને સ્થિર ચિત્તથી વિચારવું.’ એમને એમ આંધળુકીયા કરવા જેવું નથી કે, જે સંભળાવવા બેઠા આપણે સાંભળો ને ! જય નારાયણ ! ગમે ત્યાં જાવ, બેસી જાવ આપણે ! આપણે (તો) ધર્મ સાંભળવા બેસવું છે ને !

વાત બહુ સારી કરે છે. એવી રીતે ધર્મ સાંભળવાનો હોતો નથી. સોનાનો દાગીનો લેવા જાય કે હીરાનો દાગીનો લેવા જાય (તો) ગામમાં તો સો-બસો દુકાન હોય, આંખો મીચીને ગમે એની દુકાને ચડી જાય ? કે, આપણે તો રોકડેથી લેવો છે ને, ગમે એની દુકાનેથી લઈ લ્યો ! કીમતી ચીજ કોઈ ગમે એની દુકાનેથી લેતા નથી પણ એણે બોર્ડ બહુ સારુ માર્યું હોય અને ફર્નિચર બહુ સારું બનાવ્યું હોય અને થડા ઉપર માણસ પણ રૂપાળો થઈને બેઠો હોય ! આની દુકાન સારી છે, માટે ત્યાંથી લઈ લઈએ, એમ લેવાય ખરું ? કે, આની દુકાન સારી છે. પણ એનો ઈ ખર્ચો આપણા ઉપર છે. શું વિચારે ? કે, આનો બધો ખર્ચો આપણા ઉપર ચડશે. કમાવા બેઠો છે, આપણને કાંઈ દેવા બેઠો નથી. વિચાર કરે છે કે નહિ ? (બીજાને) પૂછે કે, ભાઈ ! અમારે લાખ, બે લાખ, પાંચ લાખ, પચીસ લાખના દાગીના ખરીદવા છે, (ઘરે) પ્રસંગ છે (તો) કોને ત્યાંથી લેશું ? ઘર બહાર પગ મૂક્યા પહેલાં એ નિર્ણય કરે. બજારમાં જતા પહેલાં, પગ ઉપાડ્યા પહેલાં નક્કી કરે કે, જાવું છે કોની દુકાને ? આપણે બજારમાં બધી દુકાનો જોશું અને એમાં સારી લાગશે એમાંથી લેશું, એમ નક્કી કરે છે ? નહિ. જેની દુકાને છેતરામણ ન હોય, ખોટો માલ ન હોય, નક્કી માલ ન હોય, ભલે આપણને અસલની પરખ કરતાં નથી આવડતી તોપણ કેટલો વિચાર કરે કે, ભાઈ ! પૂછી જોઈએ કે, આ બજારની અંદર આપણા એક સંબંધી પણ છે, દલાલ છે અથવા Valuer છે કે કાંઈક છે એને પૂછીએ કે, ભાઈ ! આ બધા વેપારીમાં કોને ત્યાંથી માલ લેવાય ? (ગમે ત્યાં) માલ લેવા જાય છે ? એના કરતા આ કીમતી ચીજ છે. એ સોના અને હીરાના દાગીના કરતા આ કીમતી ચીજ છે. ત્યાં તો દસ લાખનો માલ લઈશ તો બે-પાંચ લાખ પડી જશે, આમાં તો તારા કેટલા ભવ પડી જશે (એની) ખબર નહિ પડે. ભુક્કા નીકળી જાશે ! ક્યાંક ગડબડ થઈ, ભૂલ થઈ તો ભુક્કા નીકળી જાશે.

અનંતા જન્મ-મરણ અને દુઃખની અંદર કોઈ છોડાવવા આવશે નહિ.

હજી કાચી ભૂમિકા છે. બધાનું સાંભળીશ અને મારું ધાર્યું કરીશ (એમ કરવા જઈશ તો) ક્યુ લાકડું કોનું ગરી જશે તને ખબર નહિ પડે. તારી શ્રદ્ધા કાચી-પાકી છે, શ્રદ્ધાનાં ઊંધાં લાકડાં કોનાં ઘૂસી જાશે તને જ ખબર નહિ હોય. એમ થશે.

(અહીંયાં) શું કહે છે ? (એ બાબતમાં) જાગ્રત રહેવા યોગ્ય છે. એમાં - એ અપૂર્વ ફળ થવામાં અંતરાય શું થાય છે ? ‘હું જાણું છું’ એવું જે અભિમાન છે તે અંતરાય થાય છે. એણે એમ નક્કી કરવું કે, હું કાંઈ જાણતો નથી, મને કાંઈ ખબર પડતી નથી અને ‘હું જાણું છું’ એવો મોટો અંતરાય મારે હવે વચ્ચે લાવવા દેવો નથી. આ તો નાડ પકડી છે ! જીવ ક્યાં ભૂલ કરે છે અને કેવો-કેવો એને રોગ હોય છે માટે એને નીરોગતા આવતી નથી એ બધું એમણે (-કૃપાળુદેવે) નિદ્ધાન કર્યું છે.

‘હું જાણું છું એ મારું અભિમાન, કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય,...’ લોકોનો ભય લાગે (કે), લે, તમે સોનગઢ જતા થઈ ગયા ?! તમે ફલાણી જગ્યાએ જતા થઈ ગયા ! અને લોકો કહેવા આવે પણ ખરા ! પણ ઈ કહેવા આવશે ઈ કોઈ છોડાવવા આવશે નહિ. માટે મુમુક્ષુને ઓછામાં ઓછું પરિણામની અંદર એટલું બળ હોવું જોઈએ કે, લોકો મારી ગમે તે વાત કરે, મારે સત્યની સાથે સંબંધ છે, સત્યને અંગીકાર કરવું છે, આયુષ્ય પૂરું થાય ઈ પહેલાં મારે મારા આત્માનું હિત કરી છૂટવું છે, મારે બીજું કાંઈ કરવું નથી. લોકોને જેમ કહેવું હોય એમ કહો ! મારે કોઈની સામે જોવાનું નથી. સંસારમાં પણ કોઈ વાતની જીદ કરે તો લોકોની સામે જોતો નથી. ફલાણા આમ કહેશે, ફલાણા આમ કહેશે, કાંઈ નહિ. મારે તો આ કરવું જ છે. એ તો સામાન્ય વાત હોય છે તોપણ પકડ

કરે છે કે નહિ ? ત્યારે આ તો પરમ હિતની વાત છે, આત્માના પરમ હિતની વાત છે. એમાં લોકોની સાથે શું સંબંધ ? આ વિષયની લોકોને સમજણ કેટલી ? લોકોથી તો આ ચીજ અજાણી છે, માર્ગ જ અજાણ્યો છે. એનું Certificate શું કામ આવે ? એની વાત શું કામ આવે ? એટલે એ સમાજનો ભય છૂટી જાય. શું કહે છે ? જે સમાજને મુખ્ય કરે છે, તે હંમેશાં આત્માને અને આત્માના હિતને ગૌણ કરે છે. જે આત્માના હિતને મુખ્ય કરે છે એ સમાજની પરવા કરતો નથી. એને સમાજનો ભય નથી લાગતો. આ સામે સામું છે. ‘...કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિકભાવ,...’ (અર્થાત્) મારી ભક્તિ ચડિયાતી છે, હું સૌથી વધારે ભક્તિ કરું છું, મારી અર્પણતા પણ વધારે છે – એવો જે લોકોની સામે કરાતો ભક્તિનો પ્રકાર તે લૌકિકભાવ (છે).

‘...અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી...’ પૂર્વકર્મનો કોઈ જ્ઞાનીને ઉદય હોય, જેને લઈને એને વેપાર હોય, ગૃહસ્થીપણું હોય કે બીજા કોઈ એને વૈભવના સાધન (હોય), સંપત્તિ હોય. એ પ્રકારનો પુણ્યયોગ હોય તો એની પાસે કોઈ પંચવિષયાકાર સાધનો હોય, ઘરની અંદર અનુકૂળતાના સાધનો હોય. એમ દેખીને ‘...તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું...’ (અર્થાત્) મને આવું હોય તો સારું ! એવી જે ભાવના થવી ‘...એ આદિ પ્રકાર છે’, તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે.’ આમાંથી કોઈ એક પરિણામ હોય (અર્થાત્) ‘હું જાણું છું’ ત્યાંથી માંડીને, સમાજભયથી માંડીને, ભક્તિમાં લૌકિકભાવથી માંડીને, જ્ઞાનીના કોઈ સાધનો દેખીને એની ભાવના થવી એ બધા અનંતાનુબંધીના પ્રકાર છે.

‘એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે;...’ અને આવા બધા પ્રકાર, એ સંબંધીની ચર્ચા-વિચારણા કરીને સત્સંગે વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય

છે. એને ખોલી-ખોલીને, પીંખી-પીંખીને એના જે એવા બધા ભળતા પ્રકારો પોતામાં થતા હોય, પોતાને જાણવામાં એવા બીજાને થતા હોય તો એ વિષયની ચર્ચા-વિચારણા કરીને વિશેષપણે એ વાત સમજવા યોગ્ય છે અને એ વાતની અંદર પોતાની ભૂલ ન થાય એવી જાગૃતિ આવવા યોગ્ય છે.

એ વિશેષ સમજવા યોગ્ય હોવા છતાં ‘...અત્યારે જેટલું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.’ આ પત્રમાં તો જેટલો અમારો વિકલ્પ ચાલ્યો અને પ્રવૃત્તિ થવા યોગ્ય હતી તેટલું લખાણું છે, પણ છતાં એમ કહીએ છીએ કે, આ વિષય વિશેષ વિચારવા યોગ્ય છે. એમ વાત લીધી છે.

એ રીતે આ પત્ર સ્વાધ્યાય કરવા જેવો પત્ર છે. મુમુક્ષુ જીવોએ વારંવાર સ્વાધ્યાય કરવા જેવા પચીસ-ત્રીસ પત્રો છે એમાં આ પત્ર પણ બહુ મહત્ત્વપૂર્ણ પત્ર છે.

જિજ્ઞાસા : જ્ઞાનીની અંતર પરિણતિની, મુમુક્ષુજીવને, ઓળખાણ અંતર્મૂખતાના પ્રયાસ વખતે થાય કે બહિર્મુખ પરિણામ વખતે ?

સમાધાન : જ્ઞાનીની ખરેખરી ઓળખાણ તો તથારૂપ સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે, દૃઢ મુમુક્ષુતા આવ્યેથી, સત્સંગ યોગે પ્રાપ્ત ઉપદેશ અવધારણ કર્યેથી, તેમજ અંતરાત્મવૃત્તિ ઉદભવ્યેથી થાય છે. પોતાને લાગુ પડતો પ્રયોજનભૂત ઉપદેશનું અમલીકરણ કરવા માટે સંવેગ પ્રાપ્ત જીવ, અંતર્મુખના માર્ગને પરમ ઉત્સાહથી ચાહે છે, ત્યારે, તેને વિદ્યમાન જ્ઞાનીપુરુષની અંતર પરિણતિના દર્શન થાય છે. ત્યારે ઓળખાણ થાય છે.

- પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૧૫૯૬)

પ્રવચન-૧૭, પત્રાંક-૫૨૨ (૨) તા. ૧૩-૧૦-૧૯૯૦

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત. પત્રાંક-૫૨૨, પાનું-૪૧૯. કાલે ચાલી ગયું એમાંથી સંક્ષેપમાં થોડું લઈએ. વર્તમાનકાળમાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિના નિમિત્ત ચારમાંથી બે રહ્યાં છે. એક - સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિનેન્દ્રદેવ, કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા એ આ કાળમાં નિમિત્ત તરીકે રહ્યાં નથી. ચોવીસ તીર્થંકરો પૂરા થઈ ગયા અને કેવળજ્ઞાનનો સમય પણ સમાપ્ત થયો. ભાવલિંગી મુનિ છઠ્ઠે-સાતમે ગુણસ્થાને ક્ષણે-ક્ષણે સ્વરૂપમાં લીન થનારા, એની પણ વર્તમાનમાં ઉપસ્થિતિ જોવામાં આવતી નથી. મુનિના, સાધુના વેશપણે જે કોઈ મનુષ્યો છે એમાં આ ગુણસ્થાન જોવામાં આવતા નથી. એમાં પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું નિમિત્તત્વ રહેતું નથી.

(હવે) બે નિમિત્ત છે એમાં એક સત્શાસ્ત્રો છે અને એક જ્ઞાની ચતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તી સત્પુરુષો છે. સત્શાસ્ત્રોનું નિમિત્ત માત્ર પૂર્વભવના સંસ્કાર લઈને આવ્યા હોય તેને જ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય એવી મર્યાદાવાળું છે. તેથી મુમુક્ષુઓને તો એક સત્પુરુષ જ નિમિત્ત તરીકે રહે છે અને એવા સત્પુરુષ - જ્ઞાનીપુરુષોની પણ વર્તમાનકાળમાં ઘણી દુર્લભતા જોવામાં આવે છે. અબજોની અંદર એકાદ... જે કોઈ સત્પુરુષ છે (એ) અબજો મનુષ્યોની અંદર, કરોડો નહિ પણ અબજો મનુષ્યોની અંદર એકાદ જોવામાં આવે છે ! આટલી જે દુર્લભતા છે એના ઉપર એનું મહત્વ કેટલું છે કે, જો એવા જ્ઞાનીપુરુષ કોઈ મળે તો એ જ્ઞાનીપુરુષની

ઓળખાણ થાય તો જીવને દર્શનમોહ અને અનંતાનુબંધીનો નાશ થઈને પોતાને જ્ઞાનદેશની પ્રાપ્તિ થાય.

જ્ઞાનીપુરુષના વિષયમાં ૫૧૧ (પત્રમાં) એ વ્યાખ્યા છે. પાનું-૪૧૧, પત્ર-૫૧૧. ‘આત્માર્થ સિવાય બીજો કોઈ અર્થ નથી,...’ પેરેગ્રાફની ચોથી લીટીથી છે. જેને ‘આત્માર્થ સિવાય બીજો કોઈ અર્થ નથી,...’ અહીંયાં ‘અર્થ’ એટલે પ્રયોજન. એક પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધવાનું જ જેને પ્રયોજન છે, બીજી કોઈ સ્પૃહા ન હોય. કોઈ પણ પ્રકારની બીજી સ્પૃહા હોય તો તે જ્ઞાનીપુરુષ નથી અથવા સત્પુરુષ નથી. એક પોતાના આત્માર્થ સિવાય બીજું પ્રયોજન નથી અને એ આત્માર્થ જેણે સાધ્યો છે અને પૂર્વકર્મનું પ્રારબ્ધ ભોગવવા માટે જેનો દેહ રહી ગયો છે. દેહ પ્રારબ્ધને ભોગવે છે, આત્મા પ્રારબ્ધને ભોગવતો નથી. ફેર છે, પ્રારબ્ધ ભોગવવામાં, આત્મા પ્રારબ્ધને નથી ભોગવતો, દેહ પ્રારબ્ધને ભોગવે છે.

એવા જ્ઞાનીપુરુષ ‘...ફક્ત આત્માર્થમાં જ સામા જીવને પ્રેરે છે;...’ આ સિવાય બીજું કામ ન કરે. એનું આત્મકલ્યાણ થાય એટલું લક્ષ રાખીને જે કાંઈ એને પ્રેરણા આપવી હોય તે આપે, આ સિવાય બીજી લપમાં પડે નહિ. એવા જે જ્ઞાનીપુરુષ એની આજ્ઞાએ જો કોઈ મુમુક્ષુ જીવ રહે તો એ અવશ્ય તરી જાય છે. એ અનેક પ્રકારની આ ભુલભુલામણીવાળો જે પ્રકાર છે - બાહ્ય સંયોગનો, પ્રસંગનો, પૂર્વકર્મના ઉદયનો, એમાંથી બચી જાય છે, ડૂબતો બચે છે. એ સંસારમાંથી ડૂબતો બચી જાય છે.

આવા જ્ઞાનીપુરુષ છે (કે જેને) આત્માર્થ સિવાય કાંઈ પ્રયોજન નથી. એ આત્માર્થ જેણે સાધી લીધો છે છતાં જે અહીંયાં રહ્યા છે એ તો પૂર્વકર્મના પ્રારબ્ધને લઈને રહ્યા છે અને સામા જીવને એ ફક્ત આત્માર્થમાં પ્રેરે છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં (કોઈ) હેતુ હોય તો સામા જીવના આત્માર્થનો (હેતુ છે). અંતર પ્રવૃત્તિમાં હેતુ હોય તો પોતાનો આત્માર્થ સાધવાનો

(હેતુ છે). આ સિવાય બીજી કોઈ વાત જેને જીવનમાં નથી તે સત્પુરુષ છે. એવા સત્પુરુષનું જો ઓળખાણ થાય તો જેને ઓળખાણ થાય છે તેને અવશ્ય અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહનો નાશ થાય.

એટલે એમ કહ્યું કે, એ સત્પુરુષનો યોગ થાય તો કેમ અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહ મટે ? કે, એને દુરાગ્રહ મટે, મતાગ્રહ મટે, કદાગ્રહ મટે. કુળ-સંપ્રદાયનો બધો આગ્રહ મટે અને વિકથા આદિ પોતાના સંયોગોમાં બધી જગ્યાએ નીરસપણાને પામે, નીરસ થઈ જાય. એવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી. જો યોગ થાય અને પોતાની પાત્રતા હોય તો. યોગ થાય અને પાત્રતા ન હોય તોપણ આત્મજ્ઞાન થવાની સંભાવના નથી. એટલે (સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી) આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી. પણ જ્યારે ઓળખાણ થાય છે ત્યારે તે સત્પુરુષને વિષે, તેમનાં વચનને વિષે, તેમના વચનમાં રહેલો જે આત્માર્થ - એવા આશયને વિષે જીવને - મુમુક્ષુ જીવને અત્યંત ભક્તિ અને પ્રીતિ થાય છે અને એવું ન થાય તો એણે એમ જાણવા યોગ્ય છે કે, હજી એને આત્મહિતનો વિચાર ઊગ્યો નથી. આ એક આંક મૂકી દીધો છે. મુમુક્ષુ જીવનો આ એક આંક બાંધ્યો છે.

શ્રોતા :- મુમુક્ષુ જીવની આ નિશાની - કદાગ્રહ, મતાગ્રહ, દુરાગ્રહ ન હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને મતાગ્રહ, દુરાગ્રહ ન હોય. સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તેના આશયને વિષે અત્યંત પ્રીતિ, ભક્તિ હોય. વળી એને પૂર્વનો વિચાર આવે ત્યારે એમ વિચાર આવે કે, અત્યાર સુધી જે મેં કર્યું એ લક્ષ વગરના બાણની પેઠે બધું જ મારું નિષ્ફળ છે. અત્યાર સુધી મેં કર્યું એમાં કાંઈ મારું આત્મકલ્યાણ કર્યું નથી. એ પણ એને ખ્યાલમાં આવે. એટલે પોતાના સાધન છે એની ભૂલ છે એ સુધારી લે છે, એમ કહેવું છે. સાધનની જે ભૂલ છે, એનાથી સાધ્યમાં

ભૂલ છે એ સુધારે છે.

એ ત્યાં સુધી વાત લીધી કે, કોઈ પણ પ્રકારે ‘હું જાણું છું’ એવા અભિમાનમાં ન આવે, સ્વચ્છંદમાં ન આવે, કોઈ પણ સાધન કરતાં લૌકિકભાવમાં ન આવે. એટલે કે લોકોની અંદર તે સાધન કરતાં મારી ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠા વધે એ પ્રકારની અપેક્ષાબુદ્ધિમાં ન આવે અને કુળધર્મની ક્રિયા ત્યાગવા માટે એને કોઈ સંકોચ થાય નહિ. અત્યાર સુધી કુળધર્મની ક્રિયા કરતા આવ્યા છીએ (તો) હવે કેમ છોડાય ? અત્યાર સુધી પ્રતિક્રમણો કર્યાં, સામાયિકો કરી, ફલાણું કર્યું, ઠીકણું કર્યું, આ કર્યું, પૂજા-ભક્તિ અમારી રીતે કરી. એ બધે જે એને ભૂલ દેખાણી એમાં સુધારો કરી લે છે. અને જ્ઞાનીનો કોઈ પુણ્યોદય જોવે તો તે પ્રકારની અપેક્ષા પોતાને વિષે રાખે નહિ. એ વગેરે વિષય એમણે સંક્ષેપમાં કહ્યો છે. હવે નીચે ત્રીજા પેરેગ્રાફથી શરૂ થાય છે.

‘ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી,...’ (અર્થાત્) ઉપશમ સમ્યક્ત્વ કેવું હોય ? ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કેવું હોય ? ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કેવું હોય ? એની સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી ‘...તેને અનુસરતી ત્રિભોવનના સ્મરણમાં છે.’ એટલે ‘અંબાલાલભાઈ’ને લખ્યું છે (અને) ખંભાતના બીજા ભાઈનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

‘જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે,...’ અત્યાર સુધી એણે શું કર્યું ? (એ કહે છે) કે, ‘જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યાં છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે;...’ અભિમાનપણે એટલે ‘એવો હું’ (માન્યું છે). મનુષ્ય થયો, ‘ફલાણો-ફલાણો હું મનુષ્ય’ એવું એને અહંપણું વર્ત્યાં કરે છે. પોતે એક આત્મા છે એ પ્રકારે વર્ત્યો નથી પણ પોતે એક મનુષ્ય છે એમ વર્ત્યો છે. તિર્યચમાં ગયો તો પોતે તિર્યચ થયો છે એમ માની લીધું છે. ચારે ગતિમાં જ્યાં જ્યાં જે-જે પ્રકારે એણે ભવ ધારણ કર્યાં છે ત્યાં-ત્યાં તે ભવરૂપે પોતે પોતાને સ્વીકારી

લીધો છે. ‘...જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા સિવાય...’ એને પર્યાયબુદ્ધિ કહે છે. જે ભવની પર્યાયે ઊપજ્યો એ પર્યાયબુદ્ધિથી પોતે એવો છે એમ માનીને વર્તે છે. એ પ્રકારની બુદ્ધિ નિવૃત્ત કર્યા સિવાય (અર્થાત્) એવું અહંપણું છોડ્યા સિવાય ‘...તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે,...’ અનંતવાર જે-જે દેહ પ્રાપ્ત કર્યો છે તે દેહ પણ એણે છોડ્યો છે અને દેહના સંયોગી પદાર્થ – સગાં-સંબંધી, કુટુંબ, મકાન એ બધાને પણ એણે છોડ્યા છે. છોડ્યા છે એટલે આયુષ્ય પૂરું થાય એટલે છોડવા જ પડે છે પણ એ વખતે એણે પર્યાયબુદ્ધિ નથી છોડી. દેહ છોડ્યો ત્યારે પર્યાયબુદ્ધિ રાખીને દેહ છોડ્યો. ‘હું ફલાણો છું અને હવે હું મરી જઈશ’ એમ એણે માન્યું છે. ‘અત્યારે હું ફલાણા માણસ તરીકે જીવતો છું, ભવિષ્યમાં ફલાણા માણસ તરીકે હું મરી જઈશ’ એટલે જે પર્યાયે ઊપજ્યો છે એની અહંબુદ્ધિ રાખીને દેહ છોડ્યો છે. સંયોગો છોડ્યા છે તો અહંબુદ્ધિ રાખીને છોડ્યા છે, દાન આપ્યું તો કહે, મેં આટલું દાન આપ્યું. એમાં મારાપણું રાખીને દાન આપ્યું. એમ ત્યાગ કર્યો છે તો મેં આટલું છોડ્યું, મારું કુટુંબ મેં છોડ્યું, મારા સંયોગો મેં છોડ્યા. એમ મારાપણું રાખીને ત્યાગ કર્યો છે. મૃત્યુ થાય ત્યારે ત્યાગ કર્યો છે કે હાજર રહીને ત્યાગ કર્યો છે પણ મારાપણું રાખીને ત્યાગ કર્યો છે. હવે, ત્યાગનો હેતુ તો મારાપણું છોડાવવાનો હતો એના બદલે પહેલાં મારાપણું રાખીને પછી ત્યાગ કર્યો છે. મારાપણું એમને એમ રહી ગયું છે. એ રીતે પૂર્વે ત્યાગ કર્યો છે.

‘...એટલે હજી સુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી,...’ એવો જે અહંપણાનો ભાવ તે જ્ઞાનવિચારે એટલે હું એક જ્ઞાનમાત્ર આત્મા છું, જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા છું, હું તો ચૈતન્યસ્વરૂપી આત્મા છું એવા જ્ઞાનવિચારે કરીને – જ્ઞાનભાવે કરીને એવો અહંપણાનો ભાવ – મમત્વપણાનો ભાવ – પોતાપણાનો ભાવ ગાળ્યો નથી. ગાળી નાખવો

જોઈએ. વસ્તુના સ્વરૂપજ્ઞાનને અનુસરીને – સ્વરૂપજ્ઞાનપૂર્વક એ અહંપણનો ભાવ ગાળવો જોઈએ. માણસનું શરીર જેમ કૃશ થઈ જાય, ગળી જાય એમ અહીંયાં કહે છે કે, એવો અહંપણાનો જે અનાદિનો જે અનંતાનુબંધીનો કષાય છે અને દર્શનમોહ છે એ મોહને ગાળી નાખવો જોઈએ એ ગાળ્યો નથી.

બીજા અર્થમાં વાત કરીએ તો મુમુક્ષુની ભૂમિકા એટલે કે, અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહને ગાળવાનો પુરુષાર્થ કરનાર તે મુમુક્ષુ. જો મુમુક્ષુતામાં અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહ ન ગળે તો મુમુક્ષુતામાં એણે જે કાંઈ કર્યું તે બધું નિષ્ફળ કરેલું છે, સફળ કરેલું નથી. એની કાંઈ સફળતા નથી. ચોખ્ખી વાત આ છે.

‘...જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમ ને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તી આવે છે,...’ પૂર્વસંજ્ઞાઓ એટલે પૂર્વના સંસ્કાર, મિથ્યા સંસ્કાર, વિપરીત સંસ્કાર. અનેક ભવમાં જે અંદર આત્મામાં ધરબાઈને પડ્યા છે એ હજી એમને એમ ચાલ્યા આવે છે, ટાળ્યા નથી – જ્ઞાનવિચારે કરીને એને ટાળ્યા નથી. ‘...એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કલ્પો છે;...’ આખા લોકનો આધાર લઈને ફરે છે. આખી સૃષ્ટિનો આધાર છે. વેદાંતની અંદર આ વિષય વધારે ચાલે છે – અધિકરણનો વિષય. ૨૫મા વર્ષમાં એક પત્ર આવી ગયો (કે), અધિકરણ એટલે શું ? આધાર લેવો તે. આત્મા પોતે પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપનો – શુદ્ધાત્મસ્વરૂપનો આધાર લેવાને બદલે, જ્યારે રાગનો, દેહનો અને પર્યાયનો આધાર લે છે ત્યારે એ આખા જગતના ભવ ધારણ કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ પાંચે પરાવર્તનમાં આખા લોકમાં ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયે જન્મ-મરણ કરે છે એનું કારણ શું ? કે, એણે લોકનો આધાર લીધો છે. જગતનો આધાર લીધો છે એટલે જગતમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

શ્રોતા :- ૮૭૭ પાને અધિકરણ ક્રિયાનો અર્થ આપ્યો છે ‘તલવાર આદિના આરંભ-સમારંભના નિમિત્તથી લાગતું કર્મબંધન. પત્રાંક-પરર’

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આ શબ્દનો અર્થ કર્યો છે. એટલે એના અભિપ્રાયમાં આખા જગતના કાર્ય કરવાની, આરંભ-સમારંભ કરવાની વૃત્તિ ઊભી છે. વર્તમાન(માં) તો જેટલો ઉદય હોય એટલો જ આરંભ-સમારંભ કરી શકે પણ અભિપ્રાય કેટલો છે ? એને આખા જગતના કામ કરવાનો અભિપ્રાય છે.

શ્રોતા :- તલવાર હાથમાં લઈને કોઈ આવે તો ચલાવી દઉં એવો અભિપ્રાય પડ્યો છે ?

સમાધાન :- ‘રાજીવ ગાંધી’ પાયલોટ હતા એમાંથી Prime minister થયા તો આખા હિન્દુસ્તાનનો વહીવટ કરવા મંડ્યા કે નહિ ? એ સંજ્ઞા બધા જીવમાં પડી છે. કાલે X Y Z ગમે એને Prime minister બનાવવામાં આવે તો આખા હિન્દુસ્તાનનો વહીવટ કરે અને દુનિયાનો વડો બનાવવામાં આવે તો આખી દુનિયાનો વહીવટ કરે. એ ભાવ તો જીવમાં પડ્યા જ છે. એ કાંઈ એને નવું શીખવું પડતું નથી. ચાર સંજ્ઞા છે એ સંજ્ઞાના કોઈ પરિણામ એને - જીવને શીખવવા પડતા નથી, વગર શીખવ્યે એનામાં એ સંસ્કાર (પડેલા જ છે). એ પૂર્વસંજ્ઞા લીધી ને ? પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ ચાલી જ આવે છે અને ‘...એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે;...’ આખા લોકની ક્રિયા કરવી હોય તો એનો આધાર પોતે થઈ જશે. મારા આધારે આ બધું ચાલે છે. હું વહીવટ કરું છું તો બધું ચાલે છે.

શ્રોતા :- કાલે કસાઈખાના માંડશે ?

સમાધાન :- બધું કરે, જેટલો એને લાભ દેખાય એ બધું કર્યા કરશે. જે-જે સંયોગમાં જ્યાં એણે લાભ માન્યો છે, એ કાંઈ કર્યા વિના રહેશે નહિ. એમ કહેવું છે.

‘...જે પણ વિશેષપણે અત્ર લખવાનું બની શક્યું નથી.’ એનો વિસ્તાર નથી કર્યો. ‘...પત્રાદિ માટે નિયમિતપણા વિષે વિચાર કરીશ.’ એમ કહે છે કે, આપના પત્રો નિયમિત મળતા હોય તો સારું, એ પોતે અનિયમિત છે એટલે વિચાર કરે છે કે, હું જરૂર લખવાનો પ્રયત્ન કરીશ. એ ૫૨૨ (પત્ર પૂરો થયો).

જિજ્ઞાસા : જ્ઞાનીપુરુષની પરીક્ષા, યોગ્યતાવાન જીવ, કરે છે, ત્યારે ક્યા ક્યા ખાસ મુદ્દાઓથી તે જીવને પ્રતીતિ આવે છે ?

સમાધાન : ૧. જ્ઞાનીની વાણીનો આશય, પરમાર્થરૂપ આત્મકલ્યાણ, કેન્દ્ર સ્થાનમાં હોય છે, તેના ઉપર તેનું લક્ષ જાય છે. તેમજ

૨. સત્સંગમાં આવનાર પાત્ર જીવને પોતાના આત્મા ઉપર જે અસર પહોંચે છે, તેથી પ્રતીતિ આવે છે, ભક્તિ આવે છે.

૩. જ્ઞાનીની વાણીમાં જ અંતર્મુખ થવાની વિધિ આવે છે, તેમાં તેમનો અનુભવ વ્યક્ત થાય છે, વિધિ પ્રયોગાત્મક હોવાથી, પ્રયોગનો વિષય અન્યત્ર વ્યક્ત થતો નથી; થઈ શકતો નથી. તેમ સમજાય છે.

૪. જ્ઞાની સંપ્રદાયથી ભિન્ન પડતા દેખાય છે, કેમકે સંપ્રદાયમાં સર્વત્ર ત્યાગી લોક ચારિત્રમોહ મંદ થાય તેવો ઉપદેશ આપે છે, દર્શનમોહનો નાશ કરવાના વિષયથી તેઓ અજાણ હોવાથી, માત્ર કષાયની મંદતા દ્વારા ધર્મ પ્રાપ્તિ માને છે - આ ગૃહીત મિથ્યાત્વ છે. જ્ઞાની દર્શનમોહનો અભાવ થાય તેવો ઉપદેશ આપે છે. અર્થાત્ નિશ્ચયની મુખ્યતાપૂર્વક વ્યવહારને ગૌણ કરે છે.

- પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૧૫૮૪)

પત્રાંક - ૪૬૭

ખંભાત, ભાદરવા, ૧૯૪૯

ૐ

અનાદિકાળથી વિપર્યયબુદ્ધિ હોવાથી, અને કેટલીક જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે, અથવા જીવથી જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે. બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે તે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે; અથવા જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણું જ એવું છે કે, અધૂરી અવસ્થાએ કે અધૂરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે, પણ વાસ્તવપણે તથા પૂરા નિશ્ચયે તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી; માટે આ જીવનો અધૂરો જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે.

જ્ઞાનીપુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાનીપુરુષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહીં, અને જો હોય તો પછી જ્ઞાની નથી એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે; તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કોઈ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે, કે જેથી

જ્ઞાનીનું, અજ્ઞાનીનું એકપણું કોઈ પ્રકારે થાય નહીં. અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય તે તે વિલક્ષણપણા દ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે; માટે જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણું છે તેનો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવા યોગ્ય છે; અને જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી ક્વચિત્ જે જે જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે; તેમ નહીં તો જ્ઞાનીપુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.

પ્રત્યેક જીવ, એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય તો પછી જ્ઞાની, અજ્ઞાની એ નામમાત્ર થાય છે; પણ તેમ હોવા યોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવા યોગ્ય છે. જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે; જેનું કંઈક સ્વરૂપ અત્રે જણાવવા યોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશા દ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે. એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા, એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે. (અપૂર્ણ)

પ્રવચન-૧૮, પત્રાંક-૪૬૭ (૧) તા. ૧૪-૭-૧૯૮૦

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પાનું-૩૮૩. ‘ખંભાત’ના ‘ત્રિભોવનભાઈ’ ઉપરના પત્રનો અંદાજ છે. પત્ર અપૂર્ણ રહ્યો છે. પત્રનો વિષય છે – જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણનો વિષય છે. જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણમાં ભૂલ થઈ છે, અનાદિથી ભૂલ થઈ છે, શા કારણથી ભૂલ થઈ છે અને કેવી રીતે ઓળખાણ થાય ? એવો મહત્ત્વનો વિષય આ પત્રમાં છે.

‘અનાદિકાળથી વિપર્યયબુદ્ધિ હોવાથી, અને કેટલીક જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે, અથવા જીવથી જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે.’ શું કહે છે ? કે, એક તો આ જીવને અનાદિકાળનો જ્ઞાનમાં વિપર્યાસ છે. વિપર્યયબુદ્ધિ એટલે જ્ઞાનમાં વિપર્યાસ. જ્ઞાનમાં વિપર્યાસ એટલે જ્ઞેયને જેમ છે તેમ યથાર્થપણે જાણવાના બદલે અન્યથા જાણે અથવા વિપરીતપણે જાણે એવો પ્રકાર જે જ્ઞાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે એને જ્ઞાનનો વિપર્યાસ કહે છે અથવા એને જ્ઞાનની વિપર્યયબુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિ આ જીવની અનાદિથી છે. ક્યારેય પહેલાં નહોતી અને નવી થઈ છે એમ નથી અને અનાદિથી છે એ ક્યારેય મટી છે એમ પણ નથી.

એટલા માટે આ વાત કહે છે કે, ભલે બુદ્ધિનો ક્ષયોપશમ ગમે

તેટલો હોય, ગમે તેટલાં શાસ્ત્રો વાંચ્યા હોય તોપણ બુદ્ધિનો વિપર્યાસ શું છે એ સમજવાનું અગત્યનું છે કે, વિપરીતતા શું થાય છે ? ખાસ કરીને પ્રયોજનભૂત વિષયમાં જે કાંઈ બુદ્ધિ પ્રયોજન ન સધાય એ રીતે પ્રવર્તે છે, પ્રયોજનભૂત વિષયમાં પ્રયોજનની સિદ્ધિ થવાને બદલે પ્રયોજન ન સધાય એવી રીતે જે મતિ કામ કરે છે એ પણ બુદ્ધિનો વિપર્યાસ જ છે. આમ બુદ્ધિના વિપર્યાસમાં વિષય થોડો ઊંડો પણ છે અને વિશાળ પણ છે. એ પ્રકાર જીવને અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે.

અહીંયાં વિષય લેવો છે - જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણના વિષયમાં બુદ્ધિવિપર્યાસને લઈને શું થાય છે ? અથવા અનંતવાર જ્ઞાની મળવા છતાં એ બુદ્ધિવિપર્યાસને લઈને પોતે જ્ઞાનીને સમજી શક્યો નથી, ઓળખી શક્યો નથી અને એથી પોતાને પોતાનું જે આત્મકલ્યાણ થવું જોઈએ, અપૂર્વ કલ્યાણ થવું જોઈએ એ જ વિષયમાં એ વિપર્યાસ બાધક નિવડ્યો છે.

શ્રોતા :- જ્ઞાનીના શ્રીમુખે સાંભળે અને એ રીતે નિર્ણય કરે, છતાં પણ વિપર્યાસ રહે ?

સમાધાન :- વિપર્યાસ રહે છે અને એ વિપર્યાસ રહે છે એટલે જે નવ્વાણું વાતમાં 'હા' પાડ્યા પછી એક વાતમાં 'ના' પાડી દે છે. આ એક વિચારણીય વિષય છે, ફરી ફરીને વિચારવા યોગ્ય વિષય છે કે, જ્ઞાનીપુરુષને જ્ઞાનીપુરુષ તરીકે બુદ્ધિગમ્ય રીતે સંમત કર્યા પછી, કોઈના કહેવાથી નહિ, પણ પોતાને બુદ્ધિમાં વાત બેસી હોય કે, આવી વાત તો જ્ઞાની જ કરી શકે બીજા ન કરી શકે, આત્માની આવી વાત, અનુભવની આવી વાત તો અનુભવીપુરુષ સિવાય કોઈ કરી ન શકે. એવું લાગ્યા પછી, એવું સમજાયા પછી એની સો વાતમાંથી એક વાત બરાબર નથી, એવું ક્યારે લાગે છે ? એમ થવાનું કારણ શું ? આ વિચારવા જેવો વિષય છે. એમ થવાનું કારણ કે, જે માન્યું છે એમાં

વિપર્યાસ હજી ઊભો છે. એ જે વિપરીત અભિનિવેશ કહો, વિપરીત અભિપ્રાય કહો કે વિપર્યાસ કહો એ ક્યારેક ડોકું બહાર કાઢે છે. જેમ રોગ ક્યારેક ડોકું બહાર કાઢે, અંદર વ્યાપેલો હોય પણ ગાંઠ થાય ત્યારે ખબર પડે કે, આમાં કાંઈક બીજું લાગે છે. બેચેની રહ્યા કરતી હતી પણ ખબર નહોતી પડતી પણ આ ગાંઠ નીકળી ત્યારે ખબર પડી કે, કાંઈક રોગે મોઢું કાઢ્યું. એ એના જેવી વાત છે. અંદર આખેઆખો રોગ ભર્યો છે, એક વિપર્યાસ બહાર દેખાય છે એના ઉપરથી એનો રોગ કેટલો છે એ સમજી શકાય છે, માપી શકાય છે. એવી વાત છે. એ એક નવ્વાણુંને ધોવે છે, એક નવ્વાણુંને નહિ એ એક નવસો નવ્વાણુંને ધોઈ નાખે છે.

એક બીજો દષ્ટાંત લઈએ. એક માણસ રોજ જિનમંદિરમાં આવીને પૂજા કરે છે (અને કહે છે કે), 'હે પ્રભુ ! તું જ એક સાચો દેવ છો. આ જગતમાં તું જ એક સાચો દેવ છો. મને બીજો કોઈ સાચો દેવ દેખાતો નથી.' પછી કોઈ વાર કોઈ કુદેવના મંદિરમાં એ દર્શન-પૂજા કરવા જાય છે તો (જિનમંદિરમાં) હજાર વખત ગયો હતો એ બધું ક્યાં ગયું ? કે, એ હજારે વખતમાં એક વિપર્યાસ ઊભો હતો. એ વિપર્યાસે ડોકું કાઢ્યું (અને) ગયો ત્યાં ! એ બતાવે છે કે, પહેલેથી પણ અંદરની જે વાત છે એ મૂળમાંથી સાફસૂફ થઈ નથી, ઉપર-ઉપરથી બધું ચાલ્યું છે. 'હા' પણ ઉપર-ઉપરથી પાડી છે. ઓળખાણ થઈને 'હા' પાડી નથી. એટલે તો આ પ્રશ્ન ચર્ચ્યો હતો કે, માણસ પૈસા આપીને લાખો રૂપિયાનો દાગીનો ખરીદે માટે એને સોનાની કે હીરાની ઓળખ થાય છે એ કાંઈ માનવા જેવું નથી. એ માની શકાય એવી વાત નથી. અને ભલે ન ખરીદી શકે તોપણ ઓળખે છે તે ઓળખે છે. કોઈની પાસે ઓળખ છે પણ ખરીદવાના પૈસા નથી માટે નથી ઓળખતો એમ કાંઈ નથી. પૈસા આપીને માલ લે છે માટે ઓળખીને લે છે એમ પણ નથી. આ તો સમજી શકાય

એવી વાત છે. એવું જ બન્યું છે.

શ્રોતા :- શ્રીગુરુની સાથે રહેવા છતાં આ મતિ ?

સમાધાન :- નજર સામે છે કે નહિ ? નજર સામે જોવા મળે એવી વાત છે, આમાં કોઈ કલ્પના કરવાની વાત નથી, વાસ્તવિકતા છે કે, એક જીવ જ્ઞાનીને સંમત કરે છે એ જ જીવ ક્યારેક એમ કહે છે કે, નહિ, જ્ઞાનીની આ વાત બરાબર નથી ! એમ ક્યારે લાગે છે ? કે, એણે જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા નથી. એ કેવી રીતે જ્ઞાની થયા છે ? કેમ કરતાં જ્ઞાની થયા છે ? શું કરતા થકા જ્ઞાની થયા છે ? એમનો ઉપયોગ કેટલો સૂક્ષ્મ થયો ત્યારે એમણે સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સ્વભાવને ગ્રહણ કર્યો ? એમાં સ્થૂળતાનો કેટલે દરજ્જે અભાવ છે, નાશ કરેલો છે ? અને એ પ્રકારનો જે પારમાર્થિક વિવેક છે એ પારમાર્થિક વિવેકનું જ્ઞાનમાં સ્વરૂપ શું છે ? એ વાત જો સમજાણી હોય અને ઓળખાણી હોય તો એને ક્યાંય આમ કેમ કર્યું કે આમ કેમ જ્ઞાની કહે છે ? એ વાતમાં એને શંકા પડે નહિ.

શ્રોતા :- એવો વિકલ્પ આવી જાય પણ બીજો કોઈ ભાવ હોય નહિ પણ મારી કાંઈક ભૂલ છે એમ વિચાર કરે તો ?

સમાધાન :- એણે વિચાર એમ જ કરવો જોઈએ કે, મને વિકલ્પ ઊઠ્યો એટલી હજી મારી કયાશ છે. હજી પણ ક્યાંક મારી ભૂલ થતી લાગે છે અને આ ભૂલ મને નહિ સમજાય ત્યાં સુધી મને જ્ઞાનીપુરુષની ભક્તિ થવાને બદલે અભક્તિ થયા વિના રહેશે નહિ. ભક્તિથી દર્શનમોહ હળવો થાય છે (એમ) નહિ, અત્યંત ભક્તિ હોય; કેવી ? અપૂર્વ પુરુષને વિષે અપૂર્વ ભક્તિ એમ લીધું છે. અપૂર્વ વિચારે કરીને - અપૂર્વ આત્મકલ્યાણના વિચારે કરીને. એવી સ્થિતિમાં આવે છે. ભગવાનમાં કોઈને ભૂલ દેખાય છે ? સર્વજ્ઞ પરમાત્મામાં ભૂલ લાગે છે ? નથી લાગતી નથી ને ? તો સમ્યગ્દર્શનની અપેક્ષાએ શું ફેર છે એ તો કહો ?

ગુરુદેવ તો એમ કહેતાં કે, એક તિર્યચનું સમ્યગ્દર્શન અને એક સિદ્ધ પરમાત્માનું સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્દર્શનની અપેક્ષાએ વિચારવામાં આવે તો બન્ને સરખા છે. શું કહેતા ? બન્નેનું સમ્યગ્દર્શન સરખું છે એમ નહોતા બોલતા ! સમ્યગ્દર્શનની અપેક્ષાએ જોવામાં આવે તો બન્ને સરખા છે, એમ કહેતા. એ સમ્યગ્દર્શન કેમ થાય છે ? સમ્યક્જ્ઞાન કેમ થાય છે ? એ વિષય બહુ મહત્ત્વનો છે અને એનું મહત્ત્વ ઘણાં શાસ્ત્રો ભણ્યા અને સમજ્યા પછી આ જ વાત રહી ગઈ છે. જે કાંઈ રહી ગયું છે એ આ રહી ગયું છે, બાકી બધું એને સમજાય છે. સમ્યગ્દર્શનની વ્યાખ્યા કરે, સમ્યક્જ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરે, ચૌદે ગુણસ્થાનની વ્યાખ્યા કરે પણ સામે જ્ઞાનીપુરુષ આવે તો ઓળખે કે કેમ ? આ વાત રહી ગઈ છે. એ ક્ષમતા, એ પ્રકારની યોગ્યતા, એ પ્રકારની પાત્રતા... એ તો પરમ દિવસે લીધું હતું કે, જ્ઞાનીપુરુષે પરમાર્થની વાત ગમે તેટલી સ્પષ્ટ કહી હોય કે લખી હોય તોપણ આજ્ઞાંકિતપણે જ્ઞાનીપુરુષના ચરણમાં રહ્યા વિના તેને તે વાત સમજાતી નથી. ૫૧૧ (પત્રમાંથી) લીધી હતી. એનો અર્થ એ છે કે, હજી એણે એમ રાખ્યું છે કે, મારામાં કાંઈક એવી વિશેષતા છે કે, જ્ઞાનીપુરુષ કરતાં પણ હું કાંઈક વધારે સમજું છું એટલે એમની સમજણ કરતાં આ જગ્યાએ મારી સમજણ આગળ છે ! એ વગર કોઈ દિવસ એમ થાય નહિ. એવી ભૂલ એ વગર થાય નહિ. આ સીધી સાદી વાત છે અને આ જ એમની અભક્તિ છે. એ જ્ઞાનીપુરુષની અભક્તિ નથી પણ એ આત્મસ્વભાવની અભક્તિ છે અને એ સ્વભાવની અભક્તિ છે એનું ફળ પણ મોટું છે, જેમ સ્વભાવની ભક્તિનું ફળ મોટું છે. બહુ સરસ પત્ર છે આ !

‘...કેટલીક જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી...’ વાતમાં, બોલવામાં, ચાલવામાં, ખાવામાં, પીવામાં, ઊંઘવામાં, હાલવામાં—ચાલવામાં, ગૃહસ્થી આદિનો વ્યવહાર કરવામાં, વ્યવસાય

કરવામાં જેવી સામાન્ય માણસ પ્રવૃત્તિ કરે છે એવી જ સામાન્ય માણસની જેમ જ પ્રવૃત્તિ કરતા જ્ઞાની દેખાય છે. એક તો કારણ આ છે કે, એમનો જે બાહ્ય દેખાવ છે એ દેખાવ અને એમની જે અંતરંગ દશા છે એ વચ્ચે ઘણું મોટું અંતર છે, ઘણું મોટું અંતર છે એટલે એમનું જે અંતરંગ છે એ બહારમાં જોવામાં આવતું (નથી), બહારમાં એનો દેખાવ જોવામાં આવતો નથી.

‘...કેટલીક જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે,...’ આવા તે કાંઈ જ્ઞાની હતા હશે ! આવી વાત કરે છે તે આવા તે કાંઈ જ્ઞાની હતા હશે ? એમ એને ક્યાંક ને ક્યાંક લાગે છે. ત્યાં એને એમ લાગે છે કે, એ વાત કરે છે એના કરતા તો વધારે હું એ વિષયમાં જાણું છું કે સમજું છું. એમ એનો અર્થ આપોઆપ જ થઈ જાય છે. ‘...અથવા જીવથી જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે.’ કે, આમ કેમ બોલ્યા હશે ? આમ કેમ વર્ત્યા હશે ?

શ્રોતા :- (‘ભરતજી’) ભાઈ ઉપર કેમ ચક્ર ચલાવ્યું હશે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાઈ ઉપર કેમ ચક્ર ચલાવ્યું હશે ? અથવા (‘રામચંદ્રજી’) ભાઈના વિયોગમાં કેમ આવા દુઃખી થયા હશે ? એક જ્ઞાનીએ - ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિએ ભાઈ ઉપર ચક્ર ચલાવ્યું તો બીજા ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિએ ભાઈ પાછળ વિલાપ કરવામાં બાકી રાખી નહિ ! એટલો એમણે વિલાપ કર્યો છે ! શાસ્ત્રમાં એવું વર્ણન આવે કે, એમનો વિલાપ જોવે તો ઝાડ-પાનને પણ આંસુ પડી જાય ! માણસને તો આંસુ પડી જાય પણ ઝાડ-પાનને આંસુ પડી જાય. પથ્થર પીગળવા મંડે એમ કહે ! એવી કોઈ ચેષ્ટા જોઈને વિકલ્પ આવ્યા કરે કે, આવા તે કાંઈ જ્ઞાની હોય ? રોવા મંડે કાંઈ ? એ તો સામાન્ય માણસ પણ સગાનું કાંઈક થાય તો રડે છે (અને) આ પણ રડે છે, ફેર શું આમાં ? એને

વિકલ્પ રહી જાય છે કે, આમ કેમ થયું ? આવું કેમ મેં જોયું ?

‘બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા...’ કેવી ? ઉન્મત્ત. એક વખત એમ લાગે કે, આ જ્ઞાની નથી કોઈ પાગલ લાગે છે ! ‘રામચંદ્રજી’નો તો પ્રસિદ્ધ દષ્ટાંત છે. ‘લક્ષ્મણજી’ને ખવડાવવા-પીવડાવવાની ચેષ્ટા કરે છે એ ઉન્મત્તની ચેષ્ટા લાગે. મડદાને ખંભે લઈને ફરે છે ! (એવી) ‘...ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે તે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે;...’ વિકલ્પ આવીને શમાવે એમ નહિ, એ ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે.

ફરીથી, જુઓ ! ‘બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો...’ કેવો નિશ્ચય ? યથાર્થ નિશ્ચય. ઘણાં એમ કહે કે, અમને પાકો નિશ્ચય છે, અમને દઢ નિશ્ચય છે પણ એ દઢતાનો આધાર શું છે ? એ પાકાપણાનો આધાર શું છે ? એના બળનો આધાર શું છે ? આ સમજવા જેવો વિષય છે. જો એને યથાતથ્ય જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ ઓળખાયું હોય તો યથાર્થતા આવી હોય. ‘બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા...’ ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ! કે, જે વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરી દે. એવી ચેષ્ટા ‘...પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે...’ કોઈકે કીધું અને સાંભળ્યું એમ નહિ. કોઈક એમ કહે કે, હું તો કોઈનું સાંભળેલું નથી માનતો. મેં તો કોઈ દી’ એવું જોયું નથી. એણે પ્રત્યક્ષ જોયું હોય. એવી ચેષ્ટા જોવામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના બળને લીધે (અર્થાત્) એને જે યથાર્થ નિશ્ચયથી બળ ઉત્પન્ન થયું છે એ બળને લીધે ‘...તે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે;...’ એટલે એને વિકલ્પ આવે નહિ.

‘અથવા...’ હવે બીજી Sideથી એ જ વાત કરે છે કે, તો વિકલ્પ

કોને આવે છે ? કે, ‘...જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણું જ એવું છે કે,...’ આ વિષય ગહન છે, ઊંડો છે. બુદ્ધિના ઉઘાડથી સીધો ગમ્ય થાય એવો નથી પણ પાત્રતાથી ગમ્ય થાય એવો છે. ઉઘાડથી ગમ્ય થાય એવો નથી. ‘...જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણું જ એવું છે કે, અધૂરી અવસ્થાએ કે અધૂરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે,...’ અધૂરી અવસ્થાએ એટલે અપરિપક્વ અવસ્થાએ. યોગ્યતાની પરિપક્વતા નથી, એ પ્રકારની ક્ષમતાની પરિપક્વતા નથી. એટલે શું છે કે, બુદ્ધિગમ્ય છે એ હજી અધૂરું છે, એમ કહેવું છે. બુદ્ધિગમ્ય માન્યું હોય તોપણ એ અધૂરું છે. એ અધૂરો નિશ્ચય છે કે, જેથી જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે. એને કાંઈક વિકલ્પ રહી જાય છે, ઊંડે-ઊંડે એને શલ્ય રહી જાય છે, કાંઈક શંકા રહી જાય છે અને એ શંકા અને શલ્ય ક્યારેક બહારમાં દેખાવ દે છે.

‘...પણ વાસ્તવપણે તથા પૂરા નિશ્ચયે...’ (અર્થાત્) વાસ્તવિક ઓળખાણ થઈ હોય – યથાર્થ પાકો પૂરો નિશ્ચય થયો હોય તો ‘...તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી;...’ ભલે એ ગમે તે અવસ્થામાં જ્ઞાનીને જોવે તોપણ એને એ વિકલ્પ કે વિભ્રમ થાય નહિ. ‘...માટે આ જીવનો અધૂરો જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે.’ જુઓ ! આ જીવનો દોષ કેવી રીતે લીધો છે ? એણે ભૂલ કાઢી એ દોષ તો પછીની વાત છે. એ તો ખ્યાલ આવી જાય એવી વાત છે કે, આણે આ જ્ઞાનીપુરુષની ભૂલ જોઈ અથવા જ્ઞાનીપુરુષને સંમત ન કર્યા અથવા જ્ઞાનીપુરુષની અવગણના કરી, તો એ તો પછીની વાત છે, પહેલી વાત એ છે કે, એને ઓળખાણ થઈ નથી અને (એણે) સંમત કર્યા હતા તોપણ એનો એ વિષયનો જે અધૂરો અને અપરિપક્વ નિશ્ચય હતો એ જ આ જીવનો મોટો દોષ છે. અનંતકાળથી આવો દોષ જીવને વિષે રહી ગયો છે. એટલે એણે જ્ઞાનીને ઉપર-ઉપરથી બુદ્ધિ

લગાવીને સંમત કર્યા છે પણ યથાર્થપણે સંમત કર્યા નથી. યથાર્થ સંમત નહિ કર્યા હોવાથી એનો અધૂરો નિશ્ચય છે – અધૂરી અવસ્થા છે એ પણ જીવનો એક દોષ છે એમ કહે છે. એટલે કે એવી યથાર્થતામાં – એવી પાત્રતામાં મુમુક્ષુજીવે આવવું ઘટે છે કે, જેથી આ પ્રકારનો દોષ નિર્મૂળ થાય અથવા નાશ થાય. નહિતર આ જીવનો દોષ છે.

હવે થોડીક બીજી પણ વાત કરે છે કે, જો સૂક્ષ્મપણે જોવામાં આવે તો... અહીંયાં આટલી વાત અધ્યાહાર છે. અથવા વિશેષ પરિચયથી અવલોકન કરવામાં આવે તો ‘જ્ઞાનીપુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાનીપુરુષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહીં,...’ કેટલોક ફેર તો પડી જ જાય છે. એ જે કેટલોક ફેર પડી જાય છે એ જોવાની નજર હોવી જોઈએ એમ કહેવું છે. એટલે એમ કહે છે કે, ભલે ઉપર-ઉપરથી એમ દેખાય કે, જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષની વર્તના-વર્તાવ એ સરખું લાગે છે છતાં પણ ‘...જ્ઞાનીપુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાનીપુરુષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહીં,...’ એમ બને નહિ ‘...અને જો હોય તો પછી જ્ઞાની નથી એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે;...’

પહેલાં એમ કહ્યું કે, એના જેવી ચેષ્ટા દેખાય છે માટે ભૂલ થાય છે. તો કહે છે, હા, કેટલીક દેખાય છે. ત્યાં એમ લખ્યું છે કે, ‘કેટલીક’ ચેષ્ટા એવી છે. ‘કેટલીક’ શબ્દ વાપર્યો છે, પૂરેપૂરી ત્યાં પણ નથી લખ્યું. કેટલીક ચેષ્ટા એવી છે. એ કેટલીક અને બધી લાગે છે. એમાં એને ભ્રમ થાય છે. અને અહીંયાં એમ કહે છે, બધી તો હોતી નથી. કેટલીક છે એનો અર્થ એ છે કે, બધી હોતી નથી અને જો હોય તો એ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની એમાં શું ફેર હોય ? કે, એમાં કાંઈ ફેર હોવાનું કારણ રહેતું નથી.

‘...તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કોઈ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે,...’ બસ, આ શબ્દ એમણે નાખ્યો છે. ‘વિલક્ષણ’

એટલે વિશેષ પ્રકારનાં લક્ષણો. સામાન્ય જે લક્ષણ હોય એના કરતાં વિશિષ્ટ પ્રકારનાં લક્ષણને અહીંયાં 'વિલક્ષણ' કહેવામાં આવે છે. હવે, એ કોઈ એક લક્ષણ નથી. જેમ સોનું એટલે સોનું છે. પીળું એટલું સોનું નહિ, વજનદાર એટલું સોનું નહિ, ચીકણું એટલું સોનું નહિ, સોનું તે સોનું (છે) અને ચળકે એટલું પણ સોનું નહિ. એ તો બીજી ધાતુ - ખોટી ધાતુ પણ ચળકે છે. સોનું તે સોનું છે. એમ સોનાને ઓળખવામાં એની અનેક વિલક્ષણતાને ઓળખવી પડે છે. એમ અહીંયાં પણ એના ઘણાં કારણો છે. એટલે 'વિલક્ષણ કારણો' એટલું બહુવચન લીધું છે. '...જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કોઈ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે...' એમ. કોઈ એવાં વિશિષ્ટ કારણોનો ભેદ છે કે, જેના લક્ષણો જુદાં જ પડે છે '...કે, જેથી જ્ઞાનીનું, અજ્ઞાનીનું એકપણું કોઈ પ્રકારે થાય નહીં.' કોઈ પ્રકારે ન થાય. એવા એટલા વિલક્ષણ કારણો છે કે, જેને લઈને જ્ઞાની અને અજ્ઞાની એક નથી રહેતાં, એક નથી હોતા.

હવે, એક બીજું પડખું લે છે. 'અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય...' પોતામાં (મનાવતો હોય). પોતાને આત્મજ્ઞાન - સમ્યક્જ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થયું હોય, એ માર્ગથી પોતે અજાણ્યો હોય છતાં એ વિષયનું જાણપણું એણે શાસ્ત્ર આદિથી કે કોઈની પાસેથી સાંભળીને એ વિષયનું એને જાણપણું હોઈ શકે છે. 'અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય તે તે વિલક્ષણપણા દ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે;...' આવું વિલક્ષણપણું જો કોઈ જાણતો હોય તો એને ખ્યાલ આવી જાય છે કે, આ જ્ઞાની નથી પણ જ્ઞાનીપણું મનાવે છે. એ એને વિલક્ષણ કારણથી સમજાય જાય છે.

'...માટે જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણું છે તેનો પ્રથમ નિશ્ચય કરવા યોગ્ય છે;...' આ સિદ્ધાંત છે કે, ક્યા વિલક્ષણ કારણોને લઈને જ્ઞાનીનું જ્ઞાનીપણું સિદ્ધ થાય છે ? ક્યા વિલક્ષણ કારણોને લઈને જ્ઞાનીનું જ્ઞાનીપણું

સમજાય છે, ઓળખાય છે ? કે, જ્ઞાની આવા જ હોય અને આવા ન હોય તે જ્ઞાની ન હોય. ભલે તે જ્ઞાનીપણું મનાવતા હોય કે જ્ઞાની જેવી વાત કરતા હોય કે વર્તન કરતા હોય. કોઈ ચેષ્ટા કરે, જ્ઞાની જેવી નકલ કરે, કોઈ વાત કરે, ગમે તે કરે પણ છતાં એ જ્ઞાની નથી એ કેવા કારણોથી જણાય એ વાતનો નિશ્ચય વિચારવા યોગ્ય છે. શું વિલક્ષણ છે તે નિશ્ચય પ્રથમ વિચારવા યોગ્ય છે. એ નિર્ણય કેવો હોય તે પ્રથમ વિચારવા યોગ્ય છે. આ કાગળ અધૂરો રહી ગયો છે, બહુ સારો કાગળ છે પણ આ જ કાગળ અધૂરો રહી ગયો છે. છતાં કેટલીક મહત્ત્વની વાત આ ત્રણ પેરેગ્રાફમાં આવી જાય છે.

‘...અને જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે,...’ એવાં વિલક્ષણ કારણોનું સ્વરૂપ જાણીને જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે ‘...તો પછી અજ્ઞાની જેવી ક્વચિત્ જે જે જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે;...’ ભલે અજ્ઞાની જેવી ચેષ્ટા જોવે તોપણ એને વિકલ્પ નથી થતો કે, આમ કેમ ? એ વિકલ્પ એને આવતો નથી, એ નિર્વિકલ્પ થઈ ગયો. એક વાર એણે વિલક્ષણ કારણોથી જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ ઓળખ્યું અને નિશ્ચય કર્યો પછી એને જ્ઞાનીને વિષે વિકલ્પ જ ઊઠતો નથી, નિર્વિકલ્પ થઈ જાય છે. જાગ્રત અવસ્થામાં તો નહિ પણ સ્વપ્નમાં પણ નહિ. એવો નિર્વિકલ્પ થઈ જાય છે ! આ જ્ઞાની જ છે, આ સત્પુરુષ જ છે – એ વિષય(માં) એ નિર્વિકલ્પ થઈ જાય છે.

જ્ઞાની અન્યાય કરે તો ? પોતાને અન્યાય કરે તો ? બીજાને નહિ. બીજાને કરે એમાં તો પોતાને કાંઈ લેવાદેવા નથી. અન્યાય (તો) ઠીક હવે, એ તો સામાન્ય વાત કહેવાય. પણ એને પોતાને અન્યાય કરે ત્યારે જરાક પરીક્ષાનો આકરો કાળ થઈ જાય. લે, મને આમ કહી દીધું ? મારી ભૂલ નહોતી અને મારો વાંક નહોતો ને હું તો નિર્દોષ હતો ને

મને દોષિત ગણ્યો ? જ્ઞાનીનાં જ્ઞાનમાં આવી તે કાંઈ ભૂલ થતી હશે ? સંસારની અંદર તો પૂર્વ કર્મને લઈને અનેક જાતના પ્રસંગો ઊભા થાય છે. એને નિર્વિકલ્પપણું રહે છે કે શંકા ઊઠે છે ? આના ઉપર એની સમજણનો, એની પાત્રતાનો, એની યથાર્થતાનો એના ઉપર આધાર છે.

શ્રોતા :- વિલક્ષણપણું એટલે શું ?

સમાધાન :- એ વિષય જરા એવો છે, ઘણો બહોળો વિષય છે, ઊંડો પણ ઘણો છે. એટલે આપણે સ્વાધ્યાય પછી બેસીએ છીએ એમાંથી એ વાત ઉપસાવવી છે. એમની જે અંતરંગદશા અને એ અંતરંગદશાને લઈને અંતરૂબાહ્ય દશાની અંદર જે વિલક્ષણતા (છે) એ વિલક્ષણતા કેવી-કેવી છે, એ સમજવા-સમજાવવા માટે એ તૈયારી ચાલે છે. કેમકે એમણે પોતાની દશાની ઘણી વાતો કરી છે. જેમ સોનું એમ ન સમજાવી શકાય કે, આને તમે સોનું કહેજો. એ તો કસોટી ઉપર ઘસી-ઘસીને જોવાની Practice કરે.

નાણાવટી બજારમાં મારા એક સંબંધી એમ કહે કે, બજારની અંદર મોટી રકમનો કોઈ માલ - જૂના દાગીના વેચાવા આવે. એક શ્રીમંત માણસ છે એને જરૂર પડી છે અને આજે બે-પાંચ લાખનો દાગીનો બજારમાં વેચાવા આવ્યો છે. એ પોતે જાણકાર હોય (તો એને) કસીને બાર વલું, તેર વલું, ચૌદ વલું, પંદર વલું કેટલું છે એ બધું નક્કી કર્યા પછી પોતે છેતરાઈ ન જાય એટલે બીજા નાણાવટીને બોલાવે કે, આ (દાગીનો) આપણે ખરીદવો છે, આટલું Margin રાખીને ખરીદવો છે. આનો બજારભાવ આ થાય પણ આપણે ખરીદભાવ આટલો ઓછો દેવો છે પણ આટલો કસ તમને બેસે છે ? તો આપણે ભાગમાં ખરીદીએ. શું કહે ? આ ધંધો આજે પણ એવી રીતે ચાલે છે. બે જણા, ત્રણ જણા ભેગા થાય અને એનું બરાબર મૂલ્યાંકન કરે. એમાં જરાય ઉપરછલ્લું મૂલ્યાંકન ન કરે. જુઓ ! જિંદગી આખી કસોટી પર સોનું ઘસતા આવ્યા

છે તોપણ બે-ત્રણ જણાં ભેગા થઈને નક્કી કરે કે, મને આટલો કસ બેસે છે ! કેમકે સોના ઉપર નથી લખ્યું કે, કેટલા વલું છે. એ તો એકલો પરખનો વિષય છે અને પરખમાં ભૂલ કરે તો લેવાના દેવા થઈ જાય, બીજું કંઈ ન થાય. ઓછા રેણવાળો છે, વધારે રેણની ઘડતરવાળો છે એ બધો આંક મૂકે. ચારે બાજુના પડખાથી એની કીમત મૂકે કે, આટલો કસ બેસે છે છતાં રેણનું ગણીને આટલો કસ ઓછો મૂકો. એવી એક લૌકિક વ્યવહારની અંદર પણ કીમતી વસ્તુમાં આવી ઝીણી પરખ હોય છે તો આ તો અનાદિથી પત્તો નથી ખાધો એવી ચીજ છે ! અને પત્તો ખાય તો પરિભ્રમણ બંધ થઈ જાય એવી ચીજ છે. શાશ્વત આત્મહિત થાય એવો ગંભીર વિષય છે. એટલે એ વિષયને ઓળખવા માટે એનાં જે વિલક્ષણ કારણો છે એ સમજવાં જોઈએ અને એ સમજવા માટે કેટલીક પાત્રતા પણ આવવી જોઈએ. માત્ર બુદ્ધિ આવવી જોઈએ એમ નહિ, બુદ્ધિ તો બધાને છે (પણ) પાત્રતા આવવી જોઈએ. એ બે વાતનો મેળ ખાય અને પોતાનો ઓળખવાનો પ્રયત્ન હોય, ઓળખવાની પોતાની જિજ્ઞાસા હોય, જિજ્ઞાસા હોય (એમ) નહિ, તીવ્ર જિજ્ઞાસા હોય તો ઓળખાઈ છે. આટલી શરતો પછી આ ઓળખવાની વાત છે. એમને એમ કોઈ સ્પષ્ટપણે કહી દે, બતાવી દે અને બોલી દે માટે સમજાઈ જાય છે એવી આ ચીજ નથી.

સ્વાધ્યાયમાં પણ કેટલીક ભાવનાનો વિષય ક્યારેક-ક્યારેક આવે છે એનું એ કારણ છે કે, એવી ભાવના - આત્મહિતની ભાવના જ્ઞાનીઓ અને પરમ જ્ઞાનીઓ વિષેના ભક્તિભાવની - બહુમાનની ભાવના એ બધા જે પ્રકાર આવે છે એ પાત્રતાને કેળવવાના પ્રકારો છે. એમ થતાં-થતાં જો પાત્રતા કેળવાય જાય તો આ વિલક્ષણતા શું છે એના ઉપર નજર પડે છે. એ નજરનો વિષય છે, સાંભળવાનો વિષય નથી, સમજવાનો વિષય નથી, એ નજરનો વિષય છે. એટલે પોતે એ નજર કેળવવાની

છે. જ્યાં સુધી નજર ન કેળવાય ત્યાં સુધી એ વસ્તુ ઉપર ધ્યાન જતું નથી. ધ્યાન અનાદિથી ગયું નથી, હજી પણ જો એમને એમ સ્થિતિ રહે તો પછી જે કાંઈ પરિભ્રમણની પરિસ્થિતિ છે એમાં એક આંટો પણ છૂટે એવું નથી, એક આંટો પણ ઘટે એવું નથી. એટલા ને એટલા ચક્કર બાકી છે, અનંતે અનંત ! એનો તો વિચાર કરવો છે, ઘણી-ઘણી વાતો આવશે. આપણે આ પત્ર પછી હવે એવી કાંઈ વાત આવશે તો જરાક ધ્યાન દેશું - દોરશું કે, આમાં વિલક્ષણપણું શું ? આમાં વિલક્ષણપણું શું ? એમ. કોઈ-કોઈ વાર વાત થઈ છે, વિલક્ષણતાની વાત કોઈ-કોઈ વાર આવી છે પણ એ વખતે ખ્યાલ નથી ગયો, પણ આપણે વધારે લેશું.

એટલે અહીંયાં એમ કહે છે કે, ‘...જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી ક્વચિત્ જે જે જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે; તેમ નહીં તો જ્ઞાનીપુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.’ એટલે શું થાય છે કે, નિર્વિકલ્પપણું થાય છે એટલું જ નહિ ‘તેમ નહીં તો’ એટલે એટલું જ નહીં, એમ. ‘...જ્ઞાનીપુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.’ કેવી રીતે ? કે, આવા ચારિત્રમોહના ઝંઝાવાત આવવા છતાં જેનો સમ્યગ્દર્શનરૂપી મૂળ ધર્મ - ‘દંસણ મૂલો ધમ્મો’ જેનું સમ્યગ્દર્શનરૂપી મૂળ - ધર્મ(નું) મૂળિયું એટલું બધું મજબૂત હતું કે, એ ચારિત્રમોહના અને ઉદયના બીજા ઝંઝાવાત આવવા છતાં મૂળમાંથી ઝાડ ઊભડયું નહિ, એમને એમ ટકી ગયું. જેનું મૂળ મજબૂત (હોય) એ ઝાડ પડ્યા વગર રહે. બાકીના મોટા-મોટા ઝાડ પણ પડી જાય છે અને નાના ઝાડ નથી પડી જતા એનું કારણ કે, એના પ્રમાણમાં એના મૂળની મજબૂતાઈ (જે છે) એના ઉપર એને ટકવાનો અને નહિ ટકવાનો આધાર છે. વાવાઝોડા આવે છે કે

નહિ ? એમ જ્ઞાનીનાં જીવનમાં પણ વાવાઝોડા આવે છે અને એ વાવાઝોડામાં પોતે પોતાના મૂળ ધર્મથી ક્યારે પણ વિચલિત થતા નથી ! એ વાત લીધી ને ? ક્યારે પણ વિચલિત થતા નથી. મૂળનો નાશ નથી થતો. આમાં આવી ગયું ને ? ૪૬૫ (પત્રમાં) મોટો પેરેગ્રાફ - બીજો પેરેગ્રાફ છે ને ? એમાં નીચેથી પાંચમી લીટી - 'સમ્યક્ત્વને વિષે અર્થાત્ બોધને વિષે ભ્રાંતિ પ્રાયે થતી નથી, પણ બોધના વિશેષ પરિણામનો અનવકાશ થાય છે, એમ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે,...' એવું વાવાઝોડું આવે ત્યારે ટકવામાં બધી શક્તિ વાપરવી પડે છે. આગળ નથી વધી શકતા પણ એમાં ટકી રહેવું - માર્ગમાં ટકી રહેવું - માર્ગથી વિચલિત ન થવું - ચલિત ન થવું એમાં એમની શક્તિનો - પુરુષાર્થનો ઉપયોગ થાય છે. એ એવી સ્થિતિમાં ટકી શકે છે. ત્યારે જો એના એ પુરુષાર્થના દર્શન થાય, એવા ઝંઝાવાતને કારણે પણ એ પુરુષાર્થમાં ટકી શક્યા છે, એવા જો એમના પુરુષાર્થના દર્શન થાય તો તેમના વિષે વિશેષ ભક્તિ અને બહુમાનનું કારણ થાય છે. સ્નેહ એટલે અનુરાગ વધી જાય છે. એ પુરુષ પ્રત્યે એનો અનુરાગ વધી જાય છે કે, ઓહો...! એમનો પુરુષાર્થ છે કાંઈ ! આવા-આવા પ્રસંગો બનવા છતાં પોતે પોતાના માર્ગથી વિચલિત થયા નથી તો એમના પ્રત્યે ભક્તિ અને બહુમાન વધી જાય છે, સ્નેહ વધી જાય છે, પ્રેમ વધી જાય છે, એવું કારણ બને છે. અયથાર્થતાને લીધે જે ચેષ્ટા એને વિચલિત થવાનું કારણ થાય એ જ ચેષ્ટા એને યથાર્થતાને લીધે વધારે બહુમાન અને ભક્તિનું કારણ થાય છે, આમ છે. આધાર પોતાના ઉપાદાન ઉપર છે. નિમિત્ત તેનું તે છે, એમ.

પ્રત્યેક જીવ, એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય તો પછી જ્ઞાની, અજ્ઞાની એ નામમાત્ર થાય છે; પણ તેમ હોવા યોગ્ય નથી.' ફરીને કહે છે કે, જો બધી રીતે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની સરખા હોય તો પછી જ્ઞાની અને અજ્ઞાની નામ પાડવા જેવી વાત થઈ ગઈ.

જેમ કોઈનું નામ પાડે ‘લક્ષ્મીચંદ’ ભલે ને પછી નિર્ધન હોય, તો એ તો નામ પાડવાની વાત થઈ. એમ ‘જ્ઞાની’ એવું નામ પાડ્યું પણ જ્ઞાનીપણું ન હોય તો અજ્ઞાનીપણું હોય તો એ તો નામ પાડવાની વાત થઈ ગઈ કે, આનું નામ ‘જ્ઞાનચંદ’ આનું નામ શું ? તો કહે, ‘જ્ઞાનચંદજી’ ! જ્ઞાન તો કાંઈ છે નહિ, એ તો નામ પાડવાની વાત થઈ ગઈ. એવું કાંઈ આમાં નથી, એમ કહેવું છે. ‘...પણ તેમ હોવા યોગ્ય નથી.’

‘જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવા યોગ્ય છે.’ અવશ્ય હોય જ. એમનું જુદાંપણું – વિશિષ્ટપણું – વિશિષ્ટ લક્ષણપણું હોવા યોગ્ય જ છે. ‘જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે;...’ એ વિલક્ષણપણું ક્યારે સમજવામાં આવે છે ? યથાર્થ નિશ્ચય થાય ત્યારે જીવને સમજવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી એનો અધૂરો નિશ્ચય હોય, અધૂરી વિચારદશા હોય, અધૂરી સમજણની પરિપક્વતા હોય, અધૂરી પરિપક્વતા-પૂરી પરિપક્વતા ન હોય ત્યાં સુધી એને એ વાત સમજવામાં આવતી નથી.

શ્રોતા :- જ્ઞાનીનું જે વિલક્ષણપણું છે એ ઓળખે તો નિશ્ચય થાય ને ?

સમાધાન :- તો નિર્ણય થાય. એ વિલક્ષણપણું એને યથાર્થપણે સમજાય તો એને બરાબર નિશ્ચય થાય છે અને નિશ્ચય થાય છે ત્યારથી એને નિર્વિકલ્પપણું ભજે છે. એને કોઈ પ્રસંગે, કોઈ કારણે એને શંકા પડતી નથી. (યથાર્થ નિશ્ચયે તે) ‘...સમજવામાં આવે છે;...’

‘...જેનું કંઈક સ્વરૂપ અત્રે જણાવવા યોગ્ય છે.’ એ વિલક્ષણપણાનું થોડું સ્વરૂપ અહીંયાં જણાવવા યોગ્ય છે માટે કહીએ છીએ, એમ કહેવું છે. ‘જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશા દ્વારા સમજાય છે.’ હવે, સમજવાનું સામે જોય શું છે, (તે કહે છે). સમજવાનું ઉપાદાન પોતાનું – યોગ્યતા-

પાત્રતા એ વગેરે. એની સામે શું ચીજ છે ? કે, જ્ઞાનીપુરુષની દશા. એક જ માધ્યમ છે. જ્ઞાનીને ઓળખવા માટે જ્ઞાનીપુરુષની દશા તે જ્ઞાનીને ઓળખવાનું એક સાધન છે અને તે દશામાં રહેલું જે વિલક્ષણપણું તે જ્ઞાનીને અજ્ઞાનીપણાથી જુદાં પાડે છે. આટલી વાત છે. બહુ વ્યવસ્થિત વિચાર કર્યો છે, (જોકે) વિચાર અહીંયાં અધૂરો રહી ગયો છે પણ વિચાર બહુ વ્યવસ્થિત કર્યો છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને...’ બીજાને તો નહીં જ, હોં ! મુમુક્ષુતા સિવાય તો કોઈની વાત છે જ નહીં. ‘...તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશા દ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે.’ એ વિલક્ષણપણું કેવા પ્રકારે થાય છે તે કહેવા યોગ્ય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે. ‘એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા, એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે.’ અહીંથી વાત અધૂરી રહી ગઈ છે. ૧૯૪૯નો ભાદરવો (મહિનો) છે.

હવે, આપણે ત્યાં ‘ઈડર’માં જે નોંધ કરતા હતા કે, કોઈ-કોઈ પત્રો જોવા, કોઈ પત્રો પ્રસિદ્ધ થવા રહી ગયા હોય એવા કોઈ પત્રો જોવાની યાદીમાં ૧૯૪૯ના ભાદરવા સુદ, ૬ પછીનો પત્ર જોવો. આગલો પત્ર સુદ ૬ નો છે (તેના) પછીનો કોઈ પત્ર મળી જાય. આપણે એમના સ્થાનમાં જવા-આવવાનું તો થાય છે. છે ‘ખંભાત’થી લખેલો પણ એનો બીજો ભાગ બાકી રહી ગયો. એમાં શું થયું હોય છે કે, એક Page છે એના ઉપર આટલું લખાણ આવ્યું હોય પછી કાગળનો છેડો આવી ગયો હોય, બીજું પાનું લખવામાં હાથમાં લીધું હોય. સંપાદકને આ પહેલું પાનું મળ્યું છે, બીજું પાનું મળ્યું ન હોય. અપૂર્ણ હાથમાં આવવાનું આ કારણ છે. જેટલું લખાણ છે એ જોતાં Pageની એક Side ભરાઈ ગઈ છે. બીજું પાનું હાથમાં લીધું હોય એ પાનું ગુમાઈ ગયું છે. એ પાનું

હાથમાં નથી આવ્યું, એમ થયું છે. ‘ત્રિભોવન માણેકચંદ’ ઉપરનો (પત્ર) છે.

એ વિષય એમણે ૪૭૨ (પત્રાંકમાં) થોડોક ખોલ્યો છે. ૩૮૬મા પાને લ્યો. આમાં ભલે વિષય અધૂરો રહ્યો, અહીંયાં આપણે થોડોક આપણી યોગ્યતા પ્રમાણે એનો વિચાર કરી શકીએ એવું છે. એક તો મૂળદશા છે એમ કહ્યું અને એક ઉત્તરદશા છે એમ કહ્યું. ‘...એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે.’

મૂળદશા એટલે અહીંયાં પરિણતિ લેવી છે. જે જ્ઞાનીની મૂળદશા, જ્ઞાનમય દશા છે, આત્મજ્ઞાનમય દશા છે જે શુદ્ધ જીવની પરિણતિ છે, જેમાં દ્રવ્ય શુદ્ધત્વરૂપે પરિણમી રહ્યું છે. ઉત્તરદશા એટલે ઉદ્ધયાધીન પરિણામો જે વર્તે છે, પછી એ પુરુષાર્થના હોય, ચારિત્રના – રાગના હોય અને સુખ (ગુણમાં) દુઃખના, આકુળતાના હોય, એ વગેરે પરિણામ (હોય છે). સમ્યગ્દર્શન તો પૂરું થઈ ગયું છે એમાં બે ભાગ પડતા નથી પણ જ્ઞાનમાં, ચારિત્રમાં (પૂર્ણતા આવી નથી). જ્ઞાનમાં ઉપયોગ બહાર જાય છે, ચારિત્રમાં રાગ થાય છે, પુરુષાર્થમાં એ બાજુની ચેષ્ટા અને પ્રયત્નવંતપણું દેખાય છે અને સુખની જગ્યાએ દુઃખ પણ જોવામાં આવે છે. આમ પાંચમાંથી ચાર મુખ્ય ગુણોની બીજી દશા પણ જ્ઞાનીને જોવામાં આવે છે કે, જે જ્ઞાનીને જ્ઞાની તરીકે સંમત કરવા દે નહિ. જે જ્ઞાનીને વિષે શંકાને ઊભી કરે.

સમ્યગ્દર્શન છે એ તો સમજવું જ કઠણ છે. એ તો એવો એક સૂક્ષ્મ પરિણમનનો પ્રકાર છે કે, એ જ્ઞાની સિવાય જ્ઞાનમાં આવવું મુશ્કેલ છે, અજ્ઞાનીને તો એ જ્ઞાનમાં આવવું જ મુશ્કેલ છે. એટલે એને કહેવા અને સાંભળવાને કોઈ સમર્થ નથી. સમ્યગ્દર્શન એ એટલો સૂક્ષ્મ ગુણ છે, એનું પરિણમન એટલું સૂક્ષ્મ છે કે, જેને કહેવા, સાંભળવા કોઈ સમર્થ નથી. ‘પંચાધ્યાયી’માં એવી એક ગાથા છે. પણ એ જ્ઞાનમાં આવી

શકે છે. પણ એ કોના જ્ઞાનમાં આવે છે ? કે, તે પ્રકારના અનુભવી પુરુષના જ્ઞાનમાં આવે છે, સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં આવે છે અને છદ્મસ્થ (જીવોમાં) પણ જે સાધક આત્માઓ છે એના જ્ઞાનમાં આવે છે.

હવે, પાંચ મુખ્ય ગુણોમાં બાકીના જે ચાર ગુણ છે એની મૂળદશા પણ હોય છે અને ઉત્તરદશા પણ હોય છે. મૂળદશા છે એ શુદ્ધ છે, ઉત્તરદશા છે તે અશુદ્ધ છે અથવા એમાં વિકાર છે, વિકૃતપણું છે, જેવું સ્વરૂપ છે એવું નથી પણ એનો દેખાવ ઊલટો છે, વિપરીત દેખાવ છે. એ વાત સમજાય છે, એ વાત અનુભૂત છે, પરિચિત છે, ખ્યાલમાં આવે એવી છે એટલે એ (અજ્ઞાની) જ્ઞાનીને એમ જોવે છે કે, અરે...! આ તે જ્ઞાની આવા ક્યાંથી હોય ? આવું તો બધાને થાય છે. એટલે એને જ્ઞાનીની ઓળખાણ નહિ થવાનું આવું એક અટપટું કારણ વચ્ચે ઊભેલું છે. એના ઉપર થોડોક વિશેષ વિચાર કર્યો છે એ આ જગ્યાએ કરેલો છે.

૩૮૬ (પાના ઉપર) બીજા પેરેગ્રાફની પહેલી લીટીથી. ‘લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી જેને આત્મસ્વરૂપ જણાયું છે,...’ ત્રણ પ્રકાર લીધા. જ્ઞાનલક્ષણથી જેણે જ્ઞાનમય આત્મા જાણ્યો. એકલો એક જ્ઞાનગુણવાળો નહિ પણ એના અનંત સ્વભાવો છે, એના સ્વભાવવાળો એટલે ગુણથી એટલે સ્વભાવથી જાણ્યો. અને માત્ર લક્ષણથી અને ગુણથી સમજાયો (એમ) નહિ પણ વેદનથી અનુભવગોચર કર્યો. જાણવામાં ત્રણ પ્રકાર લીધા. ‘લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી જેને આત્મસ્વરૂપ જણાયું છે, તેને ધ્યાનનો એ એક ઉપાય છે, કે જેથી આત્મપ્રદેશની સ્થિરતા થાય છે, અને પરિણામ પણ સ્થિર થાય છે.’ આગળ, ‘લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી જેણે આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું નથી, એવા મુમુક્ષુને જ્ઞાનીપુરુષે બતાવેલું જો આ જ્ઞાન હોય તો તેને અનુક્રમે લક્ષણાદિનો બોધ સુગમપણે થાય છે.’ હવે શું છે કે, જ્ઞાની તો જ્ઞાનીને ઓળખે છે પણ મુમુક્ષુ કેવી

રીતે ઓળખે ? કે, મુમુક્ષુને જો જ્ઞાનીપુરુષોએ આ જ્ઞાન લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી - એમ ત્રણે વાત લીધી છે, જો એને બતાવ્યું હોય તો તેને અનુક્રમે એટલે તરત એ જ ક્ષણે નહિ પણ કોઈ વિશેષ વિચાર કરતાં, એને અંતરમાં વિશેષ મેળવતાં, એ વિષયનાં ઊંડાણમાં જતાં એને ભાવભાસન થાય છે અને ત્યારે એને એનો બોધ સુગમપણે થાય છે. આ પત્ર છે એ મુમુક્ષુને માટે સ્વરૂપનિશ્ચયનો છે. એમણે એને અહીંયાં 'મુખરસ' અથવા 'સુધારસ' કહ્યો છે અને એ વિષય ઉપર એમણે થોડો વિશેષ પ્રકાશ ૪૭૨ નંબરના પત્રમાં પાડ્યો છે. એ પત્ર તો આવશે ત્યારે એ વિષય આપણે લેશું પણ અહીંયાં કહેવાનો મતલબ એટલો છે કે, જે વિલક્ષણપણું કહેવા માગે છે એના અનેક પ્રકારનાં લક્ષણો છે અને કેટલાંક લક્ષણો તો બહુ સૂક્ષ્મ છે તોપણ એમણે જે કાંઈ પ્રસિદ્ધ વાત કરી છે અથવા મુખ્ય વાત કરી છે અને જે કાંઈક સમજી શકાય એવી વાત છે.

એ લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું છે એવું જોવાનું છે. જ્ઞાનીની મૂળદશામાં એ વાત છે કે નહિ ? લક્ષણનો ફેર પડે છે ? સ્વભાવનો ફેર પડે છે ? કે, વેદનનો ફેર પડે છે ? જો ફેર પડતો હોય તો ત્યાં જ્ઞાનીપણું સંભવતું નથી. એ વિષય થોડો વિશાળ છે. કેમકે લક્ષણના વિષયમાં બે પ્રકાર ઊભા થાય છે - એક 'સત્લક્ષણમ્ દ્રવ્યમ્' (અર્થાત્) દ્રવ્યનું લક્ષણ છે તે સત્ છે નામ અસ્તિત્વ છે અને એક - 'ઉપયોગ લક્ષણમ્ જીવો' (અર્થાત્) જીવ છે એ ઉપયોગ લક્ષણવાળો છે. જીવને ઓળખવા માટે સત્ લક્ષણ નથી, દ્રવ્યને ઓળખવા માટે સત્ લક્ષણ છે અને દ્રવ્ય તો હંમેશા જાતના છે. એટલે એ હ દ્રવ્યનું સામાન્ય લક્ષણ છે કે, જે હયાતી ધરાવે તે દ્રવ્ય. પણ જીવ (કેવો) ? તો કહે છે કે, જીવ હયાતી ધરાવે એમ નહિ, ઉપયોગમાં હયાતી આવી જ જાય છે. કેમકે હયાતી વગર ઉપયોગ હોય નહિ. 'ઉપયોગ લક્ષણમ્

જીવો એ જ્ઞાન લક્ષણ દ્વારા જેણે આત્મા ઓળખ્યો છે, જાણ્યો છે અને ઓળખીને જાણ્યા પછી એને જ્ઞાનથી વેદનમાં લીધો છે અને સ્વભાવ જેને વેદાયો છે એ વિષયનું ઊંડાણ શું છે, એ પ્રકાર જ્યારે મુમુક્ષુ પોતામાં કાંઈક મેળવીને સમજે છે ત્યારે એ સામે પણ મેળવી શકે છે અથવા સામે કોઈ એ વિષે કહેનાર અને સમજાવનાર હોય ત્યારે એ પોતામાં અંતર મેળવણી કરીને એ વિષયને નક્કી કરે - નિર્ણય કરે કે, આ વાત બરાબર લાગે છે. હવે જ્ઞાનીપણું હોવાનો સંભવ છે. નહિતર અનુભવ વિના આ વાત હોઈ શકે નહિ.

એવું મુમુક્ષુજીવ કેટલીક હદે પાત્રતા વિશેષ હોય તો જ્ઞાનીને ઓળખી શકે છે અને જો એકવાર ઓળખી શકે તો એનો છૂટકો થયા વિના રહે નહિ. એ છૂટી જાય છે. નથી છૂટ્યો એનું આ એક જ કારણ છે કે, એણે જ્ઞાનીને માન્યા છે પણ ઓળખ્યા નથી. ઓળખ્યા નથી એટલે માન્યા, ન માન્યા બરાબર છે. એમાં બીજો કાંઈ ફેર નથી. એ પરિસ્થિતિ રહી છે. એ વિષયમાં (થોડું) આગળના પત્રમાં વિશેષ લેશું અને આપણે આ વિષય હાથમાં તો લીધો જ છે. એમાંથી તો એ વાત ઊપસીને બહાર આવી જશે. (સમય થયો છે).

પ્રવચન-૧૯, પત્રાંક-૪૬૭ (૨) તા. ૧૫-૭-૧૯૯૦

(‘...જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણું છે તેનો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવા યોગ્ય છે; અને જો તેવા’) ‘...વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે,...’ જો એવા વિલક્ષણ કારણો પોતાને સમજાય છે, એ કારણો પૂર્વક એ જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, ‘...તો પછી અજ્ઞાની જેવી ક્વચિત્ જે જે જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે...’ એના જેવી, હોં ! દેખાવ એવો છે. એવી જે ચેષ્ટા દેખવામાં, જોવામાં આવે છે ‘...તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે;...’ શંકા પડતી નથી, નિર્વિકલ્પ થઈ જાય છે કે, ગમે તે હોય વિચાર કરવાનો સવાલ રહેતો નથી. શંકા કરવાનો સવાલ નથી, વિકલ્પ કરવાનો કોઈ સવાલ નથી, એમ.

‘...તેમ નહીં તો જ્ઞાનીપુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.’ અને નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ, ‘તેમ નહીં’ એટલે એટલું જ નહિ, ઊલટાનું એવી પરિસ્થિતિમાં, એવી વિચિત્ર ચેષ્ટાની પરિસ્થિતિમાં તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને પ્રેમનું-સ્નેહનું કારણ થાય છે, બહુમાનનું કારણ થાય છે કે, ઓ...હો...! આવી કોઈ વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં પણ જ્ઞાનીએ પોતાના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં પોતાનું સિદ્ધપદ ધારણ કરી રાખ્યું છે ! માથું ધડ ઉપરથી ઊતરી જાય એવી સ્થિતિમાં પણ પોતાના માર્ગથી ચલિત થયા નથી, અવિચલિતપણે

પોતાના સ્વરૂપમાં રહી ગયા છે એવું એમનું સમ્યગ્દર્શનનું જે દર્શનબળ છે, એવું જે એમનું જ્ઞાનનું સ્વસંવેદનબળ છે એ નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે ! એને એ રીતે બહુમાન આવી જાય છે. ઊલટાનું બહુમાન વધી જાય છે. એ વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.

પ્રત્યેક જીવ, એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય તો પછી જ્ઞાની, અજ્ઞાની એ નામમાત્ર થાય છે;...’ એ તો નામનિક્ષેપ કર્યો કે, ગુણ ન હોય પણ નામ પાડવું એના જેવી વાત થઈ. જ્ઞાની નથી છતાં એનું નામ ‘જ્ઞાનચંદ્રજી’ પાડી દીધું. ભલે એને આત્મજ્ઞાન નથી અને નામ પાડ્યું ‘જ્ઞાનચંદ્રજી’ ! તો એને બોલાવે, એ જ્ઞાનીભાઈ ! જરા આ બાજુ આવજો. શું કહેવું પડે એને ? નામથી તો બોલાવવા પડે. આખું નામ ન બોલે તો અડધું બોલે તો એથી કાંઈ એ જ્ઞાની થઈ જતા નથી, એ તો નામમાત્ર છે, નામનિક્ષેપ છે. ‘...પણ તેમ હોવા યોગ્ય નથી.’ (અર્થાત્ જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની) બધી જ અવસ્થા સરખી હોય એમ હોવા યોગ્ય નથી.

‘જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવા યોગ્ય છે.’ આ તો ત્રણે કાળનો અફર સિદ્ધાંત છે કે, જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવા યોગ્ય છે - જુદાંપણું હોય જ. જ્ઞાનીના વિશિષ્ટ લક્ષણો હોય, હોય અને હોય જ. ‘જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે;...’ (અર્થાત્) એવું જ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું, જ્ઞાની તરીકેનો યથાર્થ નિશ્ચય થાય ત્યારે એવા વિલક્ષણપણાને લીધે નિર્ણય થયો છે - નિશ્ચય થયો છે, એ વિલક્ષણપણું તેને સમજવામાં આવ્યું હોય છે. જેનું સ્વરૂપ - ‘...જેનું કંઈક સ્વરૂપ...’ સર્વથા તો કહી શકાતું નથી, જુઓ ! એક-એક શબ્દ કેટલા સ્વાભાવિક રીતે તોળી-તોળીને આવ્યા છે ! ‘...જેનું કંઈક સ્વરૂપ...’ (અર્થાત્) એ વિલક્ષણપણાનું થોડુંક સ્વરૂપ. સર્વથા વચનગોચર તો છે

નહીં, કેમકે એ પરિણામન અતીન્દ્રિય છે. જો સર્વથા અવક્તવ્ય હોય તો એટલું પણ ન કહી શકાય કે, વિલક્ષણપણું છે. ‘વિલક્ષણપણું છે’ એટલું જે કહીએ છીએ, એટલું પણ વક્તવ્ય તો છે કે નહિ ? એટલે કાંઈક એનું વક્તવ્યપણું છે એવું કાંઈક ‘...અત્રે જણાવવા યોગ્ય છે.’ ‘અત્રે’ એટલે આ સ્થળે – આ પત્રમાં.

‘જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશા દ્વારા સમજાય છે.’ વાણી દ્વારા સમજાવાને બદલે દશા દ્વારા સમજાય છે, એમ કહ્યું ! જોયું ? વાણીની અંદર પણ એ દશાનું પ્રતિબિંબ પડે છે, થોડો ફેર પડે છે પણ અહીંયાં વાણી ન લીધી. વાણીની ચર્ચા ૬૭૮ (પત્રમાં) કરી છે કે, જ્ઞાનીની વાણીમાં આવો ફેર હોય છે, અજ્ઞાનીની વાણીમાં આવું નથી હોતું. એ વાત લીધી છે અને એ વાત પણ યથાર્થ છે. પણ અહીંયાં એ વાણીની વાત ન લીધી, એની દશાની વાત લીધી. કેમકે અહીંયાં બીજી ચેષ્ટાની સાથે વાત વિચારવી છે કે, જ્ઞાનીની ચેષ્ટા પણ એવી છે, અજ્ઞાનીની પણ એવી છે. હવે કેવી રીતે ઓળખશો ? તો કહે છે, એની દશા સુધી નજર જાય છે ? જો એમની દશા ઓળખાય તો જ્ઞાની ઓળખાય. જ્ઞાની જ્ઞાનીની દશાને લઈને જ્ઞાની છે, વાણીને લઈને જ્ઞાની છે એમ નથી. કેમકે કોઈ જ્ઞાની એવા હોય કે, જેને વાણીનો યોગ જ ન હોય. આ તિર્યચને ક્યાં યોગ છે ? વાણીનો યોગ જ ન હોય. મનુષ્યને પણ (એવું સંભવે છે). બહુ ઓછું બોલે, કાંઈ સમજાવી ન શકે અને કોઈ ઘણું બોલે, ઘણું સમજાવી શકે. (તેથી) વાણી ઉપર ન ગયા.

‘જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશા દ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે.’ (અર્થાત્) તે દશામાં કેવું-કેવું વિલક્ષણપણું હોય છે તે જણાવવા યોગ્ય છે અથવા

કહેવા યોગ્ય છે, એ પ્રદર્શિત કરવા યોગ્ય છે કે, જેને લઈને જ્ઞાનીની ઓળખાણ થાય. એ દશા ઉપર વાત આવતાં આ પત્રમાં એમનું એક વચન રહી ગયું છે કે, ‘એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા,...’ એક તો જેને જ્ઞાનીપણું કહેવાય એવી એ જ્ઞાનીની મૂળ જ્ઞાનદશા અને બીજી ઉત્તરદશા એટલે કે એ સિવાયનો બહારમાં જેને મન, વચન, કાયાની ચેષ્ટા સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે, એવી એક ઉત્તરદશા. એમાં ખાવું-પીવું, બોલવું, ચાલવું-હાલવું (એમ) અનેક પ્રકારે ઔદયિકભાવની જે ક્રિયા થાય છે, એ ઔદયિકભાવો છે એ એમની ઉત્તરદશા છે અને અનઉદયિક પરિણામ છે એ એમની - જ્ઞાનીની મૂળદશા છે.

હવે, ઉત્તરદશા છે એ ઓછાવત્તા અંશે સમજાય છે. પૂરેપૂરી સમજાતી નથી પણ ઓછાવત્તા અંશે સમજાય છે. કેમકે એનો પરિચય છે. એવો ભાવ પોતાને પણ અનુભવમાં આવે છે. પોતે ગુસ્સે થાય ત્યારે પોતાને કેમ થાય છે, બીજાને પણ ગુસ્સો આવે છે ત્યારે પણ કેમ થાય છે તો જ્ઞાનીને ગુસ્સો આવ્યો ત્યારે કેમ થાય છે, એ તો એને સમજાય છે. એટલે એ રીતે એને રાગ, દ્વેષ, મોહ અનેક પ્રકારના ચારિત્રમોહના કષાયના પરિણામ, એ ઉત્તરદશાથી બધું સમજાય છે.

એમની જે મૂળદશા છે, એ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની દશા છે, એ પુરુષાર્થની દશા છે અને આત્મિકશાંતિની દશા છે. એ મૂળદશા - એમની પરિણતિ સુધી જો કોઈ જીવ પહોંચી શકે તો એને ખ્યાલ આવે છે અને ખ્યાલ આવે છે ત્યારે તે જ્ઞાનીને વિષે નિર્વિકલ્પ થઈ જાય છે, એને શંકા પડતી નથી, વિકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી. એટલું અહીંયાં કહેવા માગે છે.

જોકે એમણે પોતે તો પોતાની મૂળદશા અને પોતાની ઉત્તરદશા વિષે ઘણો ઉલ્લેખ અનેક વિવિધ પત્રોની અંદર કર્યો છે. એ ઉપરથી એમની મૂળદશા ઓળખાય એવું છે. ભલે જ્ઞાની ભૂતકાળમાં થઈ ગયા

હોય તોપણ. જો તેમની દશા વિષેના વચનો વ્યક્ત થાય તો. કેમકે દશા તો અત્યારે અહીંયાં પોતાની સામે પ્રત્યક્ષ રહી નહિ, મોજૂદ રહી નહિ, વિદ્યમાન રહી નહિ. જો એમના એ દશાને વ્યક્ત કરતા જો કોઈ વચનો રહી જાય છે તો એ વચનો ઉપરથી પણ જ્ઞાનીની ઓળખાણ થઈ શકે છે. એ ૬૭૯ (પત્રમાં) એમણે લીધું છે.

શ્રોતા :- ‘સોભાગભાઈ’ના પત્રોમાં આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ઘણી વાત આવે છે, વ્યક્ત થાય છે.

પાનું-૪૯૬, પત્ર-૬૭૯. ‘પૂર્વકાળે જ્ઞાન થઈ ગયા હોય,...’ છેલ્લો પેરેગ્રાફ. ૪૯૬ પાને નીચે છેલ્લી લીટીમાં તગડો કર્યો છે એની ઉપરનો પેરેગ્રાફ. ‘પૂર્વકાળે જ્ઞાની થઈ ગયા હોય, અને માત્ર તેની મુખવાણી...’ એટલે વાણી રહી ગઈ હોય. મુખવાણીનો અર્થ શું છે કે, એમણે જે કહ્યું તે જ. એમણે કહ્યું એના ઉપરથી કોઈએ લખી લીધું તે નહિ. એને મુખવાણી કહે છે. કાં તો એમના હસ્તાક્ષર રહી ગયા હોય તો બરાબર છે કે, એ એમની જ વાત છે, બીજા કોઈની વાત નથી. અને કાં મુખવાણી એટલે જે એમના મોઢેથી કહેવાયું હોય તેટલી જ વાત, તે જ Tone, તે જ શબ્દો, તે જ શૈલી, તે જ પ્રકાર, એમ. જેમકે આમાં રહી જાય - Tapeની અંદર રહી જાય છે, Exact !

શ્રોતા :- ઉપદેશનોંધમાં જે છે એવી રીતે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમ નહિ, એવી રીતે નહિ. તેમ ગુરુદેવનું પ્રવચન ઝીલીને પછી લખવામાં આવે છે. કોઈ વિદ્વાન હોય એ લખી લે, એને પ્રકાશિત કરવામાં આવે તો એમ પણ નહિ અથવા સંકલન જે કરવામાં આવે છે એમ પણ નહિ. કારણ કે, એમાં પણ શૈલી ફરે છે. લખવાની શૈલી જુદી હોય છે, બોલવાની શૈલી જુદી હોય છે તો એમાં પણ Tone ફરી જાય છે, એમ પણ નહિ. વાણી રહી ગઈ હોય એમ નથી લખ્યું, મુખવાણી રહી ગઈ હોય, એમ. કેટલી કાળજી રાખી

છે એમણે !

‘પૂર્વકાળે જ્ઞાની થઈ ગયા હોય, અને માત્ર તેની મુખવાણી રહી હોય તોપણ વર્તમાનકાળે જ્ઞાનીપુરુષ એમ જાણી શકે કે આ વાણી જ્ઞાનીપુરુષની છે; કેમકે રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે અજ્ઞાની જ્ઞાનીની વાણીને વિષે આશય ભેદ હોય છે,...’ જે આશય છે – જ્ઞાનીની વાણીમાં જે આશય છે તે આશય અજ્ઞાનીની વાણીમાં આવી શકે નહિ.

હવે, એક ચર્ચા કરીએ આપણે કે, ‘સમયસાર’ની અગિયારમી ગાથા છે. એક દષ્ટાંત લઈએ કે, ‘ભૂયત્યમસ્સિદો ખલુ સમ્માઇટ્ઠી હવઙ્ગી જીવો’ ભૂતાર્થને આશ્રિત તે સમ્યક્દષ્ટિ હોય છે. ‘વવહારોઽભૂયત્યો ભૂયત્યો દેસિદો દુ સુદ્ધણઓ।’ (અર્થાત્) વ્યવહાર સઘળોય અભૂતાર્થ છે. એક શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે. જે ભૂતાર્થને આશ્રિત હોય છે તે જ સમ્યક્દષ્ટિ હોય છે. (ત્યાં) આચાર્યદેવનો આશય એ છે કે, સમ્યગ્દર્શન તો ભૂતાર્થ એવા નિશ્ચય આત્મસ્વરૂપના આશ્રયે જ પ્રગટ થાય છે. આ ગાથાનો આશય છે. અને અજ્ઞાની પણ ગાથાનો આશય એ જ છે એમ કહે, તો બંનેમાં આશય સરખો થયો કે નહિ ? નહિ. જેણે શુદ્ધનયપૂર્વક આશ્રય કર્યો છે અને એની વાણીમાં આશ્રય કરવાનો જે આશય આવે છે અને જે વ્યવહારનયના વિષયભૂત વર્તમાન પર્યાયનો આશ્રય કરે છે, શું કરે છે ? બંનેના આશ્રયમાં ઊલટો-સૂલટો ફેર છે. જે વ્યવહારનયના વિષયભૂત એવી જે વર્તમાન અવસ્થા એટલે એ વ્યવહારનો જે આશ્રય કરે છે એને નિશ્ચયના આશ્રયનો રસ અને આશય એની વાણીમાં આવી શકે નહિ. આ ફેર પડે છે. એ જોર ક્યાંથી આવે ? એનું જોર તો અહીંયાં જાય છે. એનું જોર પર્યાય ઉપર જાય છે. એ સમ્યગ્દર્શનની વાત કરશે તોપણ સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય ઉપર એનું જોર જશે અને જ્ઞાની સમ્યગ્દર્શનની વાત કરશે તો સમ્યગ્દર્શનના વિષયભૂત એવા તત્ત્વ ઉપર જોર જશે. આશ્રયભૂત તત્ત્વ ઉપર જોર જશે. બંને વચ્ચે ઘણો ફેર છે.

કેટલો ફેર છે ? કે, 'રાત્રિદિવસના ભેદની પેટે' એની અંદર રાત્રિદિવસ જેટલું અંતર છે, થોડું અંતર નથી, એમ કહે છે. અંધારા અને અજવાળા જેટલો એની અંદર ફેર છે.

એ ફેર છે, એ ફેર તો એટલો મોટો છે પણ એ વિષયની સૂક્ષ્મતા ઘણી છે. સૂક્ષ્મતામાં એ વાત છે કે, જ્ઞાનીની વાણીમાં કેવી રીતે સ્વરૂપસન્મુખ - અંતર્મુખ થવાય છે અને અંતર્મુખ થાય છે ત્યારે જે અનંત પ્રત્યક્ષ એવો આત્મા સામે પ્રત્યક્ષીભૂત થાય છે, એ જે પ્રકાર છે એ પ્રકાર જે અંતર્મુખ થયા નથી અને જેને વસ્તુ પ્રત્યક્ષ નથી, એ કોઈ પરોક્ષ ચીજને કલ્પનામાં લઈને જેનો વિચાર કરે છે, જેનો માત્ર એણે વિચાર કર્યો છે, વસ્તુ પ્રત્યક્ષ કરી નથી પણ એનો માત્ર વિચાર કર્યો છે, તો એ માત્ર વિચાર કર્યો છે અને વસ્તુ પ્રત્યક્ષ નથી થઈ, એ પ્રકાર જે વાણીમાં ઊભો થાય અને વસ્તુ પ્રત્યક્ષ થઈને જે પ્રકાર વાણીમાં ઊભો થાય એમાં એકમાં વિધિનો સમાવેશ થાય છે, એકમાં વિધિ બાદ રહી જાય છે. અહીંયાં શેનો ફેર પડે છે ? જે સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વિષય છે એ Pinpoint વાત આ જગ્યાએ છે. આ જગ્યાએ વિલક્ષણપણું છે.

કાલે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો હતો ને કે, વિલક્ષણપણું કેવું છે ? છે અનેક પ્રકારે પણ મૂળમાં આ જગ્યાએ છે કે, જે વિધિનો વિષય, જે વિધિ સમેત પરિણમન છે - જેનું પરિણમન વિધિસમેત છે અને વિધિને સ્પર્શીને - વિધિમાં ઊભા રહીને જે વિધિને પ્રકાશે છે તે વિધિથી અજાણ એવો પુરુષ એ વિધિને પ્રકાશી શકતો નથી. એટલે એ વિષય છે એને માત્ર વિચારેલો છે, આણે (જ્ઞાનીએ) પ્રત્યક્ષ કરેલો છે. પ્રત્યક્ષ કરેલો છે નહિ, પ્રત્યક્ષ વર્તે છે અને કહે છે. આને (અજ્ઞાનીને) સાવ અજાણપણું છે. એટલે એની વાણીમાં વિધિનો વિષય આવી શકતો જ નથી, કહેવો હોય તોપણ કહી શકતો નથી એવો એ વિષય સૂક્ષ્મ છે કે, જે એને

જણાયો નથી, સમજાયો નથી, જ્ઞાનમાં આવ્યો નથી. કહે કેવી રીતે ? કહેવાનો સંભવ (નથી), કોઈ પરિસ્થિતિ છે જ નહિ. એ રાત્રિદિવસ જેવું એની અંદર અંતર છે.

હવે, જે મુમુક્ષુ જીવ એ વિધિની શોધમાં છે, એ વિધિ એટલે એ માર્ગની શોધમાં છે એને સામે કોઈ માર્ગપ્રકાશક મળે છે એટલે સીધું અનુસંધાન થાય છે અને એને આંતરો દેખાય છે. એ આંતરો રાત્રિદિવસના અંતર જેટલો જોવામાં આવે છે. એની અંદર આ ફેર છે. આવું એક વિલક્ષણપણું છે એ વિલક્ષણપણું જ્ઞાની અજ્ઞાનીને કોઈપણ જગ્યાએ એકપણું કરવા દેતું નથી.

શ્રોતા :- આ વિષયમાં વધારે સ્પષ્ટતા કરો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જઈએ. 'દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ'માંથી બે-ત્રણ વાત વિચારવા જેવી છે. હિન્દી નથી ? હિન્દીમાં આવે એવું તો કાંઈ ગુજરાતીમાં ન આવે. એક ૪૪૭ નંબરનો બોલ છે. વાત તો થોડી રુચિની કરી છે પણ એના ઉપરથી એમણે એ રુચિવાન જીવ કેવી રીતે આત્મપ્રાપ્તિ કરે છે એનો એક અસાધારણ વિષય અહીંયાં વ્યક્ત થઈ ગયો છે.

'રુચિ તો તેનું નામ કહેવાય કે જે વિષયની રુચિ હોય તેના વિના ક્ષણ પણ ચાલી શકે નહિ.' એ રુચિને જરૂરિયાત સાથે સીધો સંબંધ છે. જેમ પાણીની તૃષ્ણા લાગી હોય અને એક ક્ષણ હવે પાણી વિના ચાલે એવું ન હોય, મૃત્યુ થાય ! તો આત્મરુચિ કોને કહેવાય ? એનું નામ છે. આપણે તો પહેલા તત્ત્વના વિષયમાં રસ નહોતો લેતો અને હવે રસ લેતો થયો, વાંચતો થયો, સાંભળતો થયો, ચર્ચા કરતો થયો તો કહે, એને રુચિ થઈ છે, એમ કહે છે. કહે છે કે, એ રુચિ, એને અહીંયાં રુચિ નથી કહેતા. આત્મરુચિ એને કહેવાય કે, '...જે વિષયની રુચિ હોય તેના વિના ક્ષણ પણ ચાલી શકે નહિ. પતંગિયું દીપકને જોતાં જ ચોંટી જાય છે,...' એને દીવાની રુચિ છે (એટલે) જોયું કે એના ઉપર

ઝપટ મારે છે ! એટલો વિચાર નથી કરતું કે, હું એના ઉપર ઝપટ મારીશ તો હું જ સ્વાહા થઈ જઈશ. એટલો પણ વિચાર કરવા થોભતું નથી.

‘...તે રીતે...’ હવે એના ઉપરથી વાત કરે છે ‘...વિચાર-વિચાર કરતા રહેવાથી શું ?’ વિચાર-વિચાર કરતે રહનેસે ક્યા ? એમ કહે છે. આત્માનો વિચાર કરે છે ને ? મુમુક્ષુ જીવ આત્માનો વિચાર કરે છે કે, આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, આત્મા આનંદસ્વરૂપ છે, આત્મા ધ્રુવસ્વરૂપ છે, આત્મા અપરિણામી છે, અનંત અનંત ગુણનું નિધાન છે, એવો ‘...વિચાર-વિચાર કરતા રહેવાથી શું ?’ જેને વિચાર નથી આવતો એની ચર્ચા નથી કરવી, હો ! એનું તો આમાં કામ જ નથી. આ તો જે આત્માનો વિચાર કરે છે, એટલું નહિ ઘણો વિચાર કરે છે, અવાર-નવાર વિચાર કરે છે, રાત્રિ-દિવસ વિચાર કરે છે, વારંવાર વિચાર કરે છે, ગ્રંથોના આશ્રયે વિચાર કરે છે, શ્રવણના આશ્રયે વિચાર કરે છે, ચિંતનના આશ્રયે વિચાર કરે છે એને હવે એક બીજો ચોંટકો ભરે છે કે, વિચાર... વિચાર... વિચાર... આત્માનો વિચાર કરવાથી શું પણ ?

‘વસ્તુને જ ચોંટી જાઓ.’ વિચાર ન કરો. ‘આખા ને આખા (આત્મામાં) વ્યાપ્ત થઈને ગ્રાસી લ્યો.’ આ વાત વાંચતા તો એક બીજો વિચાર આવે છે કે, વસ્તુ ત્રિકાળી અને પર્યાય એક સમયની. એ એક સમયની પર્યાય ત્રિકાળી વસ્તુનો કોળિયો કરે તો વસ્તુ મોટી કે પર્યાય મોટી ? હવે એ કહો. શું કહેવું છે હવે ? કોળિયો કરી જનાર મોટો કે કોળિયો થઈ જનાર મોટો ? હવે એ નક્કી કરો ! આ જગ્યાએ પર્યાય મોટી છે. વસ્તુ ભલે ત્રિકાળી છે અને પર્યાય ભલે એક સમયની છે પણ એક સમયની પર્યાય વસ્તુનો કોળિયો કરી જાય છે. આખી વસ્તુનો કોળિયો કરી જાય છે ! શૈલી કેવી આવી છે જુઓ !

(એમ કહે છે કે) અંદર વ્યાપ્યવ્યાપકપણે પ્રસરીને એવી રીતે વસ્તુનું

ગ્રહણ કરો કે, વસ્તુનો ગ્રાસ થઈ જાય ! કોળિયો થઈ જાય ! વિચાર શું કર્યા કરો છો ? વિચાર કરી-કરીને શું કરશો ? વિચાર કર કરકે ક્યા કરેગા ? એમ કહે છે. શું કરશો વિચાર કરી-કરીને ?

હવે, આગળ (૪૫૧ નંબરના વચનામૃતમાં) એમ કહે છે કે, જે આવો વિચાર છે ને ? જેમાં આત્માનો વિચાર કરવામાં આવે છે, એ જે વિચાર છે ને ? એ વિચાર અથવા એ સંબંધી જે ધારણા છે - એક વસ્તુ નક્કી કરી છે કે, મારો આત્મા આવો છે - જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અનંત ગુણસ્વરૂપ છે, અભેદ એકરૂપ ચીજ છે. એ 'વિચાર અને ધારણામાં વસ્તુને પકડવાનું સામર્થ્ય જ નથી.' કેવી વાત લીધી છે ! જે ધારણા કરીને આત્માનો વિચાર કરે છે એ વિચાર અને ધારણામાં વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનું - પકડવાનું સામર્થ્ય જ નથી. એટલે અજ્ઞાનીને વસ્તુ પકડાતી નથી. 'વિચારમાં તો વસ્તુ પરોક્ષ અને દૂર રહી જાય છે.' વિચારમાં વસ્તુ પરોક્ષ અને દૂર રહી જાય છે એમાંથી અનર્પિત એ નીકળે છે કે, જે વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે એ વસ્તુને પ્રત્યક્ષ કરીને ગ્રહણ કરે છે.

'અનુભવ પ્રકાશ'માં આ શૈલી છે. પ્રતીતિને પ્રત્યક્ષ કરી-કરીને સ્વભાવનો આવિર્ભાવ કરે છે. 'અનુભવ પ્રકાશ'માંથી 'ઈડર'માં થોડો વિષય લીધો હતો. એ આમાંથી નીકળે છે કે, વિચારમાં તો વસ્તુ પરોક્ષ અને દૂર રહી જાય છે અને જ્ઞાનમાં સીધી પ્રત્યક્ષ વસ્તુ, અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની અંદર ગ્રહણ થઈ જાય છે. એમાં વસ્તુ દૂર રહેતી નથી પણ વસ્તુ પોતે જ છે, પોતાપણે ગ્રહણ થાય છે અને એ પ્રત્યક્ષ વસ્તુ છે અને એનું પ્રત્યક્ષ ગ્રહણ છે. એ પરિસ્થિતિ વૈચારિક ભૂમિકામાં હોતી નથી.

પછી ૪૫૪ (નંબરના વચનામૃતમાં) એમ કહે છે કે, 'વિચારતા રહેવાથી તો જાગૃતિ આવતી નથી.' એમ કહે છે. જુઓ ! કેટલો પ્રકાશ

પાડ્યો છે ! આત્મવિચાર, આત્મચિંતન એના ઉપર કેટલો પ્રકાશ પાડ્યો છે. 'વિચારતા રહેવાથી તો જાગૃતિ આવતી નથી. ગ્રહણ કરવાથી જ જાગૃતિ થાય છે.' હવે, આ ગ્રહણ કરવું એટલે શું ? એ જે આપણે કાલે ૪૭૨ (પત્રમાંથી) એક પંક્તિ લીધી હતી કે, 'લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી' વસ્તુ વેદનથી ગ્રહણ થાય છે. એ વેદનથી એની ચૈતન્યમય, જ્ઞાનમય એની હયાતી - જે અસ્તિત્વ છે એ ગ્રહણ થાય છે અને એ ગ્રહણ કરવામાં જાગૃતિ છે, ગ્રહણ કરવાથી જાગૃતિ છે, વિચારમાં જાગૃતિ નથી. આ જાગૃતિ બીજી વસ્તુ છે.

'હું છું' એવી જે પોતાની હયાતીની, મોજૂદગીની જાગૃતિ વેદનથી અને લક્ષણથી જેને ગ્રહણ થાય છે એ બરાબર છે. 'વિચારમાં તો વસ્તુ પરોક્ષ રહે છે અને ગ્રહણ કરવામાં વસ્તુ પ્રત્યક્ષ થાય છે.' અહીંયાં વાત નાખી છે '...ગ્રહણ કરવામાં વસ્તુ પ્રત્યક્ષ થાય છે. સાંભળતા રહેવાથી...' સાંભળ્યા જ કરે '...અને વિચારતા રહેવાથી તો વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી.' એમનો તો એ વિષય ઉપર એટલો બધો નિષેધ છે કે, તને સાંભળવાનો કે વિચાર કરવાનો વિકલ્પ નામ રાગ ઉત્પન્ન થાય એક વાત છે પણ જોજે ભૂલ કરતો નહિ કે, આમ કરતા-કરતા મને લાભ થઈ જશે, સાધન માનતો નહિ - એનો અર્થ એમ છે. એને વિધિમાં ખતવતો નહિ. નહિતર સાધનની ભૂલ તે તારી સાધ્યની ભૂલ થઈ જશે. સીધો ગૃહીત (મિથ્યાત્વમાં) આવી જઈશ. એટલે એમ કહે છે કે, 'સાંભળતા રહેવાથી અને વિચારતા રહેવાથી તો વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ગ્રહણ કરવાનો જ અભ્યાસ શરૂ થવો જોઈએ.' (અર્થાત્) લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી ગ્રહણ કરવાનો વારંવારનો પ્રયત્ન ચાલુ થવો જોઈએ. જાગૃત થઈને, જાગૃતિમાં આવીને પોતાના અસ્તિત્વને ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રહેવો જોઈએ. એ પ્રયત્ન તે અનુભવનો પ્રયત્ન છે, અનુભવપદ્ધતિથી એ પ્રયત્ન છે અને એનું ફળ અનુભવ છે. વાંચવું,

વિચારવું, સાંભળવું એનું ફળ પણ અનુભવ નથી અને એ અનુભવની વિધિ પણ નથી, એ અનુભવનું સાધન પણ નથી. આમ છે.

અહીં તો બે કલાક, ચાર કલાક વાંચે તો ગણે કે, આજે તો ચાર કલાક વાંચ્યું ! ચાર કલાક વાંચ્યું એ નહિ, એ સાધન જ નથી એમ નક્કી કર. એક રાગ આવે છે, વિકલ્પ આવે છે, એ બીજી વાત છે, બાકી બિલકુલ સાધન નથી. સાધન કોઈ બીજી ચીજ છે. બે-ત્રણ બોલમાં - ૪૪૭, ૪૫૧, ૪૫૪માં વિષય ઘણો ખૂલ્યો છે. આ વખતે આ ચર્યાના સ્પષ્ટીકરણ સાથે આ ચર્યા છપાશે. થોડું સ્પષ્ટીકરણ - વિશેષાર્થ દેવાનો વિચાર કર્યો છે. ત્યાં 'ઈડર'માં થોડી ચર્યા ચાલી. (એમના દીકરાએ તો) ઘણી વાર વાંચ્યું છે (તેઓ કહેતા હતા કે) 'આટલી બધી વાર વાંચ્યા પછી આ વાતનો ખ્યાલ તો આવતો નથી. આવું સ્પષ્ટીકરણ નહિ આવે તો ખ્યાલ જ નહિ આવે.' એટલે સ્પષ્ટીકરણ આપવું છે.

જ્ઞાનીપુરુષની જ્ઞાનદશાનું વિલક્ષણ સ્વરૂપ કેવું હોય તેનું
સ્પષ્ટીકરણ કરતું ‘પરમાગમસાર’ના વચનામૃત-૭૫૬ ઉપરનું
પ્રવચન.

સમ્યક્દષ્ટિ જીવ પોતાના શુદ્ધ ભાવથી શુદ્ધ જીવને
નિશ્ચયથી જાણે છે. પરથી કે રાગથી જાણતો નથી પણ
જ્ઞાનથી જાણે છે. આવા ભાનવાળો આત્મા પરથી અસ્પર્શી
આત્મા - પોતાનું ભાન કર્યા પછી સર્વ સંગવિમુક્ત થાય
છે. હું સર્વસંગ વિમુક્ત છું એવી પ્રથમ દષ્ટિ હોય તે સર્વસંગ
વિમુક્ત પર્યાયમાં થાય. ૭૫૬

‘પરમાગમસાર’ ૭૫૬ (વચનામૃત) ચાલે છે. ફરીથી શરૂઆતથી
લઈએ. ‘સમ્યક્દષ્ટિ જીવ પોતાના શુદ્ધ ભાવથી શુદ્ધ જીવને નિશ્ચયથી
જાણે છે.’ સમ્યક્દષ્ટિ જીવનું પરિણામન કેવું હોય છે એ વાત કરી.
માત્ર પૂજા, ભક્તિ આદિ ક્રિયાઓ કરે છે તેથી ધર્મી છે કે સમ્યક્દષ્ટિ
છે એવી વ્યાખ્યા અહીંયાં નથી કરી. પોતાના શુદ્ધભાવથી શુદ્ધજીવને
જાણવાનું કાર્ય છે એટલે શુદ્ધભાવથી - નિર્મળ પરિણામથી (જાણવાનું
કાર્ય છે). શુદ્ધભાવનો અર્થ એ છે. કષાયરહિત નિર્મળ પરિણામથી પોતાના

પરમાત્મપદનો અનુભવ કરવો એ સમ્યક્દષ્ટિ જીવનું કાર્ય છે. સમ્યક્દષ્ટિ જીવ નિરંતર આવું કાર્ય કરે છે અથવા આવું કાર્ય કરે છે તે સમ્યક્દષ્ટિ જીવ છે.

ધર્મી જીવ કોને કહેવો ? કે, નિર્મળ પરિણામ દ્વારા - અકષાય પરિણામ દ્વારા પોતાનો અનુભવ કરવો, જાણવાનો અર્થ અહીંયાં એવો છે. પોતાનો અનુભવ કરવો એ સમ્યક્દષ્ટિનું કાર્ય થયું. એમાં રાગ નથી, રાગથી જાણતો નથી અને રાગથી વેદતો પણ નથી, રાગથી અનુભવ પણ કરતો નથી. પરિણામમાં રાગ અંશ હોવા છતાં તેને ગૌણ કરીને, તેનો નિષેધ કરીને, તેને એક બાજુ રાખીને, વિકલ્પ તો આત્માનો છે તોપણ, પરમાત્માનો વિકલ્પ હોય, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનો વિકલ્પ હોય, શુદ્ધાત્માનો વિકલ્પ હોય તોપણ તેનો નકાર કરીને, તેની ઉપેક્ષા કરીને. તેને ગૌણ કરીને એટલે તેને દબાવી દઈને સીધું જ્ઞાનથી જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને રાગની આડ વગરનું જ્ઞાન આત્માને જાણે છે, એમ કહેવું છે.

રાગથી કંઈ આત્માનો અનુભવ કરી શકાતો નથી. ભલે તે ગમે તે કક્ષાનો શુભરાગ હોય, ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કક્ષાનો શુભરાગ હોય તોપણ તેના દ્વારા આત્માનો સ્વાનુભવ કરવો એ શક્ય નથી. રાગ આત્માને અનુભવવા માટે સમર્થ નથી, ખરેખર તો અસમર્થ છે. રાગ વિરોધીભાવ હોવાથી, વીતરાગસ્વભાવથી વિરોધીભાવ હોવાથી તે આત્માની નજીક જઈ શકતો નથી. નજીક કોણ રહે ? અને દૂર કોણ રહે ? કે, વિરોધી છે તે દૂર રહે છે, એ નજીક આવી શકતો નથી. એટલે કહ્યું કે પરથી કે રાગથી તે નથી જાણતો પણ જ્ઞાનથી જાણે છે. કેમકે રાગમાં તો શુદ્ધસ્વભાવને જાણવાનું સામર્થ્ય જ નથી. પોતે મલિન હોવાથી - રાગભાવ પોતે મલિનભાવ હોવાથી પરિપૂર્ણ પવિત્ર આત્મતત્ત્વને એ સ્પર્શી શકતો નથી. એને એની સ્પર્શના થઈ શકતી નથી. આવું પોતાનું સ્વરૂપ - શુદ્ધ સ્વરૂપ જેને ભાનમાં છે, એમ કહે છે.

‘આવા ભાનવાળો આત્મા પરથી અસ્પર્શી આત્મા-પોતાનું ભાન કર્યા પછી સર્વ સંગવિમુક્ત થાય છે.’ આવા ભાનપૂર્વક વિમુક્ત થાય છે. જે કોઈ આત્માઓ સિદ્ધિને વર્યા, જે કોઈ આત્માઓ નિર્વાણને પામ્યા, સિદ્ધપદને પામ્યા એ સર્વ સંગવિમુક્ત થયા, એમને કોઈ સંગ ન રહ્યો. પહેલાં એમને અસંગ તત્ત્વનું ભાન થયું હતું એમાંથી આ દશા પ્રગટી એમ કહે છે. પછી બહારમાં ફેરફાર મુનિદશામાં થાય છે ત્યારે બીજા મનુષ્યનો સંગ પણ એ છોડે છે, કુટુંબ-પરિવારનો સંગ છોડે છે, મિત્રોનો સંગ છોડે છે, સમાજનો સંગ છોડે છે, સર્વ જીવોનો સંગ છોડે છે – એને અસંગદશા કહે છે, મુનિની અસંગદશા છે. પછી શરીરનો પણ સંગ છૂટે છે. કોઈ જડનો પણ સંગ નહિ. એવું સર્વ સંગવિમુક્ત જે આત્મપદ છે એને ધ્યાવે છે અને બહારમાં એવી દશાને પ્રાપ્ત કરે છે. પોતાના જ એવા સ્વરૂપનું ધ્યાવન કરે છે અને એ ધ્યાનથી એમની સર્વ સંગવિમુક્ત દશા પ્રગટ થાય છે. મુક્ત દશા પ્રગટ થવાનો આ એક જ ઉપાય છે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

શું કહે છે ? કે, પોતે પરથી રહિત છે, રાગાદિથી રહિત છે. પરપદાર્થ મને સ્પર્શતા નથી. હું અસ્પર્શી આત્મા છું. રાગનો અને રાગના વિષયનો સ્પર્શ આ આત્માને નથી. કેવળ જ્ઞાનમય આ આત્મતત્ત્વ છે. એવું પોતાનું ભાન થયા પછી એવી દશા પ્રગટ થાય. જેવું સ્વરૂપ છે એવી જ દશા પ્રગટ થવા અર્થે પહેલાં એવું સમ્યગ્દર્શનમાં ભાન ઉત્પન્ન થાય છે. ભાન એટલા માટે કહ્યું કે, ભાન સદાય રહે છે. ઉપયોગ ભલે સદાય ન રહે પણ ભાન સદાય રહે છે.

સમ્યક્દષ્ટિ જીવના પરિણામ ઉપર (‘કૃપાળુદેવ’ના) એક-બે પત્ર બહુ સારા છે. જ્ઞાનીપુરુષની – સત્પુરુષની બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી શંકાનું કારણ બને છે. સમ્યક્દષ્ટિ કેમ હોય ? એવું બને છે ને ? જેમકે સમ્યક્દષ્ટિ દવા લ્યે છે. સમ્યક્દષ્ટિને જે કોઈ પૂર્વ કર્મનો ઉદય છે તે અનુસાર

તેની પ્રવૃત્તિ છે તેથી નિઃસંદેહપણે તે સમ્યક્દષ્ટિ જ છે તેમ વર્તવું મુશ્કેલ પડે છે. નિઃશંકપણે ! એમ. ૨૭૨ (નંબરનો) પત્ર હતો ને ? કે, નિઃસંદેહપણે ન જ વર્તી શકાય તેવી સ્થિતિ થઈ જાય તો મુમુક્ષુએ કેવી દષ્ટિ રાખવી ? આવો એક પ્રશ્ન ૨૭૨ (પત્રમાં) ઊપજાવ્યો છે. ‘જે મહત્ પુરુષનું ગમે તેવું આચરણ પણ વંદન યોગ્ય જ છે,...’ જુઓ ! છેલ્લે ક્યો શબ્દ વાપર્યો છે ! ‘...એવો મહાત્મા પ્રાપ્ત થયે...’ મુમુક્ષુને નિઃસંદેહપણું ન આવતું હોય તો તેણે કેવી દષ્ટિ રાખવી ? આ વાત સમજવા જેવી છે, વિચારવા જેવી છે. એમ કરીને આ પત્ર તો અહીંયાં પૂરો કર્યો છે. આ (પત્ર લખ્યો છે) ૨૪મા વર્ષમાં. એનું અનુસંધાન ૪૬૭ પત્રાંકમાં છે. આ બહુ સારો પત્ર છે.

‘અનાદિકાળથી વિપર્યયબુદ્ધિ...’ હોવાને લીધે ‘...અને કેટલીક જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી...’ એમ. કેટલીક બાહ્ય ક્રિયા એવી છે કે, જેવી જ્ઞાનીને હોય એવી જ અજ્ઞાનીને હોય (તેથી) ‘...જ્ઞાનીપુરુષને વિષે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે, અથવા જીવથી જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે. બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે તે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે;...’ શું કહે છે ? ‘...જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા...’ (અર્થાત્) શારીરિક અવસ્થાનું એવું અસ્વસ્થપણું હોય કે, જેમાં ઉન્મત્ત જેવું લાગે ! ઠીક ! આટલી બધી હદ લીધી છે ! અંદરમાં ભાનવાળો છે કે, ચાલતો કપાયનો અંશ - રાગાંશ - શુભ કે અશુભ એની સ્પર્શના નથી. શુદ્ધ જ્ઞાનમય આત્માને એટલે મને એની સ્પર્શના નથી. શરીરની સ્પર્શના નથી અને બહારમાં આ દશા થઈ જાય. એવું ‘...પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે...’ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે તોપણ જે મુમુક્ષુને બીજી બાજુના નિશ્ચયના

બળે ‘...તે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે;...’ (અર્થાત્) એને શંકા ન થાય. ઠીક ! મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ છે આ !

‘...અથવા જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણું જ એવું છે કે, અધૂરી અવસ્થાએ કે અધૂરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય...’ જો મુમુક્ષુને વિકલ્પનું કારણ થાય તો એ નિશ્ચય અધૂરો છે અને કોઈ અપરિપક્વ અવસ્થામાં એ નિર્ણય કરેલો છે. ‘...પણ વાસ્તવપણે તથા પૂરા નિશ્ચયે તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી; માટે આ જીવનો અધૂરો જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે.’ લ્યો, ઠીક ! જે જીવ જ્ઞાનીને ઓળખતો નથી અને ‘આ જ્ઞાની છે’ એવો નિશ્ચય કરી શકતો નથી, એ તો દોષ છે. અનાદિના એ દોષને લઈને તો રખડ્યો છે પણ અધૂરો નિશ્ચય કર્યો એ એનો દોષ છે (કે જેથી) એને શંકા ગઈ. એવી વાત લીધી છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાનીપુરુષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહીં,...’ બધું સરખું ન હોય. ‘...અને જો હોય તો પછી જ્ઞાની નથી એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે;...’ જો બંને સરખા હોય તો તો કાંઈ પ્રશ્ન રહેતો નથી. ‘...તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કોઈ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે, કે જેથી જ્ઞાનીનું, અજ્ઞાનીનું...’ (એટલે કે) જ્ઞાનીનું અને અજ્ઞાનીનું ‘...એકપણું કોઈ પ્રકારે થાય નહીં.’ એવી કોઈ વિલક્ષણતા હોય, હોય ને હોય જ છે.

‘...અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય તે તે વિલક્ષણપણા દ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે;...’ હવે ક્યાં ભ્રમ થાય છે ? કે, કોઈને એવું જ્ઞાન છે કે, જેમાં ‘આ પણ જ્ઞાની છે’ એવો ભ્રમ થાય. તો એ વિલક્ષણપણું છે એના દ્વારા એ જુદું પડે છે. વિલક્ષણપણું એટલે એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું લક્ષણ, એને વિલક્ષણપણું કહે છે. એ વિલક્ષણપણાનો વિષય બીજા એક પત્રમાં ખોલશે. અહીંયાં તો શબ્દ જ મૂક્યો છે. ‘...માટે

જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણું છે તેનો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવા યોગ્ય છે;...’ કે, કેવું વિલક્ષણપણું હોય તો તે જ્ઞાની હોય – આ પહેલું વિચારવું જોઈએ. બહુ મહત્ત્વનો આ વિષય છે. અનાદિથી જે ભૂલ થઈ છે (તે આ ઠેકાણે થઈ છે). (જીવે ધર્મના નામે) ઘણું બધું કર્યું છે (પણ) જ્ઞાનીને જે રીતે ઓળખવા જોઈએ એ રીતે એણે ઓળખાણ કરી નથી.

‘...અને જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી...’ એ વિલક્ષણતા ઓળખીને ‘...જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી ક્વચિત્ જે જે જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે;...’ એને શંકાનો વિકલ્પ – સંદેહનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી. ‘...તેમ નહીં તો જ્ઞાનીપુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.’ ઊલટાનું આમ લીધું. તેને નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ એ ઉપરાંત એને તે ચેષ્ટા વિશેષ ભક્તિનું કારણ બને છે કે, આવી સ્થિતિમાં પણ અંદર ભિન્ન રહે છે ! દશાને કેટલી કેળવી છે કે આવી સ્થિતિમાં પણ અંદરમાં ભિન્ન રહે છે ! આત્માના ભાનમાં રહે છે ! એ ચેષ્ટા એને ભક્તિનું કારણ થાય છે. આમ લીધું છે.

પ્રત્યેક જીવ, એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય તો પછી જ્ઞાની, અજ્ઞાની એ નામમાત્ર થાય છે; પણ તેમ હોવા યોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવા યોગ્ય છે. જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે; જેનું કંઈક સ્વરૂપ અત્રે જણાવવા યોગ્ય છે.’ એ વિલક્ષણપણું કેવું હોય તે સ્વરૂપ જણાવવા યોગ્ય છે એટલે મુમુક્ષુને જાણવા યોગ્ય પણ છે. ‘જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશા દ્વારા સમજાય છે.’ હવે એને અભ્યાસ હોવો જોઈએ. બત્રેની દશાનો એને અભ્યાસ હોવો જોઈએ, બારીક

અવલોકન હોવું જોઈએ. (અર્થાત્) અજ્ઞાનપણું અને જ્ઞાનપણાના ભાવોનો એણે પરિચય કરવો જોઈએ. આ તો ઓળખવાનો વિષય છે ને ? 'તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે.' ફરીને પાછું લીધું છે.

'એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા,...' હવે શું કહે છે અહીંયાં ? આ પત્ર કોઈ કમનસીબે અપૂર્ણ છૂટી ગયો છે. આ લોકોને પૂરો પત્ર હાથમાં નથી આવ્યો, પણ છતાં આ એક છેલ્લી લીટી મૂકી દીધી છે. એના અનુસંધાનમાં પછી બીજી જગ્યાએથી આ વિષય મળે છે. 'એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા,...' હવે જ્ઞાનીની જે મૂળદશા છે અને એની બીજી ઉત્તરદશા છે - આ બે ભેદ એને સમજવા જોઈએ.

મૂળદશામાં એ શુદ્ધભાવથી શુદ્ધ આત્માને જાણે છે. આપણે આ જે ચાલતો બોલ છે ને ? એના અનુસંધાનમાં મૂળદશાથી જોઈએ તો એ શુદ્ધ ભાવથી શુદ્ધ જીવને - શુદ્ધ આત્માનો - પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને શુદ્ધ ભાવથી - સ્વસંવેદનથી - વેદનથી અનુભવે છે - જાણે છે. એ એની મૂળદશા છે. ઉત્તરદશા છે એ પૂર્વ કર્મના ઉદય સાથે જોડાયેલો દશાનો એક ભાગ છે. દશા બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગઈ, એમ કહે છે. એક મૂળદશા અને બીજી ઉત્તરદશા. '...એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે.' અહીંથી આ પત્ર અપૂર્ણ રહી ગયો છે. બે ભાગ તો કર્યા ને ? એક ભાગ મૂળદશાનો છે અને એક ભાગ એની ઉત્તરદશાનો છે. બીજો પત્ર છે - ૪૮૭.

'બુધવારે એક પત્ર લખીશું, નહીં તો રવિવારે સવિગત પત્ર લખીશું, એમ જણાવ્યું હતું. તે જણાવતી વખતે ચિત્તમાં એમ હતું કે તમ મુમુક્ષુઓને કંઈ નિયમ જેવું સ્વસ્થપણું થવું ઘટે છે, અને તે વિષે કંઈ લખવાનું સૂઝે તો લખવું એમ આવ્યું હતું. લખવાનું કરતાં એમ થયું કે જે કંઈ લખવામાં આવે છે તે સત્સંગ-પ્રસંગમાં વિસ્તારથી કહેવા

યોગ્ય છે, અને તે કંઈ ફળરૂપ થવા યોગ્ય છે. લખવામાં જે વિસ્તાર આવ્યાથી તમને સમજી શકવાનું થાય, તેટલું લખવાનું હમણાં થઈ શકે તેવો આ વ્યવસાય નથી,...’ અહીંથી આ વિષય ઉપાડ્યો છે – ‘વ્યવસાય’થી એ વિષય ઉપાડ્યો છે – ‘...તેવો આ વ્યવસાય નથી.’ એમ. ‘...લખવામાં જે વિસ્તાર આવ્યાથી તમને સમજી શકવાનું થાય,...’ (એટલે) લખવાનો જેટલો વિસ્તાર કરીએ અને તમે સમજી શકો ‘...તેટલું લખવાનું હમણાં થઈ શકે તેવો આ વ્યવસાય નથી, અને જે વ્યવસાય છે તે પ્રારબ્ધરૂપ હોવાથી તે પ્રમાણે વર્તવું થાય છે. એટલે તેમાં વિશેષ બળ કરી લખવાનું થઈ શકવું મુશ્કેલ છે.’ જુઓ ! કેટલા સહજ પરિણામમાં અને સહજ પ્રવૃત્તિમાં છે ! ‘માટે તે ક્રમે કરી જણાવવાનું ચિત્ત રહે છે.’ હવે પોતે વિષય ઉપર આવે છે. આટલી પોતાની ભૂમિકા – વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી હવે લખે છે. જે વિષય છે ત્યાંથી ચાલે છે.

‘આટલી વાતનો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે, કે જ્ઞાનીપુરુષને પણ પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થતાં નથી, અને અભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઈચ્છા નથી.’ ઠીક ! આ અજ્ઞાની એમ વિચારે છે કે, પૂર્વે ભલે ગમે એવા આડાઅવળા (કર્મ) બાંધ્યા હોય, એ ઉદયમાં ન આવે તો સારું ! એ પહેલાં કાંઈક બળી જાય તો સારું ! શું વિચાર કરે છે ? કે, આ બધી અત્યારે સરખાઈ છે, વળી કાંઈક એવા કર્મો ઉદયમાં આવે અને મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય... ભોંમાંથી ભાલા ઊભા થાય છે ને ? એ ન આવે તો સારું ! ત્યારે જ્ઞાની કોને કહે છે ? કે, એને તો એ નિશ્ચય છે કે, ‘...પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થતાં નથી, અને અભોગવ્યે...’ (એટલે) ભોગવ્યા વિના ‘...નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઈચ્છા નથી.’ આમ છે. એ તો ઈચ્છે છે કે, એ ઉદયમાં આવે અને મારો પુરુષાર્થ વધારીને હું મારી સાધનામાં આગળ વધું ! વિશેષ

જ્ઞાતાદષ્ટા રહેવાનું જોર કરે છે.

લોકો એમે જોવે કે, અરે...રે...! બિચારાને પ્રતિકૂળતા આવી. શું જોવે ? આકરા કર્મનો ઉદય આવ્યો. તો આ (જ્ઞાની) એમ સમજે છે કે, મારા પુરુષાર્થનો કાળ આવ્યો !! અને પ્રતિકૂળતામાં પણ પુરુષાર્થ વિશેષ થયો એના જેવું બીજું ગૌરવ ક્યુ હોઈ શકે ? પ્રતિકૂળતામાં હારી જવાને બદલે, હરહરી જવાને બદલે પ્રતિકૂળતામાં પણ જેનું મસ્તક પ્રતિકૂળતાઓની સામે નમતું નથી, એ તો એના માટે ગૌરવનો વિષય છે !

‘જ્ઞાની સિવાય બીજા જીવને પણ કેટલાંક કર્મ છે, કે જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય, અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય છે, તથાપિ ભેદ એટલો છે કે જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે, અને બીજાની પ્રવૃત્તિમાં ભાવિ સંસારનો હેતુ છે; માટે જ્ઞાનીનું પ્રારબ્ધ જીવું પડે છે.’ જુઓ ! આ વિલક્ષણતાની જે વાત આગળ કરી હતી એને અહીંયાં હવે સ્પષ્ટ કરે છે. ફરીથી, ભેદ એટલો છે કે, કર્મ તો બન્ને ભોગવે છે, જ્ઞાની પણ ભોગવે છે અને અજ્ઞાની પણ ભોગવતા જોવામાં આવે છે. બન્ને જીવો કર્મ ભોગવતા જોવામાં આવે છે તોપણ તેમાં ભેદ છે, તફાવત છે, એમ કહે છે. ‘...(ભેદ એટલો છે કે) જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે,...’ એ જે ભોગવવાની પ્રવૃત્તિમાં છે એમાં માત્ર પૂર્વકર્મ ઊપાર્જન કર્યું છે એનો હિસાબ (ચૂકતે કરે છે). લેણદાર આવ્યો છે એને હિસાબ કરી દેવો છે. ખાતુ સરભર કર, ભાઈ ! આપણે લેતી-દેતી જોઈએ નહિ. હવે છૂટા થવું છે. એટલો જ એનો હિસાબ છે, એથી વધારે એની સાથે એને રસ નથી.

‘...અને બીજાની પ્રવૃત્તિમાં ભાવિ સંસારનો હેતુ છે;...’ બીજો જીવ પ્રવૃત્તિ કરે છે એમાં એટલા ચીકણાં પરિણામથી એ પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે કે, એને એમાંથી ભવિષ્યનો નવો સંસાર ફળે છે. તેથી બન્ને પ્રકારને

ભોગવનારા જીવોમાં ‘...જ્ઞાનીનું પ્રારબ્ધ જુદું પડે છે.’ એનું ભવિષ્યનું કર્મબંધન અજ્ઞાની કરતાં ફેરવાળું હોય છે. ‘એ પ્રારબ્ધનો એવો નિર્ધાર નથી કે તે નિવૃત્તિરૂપે જ ઉદય આવે.’ પૂર્વે બંધાયેલા કર્મ છે એના માટે કોઈ એવો નિશ્ચય નથી, એવો સિદ્ધાંત નથી – નિયમ નથી કે, તે નિવૃત્તિરૂપે જ ઉદય આવે. એટલે જ્ઞાની હોય એ બધા નિવૃત્ત જ હોય, એવો કોઈ નિયમ નથી. એમ કહે છે.

‘જેમ શ્રી કૃષ્ણાદિક જ્ઞાનીપુરુષ,...’ અહીંયાં ‘શ્રી કૃષ્ણ’નો દાખલો લીધો છે. ‘...કે જેને પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રારબ્ધ છતાં જ્ઞાનદશા હતી, જેમ ગૃહઅવસ્થામાં શ્રી તીર્થંકર.’ બે દાખલા લીધાં છે. કોના ઉપરનો પત્ર છે ? ૪૮૭ છે. ‘અંબાલાલ લાલચંદ’ (ઉપર લખાયેલો પત્ર છે).

‘એ પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર ભોગવ્યાથી સંભવે છે.’ પછી તીર્થંકરનું દ્રવ્ય હોય, નારાયણ હોય, વાસુદેવ હોય, ગમે તે હોય. ‘કેટલીક પ્રારબ્ધસ્થિતિ એવી છે કે જે જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તેના સ્વરૂપ માટે જીવોને અંદેશાનો હેતુ થાય:...’ શંકાનું કારણ થાય. એ પ્રારબ્ધસ્થિતિને કારણે છે. ‘...અને તે માટે થઈ જ્ઞાનીપુરુષો ઘણું કરી જડમૌનદશા રાખી પોતાનું જ્ઞાનીપણું અસ્પષ્ટ રાખે છે;...’ ઠીક ! ‘...તથાપિ પ્રારબ્ધવશાત્ તે દશા કોઈને સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે, તો પછી તે જ્ઞાનીપુરુષનું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ તેને અંદેશાનો હેતુ થતો નથી.’ આમ કરીને પત્ર પૂરો કર્યો છે.

શ્રોતા :- અંદેશો એટલે ?

સમાધાન :- અંદેશો એટલે શંકા. શંકા થાય કે, અરે...! આ જ્ઞાની હશે કે નહિ ? આવા જ્ઞાની હોય ? આ તો તબિયત બગડે છે ત્યારે દવા ખાય છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યથી ભિન્ન છે, રાગાદિથી પણ આત્મા ભિન્ન છે, અસ્પર્શી છે અને વળી દવા ખાય છે ?! દવા અસર કરતી હશે ને ? દવા કાંઈ અસર ન કરે તો દવાવાળાનું ક્યાંક ભાંગી પડશે ! એવું કાંઈ નથી. જગતમાં અનંતા જીવોની માન્યતા ફરવાની જ નથી.

દવાથી લાભ થાય એવી માન્યતા અનંતા જીવોની ફરવાની જ નથી, રહેવાની જ છે. છતાં વસ્તુસ્થિતિ કાંઈ બદલવાની નથી. વસ્તુસ્થિતિ જે છે તે છે.

એક બહુ વિશેષ વાત આ લખી છે - જેમકે નિવૃત્તિરૂપે જ ઉદય આવે એવું બનતું નથી. તીર્થંકર અવસ્થામાં ગૃહસ્થ છે, ત્રણ જ્ઞાન લઈને તો જન્મ થયો છે. સમ્યક્ મતિજ્ઞાન, સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન અને સમ્યક્ અવધિજ્ઞાન - સુઅવધિજ્ઞાન છે. ત્યારપછી કરોડો પૂર્વ સુધી રાજપાટમાં હોય છે. ‘આદિનાથ ભગવાન’નું ચોરાશી લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય હતું. ૮૩ લાખ પૂર્વ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં રહ્યા છે અને એક લાખ પૂર્વ પછી મુનિપણું ધારણ કરીને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી. ૮૩ લાખ પૂર્વ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં રહ્યા, કેટલું લાંબુ ! જેમ બીજા રાજાઓ રાજ કરે એમ જ એમણે એ રાજ કર્યું. ચેષ્ટામાં તો બીજો કાંઈ ફેર પડે નહિ. એવું જ કોઈ પ્રારબ્ધ લઈને આવ્યા છે, એવી જ પ્રવૃત્તિમાં હોય. છતાં અંદરમાં અંદરની મૂળદશા જુદી છે અને ઉત્તરદશા જુદી છે.

‘કેટલીક પ્રારબ્ધસ્થિતિ એવી છે કે જે જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તેના સ્વરૂપ માટે જીવોને અંદેશાનો હેતુ થાય;...’ એવી જ કોઈ પ્રવૃત્તિ હોય કે, બીજા જીવોને શંકાનું કારણ થાય. જ્ઞાનીને એમાં આશ્ચર્ય નથી થતું કે, આ બીજા જીવો કેમ મને સમજતા નથી ? અથવા કેમ વિરોધ કરે છે ? મારાથી ઊંધા ચાલે છે. એવું એમને આશ્ચર્ય થતું નથી. કેમકે એવી જે જ્ઞાનીની દશા એ તો જ્ઞાનીનું અંતરંગ છે. અંતરંગને તો કોઈક જ મહાભાગ્ય જીવ સમજી શકે છે. જે ઘણી પાત્રતાવાળો હોય છે એવો કોઈક જ મહાભાગ્ય જીવ હોય એ જ એના અંતરંગને સમજે છે. એટલે બીજા કેમ નથી સમજતા એ પ્રશ્ન એને રહેતો નથી.

ખુદ ‘ઋષભદેવ ભગવાન’ તીર્થંકર અવસ્થાએ બિરાજમાન છે તોપણ ‘મરીચી’ એનો વિરોધ કરે છે ! હવે એમનું તો પ્રગટપણું એવું

હતું કે, એમની દશા વિષે શંકાનું કોઈ સ્થાન ન રહે કે, આ પરમાત્મા છે કે નહિ ? સર્વજ્ઞ છે કે નહિ ? એવા ચોત્રીસ પ્રકારના અતિશયો તો એમને પ્રગટ હોય છે. તો કહે, માયાજાળ છે, એ તો માયાવી છે ! લોકોને ભરમાવા માટે એ બધી માયા કરી છે, એ બધી એમની જાદુગરી હું જાણું છું ! ઠીક ! એમ કહે. ગમે ત્યાંથી ઊંધું ચાલવું હોય તો જીવને કોઈ રોકી શકે છે ?

એ તો સમવસરણની બહાર વિરોધ કરતા હતા. તીર્થંકરનો સમવસરણમાં કોઈ વિરોધ ન કરી શકે. એટલા પુણ્ય હોય છે કે, અંદર બાર યોજનમાં તો વિરોધ ન કરી શકે, પણ બહાર જઈને વિરોધ કરતા હતા. એ વખતે વિરોધી નેતા થઈ ગયેલા. એ તો સમાધાનનો વિષય છે કે, જો તીર્થંકર તીર્થંકરપદે બિરાજમાન હોય તોપણ એનો વિરોધ સંભવિત છે. જુઓ ! પુણ્યપ્રકૃતિ ત્યાં પૂરી નથી. શું છે ? પુણ્યપ્રકૃતિ અધૂરી છે, એટલી પૂરી નથી. નહિતર તીર્થંકરના પુણ્ય એટલે ઉત્કૃષ્ટ છે. ચક્રી અને ઇન્દ્ર તો એને નમે છે. ચક્રવર્તી અને ઇન્દ્ર ! એટલે એના પુણ્યમાં કોઈ ખામી નથી. પણ છતાં પુણ્ય કોઈને પૂરા હોય નહિ. આગળ એક બોલ આવી ગયો ને ? પુણ્ય કોઈને પૂરા હોય નહિ. જ્ઞાન પૂરું થઈ શકે, પુણ્ય પૂરું ન થઈ શકે. તીર્થંકરનો – પૂર્ણ પરમાત્માનો વિરોધ થાય તો છન્નસ્થનો વિરોધ થાય એમાં શું નવિનતા છે ? કે, એમાં કાંઈ નવીનતા નથી.

‘...(જીવોને) અંદેશાનો હેતુ થાય; અને તે માટે થઈ જ્ઞાનીપુરુષો ઘણું કરી જડમૌનદશા રાખી...’ કાંઈ ખુલાસો નહિ કરતાં ‘...પોતાનું જ્ઞાનીપણું અસ્પષ્ટ રાખે છે;...’ સ્પષ્ટ નથી કરતાં. એને એમ કહેતા નથી કે, હું જ્ઞાની છું અને તું મને કેમ સ્વીકારતો નથી ? કેમ મારી અવજ્ઞા કરે છે – અવગણના કરે છે ? એવું જ્ઞાની કદી કહેતાં નથી. એને માટે અસ્પષ્ટ રાખે છે. ઠીક ! છતાં ‘...પ્રારબ્ધવશાત્...’ એટલે કોઈ

મહા પાત્ર જીવને. પ્રારબ્ધનો અર્થ અહીંયાં પાત્રતા લેવો. ‘...તે દશા કોઈને સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે, તો પછી તે જ્ઞાનીપુરુષનું...’ કોઈપણ પ્રકારનું ‘...વિચિત્ર પ્રારબ્ધ તેને અંદેશાનો હેતુ થતો નથી.’ એ રીતે એને જો એનું મૂળ સ્વરૂપ – મૂળ દશા જો જાણવામાં આવે તો એની ઉત્તરદશા એને શંકાનું કારણ ન થાય. આમ છે. જ્ઞાનીની મૂળ દશા એ એની ઓળખાણનો વિષય થયો. બન્ને બહુ સારા પત્રો છે !

એમના પત્રોની કેટલીક વાતો એવી છે કે, બીજે ક્યાંય જોવા ન મળે ! સાહિત્યની અંદર ગોતવા જાઓ તો એ રીતે એ દષ્ટિકોણને – જે ખાસ પહેલુને ખોલ્યો છે – એનું પડખું ખોલ્યું છે, એ જોવા મળવું મુશ્કેલ છે. એવા કેટલાક પડખાં છે. પોતાના નિર્મળ શ્રુતજ્ઞાનથી એમણે ખોલેલા છે. જેમકે અસ્તિત્વનું ગ્રહણ લીધું છે એ એવી જ વાત લીધી છે કે, આમ આંગણાંમાં આવીને ઘરમાં આવે છે. આંગણાંમાં આવતો નથી એને ઘરમાં આવવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. આ તો એવું આંગણું છે કે આંગણાંમાં આવે એ ઘરમાં આવે જ આવે. એમ કરીને એ અસ્તિત્વના ગ્રહણની વાત લીધી છે.

શ્રોતા :- જ્ઞાનીની મૂળદશા તો બહુ સ્પષ્ટ થઈ નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વિષય તો બહુ અભ્યાસનો છે. એની અંદરની જે પરિણતિ ચાલે છે એ એની મૂળદશા છે. ત્રણ-ચાર દિવસ પહેલાં થોડી ચર્ચા અહીંયાં થઈ હતી. આ વિષય હજી એટલો જ અજાણ્યો છે (કે) જે અધ્યાત્મનું પેટ છે – અધ્યાત્મનું હૃદય છે. કેમકે ઉપયોગ છે એ અનુસાર પ્રવૃત્તિ થાય છે અને ઉપયોગ અને ઉપયોગ અનુસારની પ્રવૃત્તિ જીવને બુદ્ધિગોચર છે. કેમકે પોતાનો ઉપયોગ ચાલે છે તો એને સમજવામાં આવે છે કે, મને આ વિચાર આવ્યો, મને આ વિચાર આવ્યો, મને આ વિચાર આવ્યો. અત્યારે મારો ઉપયોગ શાસ્ત્ર વાંચનમાં ચાલે છે. તો પોતાના ઉપયોગને પોતે સમજી શકે છે, એ ઉપયોગ અનુસારની

વચનની, કાયાની પ્રવૃત્તિને પણ પોતે સમજી શકે છે. એટલે ઉપયોગનો વિષય બુદ્ધિગોચરપૂર્વક અનુભવગોચર છે. જ્યારે પરિણતિનો વિષય અનુભવગોચર હોવા છતાં બુદ્ધિગોચર નથી. આ તકલીફ છે.

જેમકે પોતાની જ પરિણતિ, જે પરિણતિ એવી છે કે, જેમાં વિરુદ્ધ નિશ્ચય પડ્યો છે, જે પરિણતિમાં રાગમાં અસ્તિત્વ ગ્રહણ થઈ ગયું છે. (જ્ઞાનીને) જે પરિણતિમાં સ્વરૂપમાં અસ્તિત્વ ગ્રહણ થઈ ગયું છે એ પરિણતિને ક્યારેય પકડી ? કેમકે એને બુદ્ધિગોચર કરવા માટે ક્યારે પણ એ વિષયમાં એ ઊંડાણમાં ગયો નથી. જેમ અજ્ઞાનીના એ પરિણતિના વિષયમાં ઊંડાણમાં ગયો નથી તો જ્ઞાનીની પરિણતિ તો એથી સૂક્ષ્મ છે કે, જે સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સ્વભાવને ગ્રહણ કરીને પ્રવર્તે છે. એટલે અધ્યાત્મનો વિષય આટલો બધો સ્પષ્ટ થયા પછી પણ આ વિષય તો હજી એટલો જ અસ્પષ્ટ રહે છે કે, જે ખરેખર જ્ઞાનીની અધ્યાત્મ દશાનું મૂળિયું છે. ખરેખર તો એ એની મૂળ દશા છે, બાકી તો ઉત્તર દશા છે. 'શ્રીમદ્જી'ની ભાષામાં કહીએ તો જ્ઞાની શાસ્ત્ર વાંચે કે જ્ઞાની પૂજા-ભક્તિ કરે કે કોઈપણ શુભ પ્રક્રિયા કરે, એ તો એની ઉત્તર દશા છે. અશુભ કે શુભ બન્ને એની ઉત્તરદશા છે. એ એની કોઈ મૂળ દશા નથી. એવી દશા તો અજ્ઞાનીને પણ જોવામાં આવે છે. એટલે એ વિષયને સમજવા માટે એમાં ઊંડા ઊતરવાનો પ્રયત્ન અને અભ્યાસ જોઈએ, તો કાંઈક આ તત્ત્વ પકડાય એવું છે. નહિતર ઉપયોગની વાતોમાં તો ઉત્તર દશા હોવાથી કાંઈ હાથમાં આવે એવું નથી.

શ્રોતા :- એનો અર્થ એ થયો કે પહેલાં એણે પોતાની પરિણતિને તપાસવી જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એણે પોતે અભ્યાસ તો કરવો જ જોઈએ. પોતાના ચાલતા પરિણમન ઉપર એણે અભ્યાસ તો કરવો જોઈએ. નહિતર અનુભવનો વિષય (પકડાશે નહિ). કેમકે એ તો કેવળ અનુભવનો વિષય

છે. પરિણતિ છે એ બુદ્ધિનો વિષય નથી પણ અનુભવનો વિષય છે. તો એને બુદ્ધિગમ્ય કરવા માટે તો એ અનુભવને તપાસવો જ રહ્યો. અનુભવને તપાસે તો એમાંથી જે કાંઈ બુદ્ધિગોચર અંશ છે એ બુદ્ધિગોચર થાય. પૂરેપૂરું તો બુદ્ધિગોચર ન થાય પણ બુદ્ધિગોચર અંશ છે તે બુદ્ધિગોચર થાય. એવો વિષય છે. એટલે એમાં જે બુદ્ધિગોચર અંશ છે એ વેદનનો વિષય છે. આ વેદન પકડાતું નથી ને ? વેદન છે એ બુદ્ધિગોચર અંશ છે. એટલે જ્ઞાનીને જ્ઞાનદશામાં એનું પરિણતિમાં જે વેદન છે એ એને બુદ્ધિગોચર છે. અનુભવગોચર પણ છે અને બુદ્ધિગોચર પણ છે કે જેનાથી એ બુદ્ધિપૂર્વક રાગાદિનો નિષેધ કરે છે. વિષય એટલો સૂક્ષ્મ પડે છે કે, એ સૂક્ષ્મ વિષય હોવાથી પછી ચર્ચાની એરણ ઉપર આવવું મુશ્કેલ પડે છે.

અહીંયાં કહે છે કે, જે અંતરમાં સર્વ સંગથી વિમુક્ત આત્માનું ભાન કરે છે, એ ભાન કરીને એવા સર્વ સંગ વિમુક્ત આત્માને જે ધ્યાવે છે તે ક્રમે કરીને અલ્પકાળમાં સર્વ સંગ વિમુક્ત થાય છે. એની દશા નિર્વાણને પાત્ર થાય છે. ‘હું સર્વસંગ વિમુક્ત છું એવી પ્રથમ દષ્ટિ હોય તે સર્વસંગ વિમુક્ત પર્યાયમાં થાય.’ પણ જે હજી રાગ અને રાગના વિષયની પકડ કરે અથવા જેનું લક્ષ પરથી હટી ન શકે તેનું લક્ષ રાગથી હટવાનો તો પ્રશ્ન રહેતો નથી. જેનું લક્ષ રાગના વિષયરૂપ જે પરદ્રવ્યો છે તેનાથી હટી ન શકે એનું લક્ષ રાગથી કેવી રીતે હટે ? હટી શકે નહિ.

‘બંધ અધિકાર’માં વિષય ચાલ્યો છે. ત્યાં ન્યાય તો ‘કુન્દકુન્દાચાર્યદેવ’ને એ આપવો છે કે, આ જીવ રાગાદિનો અકર્તા છે એનો એક પુરાવો છે કે, ભગવાન સર્વજ્ઞ તીર્થંકરદેવની વાણીમાં પ્રતિક્રમણ અને પરચ્ચખાણનો ઉપદેશ આવ્યો છે. પરદ્રવ્યો ત્યાગવા યોગ્ય છે અને એનું પ્રતિક્રમણ અને પરચ્ચખાણ દ્રવ્યે અને ભાવે કરવા યોગ્ય છે. તો (એમાં) ભાવ તો

રાગાદિ ભાવ તે ભાવ છે અને દ્રવ્ય છે (એ) એનો વિષય છે. અને દ્રવ્યે પરચ્છાણ કર્યા વિના ભાવે પરચ્છાણ નહિ થાય એવો ત્યાં ન્યાય લીધો છે. કોઈ એમ કહે કે, અમે તો એટલા માટે જ પહેલાં ત્યાગ કરી દઈએ છીએ, પછી ભાવ અમારો પાછો વળી જશે. ગુરુદેવે અર્થ કર્યો છે એ જ કરી શકે એવો અર્થ છે કે, પરદ્રવ્ય ઉપરના લક્ષનો ત્યાગ થતાં રાગાદિનો ત્યાગ થશે. એમ કહેવું છે. હવે આ લક્ષ છે એ અજ્ઞાનીનો પરિણતિનો વિષય છે. જુઓ ! આ ધ્યાન ખેંચવા જેવો વિષય છે. હવે આપણે એ વિષય જ્યાં-જ્યાં આવશે ત્યાં ચર્ચા ઉપર લેશું. પરિણતિનો વિષય જે-જે જગ્યાએ આવે એ (ચર્ચામાં લઈશું).

આ લક્ષ છે ને ? પરપદાર્થ ઉપરનું જે લક્ષ રહ્યાં કરે છે એ જીવની પરિણતિ છે. મિથ્યાદષ્ટિ જીવની પણ એ પરિણતિ છે. પછી ઉપયોગ તો ક્વચિત્ ક્યારેક કોઈ દ્રવ્યનો તો ક્વચિત્ ક્યારેક કોઈ દ્રવ્યનો, ક્યારેક કોઈ દ્રવ્યનો થાય છે. પણ એનું લક્ષ સદાય પરદ્રવ્ય ઉપર છે. એ એની પરિણતિ છે.

શ્રોતા :- અહીંયાં શાસ્ત્ર વાંચનમાં બેઠા હોઈએ ત્યારે ?

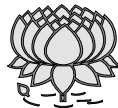
સમાધાન :- તોપણ એનું લક્ષ પરદ્રવ્ય ઉપર છે. શાસ્ત્ર વાંચનમાં બેઠો હોય ત્યારે તો ઠીક પણ આત્માનું ધ્યાન કરવા બેઠો હોય ત્યારે પણ ! ધ્યાનમાં બેસીને આત્માનું ચિંતવન કરતો હોય કે, ‘હું એક શુદ્ધ સદા અરૂપી જ્ઞાન દર્શનમય ખરે’ એને પૂછે છે કે, તારું લક્ષ ક્યાં છે ? નહિતર તો ઉપયોગ થઈ જાય. લક્ષવાળાને ધ્યાન જામે છે - આત્મલક્ષવાળાને ધ્યાન જામે છે એનું કારણ શું ? કે, એને ઉપયોગ થતા વાર નથી લાગતી, એની પાસે પરિણતિ છે. પરિણતિ છે, એ પરિણતિમાં નિવૃત્તિના કાળમાં - સ્વરૂપના ચિંતવનના કાળમાં જ્ઞાનમાં સ્વરૂપનું ગ્રહણ સતેજ થતાં, પરિણતિ સતેજ થતાં ઉપયોગ પણ સ્વાકારદશાએ પરિણમે છે, ઉપયોગ સ્વરૂપાકારે થાય છે. પણ પરિણતિ

છે એટલે થાય છે. પરિણતિ ન હોય અને કોઈને ઉપયોગ થઈ જાય એવું કદી બનતું નથી.

થોડા દિવસ પહેલાં (અમુક) ભાઈઓ સાથે ચર્ચા થઈ હતી કે, આ તત્ત્વજ્ઞાનની વિચારધારામાં આવનારા જીવો પણ એમ વિચારે છે કે, અમારો ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ થાય તો સારું. સમ્યગ્દર્શનના કાળમાં ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ થાય છે ને ? એટલે સહેજે-સહેજે એવી ઈચ્છા રહે છે કે, આપણો ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ થઈ જાય ને તો સમ્યગ્દર્શન થઈ જાય. પણ ઉપયોગ ક્યાંથી નિર્વિકલ્પ થાશે ? પરિણતિમાં આવ્યા વિના ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ થવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. એ પરિણતિનો વિષય છે એનાથી તો તદ્દન અજાણ્યો (છે). એ વિષય તો આજે પણ આપણે ત્યાં ચર્ચાતો નથી. વિદ્વાનોમાં, મુમુક્ષુઓમાં એ વિષય હજી નથી ચર્ચાતો કે, આ પરિણતિ શું ચીજ છે ? કેમકે એ જેટલો અનુભવગોચર છે એટલો બુદ્ધિગોચર જીવોને નથી.

શ્રોતા :- ભાવના વગર કેવી રીતે થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાવનાની તો ખામી છે જ, પણ એનું અન્વેષણ જે છે - જેને અંતરશોધન કહીએ, પહેલાં એનો એ વિષય થાય છે અને ભાવના વગર તો અંતરશોધન થાય નહિ. ભાવનામાં તો છેતરાય જાય કે, ભાવના છે ત્યારે તો આટલું-આટલું કરીએ છીએ. આટલું-આટલું કરીએ છીએ એ કાંઈ ભાવના વગર કર્યું ? મુમુક્ષુ થઈને કાંઈક તો કરે છે કે નહિ ? તો ભાવના વગર ? ના, ના આપણી ભાવના તો છે. પણ એ ભાવનાપૂર્વક એનું અંતરશોધન ચાલવું જોઈએ. એ વિષયની સૂક્ષ્મતામાં અને વિષયના ઊંડાણમાં અહીંથી જાવું જોઈએ. એ ૭૫૬ (પૂરો) થયો.

श्री वीतराग सत्साहित्य प्रसारक ट्रस्ट

उपलब्ध प्रकाशन (हिन्दी)

ग्रंथ का नाम एवं विवरण

मूल्य

०१ अनुभव प्रकाश (ले. दीपचंदजी कासलीवाल)	-
०२ आत्मयोग (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-४६९, ४९९, ६०९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
०३ अनुभव संजीवनी (पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा लिखे गये वचनमृतोंका संकलन)	१५०-००
०४ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन (पूज्य गुरुदेवश्री द्वारा)	५०-००
०५ आत्मअवलोकन	-
०६ बृहद द्रव्यसंग्रह	अनुपलब्ध
०७ द्रव्यदृष्टिप्रकाश (तीनों भाग-पूज्य श्री निहालचंद्रजी सोगानीजीके पत्र एवं तत्वचर्चा)	३०-००
०८ दूसरा कुछ न खोज (प्रत्यक्ष सत्पुरुष विषयक वचनमृतोंका संकलन)	०६-००
०९ दंसणमूलो धम्मा (सम्यक्त्व महिमा विषयक आगमोंके आधार)	०६-००
१० धन्य आराधना (श्रीमद् राजचंद्रजीकी अंतरंग अध्यात्म दशा पर पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा विवेचन)	-
११ दिशा बोध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१६६, ४४९, ५७२ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१२ धन्य पुरुषार्थी	-
१३ धन्य अवतार	-
१४ गुरु गुण संभारणा (पूज्य बहिनश्री चंपाबहिन द्वारा गुरु भक्ति)	१५-००
१५ गुरु गिरा गौरव	-
१६ जिणसासणं सव्वं (ज्ञानीपुरुष विषयक वचनमृतोंका संकलन)	०८-००
१७ कुटुम्ब प्रतिबंध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१०३, ३३२, ५१०, ५२८, ५३७ एवं ३७४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१८ कहान रत्न सरिता (परमागमसारके विभिन्न वचनमृतों पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	३०-००
१९ मूलमें भूल (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके विविध प्रवचन)	०८-००
२० मुमुक्षुता आरोहण क्रम (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-२५४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	-

२१	मुक्तिका मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रन्थ पर पूज्य गुरुदेवश्रीके प्रवचन)	१०-००
२२	निर्भ्रांत दर्शनकी पगडंडी (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	१०-००
२३	परमागमसार (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके १००८ वचनामृत)	-
२४	प्रयोजन सिद्धि (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	०४-००
२५	परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (श्रीमद राजचंद्र पत्रांक-१९५, १२८, २६४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
२६	प्रवचन नवनीत (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२७	प्रवचन नवनीत (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२८	प्रवचन नवनीत (भाग-३) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ नय के खास प्रवचन)	२०-००
२९	प्रवचन नवनीत (भाग-४) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ शक्ति के खास प्रवचन)	२०-००
३०	प्रवचन सुधा (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३१	प्रवचन सुधा (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३२	प्रवचनसार	अनुपलब्ध
३३	प्रंचास्तिकाय संग्रह	अनुपलब्ध
३४	सम्यक्ज्ञानदीपिका (ले. श्री धर्मदासजी क्षुल्लक)	१५-००
३५	ज्ञानामृत (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से चयन किये गये वचनामृत)	-
३६	सम्यग्दर्शनके सर्वोत्कृष्ट निवासभूत छ पदोंका अमृत पत्र (श्रीमद रादचंद्र पत्रांक-४९३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	१८-००
३७	सिद्धिपका सर्वश्रेष्ठ उपाय (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से पत्रांक-१४७, १९४, २००, ५११, ५६० एवं ८१९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
३८	सुविधि दर्शन (सुविधि लेख पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	४०-००
३९	समयसार नाटक	अनुपलब्ध
४०	समयसार कलस टीका	अनुपलब्ध
४१	समयसार	अनुपलब्ध
४२	तत्त्वानुशीलन (भाग-१, २, ३) (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	२०-००
४३	तत्थ्य	अनुपलब्ध
४४	विधि विज्ञान (विधि विषयक वचनामृतोंका संकलन)	१०-००
४५	वचनामृत रहस्य (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके नार्इरौबीमें हुए प्रवचन)	२०-००

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ઉપલબ્ધ પ્રકાશન (ગુજરાતી)

ગ્રંથનું નામ તેમજ વિવરણ	મૂલ્ય
૦૧ અધ્યાત્મિકપત્ર (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીના પત્રો)	૦૨-૦૦
૦૨ અધ્યાત્મ સંદેશ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના વિવિધ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૦૩ આત્મયોગ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૫૯૬, ૪૯૧, ૬૦૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૦૪ અનુભવ સંજ્ઞવની (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વચનામૃતોનું સંકલન)	૧૫૦-૦૦
૦૫ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૧) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૬ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૨) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૭ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૩) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૮ અધ્યાત્મ પરાગ	-
૦૯ બીજું કાંઈ શોધમા (પ્રત્યક્ષ સત્યુરુપ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	-
૧૦ બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૧) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળગ પ્રવચનો)	-
૧૧ બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૨) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળગ પ્રવચનો)	-
૧૨ ભગવાન આત્મા (દ્રષ્ટિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	-
૧૩ દ્વાદશ અનુપ્રેક્ષા (શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત	૦૨-૦૦
૧૪ દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ (ભાગ-૩) (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાની તત્ત્વચર્યા)	૦૪-૦૦
૧૫ દસ લક્ષણ ધર્મ (ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ ધર્મો પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો)	૦૬-૦૦
૧૬ ધન્ય આરાધના (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની અંતરંગ અધ્યાત્મ દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા વિવેચન)	૧૦-૦૦
૧૭ દ્વિશા બોધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પત્રાંક-૧૬૬, ૪૪૯, અને ૫૭૨ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા પ્રવચનો)	૧૦-૦૦
૧૮ ગુરુ ગુણ સંભારણા (પૂજ્ય બહેનશ્રીના શ્રીમુખેથી સ્ફુરિત ગુરુભક્તિ)	૦૫-૦૦
૧૯ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (પૂજ્ય સૌગાનીજીની અંગત દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૦ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૧) (દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સર્ળગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૧ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૨) (દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સર્ળગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦

૨૨	જિજ્ઞાસાસણં સર્વં (જ્ઞાનીપુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૮-૦૦
૨૩	કુટુંબ પ્રતિબંધ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૦૩, ૩૩૨, ૫૧૦, ૫૨૮, ૫૩૭ તથા ૭૭૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૩	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૧) (પરમાગમસારમાંથી ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૪	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૨) (પરમાગમસારમાંથી કમબદ્ધ પર્યાય વિષયક ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૨૫	કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૧) કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૬	કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૨) કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૭	કમબદ્ધપર્યાય	-
૨૮	મુમુક્ષતા આરોહણ કમ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૨૫૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૧૫-૦૦
૨૯	નિર્ભાત દર્શનની કેડીએ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૧૦-૦૦
૩૦	પરમાત્માપ્રકાશ (શ્રીમદ્ યોગીન્દ્રદેવ વિરચિત)	૧૫-૦૦
૩૧	પરમાગમસાર (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ૧૦૦૮ વચનામૃત)	૧૧-૨૫
૩૨	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૧) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૩૩	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૨) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૩૪	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૩) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૩૫	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૪) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય શક્તિઓ ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૭૫-૦૦
૩૬	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૧) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	૬૫-૦૦
૩૭	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૨) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	-
૩૮	પ્રયોજન સિદ્ધિ (લે. પૂજ્યભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૦૩-૦૦
૩૯	પથ પ્રકાશ (માર્ગદર્શન વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૪૦	પરિભ્રમણના પ્રત્યાખ્યાન (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૯૫, ૧૨૮ તથા ૨૬૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૪૧	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૮૫-૦૦
૪૩	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૪	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૫	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૫) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૬	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૬) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૭	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૭) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૪૮	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૮) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦

૪૯	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૯) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૦	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૦) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૧	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૨	પ્રવચનસાર	અનુપલબ્ધ
૫૩	પ્રચારિસ્તકાય સંગ્રહ	અનુપલબ્ધ
૫૪	પદ્મનંદીપંચવિશતી	-
૫૫	પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય	અનુપલબ્ધ
૫૬	રાજ હૃદય (ભાગ-૧) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૭	રાજ હૃદય (ભાગ-૨) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૮	રાજ હૃદય (ભાગ-૩) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૯	સમ્યક્જ્ઞાનદીપિકા (લે. શ્રી ધર્મદાસજી કુલ્લક)	૧૫-૦૦
૬૦	જ્ઞાનામૃત (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી ચૂંટેલા વચનામૃતો)	૦૬-૦૦
૬૧	સમ્યક્દર્શનના નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ નિવાસભૂત છ પદનો પત્ર (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૪૯૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૨	સિદ્ધપદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૪૭, ૧૯૪, ૨૦૦, ૫૧૧, ૫૬૦ તથા ૮૧૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૩	સમયસાર દોહન (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામીના નાઈરોબીમાં સમયસાર પરમાગમ ઉપર થયેલાં પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૬૪	સુવિધિદર્શન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા વિખિત સુવિધિ લેખ ઉપર તેમનાં પ્રવચન)	૨૫-૦૦
૬૫	સ્વરૂપભાવના (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૯૧૩, ૭૧૦ અને ૮૩૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૬	સમક્તિનું બીજ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી સત્પુરુષની ઓળખાણ વિષયક પત્રાંક- ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૬૭	તત્વાનુશીલન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા વિખિત વિવિધ લેખ)	-
૬૮	વિધિ વિજ્ઞાન (વિધિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૬૯	વચનામૃત રહસ્ય (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં બહેનશ્રીના વચનામૃત પર થયેલાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૭૦	વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૧)	-
૭૧	વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૨)	-
૭૨	વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૩)	-
૭૩	વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૪)	-
૭૪	યોગસાર	અનુપલબ્ધ
૭૫	ધન્ય આરાધક	-

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्टमें से प्रकाशित हुई पुस्तकोंकी प्रत संख्या

०१	प्रवचनसार (गुजराती)	१५००
०२	प्रवचनसार (हिन्दी)	४२००
०३	पंचास्तिकायसंग्रह (गुजराती)	१०००
०४	पंचास्तिकाय संग्रह (हिन्दी)	२५००
०५	समयसार नाटक (हिन्दी)	३०००
०६	अष्टपाहुड (हिन्दी)	२०००
०७	अनुभव प्रकाश	२१००
०८	परमात्मप्रकाश	४१००
०९	समयसार कलश टीका (हिन्दी)	२०००
१०	आत्मअवलोकन	२०००
११	समाधितंत्र (गुजराती)	२०००
१२	बृहद द्रव्यसंग्रह (हिन्दी)	३०००
१३	ज्ञानामृत (गुजराती)	१०,५००
१४	योगसार	२०००
१५	अध्यात्मसंदेश	२०००
१६	पद्मनंदीपंचविंशती	३०००
१७	समयसार	३१००
१८	समयसार (हिन्दी)	२५००
१९	अध्यात्मिक पत्रो (पूज्य निहालचंद्रजी सोगानी द्वारा लिखित)	३०००
२०	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (गुजराती)	१०,०००
२१	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (हिन्दी)	६६००
२२	पुरुषार्थसिद्धिउपाय (गुजराती)	६१००
२३	क्रमबद्धपर्याय (गुजराती)	८०००
२४	अध्यात्मपराग (गुजराती)	३५००
२५	धन्य अवतार (गुजराती)	३७००
२६	धन्य अवतार (हिन्दी)	८०००
२७	परमामगसार (गुजराती)	५०००
२८	परमामगसरा (हिन्दी)	४०००
२९	वचनमृत प्रवचन भाग-१-२	५०००

३०	निर्भूत दर्शननी केडीए (गुजराती)	५०००
३१	निर्भूत दर्शनकी पगडंडी (हिन्दी)	७०००
३२	अनुभव प्रकाश (हिन्दी)	२०००
३३	गुरुगुण संभारणा (गुजराती)	३५००
३४	जिण सासणं सव्वं (गुजराती)	२५००
३५	जिण सासणं सव्वं (हिन्दी)	२५००
३६	द्वादश अनुप्रेक्षा (गुजराती)	२५००
३७	दस लक्षण धर्म (गुजराती)	२०००
३८	धन्य आराधना (गुजराती)	१०००
३९	धन्य आराधना (हिन्दी)	१५००
४०	प्रवचन नवनीत भाग-१-४	५८५०
४१	प्रवचन प्रसाद भाग-१-२	२३००
४२	पथ प्रकाश (गुजराती)	२५००
४३	प्रयोजन सिद्धि (गुजराती)	४०००
४४	प्रयोजन सिद्धि (हिन्दी)	२५००
४५	विधि विज्ञान (गुजराती)	२५००
४६	विधि विज्ञान (हिन्दी)	२०००
४७	भगवान आत्मा (गुजरात+हिन्दी)	४०००
४८	सम्यक्ज्ञानदीपिका (गुजराती)	१०००
४९	सम्यक्ज्ञानदीपिका (हिन्दी)	१५००
५०	तत्त्वानुशीलन (गुजराती)	४०००
५१	तत्त्वानुशीलन (हिन्दी)	२०००
५२	बीजुं कांई शोध मा (गुजराती)	४५००
५३	दूसरा कुछ न खोज (हिन्दी)	२५००
५४	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (गुजराती)	३०००
५५	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (हिन्दी)	३५००
५६	अमृत पत्र (गुजराती)	२०००
५७	अमृत पत्र (हिन्दी)	२५००
५८	परिभ्रमणना प्रत्याख्यान (गुजराती)	१५००
५९	परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (हिन्दी)	२५००
६०	आत्मयोग (गुजराती)	१५००
६१	आत्मयोग (हिन्दी)	३०००

६२	अनुभव संजीवनी (गुजराती)	१०००
६३	अनुभव संजीवनी (हिन्दी)	१०००
६४	ज्ञानामृत (हिन्दी)	२५००
६५	वचनमृत रहस्य	१०००
६६	दिशा बोध (हिन्दी-गुजराती)	३५००
६७	कहान रत्न सरिता (हिन्दी-गुजराती)	२५००
६८	प्रवचन सुधा (भाग-१)	१४००
६९	कुटुम्ब प्रतिबंध (हिन्दी-गुजराती)	३५००
७०	सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (हिन्दी-गुजराती)	३०००
७१	गुरु गिरा गौरव (हिन्दी-गुजराती)	३५००
७२	आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन	७५०
७३	प्रवचन सुधा (भाग-२)	१२५०
७४	समयसार दोहन	१२५०
७५	गुरु गुण संभारणा	१२५०
७६	सुविधिदर्शन	१५००
७७	समकितनुं बीज	१५००
७८	स्वरूपभावना	१०००
७९	प्रवचन सुधा (भाग-३)	१५००
८०	प्रवचन सुधा (भाग-४)	१५००
८१	कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-१	१५००
८२	कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-२	१५००
८३	सुविधि दर्शन (हिन्दी)	१०००
८४	प्रवचन सुधा (भाग-५)	१५००
८५	द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-१)	१०००
८६	द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-२)	१०००
८७	वचनमृत रहस्य (हिन्दी)	१०००
८८	प्रवचन सुधा (भाग-६)	१०००
८९	राज हृदय (भाग-१)	१५००
९०	राज हृदय (भाग-२)	१५००
९१	अध्यात्मसुधा (भाग-१)	१५००
९२	अध्यात्मसुधा (भाग-२)	१०००
९३	गुरु गिरा गौरव (भाग-१)	१०००

९४ अध्यात्म सुधा (भाग-३)	१०००
९५ प्रवचन सुधा (भाग-७)	१२५०
९६ प्रवचन सुधा (भाग-८)	१२५०
९७ राज हृदय (भाग-३)	७५०
९८ मुक्तिनो मार्ग (गुजराती)	१५००
९९ प्रवचन नवनीत (भाग-३)	१०००
१०० प्रवचन नवनीत (भाग-४)	१०००
१०१ प्रवचन सुधा (भाग-९)	७५०
१०२ गुरु गिरा गौरव (भाग-२)	७५०
१०३ प्रवचन सुधा (भाग-२) हिन्दी	१०००
१०४ प्रवचन सुधा (भाग-१०) (गुजराती)	७५०
१०५ प्रवचन सुधा (भाग-११) (गुजराती)	७५०
१०६ धन्य आराधक (गुजराती)	७५०

વાંચકોની નોંધ માટે

वांयकोनी नोंध माटे

वांयकोनी नोंध माटे